

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türkiye'nin Tarihi

Tarihsizlik- talihsizliği! / *D. Mehmet Doğan*

Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü / *Ahmet Şimşek - Fatih Yazıcı*

Türkiye'de Tarih Öğretiminin Güncel Sorunları / *Nazlı Usta*

II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliğimiz / *Mehmet Cog*

Ortadoğu Örneğinde Avrupa Merkezli Tarih Anlatısının Eleştirel Okuması: Ortadoğu'nun Tarih Bozumu / *Faruk Karaarslan*

Türk Sineması Tarih Yazımında İki Kaynak ve Türk Sineması Tarih Yazımının Vurgu Noktaları / *Fatma Okumuş*

“Bin Cevre Oldum Müstahak”: Mikâil Bayram'ın Tarihçiliği Üstüne Kenar Notları / *Asım Öz*

Meçhul Meşhur Bir Tarihçi: Ali Birinci / *Güngör Göçer*

Osmanlı Tarihine Yeni Bir Çatı İnşa Etmek: Baki Tezcan ve İkinci Osmanlı İmparatorluğu / *Alp Eren Topal*

Baskın Oran/ *Mülakat*

Ahmet Demirel/ *Mülakat*

Tartışma / *Mehmet Kurtoğlu*

8

Yıl 3 Sayı 8
Mayıs 2013

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Türkiye Yazarlar Birliği

TYB AKADEMİ

DİL Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Yıl:3 Sayı: 8 Mayıs 2013

Türkiye'nin Tarihi

İmtiyaz Sahibi

TYB Vakfı İktisadi İşletmesi adına
D. Mehmet Doğan

Genel Yayın Yönetmeni

Öner Buçukcu

Yazı İşleri Müdürü

Mustafa Ekici

Yayın Kurulu

Hamdi Akyol, Osman Oğuz Demir, İskender Gümüş, Mehmet Koçyiğit, Mehmet Kurtoğlu,
Atilla Mülayim, Asım Öz, Ercan Yıldırım

Redaksiyon

Muhsin Mete

Danışma Kurulu

İbrahim Ulvi Yavuz, Muhsin Mete, Nazif Öztürk
Ahmet Fidan, Celil Güngör

Yayın Asistanları

Zeynep Özmaldar, Sema Bayram

Yönetim Yeri

Milli Müdafaa Cad. 10/13 Kızılay-Ankara
0.312 417 34 72 - 417 45 70 - 232 05 71
www.tybakademi.com
tybakademi@gmail.com

Tasarım

mtr medya

Baskı

Özel Matbaası

ISSN: 2146-1759

Fiyatı

15 TL

Abone Bedeli

40 TL

Kurumlar için 75 TL

Hesap No

Vakıfbank Başkent Şb.

IBAN: TR34 0001 5001 5800 7297 391004

Ziraat Bankası Başkent Şb.

IBAN: TR23 0001 0016 8350 1199 485001

*TYB AKADEMİ hakemli bir dergidir. Dört ayda bir yayınlanır.
Dergide yayımlanan yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.
Yazılar yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen, basılamaz, çoğaltılamaz ve
elektronik ortama taşınmaz. Yazıların yayımlanıp, yayımlanmamasından
yayın kurulu sorumludur.*

HAKEM HEYETİ

Board of Referees

- Abdulcelil, Tarık (Yrd. Doç. Dr. Ain Shams University)
Acar, Mustafa (Prof. Dr. Aksaray Üniversitesi)
Acar, Rahim (Doç. Dr. Marmara Üniversitesi)
Açıkgöç, Alparslan (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Açıkgöz, Ömer (Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi)
Akbar, Jamel (Prof. Dr. University of Dammam)
Akgün, Birol (Prof.Dr. Konya Üniversitesi)
Akın, Mahmut H. (Yrd. Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Aktay, Yasin (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Al-Lahham, Abeer Hussam Ed-din (Prof. Dr. University of Dammam)
Atan, Murat (Doç. Dr. Gazi Üniversitesi)
Aydn, Mustafa (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Bayartan, Mehmet (Yrd. Doç. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Baybal, Mustafa Sami (Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi)
Bayraklı, Bayraktar (Prof. Dr. Marmara Üniversitesi)
Bektaş, Ekrem (Doç. Dr. Harran Üniversitesi)
Bilgi, Levent, (Yrd. Doç. Dr. Harran Üniversitesi)
Bircan, Ufuk (Doç. Dr. Dicle Üniversitesi)
Birgül, Mehmet Fatih (Yrd. Doç. Dr. Muş Alpaslan Üniversitesi)
Bostancı, Naci (Prof. Dr.)
Bulut, Mehmet (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Canım, Rıdvan (Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi)
Cebeci, Suat (Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi)
Ceyhan, Nesime (Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Ceylan, Yasin (Prof. Dr. ODTÜ)
Çalış, Şaban (Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Prof. Dr. Başkent Üniversitesi)
Çelik, Yakup (Yrd.Doç. Dr. Kırklareli Üniversitesi)
Çemrek, Murat (Doç. Dr., Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırmaları Enstitüsü, Kazakistan)
Dalpour, Waleck (Prof. Dr. University of Maine)
Dearden, Brad (Prof. Dr. University of Maine)
Dilaver, Hasan Hüseyin (Prof. Dr. Ahi Evran Üniversitesi)
Duralı, Teoman (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Düzgün, Şaban Ali (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Efe, Adem (Doç.Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi)
Ekinci, Abdullah (Prof. Dr. Harran Üniversitesi)
Elmas, Nazım (Yrd. Doç. Dr. Giresun Üniversitesi)
Emiroğlu, İbrahim (Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi)
Eravcı, H. Mustafa (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Fidan, Mehmet Akif (Yrd. Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Hammam, Sabry Tefik (Doç. Dr. Sohaç University)
Gencer, Bedri (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Gündoğan, Ali Osman (Prof. Dr. Muğla Üniversitesi)
Karatepe, Şükrü (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Keleş, Hamza (Prof. Dr. Gazi Üniversitesi)
Kemikli, Bilal (Prof. Dr. Uludağ Üniversitesi)
Kırlangıç, Hicabi (Prof. Dr. Ankara Üniversitesi)
Koç, Turan (Prof. Dr. Erciyes Üniversitesi)
Ocak, Ahmet Yaşar (Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi)
Okay, M.Orhan (Prof. Dr.)
Okumuş, Ejder (Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi)
Orçan, Mustafa (Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi)
Öcal, Şamil (Yrd. Doç. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Örs, Derya (Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Özkarıcı, Mehmet (Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Özsoy, İsmail (Prof. Dr. Fatih Üniversitesi)
Özsoy, Osman (Prof. Dr. Fatih Üniversitesi)
Öztürk, Nazif (Dr.)
Pamuk, Bilgehan (Doç.Dr. Gaziantep Üniversitesi)
Kazım Paydaş (Doç. Dr., Harran Üniversitesi)
Perşembe, Erkan (Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Poyraz, Hakan (Prof. Dr. Sakarya Üniversitesi)
Saatçi, Suphi (Prof. Dr. Mimar Sinan Güz. San. Ün.)
Sarıoğlu, Hüseyin (Prof. Dr. İstanbul Üniversitesi)
Subaşı, Necdet (Prof. Dr. Osman Gazi Üniversitesi)
Tekin, Mustafa (Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Topakkaya, Arslan (Doç. Dr. Erciyes Üniversitesi)
Törenek, Mehmet (Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi)
Turinay, Necmeddin (Dr.)
Yelken, Ramazan (Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi)
Yıldırım, Ergün (Prof. Dr. Yıldız Teknik Üniversitesi)
Yıldız, Alim (Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi)
Yıldız, İlhan (Prof. Dr. Çankırı Karatekin Üniversitesi)

İçindekiler

Sunuş: Tarihsizlik- talihsizliği! / 7
D. Mehmet Doğan

Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü / 9
Ahmet Şimşek - Fatih Yazıcı

Türkiye’de Tarih Öğretiminin Güncel Sorunları /33
Nazlı Usta

II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliğimiz / 45
Mehmet Cog

Ortadoğu Örneğinde Avrupa Merkezli Tarih Anlatısının Eleştirel Okuması:
Ortadoğu’nun Tarih Bozumu / 65
Faruk Karaarslan

Türk Sineması Tarih Yazımında İki Kaynak ve Türk Sineması
Tarih Yazımının Vurgu Noktaları / 79
Fatma Okumuş

“Bin Cevre Oldum Müstahak”: Mikâil Bayram’ın Tarihçiliği
Üstüne Kenar Notları/ 105
Asım Öz

Meçhul Meşhur Bir Tarihçi: Ali Birinci /131
Güngör Göçer

Osmanlı Tarihine Yeni Bir Çatı İnşa Etmek: Baki Tezcan ve
İkinci Osmanlı İmparatorluğu /151
Alp Eren Topal

Baskın Oran/ Mülakat /166

Ahmet Demirel/ Mülakat /172

Tartışma /196
Mehmet Kurtoğlu

Sunuş

Tarihsizlik- talihsizliği!

Tarih olup bitmiş, kayda geçirilmiş kütüphanelerde yerini almış, gerektiğinde müracaat edilen bir metinler toplamı değildir elbette.

Tarih geçmişle ilgili bilgiler ihtiva eder, fakat bugünün insanı tarafından okunur ve gerektiğinde yazılır. Bugünün insanının bilgileri geçmişı yeniden yazmamızı gerektirebilir. Yeni bilgilere, vesikalara ulaşmak, kayıp eserleri keşfetmek bazı ahvalde, hafızamızda geçmişle ilgili yenilenmeye yol açar. Orhun kitabelerinin 19. yüzyılın sonunda okunması, Divanu Lügat'it-Türk'ün 99 sene önce İstanbul'da ortaya çıkivermesi geçmişı bu buluşlar ışığında yeniden okumamızı ve kayda geçirmemizi gerektirir.

Geçmiş geçmişte kalmamıştır, dünya var oldukça, beşeriyet devam ettikçe devamın bir parçasıdır. Bu yeniden yazılmaların sebeplerinden birini yukarıda belirttik. Fakat tarihi yeniden yazma saiklerinden biri ve birincisinden daha baskın olanı, yaşanan zamanla ilgili yaklaşımlarımızda meydana gelen değişikliklerdir.

Değişim dönemleri, tarihin de yeniden anlamlandırıldığı, yorumlandığı; yeniden yazıldığı, hatta imal edildiği dönemlerdir.

Batılılaşma döneminden itibaren tarih idrakimizde ciddi değişiklikler görüldü. Osmanlı tarihinin bu zamana kadar olan karakterini yeni bir yorumla yazmak Cevdet Paşa'ya nasib oldu. Cevdet Paşa'nın Kıyas-ı Enbiya'sını okuyan bir kimse, geçmiş ve zamaniyle ilgili bütüncü bir dünya görüşünü fark eder. Cevdet Paşa, böyle bir tarih yazıcısı olduğu kadar, farklı bir tarihin başlangıcında da vardır. Yani o gelenekle modern arasındadır. Bir yüzü geleneğe, bir yüzü geleceğe bakar.

19. yüzyılın sonunda, kavmî, ırkî köklerimizle ilgili arayışların tarihe yansımalarını kolaylıkla görebiliriz. Türk tarihinin keşfi bize mahsus bir buluş değildir. Batıda yapılan tarih çalışmaları, bizde de yankısını buldu. Fakat bunun fikirden fikriyata, yani ideolojiye dönüşmesi Meşrutiyet döneminde ve bilhas-sa Cumhuriyetle birlikte dir.

Cumhuriyet tarih imalatı diyebileceğimiz bir uygulamanın yerleşmesi anlamına geliyor. Tarih görüşünü kurumlaştırmak, bunu da sivil görünümlü bir yapı ile gerçekleştirmeye yönelmek akılcıca görülebilir. Fakat bu resimde resimyetin gizlenemez görünürlüğü akılcıca buluşun bütün tadını kaçıır.

Tarih tezi için kurumlaşma ve kongreler bir taraftan geçmişe doğru derinleşirken, diğer taraftan inkılap tarihi ile yakın dönemin nasıl anlaşılması veya anlaşılmaması gerektiği konusunda katı bir tavır ortaya konulur. “Nutuk” eksenli tarih yazıcılığı bu metnin aslından okunurluğunun güçleştiği nisbette güç kazanır.

Bugün “tarih” Türkiye’nin en tartışmalı konularından. “Resmi tarih” bir efsane değil, nesiller boyu yaşanan bir gerçek. Bu gerçeğin her darbe döneminde biraz daha koyulaştığını da biliyoruz.

21. yüzyılın Türkiyesinde, çocuklarımızın zihnine mürettep tarihi zerk etmek yerine, gerçek tarihi öğretmek için gayret sarfetmemiz gerekiyor. Belki böylece gençlerimizin tarih ilgisinde bir gelişme meydana gelebilir.

İlk öğretimden itibaren dayatılan inkılap tarihinin, yakın tarih dersine dönüştürülmesinde daha fazla geç kalınmamalı. Şehir şehir herkesin kendini içinde hissedebileceği bir tarih yazılmalı. Lidere, öndere göre değil, ülkeye ve halka göre yazılan tarihin kimlik oluşumunda daha olumlu sonuçlar vereceği tahmin edilebilir.

TYB Akademi’nin bu sayısında tarih ve tarihçilerle ilgili yazılar yer alıyor. Tarihimiz zengin, gerçek tarihçilere de sahibiz. Dünyanın önemli bölümü, 1990’lardan beri tarih yazımı konusunda hareket halinde. İdeolojilerin düşmanlık üreten karakteri tarih kitaplarında apaçık görünüyor.

Türkiye, birçok ülkede ders kitaplarının doğru yazılması için çaba sarfediyor. Bu çabayı Türkiye’den önce başarıya ulaştıranlar, kendileriyle ilgili olumsuz metinlerin düzeltilmesini başaranlar da var. Dışarıda böyle bir çaba içinde olunurken, içeride de artık tarihi ideolojiden arıtmamız gerekiyor.

Milli Eğitim Bakanı Nabi Avcı’nın mevcut tarih kitaplarının gözden geçirileceği yönündeki açıklamaları ümit verici. Gençlerimiz inşallah kısa süre içinde yakın tarihi hain- kahraman ziddiyeti üzerinden okumak mecburiyetinden kurtulurlar.

D. Mehmet Doğan

Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü

Ahmet Şimşek - Fatih Yazıcı

Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi / Arş. Gör. Marmara Üniversitesi

Giriş

Tarih eğitimi, geçmişin bilgisi olarak şimdiki zamanda inşa edilen içeriğin, başta formal-örgün eğitim düzleminde olmak üzere bir toplumdaki yansımalarını konu edinir. Bu çerçevede okulda resmî bir söylemle kurgulanmış bilgiyi de, bunun kazandırılma sürecini de, toplumda bireylerin zihinlerinde oluşan imgelerin seyrini de kapsar.

Tarihin ne zaman ortaya çıktığı meçhul olsa da varoluş gerekçesinin, salt geçmişe yönelik bireysel merak olmadığı söylenebilir. Zira tarih, toplumsal bir içeriktir. Toplumsal yapının devamına ilişkin bir misyon yüklenmesiyle de işlevseldir. Bu işlevsel özelliği toplumu yönetenlere, tarihi kurgulama noktasında fırsatlar sunmuştur. Bu bağlamda tarihin tüm zamanlarda kaçınılmaz olarak “iktidar”ın meşrûiyeti için bir tür “retorik” biçiminde inşa edilmeye çalışıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

“Biz” kavramı çerçevesinde gelişen bu meşruiyet söylemi geçmişten bugüne dek sürer gelir. Kaçınılmaz olarak “öteki”ler yaratır. “Biz” hep sevimlidir, bilindik, güvenilir. “Öteki” ise bilinmezdir, karanlıktır, düşmandır. Geçmişten bugüne tarih kitaplarında “biz” imparator, kraldır, padişah, ümmettir. Zaman değişir, “biz” millet olur. Artık milletin birliği-bütünlüğü için yeni bir “biz” tanımı üretilir. Aktörler değişir ama kavrayış aynı kalır.

Bu çalışmada; Türkiye’de modern dönemde tarih eğitiminin geçirdiği değişim, bu değişimi etkileyen faktörlerin belirlediği dönemler çerçevesinde ele alınmıştır. 2008 yılında İsmail Hakkı Demircioğlu tarafından yazılmış olan, “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihi” adlı aynı meseleyi ele alan makaleyle bazı ortak noktaları paylaşmakla birlikte bu çalışma, 100 yıllık süreci detaylı bir biçimde yeniden anlamlandırma amacındadır.

Osmanlı'dan Kalan Miras

Türkiye'de sistematik Batılılaşmanın başlangıcı sayılabilecek Tanzimat Fermanı'nda her ne kadar eğitim hakkında doğrudan bir düzenleme yer almasa da, Osmanlı Devleti'nde en önemli eğitim hamlelerinin bu süreçte başlatıldığı görülür. Batı tarzı eğitim veren mektepler olarak rüştiyelerin, idadilerin, sultanîlerin açılması bu dönemdedir. Buna rağmen asıl dönüşüm noktası, hiç şüphesiz yok ki 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'dir. Zira eğitim alanında getirilen yeniliklerin ve yeni kurulan okulların belli bir sisteme kavuşması bakımından bu nizamnâme çok önemlidir. Nizamnâme aynı zamanda ilk ve ortaokullarda tarih derslerinin okutulmasını öngörmesi bakımından anlamlıdır. Buna göre sıbyan mekteplerinde *Muhtasar Tarih-i Osmanî*, rüştiyelerde ise hem *Tarih-i Umûmi* hem *Tarih-i Osmânî* öğretilmektedir. Genel tarih içinde *Tarih-i Enbiyâ* ve *Tarih-i İslâm* merkezdedir (Tunçay, 1977: 271). Bu anlamda nizamnâmenin öngördüğü tarih öğretiminin, geleneksel Osmanlı eğitim anlayışına paralel olduğu söylenebilir.

Nizamnâmenin ilanından sonra diğer ders kitapları için olduğu gibi tarih kitapları için de bir müsâbaka ilan edilmiştir. Bu müsâbakanın şartnâmesinde “hakîkât-ı veçhile bîtarafâne yazıp fakat muhabbeti vatanıyyeye müteallik mevaâdın senâ ve sitâyîşiyle yâd” olunması istenmektedir. Ayrıca kitabın “hikâye yolunda” yazılması, “muhakemeye girişilmeyip iyi hareketlerin övülmesi, fena hareketlerin de ayıplanması” tavsiye olunmaktadır (Baymur, 1941: 13). Bu dönemde açılan yeni okullarda tarih dersinin programlara girmesi ile tarih kitapları yepyeni bir yöntemle kaleme alınmaya başlanmıştır. Osmanlı tarihinde siyasî olaylarla birlikte sosyal ve kültürel gelişmelerin de kitaplarda yer aldığı görülmektedir. Ahmed Vefik Paşanın rüştiye okulları için yazdığı *Fezleke-i Tarih-i Osmânî*'si muhtemelen tarih ders kitaplarının ilk örneğidir. Okullarda okutulmak için kaleme alınan Süleyman Paşa'nın *Tarih-i Âlem*'inin, Abdurahman Şeref Bey'in *Tarih-i Devlet-i Osmâniye*'sinin ders kitapları arasında önemli bir yeri vardır. Bu kitapların bir kısmı Fransızca tarih kitaplarının tesiri altında yazılmıştı (Köken, 2002: 28).

II. Abdülhamid dönemi, hemen her alanda olduğu gibi tarih öğretiminde de önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1311 (1895) tarihli programla tarih dersi sıbyan mekteplerinden kaldırılmış, rüştiyelerde okutulan genel tarihle Osmanlı tarihlerinden birincisi bir irâde-i seniyye ile programdan çıkarılmıştır. Genel tarihin programdan çıkarılmasının en önemli nedeni ise Fransız İhtilâli gibi, milletlerin hükümdarlara karşı açtıkları mücadeleleri içeren bir tarihin okullarda okutulmak istenmemesiydi (Baymur, 1941: 16).

Osmanlı'da tarih öğretimi anlamındaki en önemli değişiklikler ise II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir. Bu dönemde, II. Abdülhamid za-

manındaki “İslâm-Türk Sentezi”nin, “Türk-İslâm Sentezi”ne dönüştüğünü belirten Alkan, bu dönemi, üç alt döneme ayırmanın olanaklı olduğunu belirtir. İlki Meşrutiyet’in ilanından Abdülhamid’in tahttan indirildiği 31 Mart Olayı’na kadar geçen dönem; ikincisi 31 Mart Olayı’ndan Balkan Savaşına kadar geçen dönem ve üçüncüsü ise Balkan Savaşından, Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar olan dönemdir. Bu üç alt dönemin başlıca özellikleri şunlardır: İlk dönemde ders program ve müfredatlarında radikal değişimler yaşanmamış, fakat “meşrutiyet” bir siyasal değer olarak aktarılmaya başlanmıştır. Abdülhamid’in tahttan indirilmesinin ardından yazılan ders kitaplarında, Abdülhamid dönemi bir “istibdat” dönemi olarak gösterilmiş, 31 Mart Olayı ise II. Meşrutiyet’e karşı yapılan “şeriatçı ve gerici” bir ayaklanma olarak ders kitaplarına girmiştir. Balkan savaşı ise ulus ve ulusçuluğun önemini ortaya çıkardığından Türklük ve Türkçülük, militarist bir içerik ve İslâmî bir söylemle birleştirilerek verilmiştir (Alkan, 2011: 158).

İttihad ve Terakki Cemiyeti, 31 Mart sonrasında, kendi tarihini ve iktidarını meşrulaştıracak biçimde ders müfredatları ve kitaplarında değişime gitmiştir. Tanzimat döneminden başlayarak yaşanan siyasal gelişmeler bir meşrutiyetleşme (demokratikleşme) tarihi ekseninde aktarılmıştır. II. Abdülhamid döneminde yok sayılan, V. Murat, Abdülaziz, daha önce adı bile geçmeyen Midhat Paşa, Genç Osmanlılar Cemiyeti ve onun üyeleri Fazıl Mustafa Paşa, Şinâsi, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Ali Süâvî., Kanûn-i Esâsî’nin ilanı, ilk parlamentonun toplanması önemli birer tarihsel gelişme olarak işlenmeye başlanacaktır (Alkan, 2011: 161).

II. Meşrutiyet döneminde ders programlarına siyasal kültür açısından önemli görünen, çağdaş toplum ve milliyetçi değerleri aktarmaya yönelik (*mâlumât-ı ahlâkiyye, medeniyye, dinîyye ve iktisadiyye, tâlim-i askerî gibi*) dersler ilave edilmiştir. Tarih ve din dersleri gibi var olanların ise içerikleri değiştirilmiş, militer milliyetçilik ders programlarına yansımıştır. İttihad ve Terakki Cemiyeti zâhiren Osmanlıcılığa taraftar gözüксе de Trablusgarp ama özellikle Balkan Savaşları “millet” ve “millî his” kavramlarının öne çıkmasında uygun bir ortam yaratmış, iktidarın milliyetçi eğilimlerini su yüzüne çıkartan gerekçelerden biri olmuştur (Alkan, 2011: 164).

İttihad ve Terakkî Cemiyeti’nin 1908’i bir devrim olarak görmesi ve bu sebeple Fransız İhtilâli’ne bir gönderme yapma çabası içinde olması, II. Meşrutiyet dönemi tarih ve tarih öğretim anlayışının pozitivizme dayanan aydınlanmacı bir temele oturmasını sağlamıştır. Bunda Meşrutiyet aydınlarının III. Cumhuriyet Fransası’nın izinden gitme kaygıları yatıyordu. Emile Durkheim, sosyolojide yol göstermiş; Charles Gide, iktisâdî düşüncüyü belirlemiş; Charles Seignobos, tarihçiliğimizin ana referans noktası olmuştur. 19. yüzyılın romantik “ulusal” tarih anlayışı Seignobos’un eserlerinde bâriz bir biçimde ortaya çıkmıştır (Toprak, 2012: 354).

II. Meşrutiyet dönemindeki Fransız etkisi tarih ders kitaplarına da yansımıştı. Cumhuriyet'ten sonra da basılmaya devam eden ve Ali Reşad tarafından hazırlanan lise tarih kitapları, Toprak'ın ifadesiyle "sanki Fransa eğitim sistemi için hazırlanmış"tı. "Ali Reşad, Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın tarih kitaplarını kimi kez satır satır Türkçeye çeviriyor ve ders kitaplarını böyle hazırlıyordu. Bu nedenle ders kitapları Türkiye'den çok, Fransa'daki gelişmelere yer verir olmuştur. Sayısal olarak, 1929 yılında lise son sınıf öğrencilerinin 310 sayfalık tarih ders kitabında Türklere ayrılan sayfa sayısı 56 idi. Bir diğer deyişle kitabın yüzde 82'si Avrupa ve kısmen dünya tarihine ayrılmış, yüzde 18'i Türkiye konusunu işlemişti. Seignobos ve Langlois'nın görüşleri doğrultusunda "Aydınlanmacı" ve Avrupa merkezli bir "çağdaş tarih" anlayışı ders kitaplarında hâkim bir konum elde etmişti" (Toprak, 2012: 240).

Cumhuriyet kadrolarının tarihe yükleyecekleri pragmatik anlam, II. Meşrutiyet döneminden miras alınmıştı. Ders kitaplarındaki Fransız etkisi, Osmanlı'da tarihin pragmatik eğitsel amaçlara kullanılmaya başlamasını da beraberinde getirmişti. Tarih eğitimi ile ulusçuluk arasındaki yakın ilişki ve onun kitle psikolojisi yaratmadaki önemi yine II. Meşrutiyet döneminde Fransız etkisiyle fark edilmişti (Ersanlı, 2006: 62). II. Meşrutiyet aydınlarının "yeni insan-yeni toplum" projesi çerçevesinde üzerinde hassasiyetle durdukları okulda vatandaşlık eğitimi, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde, kurucu önderlerin ulus-inşa projesinin önemli bir boyutunu oluşturdu (Üstel, 2005: 127). Cumhuriyet döneminde her ne kadar Avrupa merkezli tarihyazım geleneğinden uzaklaşılmışsa da tarihin ulusal amaçlarla yeniden kurgulanması geleneğine sıkı sıkıya sahip çıkmış hatta bu gelenek geliştirilmiştir.

Erken Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi

Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, inkılâplar süreci yaşanmış ve böylece ülkenin siyasî ve idarî yapısı önemli değişimlerle yeniden şekillenmiştir. Toplumun kültürel yapısı anlamında bir dönüşüm ve değişim çabası için ise 1920'li yılların sonunu beklemek gerekir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte bir takım değişiklikler geçiren tarih öğretim anlayışı ise asıl dönüşümünü bu dönemde göstermiştir.

Cumhuriyet'in ilanından sonra tarih öğretimi anlamında ilk değişiklik 3 Mart 1924 tarihinde kabul edilen Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile gerçekleşmiştir. Vâsıf Bey'in Maârif Vekilliği zamanında (8 Mart-21 Kasım 1924) ise, 43 kişilik bir program heyeti oluşturulmuş ve bu kurulun çalışmaları sonucunda ilk, orta ve lise ders programlarının yeniden düzenlenmesine karar verilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle eski dönemin ideolojisiyle yakından ilişkili hanedancı görüşler kitaplardan çıkarılmış ve yerini cumhuriyet düşüncesi almıştır. Ekim 1924'te ise yeni bir Maârif-i Umûmiye Kanunu çıkarılmıştır. Diğer derslerin yanı sıra tarih dersleri de bu kanun-

la yeniden düzenlenmiştir. Hazırlanan yeni program eski Yunan, Roma, Mısır, Anadolu, İran ve İbrânî medeniyetlerine, son arkeolojik bulguların da ışığında yer verilmesini, Türk medeniyeti tarihinin ise ayrıca ele alınmasını öngörüyordu. Türk medeniyeti tarihinde, ilk derslerde medeniyet ve hars konularının, sonraki derslerde ise Doğu ve Batı medeniyetlerinde Türk kültürünün yerinin ve iktisadî, siyasî, dinsel ve düşünsel özelliklerinin anlatılması isteniyordu. Bu programda 19. yüzyıl Osmanlı tarihinin öğretiminde, öğretmenlerden din hürriyeti ile devlet dininin kaldırılmasını zorunlu kılan tarihsel nedenlerin anlatılması da isteniyordu. Programda İslam tarihine yer verilmiyor, Osmanlı Tarihi ise hanedana bir övgü olmaktan çıkarılmak isteniyordu (Oral, 2006, 238-240). Tarih öğretimindeki bu değişimin, 1924’te öğretim kurumlarının Tevhîd-i Tedrîsât Kanunu ile birleştirilmesindeki laik amaçlarla ve aynı yıl hilâfetin kaldırılması gibi laiklik yolunda atılan adımlarla yakından ilişkili olduğu muhakkaktır.

1924 yılının müfredat programlarına göre tarih dersleri ilkokul üçüncü sınıfta başlıyor, konuların düzenlenmesinde bugünden geçmişe doğru bir gidiş öneriliyordu. Dördüncü ve beşinci sınıfların programlarında *Genel Tarih* ile *Türk Tarihi*’nin birlikte okutulması öngörülmüyordu. Programın belirlediği hedefler ise, 1) Çocuklara Türk milletinin mazisi hakkında malumat verip onlarda milli şuur uyandırmak; 2) Bugünkü medeniyetin uzun bir geçmişin ürünü olduğunu anlatmak; 3) Büyük şahısların hayat ve hareketleri tasvir edilerek çocuklara örnek alabilecekleri numuneler sunmak; olarak belirtilmiştir (Baymur, 1941: 21-22).

1924 yılından itibaren çeşitli değişikliklerle uygulanmaya konulan yeni müfredat programları, yeni tarih ders kitaplarının yazılmasını da beraberinde getirmiştir. Bu amaçla ilk ders kitapları Ahmet Refik tarafından hazırlanmıştır. Bunlardan 1924 tarihli, ilköğretim 5. sınıflar için yazılan *Umûmî Tarih*, yeni ve yakın çağ konularını içermektedir. 1926 yılında 4. sınıflar için hazırlanmış olduğu *Umûmî Tarih* ise ilk ve ortaçağı kapsamaktadır. İhsan Şerif Saru’nun ilköğretim 5. sınıflar için yazdığı *Cumhuriyet’te Tarih*, Fuat Köprülü’nün 1928 tarihli *Millî Tarih* ve Süleyman Edip ve Ali Tevfik’in 1929 tarihli, ilköğretim 5. sınıflar için hazırladıkları *İlk Mektep Çocuklarına Tarih Dersleri* adlı kitaplar bu dönemde yazılan ders kitaplarıdır. Ortaokul seviyesinde de yeni tarih anlayışı doğrultusunda tarih ders kitapları hazırlanmıştır. İlk olarak Hamit (Ongunsu) ve Muhsin (Tekel) tarafından yazılan ve ortaokul üçüncü sınıflarda okutulan *Türkiye Tarihi* isimli kitap görülmektedir. 1924-1929 yılları arasında üç kez basılan bu kitapta Osmanlı tarihine geniş bir yer verilmektedir (Aslan, 2004: 88). İlk ve ortaokullardaki tarih kitapları zamanla değişim gösterirken lise ders kitaplarının değişimi için 1931 yılını beklemek gerekecekti. Bu tarihe kadar II. Meşrutiyet döneminin, çoğunluğu Fransızcadan tercüme olan tarih ders kitapları ufak tefek değişikliklerle kullanılmaya devam etti.

Lise tarih kitaplarının hazırlanması, muhtemelen bu anlamda en fazla önem verilen konu olarak görüldüğü için en sona bırakılmıştı. O güne kadarki tarih öğretim anlayışının, devrimsel bir nitelikte değişimi anlamını taşıyan yeni tarih kitapları, 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen kültürel devrimlerin en önemli unsurlarından bir olan Türk Tarih Tezi'ne göre hazırlanmıştı. Bu sebeple dönemin tarih öğretim anlayışını kavrayabilmek için Türk Tarih Tezi'ni tanımak gerekir.

Türk Tarih Tezi ve Tarih Eğitime Etkisi

Türk Tarih Tezi; yeter sayıda uzman tarihçi olmamasına rağmen “yeni bir tarih”in yazılması bir siyasal görev olarak görüldüğünden, ulusçu liderler ve aktif siyaset adamlarından oluşan bir grup tarafından oluşturulmuştu. Yani, ulusçu hareketi başlatan aydınların tarihyazımı misyonuna da kattıkları görülür (Ersanlı, 2006: 108). Mustafa Kemal'in 1928 yılından sonra, kültür politikalarına ağırlık vermesiyle başlayan tarih çalışmaları ve Kemalist kadronun siyasal kimliklerinin yanında tarihçilik işlevini de yerine getirmesi Türk Tarih Tezi'nin kurgulanmasındaki en önemli etkenlerdir. Tez, bir anlamda Osmanlı'nın son yüzyılında gerçekleşen askerî ve siyasî başarısızlıkların toplumsal hafızada yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırarak, “ulusal gurur”un yeniden inşasını amaçlayan bir resmî tarih söylemidir. Ulusal gururun yeniden yüceltilmesi için kaynağını abartılı bir ulusçu söylemden alan Türk Tarih Tezi, bütün medeniyetlerin kaynağını Orta Asya'ya ve Türklere dayandırma gayreti sebebiyle *Güneş Dil Teorisi*'nin tarihyazımı ve öğretimindeki karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Ulusçu duyguların oluşması amacıyla tarihin araçsallaştırıldığı bir tarihyazım anlayışının Türkiye'de uygulama alanı tarih ders kitapları olmuştur. Bu anlamda ilk girişim Fransızca bir ders kitabında karşılaşılan “Türklerin medeniyet yaratamayan barbar kavimler olduğu” ifadesine karşı Afet İnan ve Atatürk'ün birlikte kaleme aldıkları ve ilk denemesini de Afet İnan'ın Mûsikî Okulunda yaptığı *Türk Çocuklarına Tarih Dersleri* adlı kitaptır. Bu kitap Atatürk'ün tarih tezine ve daha sonraki çalışmalarına da kaynak oluşturmuştur (Oral, 2006: 257).

Atatürk, yeni nesillere ulusal bir tarih bilinci vermek amacıyla okullarda okutulmak üzere bir millî tarih kitabı yazılması amacını gerçekleştirmek için Türk Ocakları bünyesinde 16 üyeden oluşan Türk Tarihini Tetkik Heyeti'nin oluşturulmasını sağlamış ve *Türk Tarihinin Ana Hatları* adı verilen ilk eser bu çerçevede vücut bulmuştur. Kitaptan sadece 100 adet basılarak değerlendirilmesi için ilgili kişilere gönderilmesi ve fikir alınması amaçlanmıştır (Şimşek, 2012: 87). Fakat aldığı yoğun eleştiriler kitabın yayınlanmasının önüne geçmiş, sadece özeti çıkarılmış, *Türk Tarihinin Ana Hatları Methal Kısmı* başlığıyla 30.000 adet bastırılarak okullarda satışa çıkarılmıştır. Bu eser Türk Tarih Tezi'nin ana yapısını barındırması

bakımından önemli olduğu gibi daha sonra yazılacak *Tarih I-II-III-IV* ders kitapları ve toplanacak Türk Tarih Kongreleri için de bir anlamda omurga oluşturmuştur (Şimşek, 2012: 88).

Türk Tarih Tezi’nin tam anlamıyla şekillendiği ve sistemli bir hale geldiği yer ise, lise tarih kitapları olmuştur. 1931 yılında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti tarafından hazırlanan 4 ciltlik lise tarih kitapları, Türk Tarih Tezi’nin, evrensel boyutuyla, Türk ulusuna dünya uygarlığı içinde bir yer bulma; ulusal boyutuyla da Türklere ulusal bir bilinç verme çabasının bir yansıması olarak şekillenmiştir (Kabapınar, 1992: 151). Avrupalı tarihçilerin, *Türklerin aslında Moğollar gibi sarı ırktan oldukları ve hiçbir medeniyet yaratmadıkları* tezine karşı geliştirilen bir karşı tez olarak şekillenen resmî tarih anlayışının ders kitaplarına yansıyan ana fikri ise Orta Asya’nın, medeniyetin beşiği olduğu, ilk uygarlık emarelerinin burada yaşayan Türklere tarafından oluşturulduğu, iklimde yaşanan değişimler sonucunda Türklerin bölgeden göç etmeleriyle bu medeniyeti dünyanın değişik bölgelerine taşıdıkları iddiasıdır.¹ Bunun yanında Anadolu’nun tarihin eski çağlarından bu yana Türk vatani olduğunu kanıtlamak da Tez’in önemli bir parçasıdır. Hazırlanan tarih ders kitapları ise, dünya üzerinde yaşamın nasıl başladığını anlatan ilk bölümlerinde, insan ve maymunun ortak atalarına işaret eden Darwinist anlayışla başlıyordu. Sonrasında ise “medeniyetin ilk tohumları”nın Türklere tarafından Orta Asya’da atıldığını ve milattan önce buradan dünyaya yayılan Türklerin Çin, Hint, Mezopotamya, Mısır Akdeniz ve Avrupa medeniyetlerine kaynaklık ettiği şeklindeki bir tarih tasarımı, ders kitapları aracılığıyla aktarmaya çalışılmıştır. İslam tarihi ise oryantalist ve seküler bir anlayışla ele alınırken, Hz. Muhammed dönemi ile Cumhuriyet arasında bir bağ kurma çabası göze çarpmaktadır. Tarih ders kitaplarının “Türkiye Cumhuriyeti” başlığını taşıyan 4. cildi ise lise tarih kitaplarının kaleme alındığı 1931 yılı itibarıyla, tarih olarak değerlendirilmesi tartışmalı sayılabilecek olan son 23 yıllık süreci konu almaktadır. Üstelik 335 sayfalık kitabın % 60’ı Birinci Dünya Savaşı’nın sonundan, kitabın yazıldığı zamana kadar cereyan eden tarihî/siyasî olayları konu alırken % 40’lık kısmı ise yeni devlet sisteminin ve inkılapların tanıtılmasına ayrılmıştır. Bu yönüyle lise tarih kitaplarının 4. cildi, tarih ders kitabı olmaktan çok, bir vatandaşlık bilgisi kitabı niteliğindedir (Yazıcı, 2011: 207).

Köprülü’nün belirttiği gibi “Avrupa tarihçiliğinin Türklere hakkında hiçbir ilmî esasa dayanmayan çok haksız menfi telakkileri karşısında, bizim

1 Atatürk tarafından, tarih ders kitapları ile aynı dönemde kaleme alınan “Vatandaş için Medeni Bilgiler” kitabında da Sümer, Elam, Akat gibi topluluklar birer “Türk kavimleri” olarak nitelendirilirken “Türklerin Mezopotamya ve Mısır vadilerinden başlayarak bilinen tarihten önce Orta Asya, Rusya, Kafkasya, Anadolu, diinkü ve bugünkü Yunanistan, Girit, Romalılardan önce Orta İtalya, velhasıl Akdeniz kıyılarına kadar yayılıp yerleşmiş oldukları anlatılmaktadır. Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2000, s. 29,41.

romantik tarihçiliğimizin aksulameli de ister istemez çok müfrit ve mübalağalı olacaktı” (Berktay, 1983: 93). Türk Tarih Tezi’nin tarih ders kitaplarına yansması, Köprülü’nün işaret ettiği şekilde olmuştur. Eldeki sınırlı antropolojik ve arkeolojik verilerle geniş bir coğrafyayı ve zaman dilimini kapsayan, oldukça şümulü bir tarih teorisi ortaya konmuştur. Ders kitaplarındaki tarih kurgusuna göre Türk Tarih Tezi, tümevarımsal bir yöntemle, eldeki tarihsel kanıtlardan bir tarih kurgusu oluşturmaya çalışmamıştır. Bunun aksine tümdengelimsel bir yöntemle mevcut tarihsel bilgileri, belli bir tarihsel imgelem oluşturmak için kurgulamıştır (Yazıcı, 2011: 206).

Atatürk döneminde, ders kitabı merkezli olarak gelişen ve Türk Tarih Tezi’ne dayanan tarih öğretim anlayışının, ulus-inşa süreci ile doğrudan bir ilişkisi vardır. Ders kitaplarının dayandığı Türk kimliğinin, İslam öncesi dönem ve Orta Asya üzerinden kurgulanması, ümmetçi toplum yapısından ulus-devlete geçiş sürecini, eğitim yoluyla hızlandırma çabası olarak görülebilir. Öyle ki ümmet devletinden ulus-devlete geçiş sürecinde, tarih ders kitapları, dîni değerlerin yanına/yerine, ulusal ve evrensel değerlerin adapte edebileceği bir alan olarak değerlendirilmiştir. Bu çaba aynı zamanda dönemin tarih öğretim anlayışının vatandaşlık eğitimiyle doğrudan bir ilişki içerisinde olması sonucunu beraberinde getirmiştir. Kitapların tamamında etkin olan ulusçu söylem, Cumhuriyet’in kurucularının yaratmaya çalıştıkları vatandaş tipolojisinin en önemli özellikleridir. Ders kitapları aracılığıyla aktarılmaya çalışıldığı açık olan bu özelliklerin yanına yeni siyasal sistemin meşrulaştırılması kaygısı da eklenince lise tarih kitaplarında, vatandaşlık eğitiminin belirgin bir biçimde öne çıkması kaçınılmaz olmuştur (Yazıcı, 2011: 208).

Toplum için yeni bir “gelecek” tasarlanmanın en etkili yolu yeni bir “geçmiş” inşa etmektir. Bu çerçevede Atatürk dönemi tarih öğretim anlayışı ve bu anlayış çerçevesinde ortaya konulan ürünleri (öğretim programı ve ders kitapları gibi) ulus inşa sürecinin bir parçası ve belki de en önemli yapı taşlarından biri olarak değerlendirmek gerekir.

Tarih Öğretiminin Hümanist Dönemi

Atatürk’ün ölümünden sonraki gerek tek partili ve gerekse çok partili dönemler, siyaset ve özellikle kültür politikalarında önemli değişimlere sahne olmuştur. Kültür politikalarında görülen Batı medeniyetine ve onun kaynaklarına yönelme anlayışı eğitimde de kendisini önemli ölçüde hissettirmiştir. Batı medeniyetine eklenmeyi sağlayacak olan bu hümanist aydınlanmacı/aydınlatmacı anlayış, Türk Tarih Tezi’nin etkisinin kısmen hissedilmesiyle birlikte, tarih öğretim programlarının ve ders kitaplarının yeniden ve farklı bir tarih anlayışı çerçevesinde kaleme alınmasına neden olmuştur.

Dönemin tarih öğretim anlayışındaki değişim öncelikle Atatürk dönemi öğretim programlarındaki ansiklopedik bir nitelik taşıyan yoğun içeriğin azaltılması şeklinde oldu. Programdaki bu değişiklik dönemin ders kitaplarına da nicelik olarak yansımıştı. Önce 1942’de Arif Müfit Mansel, Cavit Baysun ve Enver Ziya Karal, daha sonra ise Niyazi Akşit ve Emin Oktay tarafından yazılan tarih ders kitapları sayfa sayısı itibarıyla kademeli olarak azalmıştı.

Tarih öğretim anlayışındaki değişim sadece öğretim programı ve ders kitaplarındaki niceliksel değişimle sınırlı kalmamış, niteliksel bir dönüşüm de beraberinde gelmiştir. Kemalist tarihyazımı ile aradaki bağların tam anlamıyla koparılması olmamasına karşın, Türk Tarih Tezi’nin medeniyetin kaynağını Orta Asya’ya dayandıran tarih tasarımının yanına, genel anlamıyla dünya medeniyetini, özelde ise Batı medeniyetini Anadolu coğrafyasına dayandıran bir tarih kurgusu yerleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece tarih öğretim anlayışının kronolojik eksenini İlkçağ’da kalmaya devam eden coğrafi eksenini ise Orta Asya’dan Anadolu’ya kaymıştır (Yazıcı, 2011: 210).

Dönemin tarih öğretim anlayışı, hümanist ve Anadolu tarih kurgusuyla yaşanan değişimin bir sonucu olarak, Atatürk dönemindeki Türk tarihini kendisine *miğfer* edinen yapısından çıkarılmıştır. Bunun yerine Yunan ve Roma tarih ve medeniyetlerinin öğretilmesi zaman zaman Türk tarihinin önüne geçmiştir. Mansel, Baysun ve Karal’ın İlkçağ tarihini konu alan *Tarih I* ders kitabının % 5’i (11 sayfa) Türk tarihine ayrılırken, Yunan tarihine ayrılan kısım % 30 (65 sayfa), Roma tarihine ayrılan kısım ise 58 sayfa ile % 27’dir (Mansel, Baysun ve Karal, 1945). Akşit ve Oktay tarafından yazılan *Tarih I* ders kitabında da benzer bir eğilim dikkat çekmektedir. Yine İlkçağ konu alan bu ders kitabında Türk tarihine ayrılan kısım 8 sayfa ile sınırlı olmasına karşın, Yunan tarihine 49, Roma tarihine ise 68 sayfa ayrılmıştır (Akşit ve Oktay, 1970).

Hümanist etkinin tarih öğretim programında ve dolayısıyla da ders kitaplarındaki bir diğer yansıması; Mansel, Baysun ve Karal (1945) tarafından yazılan tarih kitaplarında, Atatürk döneminden farklı olarak Avrupa tarihinin ilk defa Ortaçağ dışında da geniş bir ölçekte ele alınması şeklinde kendisini göstermiştir. *Yeni ve Yakınçağlar Tarihi* başlığını taşıyan *Tarih III* ders kitabında Osmanlı tarihi ile Avrupa tarihinin birlikte ele alındığı ve sayfa sayısı olarak dengeli bir dağılım sağlanmaya çalışıldığı görülür. Burada ise Osmanlı tarihine 117 sayfa ile % 58, Batı tarihine ise 83 sayfa ile % 42 oranlarında yer verilmiştir (Mansel ve Karal, 1945). Akşit’in *Tarih III* ders kitabında da Osmanlı ve Avrupa tarihi benzer bir yaklaşımla ele alınmış, kitabın % 64’ü (171 sayfa) Osmanlı tarihine ayrılırken % 36’sı (95 sayfa) Avrupa tarihine ayrılmıştır (Akşit, 1970).

Yeni siyasal sistemin ve kurumların geniş halk kitlelerine tanıtılması

gerekliliğinin azalması ve ulus-inşa sürecinin ise bir anlamda eski hızını kaybetmesi, hümanizm etkisindeki tarih öğretim anlayışında, yurttaşlık eğitiminin gözle görünür oranda gerilemesine yol açmıştır. Yine aynı sebeplerle 1931 yılının tarih ders kitaplarında, yeni siyasal sisteme meşrûyet kazandırmak amacıyla Osmanlı'ya karşı takınılan eleştirel üsluptan ve hümanist dönemin tarih öğretim anlayışından vazgeçilmiştir.

Hümanist akımla birlikte tarih öğretiminde, Türk tarihini ve Türk'ün tarihteki yerini ön plana çıkararak ulusçu tarihyazım anlayışı, yerini, Türk tarihini dünya tarihi içerisinde ele alan evrensel bir tarih öğretim anlayışına bırakmıştır. Batıya ve batı kaynaklarına yönelme ise, Türk Hümanizmi ve onun tarih öğretimi aracılığıyla ortaya koyduğu tarihyazım anlayışının önemli bir bölümünü oluştururken, bu dönemi sadece Batı hayranlığıyla ifade etmek, dönemin tam anlamıyla anlaşılması bakımından eksik bir tanımlama olacaktır. Bu eksikliği gidermek amacıyla Türk Hümanizminin iki önemli bileşeninden söz edilmesi gerekir. İlki Batı kültürüyle bir bütünleşmeyi sağlayıp hümanist bir yeniden yapılanmayı/uyanmayı /aydınlanmayı sağlamak amacıyla ortaya konulan eğitim ya da kültür tasarısı, ikincisi ise ortak bir tarih bilincinin oluşturulmasına yönelik olarak ortaya atılan tarih tasarısıdır (Karacasu, 2006: 335). Hümanist anlayışa göre eğitimin amacı, insana -Batı uygarlıkları topluluğu içinde birkaç bin yılda oluşan- insancıl değerler sistemine olabildiğince bağlı bir zihin *habitus*'u vermek, aynı zamanda bu sistemin tarihsel bir gelişme ile oluştuğu ve mutlak bir değere sahip olduğu bilincini kazandırmaktır (Sinanoğlu, 1980: 191). Eğitimin bu amacının gerçekleşmesi için ulusal dil, edebiyat ve tarihin öğretimi bilimsel yöntemle yürütülecek yeni bir değerlendirmenin ortaya koyacağı açıdan ve hümanist gelenekten esinlenen bir ruhla yapılmalıdır. Amaç ulusal kültürün gencin düşünsel, ahlâksal ve estetik biçimlenimine etkili ölçüde katkıda bulunmasını sağlamaktır (Sinanoğlu, 1980: 200-201). Dönemin hümanist anlayışının gerek eğitim yoluyla ortak bir bilincin yaratılması, gerekse her şeyin kökenini Anadolu'da bulma çabası, Batı uygarlığına, doğuşunu bu topraklara bağlayarak eklenme biçiminde gelişen var olan kültürü yeniden yapılandırma girişimi, Batı'yla nefret-hayranlık ikiliğinde gelişen yarılmış ilişkisi ulusun "millî" kültürünün kurulması yolunda Kemalizm'in bu alandaki projesiyle yer yer örtüşmeler yaşamıştır (Karacasu, 2006: 335).

Hümanist etki altındaki tarih öğretim anlayışının sadece tek parti dönemi ile sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bu anlayışın 1950 ile 1960 arasında, iktidarda olan Demokrat Parti döneminde de devam ettiği görülmektedir. Demokrat parti iktidarında Batı'ya yaklaşmak için onun tarihini öğrenmek gerektiği düşünülür. Bu perspektif, Türk tarihinin Asyatik, etnik kavrayışını reddeden ve bu tarihi her şeyden önce bir Anadolu, Akdeniz tarihi olarak ele alan herkesin özlemlerine yanıt vermektedir (Copeaux, 2006: 82). Bu anlayış Demokrat Parti iktidarından sonra

da uzun süre devam etmiş, Emin Oktay ve Niyazi Akşit’in hümanist etkiyle kaleme aldıkları ders kitaplarının basımı 1970’li yılların ortalarına kadar sürmüştür.

Ulusal gururun coğrafi kaynağının Orta Asya’dan, toplumun kendisini belki de daha rahat ilişkilendirebileceği Anadolu’ya taşınması, Türk Hümanizminin aynı zamanda Anadoluculuk adıyla adlandırılarak dönemin kültür hayatına ve tarih tasarımına etki eden, kaynağını Anadolu coğrafyasından alan *patriotic* bir politikaya da dönüşmesini sağlamıştır. Kaynağını *dünyaya medeniyet yayan Türkler* iddiasından ziyade, Batı medeniyetinin köklerini Anadolu’da arayan bir tarih tasarımından yola çıkan yeni tarih öğretim anlayışının bu yönleriyle Kemalist tarih projesine göre daha rasyonel temeller üzerine inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir (Yazıcı, 2011: 213). Bununla birlikte tarih öğretim anlayışındaki değişim, tarih ders kitaplarındaki ulusçu söylemin ve romantik retoriğin de gerilemesine sebep olmuştur. Bunun yerine pedagojik kaygının biraz daha ön planda olduğu ve bu sebeple daha çok Türkçe kelimelerden oluşan kısa cümlelere ve sade ifadelere ders kitaplarında yer verilmiştir.

Tarih Öğretiminde Türk-İslam Sentezi

Hümanist tarih tasarımının Batıya yönelen ve Türk tarihini geri planda bırakan tarih anlayışı, 1960’lı yıllardan itibaren akademik anlamda ve ciddi biçimde eleştirilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Hakkı Dursun Yıldız gibi tarihçiler, Türk tarihinin öğretilmesi ve araştırılmasına, Atatürk’ten sonra aynı hassasiyetin gösterilmediğini vurgulamışlardır. Yıldız, tarih programında Türk tarihine yeterince yer verilmediğini belirtirken bu durumu, lise birinci sınıftaki bir öğrenci, “bir hafta Türk tarihi, buna karşılık bütün sene diğer milletlerin tarihleri ile uğraşmak ve millî tarihimizden habersiz olarak yetişmektedir” şeklinde açıklamıştır. Bununla beraber Yıldız’a göre “Türk tarihi de bir harp tarihi imiş gibi ele alınmakta, medeniyetlerinden çok az bahsedilmektedir (Yıldız, 2007; 523-524).

Seçkinlerin Batıcılığını eleştirerek Hümanist akıma tepki gösteren tarihçiler Türk tarihinin Asyalı ve Müslüman özelliklerine dayanarak Türk-İslam sentezi akımını yaratmışlardır (Copeaux, 2006: 154). Tarihyazım anlayışlarını bu akıma göre kurgulayan tarihçiler, tarihi, her türlü millî ve kişisel yoruma açık sonsuz bir hazine olarak değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla tarih, millî görüşün hedeflerine ve gereklerine göre istenildiği gibi kullanılabilir. İnsanlığın evrensel, ortak ve nesnel bir tarihi olmayıp tek tek milletlerin özel millî tarihleri vardır. Bu millî tarih, öteki milletlerin tarihlerinden bağımsız olarak, kendi hedefine doğru adım adım ilerlemiştir (Turan, 1997: 144).

Türk-İslam sentezinin bir anlamda ete kemiğe büründüğü yer olan

Aydınlar Ocağı'nın her türlü yorumu açık milli tarih anlayışı, Ocak dışında da oldukça taraftar bulduğu gibi, kısa sürede Milli Eğitim Bakanlığı'nı da etkileyerek okul kitaplarına yansıtılmıştır. Bakanlık, 1975'in ocak ayında "*Tarih Öğretiminin Amaçları ve Kazandıracağı Davranışlar*"ı bu görüş doğrultusunda belirlemiş ve ders kitaplarında uyulması gereken kuralları saptamıştır. Kitapların istenilen içerikte olmasını sağlamak için de yarışmadan vazgeçilerek lise tarih kitapları İbrahim Kafesoğlu-Altan Deliorman ikilisi ile Yılmaz Öztuna'ya ısmarlama yöntemi ile yazdırılmıştır (Turan, 1997: 144).

Hazırlanan yeni lise tarih kitaplarında, Türk-İslam Sentezi ile birlikte ulusçu bir tarihyazım anlayışının, Türk Tarih Tezi'nden farklı bir biçimde yeniden öne çıktığını görmekteyiz. İbrahim Kafesoğlu ve Altan Deliorman tarafından hazırlanan ve İlkçağ tarihini konu alan *Tarih I* ders kitabında, hümanist akımın Türk tarihini, dünya tarihi içinde değerlendiren tarih öğretimi anlayışı yerine, tarihi, Türklük ekseninde ele alan bir anlayış söz konusudur. Bir önceki dönemde Akşit ve Oktay tarafından hazırlanan *Tarih I* ders kitabında 8 sayfa ile geçirilen Türk tarihine bu yeni kitapta 163 sayfa ayrılmıştır (Kafesoğlu ve Deliorman, 1977). Bu anlayış çerçevesinde Avrupa tarihine ayrılan bölümler önemli ölçüde kısaltılmıştır. Öztuna tarafından hazırlanan 470 sayfalık *Tarih III* ders kitabında Avrupa tarihine "Yeni ve Yakın Çağlarda Batı ve Batı Dünyası" başlığı altında sadece 58 sayfa (% 12) ayrılmıştır. Ayrıca coğrafi keşifler gibi Batı tarihine ilişkin tarihsel olayların Türklerle ilişkilendirilmesi gereği duyulmuştur. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki Türk'ten bağımsız bir dünya tarihi ve medeniyeti olamayacağı anlayışının bir anlamda sürdürüldüğü görülmektedir.

12 Eylül askerî darbesi sonrasında da Türk-İslam Sentezi anlayışı Milli Eğitim Bakanlığı tarafından sahiplenilmiş ve tarih öğretim programlarını şekillendirmeye devam etmiştir. Nitekim Türk ve uygarlık tarihine ağırlık vermek suretiyle yeniden düzenlendiği belirtilen 1983 tarihli program "Türk tarihine, kültür ve uygarlığına geniş biçimde yer vererek, Türk milletinin dünya tarihindeki önemini, milletler ailesi içerisindeki şerefli geçmişini, insanlığa yaptığı hizmetleri, dünya kültür ve uygarlığının gelişimindeki büyük payını öğretip kavratma"yı amaç olarak belirlemiştir. "Diğer milletlerin tarihi işlenirken de... konulara Türk ve dünya tarihi açısından önemleri ölçüsünde ağırlık verilecek ve gerektiğinde Türk tarihi ile karşılaştırmalar yapılacaktır." Bununla birlikte tarih öğretim programı, 12 Eylül öncesi döneme gönderme yaparak öğrencilere "sorunlar yaratmak yerine, sağduyu ile hareket eden... bir kişilik vermek" amacındadır (MEB, 1983).

1983 yılında hazırlanan tarih öğretim programından sonra bu anlamda yapılan en önemli değişiklik 1993 yılında olmuştur. Giriş metninde Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren tarih öğretim programlarının "zaman zaman yenilenmek istenmişse de bazı eklemeler ve çıkartmalar dışında ciddi bir geliştirmeye tabi tutulmadığı"nı, "halbuki yetmiş yıldan beri dünyada tarih anlayışında büyük değişimler olduğu gibi, bu yeni anlayış-

lardan hareketle yapılan yeni araştırmalar sonucunda tarih bilgimizde de değişmeler ve gelişmeler” olduğu ve bu sebeple tarih programı üzerinde yeniden ciddi bir çalışma yapma gereği hissedildiği belirtilen 1993 programı, içerik olarak kendinden önceki tarih öğretim programlarının çok da ötesine geçememiştir. Bununla birlikte program, yapısal olarak önemli değişiklikleri öngörmektedir. Bu programla *Tarih I* ve *Tarih II* derslerinin yanı sıra *Genel Türk Tarihi*, *İşlam Tarihi* ve *Osmanlı Tarihi* gibi dersler öngörülmektedir.

1993 tarih öğretim programının öngördüğü yeni derslerin SSCB’nin dağılması ve Orta Asya’daki Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmeleri ile yakından ilişkili olduğunu belirten Ersanlı’ya göre 1980’ler sonrası reaksiyoner anlamda İşlam kültürüne verilen değerin Türk-İşlam Sentezi şeklinde ifadesi ile Sovyet sonrası İşlam Türk kültürü ile iletişimin artması; konunun gerek akademik, gerekse öğretim düzeyinde tekrar gündeme gelmesini sağlamıştır. Nitekim 1993 tarih öğretim programı, 1992 yılında Kırgızistan ve Türkiye’de bağımsız Türk devletlerinin temsilcilerinin katıldığı, ortak bir Türk tarihi oluşturmak amacıyla yapılan toplantılar sonucunda ilk ve orta dereceli okulların programlarına almaları öngörülen konular esas alınarak hazırlanmıştır. Bu durum tarih ders kitaplarına da yansımış, İşlam’ın Türklükle ilişkisinden sonraki dönem “Türk Dünyası I” ve “Türk Dünyası II” adı altında işlenmiştir. Bu kitapların en dikkat çekici özelliği ise bağımsız cumhuriyetlerin bugünkü adlarıyla geçmişteki siyasal kimlikleri arasında bağ kurmaları olmuştur (Ersanlı, 1995: 199).

1993 tarihli öğretim programında, bütün bu özelliklerin yanında ideolojik göndermelerin belirgin bir biçimde öne çıktığını görmekteyiz. Bu dönemde Köymen ve diğerleri tarafından yazılan *Tarih I* (Köymen ve diğerleri, 1995) ders kitabında *Seçuklular ve Atatürk* başlığını taşıyan ideolojik kaygılı okuma parçalarına rastlamak mümkün olduğu gibi Kara tarafından yazılan *Tarih II* (Kara, 1999) ders kitabında da, Cumhuriyet dönemini konu almamasına karşın, beş okuma parçasından dördünün Atatürk hakkında olduğu görülür.

1976 yılındaki Milliyetçi Cephe Hükümetleri döneminde hazırlanan ders programlarından, 1990’lı yıllara kadar, oranları azaltılan Eskiçağ Tarihi, Avrupa Tarihi ve Dünya Tarihlerinin oranları 1993 tarihli öğretim programında da bir hayli azaltılmıştır (Kabapınar, 1995: 113). Bu dönemde Eskiçağ tarihi, Anadolu tarihi ile sınırlandırılmış; Mezopotamya, Mısır ve Doğu Akdeniz medeniyetleri ise Anadolu’nun birer uzantısı olarak değerlendirilmiştir. Her dönemi ve coğrafyayı Türklük ile ilişkilendirme gayreti zaman zaman, Eskiçağda Türk nüfusunun henüz ayak basmadığı Anadolu coğrafyasının bile *Türkiye* olarak adlandırılması gibi anakronik gülünçlüklerle sebebiyet vermektedir. Avrupa ve dünya tarihine ayrılan sayfa sayısı ise ders kitabının % 10’unu geçememiştir (Yazıcı, 2011: 216).

Türkiye’de Tarih Öğretiminin Bugünü

Türkiye’de tarih eğitimi, 1990’lı yıllarda Soğuk Savaşın bitmesi ve bu durumun Türkiye’deki iç siyasete etkisi ile yeni bir döneme girmiştir. Bu süreçte sivil toplum kurumlarının (STK), akademik yapılanmanın ve bazı akademisyenlerin öncü çalışmalarıyla Türkiye’deki tarih eğitimi, hem zenginleşmiş hem de disiplinize edilmiştir. Bu çerçevede ilk ele alınacak STK Tarih Vakfı’dır. Vakıf öncülüğünde 1990’lı ve 2000’li yıllarda tarih eğitimi-ne odaklı birçok sempozyum yapıldı. Bunlardan en dikkat çekici olanları Prof. Dr. Salih Özbaran öncülüğünde gerçekleşen *Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Buca Sempozyumu’dur*. Diğerleri ise *Tarih Eğitiminin Yeniden Yapılandırılması*, *Tarih Yazımında Yeni Yaklaşımlar Küreselleşme ve Yerelleşme Üçüncü Uluslararası Tarih Kongresi Tarih Yazımı ve Müzecilikte Yeni Yaklaşımlar*, *Tarih Eğitimi Eleştirel Yaklaşımlar Avrupalı-Türkiyeli Tarih Eğitimcileri Buluşması*, *Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu Sempozyumu’dur*. Tarih Vakfı, bu organizasyonları düzenleyip sempozyum ve toplantı tutanaklarını yayınlamak dışında Avrupa Birliği projeleri çerçevesinde *Tarihi Öğrenmek ve Öğretmek* adlı bir çeviri serisini de yayınlamıştır. Bununla da Türkçe literatüre önemli katkı yapmıştır. Bu seride *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi UNESCO*, *Tarihin Kötüye Kullanımı*, *Tarih Öğretiminde Çoğulcu ve Hoşgörülü Bir Yaklaşım Doğru*, *Avrupa Evi Ders Kitaplarında 20. Yüzyıl Avrupa’sı*, *Beyaz Perdede Avrupa Sinema ve Tarih Eğitimi*, *20. Yüzyıl Avrupa Tarihi Nasıl Öğretilmeli* adlı kitaplar yer aldı. Vakıf, yerel tarih çalışmalarına da ivme kazandıracak girişimlerde bulundu. Bunlardan *Yerel Tarihçilik, Kent, Sivil Girişim Yerel Tarih Grupları Deneyimi Yerel Tarih Konferansı* önemlidir. Bu çerçevede sözlü tarih metodolojisi ve uygulamalarının yaygınlaşmasını destekledi. Amatör araştırmacılar ve öğretmenler için yayınladığı kılavuzlar yanında Esra Danacıoğlu’nun kaleme aldığı *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz* adlı çalışma dışında çeviri yoluyla Türkçeye kazandırdığı David E. Kyvig ve Myron A. Marty’nin *Yanbaşımızdaki Tarih* kitabı ile Paul Thompson’un *Geçmişin Sesi* adlı çalışması dikkate değerdir.

Tarih Vakfı’nın çatısı altında yayınlanmış tarihyazımına ilişkin kitapların da Türkiye’deki tarih eğitimini etkilemesi bakımından önemi göz ardı edilemez. Bunlar, John Tosh’un *Tarihin Peşinde*, Peter Burke’un *Tarih ve Toplumsal Kuram*, Etienne Copeaux’un *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine* adlı çalışmalardır. Bu çevirilerin yayınlanması konusunda Prof. Dr. Mete Tunçay’ın öncü rolünü takdirle anmak gerekir. Tarih Vakfı çatısı altında faaliyet gösteren diğer önemli bir isim, uzmanlık alanı şehir planlaması olan Prof. Dr. İlhan Tekeli’dir. Onun Tarih Vakfı’nın tarih eğitimi ve yazımı alanındaki çalışmalarında diğer öncü akademisyen olduğunu vurgulamak gerekir. *Tarih Bilinci ve Gençlik* adlı araştırmayı yayınlaması Türkiye-Avrupa devletle-

rinde okuyan lise öğrencilerinin tarih eğitimine ilişkin konulardaki görüş ve tutumlarını göstermesi bakımından önemlidir.

1990’lı yıllardaki tarih eğitimi ve tarihçilik üzerine yazıları ile ön plana çıkan diğer önemli bir isim şüphesiz ki Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi’nden Prof. Dr. Salih Özbaran’dır. Yeniçağ’da Osmanlı Tarihi alanında uzman olmasına rağmen Özbaran, Türkiye’de tarihçiliğin ve tarih eğitiminin durumu ve sorunları üzerine odaklanarak eserler vermiştir. Bunlardan ilki *Tarih ve Öğretimi* başlığında yayımladığı makalelerinden oluşan kitabıdır. Bu eserini *Tarih, Tarihçi ve Toplum* takip etti. Tarih, Tarihçi ve Toplum; Tarihin Çağrışımı, Doğası, Tarihçilik ve Tarih Öğretimi Üstüne Düşünceler’i kapsayan çalışmaları ile Özbaran, emekli olmasına rağmen tarihçilik ve tarih eğitimi alanlarında çalışmalarına devam etmektedir.

1990’lı yıllardaki girişimlerden en kalıcı sonuçlar vereni ise Prof. Dr. Mustafa Safran öncülüğündeki Gazi Üniversitesi’ndeki akademik yapılanmadır. Diğer gelişmelerden bağımsız olarak gerçekleşen bu yapılanma, tarih eğitimi alanını akademik bir disiplin olarak tanımlamanın yanında bu çerçevede lisansüstü (yüksek lisans ve doktora) eğitim programı oluşturulması, bu programlardan akademisyen yetiştirilmesi ve bu çerçevede çok zengin bir portföyde akademik yayın yapılmasını kapsamıştır. Mustafa Safran, tarih eğitiminin önce Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde, sonra Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde akademik bir disiplin olarak lisansüstü eğitim vermesinin planlayıcısı ve uygulayıcısı oldu. Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi Tarih Anabilim Dalı öğretim üyeleriyle birlikte Türkiye’de bu alanda ilk doktoralı bilim insanlarının yetişmesini sağladı. İlk yüksek lisans tezleri 1997’de kabul edildi. İlk doktora mezunu ise 2002 yılında “tarihsel müzelerin tarih eğitimindeki rolü” konulu tez çalışması ile Bahri Ata oldu. Gazi Üniversitesi’ni, Dokuz Eylül, Marmara, Konya Selçuk, Karadeniz Teknik, Erzurum Atatürk Üniversiteleri takip etse de, lisansüstü eğitimde Gazi Üniversitesi gerek yüksek lisans-doktora öğrencisi sayısı, gerekse yapılan yayınların niceliği ve niteliği bakımından dolayı bir anlamda merkez oldu. Burada yetişen doktora öğrencileri ile Türkiye’nin dört bir yanına tarih eğitimcisi akademisyen gönderildi. Hemen belirtmek gerekir ki Mustafa Safran’ın 1990’lı yıllar boyunca kaleme aldığı makalelerini derlediği *Tarih Eğitimi (Makale ve Bildiriler)* adlı eseri yanında, *Tarih Nasıl Öğretilir?* başlıklı editöryal çalışması Türkiye’de tarih eğitiminin gerçek anlamda çok boyutlu olarak ele alınması noktasında Türkiyeli okuyuculara derli toplu bir literatür sunması yönüyle değerlidir.

Bu süreçte bir de 1998 yılı eğitim fakültelerinin yeniden yapılandırılması çerçevesinde yurtdışına lisansüstü eğitim için gönderilenler vardır. Başta Yücel Kabapınar, İsmail Hakkı Demircioğlu, Dursun Dilek olmak üzere, Semih Aktekin, Erkan Dinç, Kaya Yılmaz, İbrahim Turan, İbrahim

Hakkı Öztürk gibi genç akademisyenler doktoralarını tamamlayarak yurda döndüler. Bu isimler, bir yandan “yerel tarih”ten “sözlü tarih”e, tarihsel düşünme becerileri”nden öğretmen yetiştirme sorununa, dünya tarihinden, Avrupa Birliğinde tarih eğitime kadar pek çok alanda yayınlar yaptılar. Diğer yandan buldukları üniversitelerde tarih eğitimi alanında lisansüstü çalışmalar yürüttüler. Yüksek lisans düzeyinde pek çok öğrenci yetiştirdiler. Makale derlemeleri ile vücuda getirilen üç önemli çalışmayı burada dile getirmek gerekecektir. Bunlardan ilki Dursun Dilek’in *Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi* ile İsmail Hakkı Demircioğlu’nun *Tarih Öğretiminde Öğrenci Merkezli Yaklaşımlar* adlı, kendi makalelerinden derledikleri kitaplardır. Diğer bir kitap ise Muammer Demirel ve İbrahim Turan’ın editörlüğünde çıkan kolektif bir çalışmanın ürünü olan *Tarih Öğretim Yöntemleri*’dir.

1990’ların ortasından bugüne kadar Türkiye’de tarih eğitimi alanında çalışmalarıyla ön plana çıkmış başka isimleri de görmek mümkündür. Atatürk Üniversitesi’nden Aydın Güven, Ramazan Kaya, İbrahim Caner Türk; Kastamonu Üniversitesi’nden Kemal Koçak; Selçuk Üniversitesi’nden Nuri Köstüklü, Mehmet İpçioğlu, Bülent Tarman, Aysun Aynur; Karadeniz Teknik Üniversitesi’nden Rahmi Çiçek, Selahattin Kaymakçı; Ankara Üniversitesi’nden Mesut Çapa; İstanbul Üniversitesi’nden İbrahim Güler, Mehmet Açıkalın; Marmara Üniversitesi’nden Ali Yılmaz; Adıyaman Üniversitesi’nden Yasin Doğan; Muğla Üniversitesi’nden Ayten Kiriş, Özgür Yıldız; Mersin Üniversitesi’nden Kadir Ulusoy; Çukurova Üniversitesi’nden Nevval Akça; Dokuz Eylül Üniversitesi’nden Erdal Aslan, Banu Çulha; Çankırı Karatekin Üniversitesi’nden Erhan Metin; Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi’nden Suat Bal; Gazi Üniversitesi’nden Gülin Karabağ, Hüseyin Köksal, Bülent Akbaba; Yıldız Teknik Üniversitesi’nden Şahin Oruç, Niğde Üniversitesi’nden Kubilay Yılmaz; Karabük Üniversitesi’nden Ahmet Sait Candan; Kafkas Üniversitesi’nden Özgür Aktaş; Kırklareli Üniversitesi’nden Sezai Öztaş; Mustafa Kemal Üniversitesi’nden Necati Bozkurt; Dumlupınar Üniversitesi’nden İbrahim Sarı; Yıldırım Beyazıt Üniversitesi’nden Hasan Işık eser verenler arasında öne çıkanlardır. Bu akademisyenlerin tarih eğitimi alanında tarih öğretim programlarından, ders kitaplarına, öğrencilerin tutumlarından, tarih öğretmenlerinin çeşitli açılarından yeterliliklerine, tarih derslerinde yararlanılan öğretim yaklaşımı, yöntem, tekniklerden materyal kullanımına kadar çok geniş bir yelpazede yayın yaptıkları görülmüştür (Aydemir, 2012; Şimşek ve Öztürk, 2013). Makaleler ve bildiriler dışında beş kitap çalışmasını bu çerçevede anmak gerekecektir. Bunlardan ilk ikisi ilk dönem çalışmaları sayılabilir. Nuri Köstüklü tarafından 1998’de yayınlanan *Sosyal Bilimler ve Tarih Öğretimi* ve İbrahim Güler’in *Tarihin Toplumsal İşlevi ve Öğretimi* adlı kitabıdır. Diğer ikisi Semih Aktekin ve Mustafa Öztürk’ün yürütücülüğünde EUROCLIO Derneği’nce gerçekle-

tirilen Avrupa Birliği projelerinin sonunda ortaya çıkan ürünlerdir. İlki Semih Aktekin’in editörlüğünde yayınlanan *Çok Kültürlü Bir Avrupa İçin Tarih ve Sosyal Bilgiler Eğitimi* diğeri ise Hüseyin Köksal’ın editörlüğünde ortaya çıkan *Yenilikçi Tarih Öğretimi Etkinlik Örnekleri* adlı kitaplardır. Bu süreçte yine tarih eğitiminde materyal kullanımını kuramsal arka planı ve örnek etkinliklerle işleyen diğeri değerli bir çalışma İsmail Hakkı Demircioğlu ve İbrahim Turan’ın editörlüğünde çıkan *Tarih Öğretiminde Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* adlı kolektif kitaptır.

Yeni Eğitim Anlayışı (Oluşturmacılık) ve Tarih Eğitimi

2000’li yıllarda Türk eğitimi sistemi, dayandığı felsefi temeller itibariyle önemli bir değişim süreci yaşamıştır. İlköğretimde 2005, ortaöğretimde ise 2007 yılından itibaren uygulanmaya başlanan bu değişim süreci ile kaynağını pozitivist felsefeden alan davranışçı yaklaşım yerine postmodern ilkelere dayanan yapılandırmacı yaklaşım tercih edilmiştir. Davranışçı yaklaşımda bilgi ders kitabı ve öğretmen tarafından anlatım yoluyla öğrenciye aktarılırken, yapılandırmacı anlayış; bilginin, sınıf ortamında etkinlikler yoluyla öğrencinin zihninde yapılandırılmasını ve inşasını öngörürerek her zihinde farklı şekillerde oluşturulabilecek farklı bilgilerin aynı anda doğru kabul edilebileceğini söylüyordu. Böylece öğretmen yerine öğrenciyi merkeze alan yapılandırmacı yaklaşım bilginin aktarımına değil, onu yapılandıracak olan becerilere önem veriyordu (Yazıcı ve Şimşek, 2012).

Tarih öğretimi özelinde düşünüldüğünde de 2007 yılından itibaren uygulamaya koyulan programlarda ilk defa ve sıklıkla “beceri” vurgusu ile karşılaşmaktadır. Nitekim “bilgi ve beceriyi dengeleyen” bir anlayışın temel yaklaşımlardan biri olduğu programda açıkça belirtilmiştir. Bu amaçla temel becerilerin yanında “kronolojik düşünme, tarihsel kavrama, tarihsel analiz ve yorum, tarihsel sorun analizi ve karar verme, tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma” gibi tarihsel beceriler, programın, tarih dersleri ile kazandırmayı amaçladığı beceriler olarak belirlenmiştir (MEB, 2007). Nitekim tarih programlarında 2011 yılında yapılan değişikliklerle tarihsel becerilerin ayrıntılı bir biçimde tanımlanması yoluna gidilmiş ve böylece becerilere yapılan vurgu arttırılmıştır (MEB, 2011). Becerilerin yanı sıra programın öğrenci merkezli yapısından kaynaklanan “her öğrencinin birey olarak kendine özgü olduğunu” kabul etmesi, “farklı zekâ türlerine sahip öğrencilerin ilgi, yetenek ve ihtiyaçları ve okulun bulunduğu çevrenin göz önüne” alınması gerektiğini vurgulaması, gerek çağdaş tarih öğretim anlayışıyla ve gerekse de demokratik değerle örtüşmektedir.

2007 tarih öğretim programının getirmiş olduğu en önemli yapısal değişikliklerden biri, 1993 tarihli öğretim programıyla okutulmaya başlanan Genel Türk Tarihi, İslam Tarihi ve Osmanlı Tarihi gibi derslerin kaldırılması, Tarih 9-10 dersleri ile “T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” dersinin yanı sıra, 12. Sınıfta “Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi” dersinin 2008 yılından

itibaren programa eklenmesidir. Böylece 1980 sonrası tarih öğretim programlarının, yakın tarihsel dönemlere yer vermeme ile ilgili eksiklikleri bir ölçüde giderilmiş oluyordu. Bununla birlikte dünya tarihine, en azından son yüzyıl itibarıyla önemli ölçüde yer verilmesi, yakın dönem Türk tarihinin ise tartışmalı konu ve dönemlerine sınırlı da olsa yer ayrılması tarih öğretim programının ve ders kitaplarının getirmiş olduğu olumlu özellikler olarak belirtilebilir.

Yeni programa göre kayıtlı oldukları lise türü ve bölüm/program fark etmeksizin bütün ortaöğretim öğrencileri en az üç yıl tarih dersi almak zorundadır. Öğrenciler lise öğrenimleri sırasında asgari üç yıllık bir dönemde haftada en az iki saat tarih dersi almakla yükümlü hâle gelmişlerdir. Ayrıca öğrenimlerine genel, Anadolu ve Sosyal Bilim Liselerinin sosyal veya sözel alanlarında devam etmeyi tercih eden öğrenciler dört yıllık eğitimlerinin tamamında haftalık iki ila altı saat arasında değişen tarih dersleri almak durumundadırlar (Dinç, 2011: 2140-2141). Bütün bu gelişmeler önceki yıllarla karşılaştırıldığında ortaöğretim programları içinde tarih derslerinin konumunun daha da güçlendirildiği anlamına gelmektedir.

Bütün bu olumlu özelliklerinin yanında 2007 tarihli öğretim programlarının, Cumhuriyet dönemi tarih öğretim programlarının taşıdığı bir takım kronik problemleri de taşıdığı görülmektedir. Önceki programlarda görülen ve yeni programın getirdiği temel ilkelerle çelişmesine rağmen hâlâ devam eden bu sorunlardan ilki öğretim içeriğinin oluşturulmasında, seçilen ana alanlardaki tüm konulara yer vermeye çalışan ansiklopedik yaklaşımın devam etmesidir (Öztürk, 2009). Her ne kadar Cumhuriyet döneminin başından itibaren tarih programlarındaki yoğun içerik 2007 yılındaki programa kadar ve onunla birlikte azaltılmış olsa da hala bir öğretim sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ortaöğretim seviyesindeki tarih öğretiminin kendine özgü amaç ve öğretim yöntemleri olduğunun görmezden gelinip, akademik tarih öğretiminin sadece biraz daha basitleştirilmiş hâli olarak algılandığının bir göstergesidir. Programın kronolojik yapısının sebep olduğu yoğunluk öğretim programında beceriye yapılan vurgunun da sadece teorik düzeyde kalmasına ve anlamını yitirmesine sebep olmaktadır. Çünkü müfredatı yetiştirme kaygısıyla düz anlatım yoluna gitmek zorunda kalan öğretmen, tarihçi becerilerinin gelişmesini sağlayacak etkinlikleri ve uygulamaları gerçekleştirmek için yeterince zaman bulamamaktadır.

2007 tarihli öğretim programının ve ders kitaplarının, içerik yoğunluğu dışındaki bir diğer sorunu ise içeriğin seçimi ile ilişkilidir. Bu anlamda 1993 ve 2007 programlarını karşılaştıran Dinç'e göre yeni programın içeriği de çoğunlukla Türk tarihinden seçilmekte, Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi dersinin dışında, Avrupa ve dünya tarihi konularına hem çok az yer verilmekte hem de bu konular kendi özgün nitelikleri bağlamında değil Türk tarihi-

nin genel çerçevesi dâhilinde sunulmaktadır (Dinç, 2011: 2145). Bununla birlikte program, herhangi bir yerel esnekliğe sahip olmadığından, yerel tarihin bahsi ne programda ne de ders kitaplarında geçmemektedir.

Tarih öğretim programının amaçları bağlamında değerlendirildiğinde ise, yeni program her ne kadar “Barış, hoşgörü, karşılıklı anlayış, demokrasi ve insan hakları gibi temel değerlerin önemini kavratarak bunların korunması ve geliştirilmesi konusunda duyarlı olmalarını sağlamak” gibi evrensel değerlere gönderme yapan bir amaç belirlemişse de “Millî kimliğin oluşumunu, bu kimliği oluşturan unsurları ve millî kimliğin korunması gerekliliğini kavratmak”, “Geçmiş ve bugün arasında bağlantı kurarak millî birlik ve beraberliğin önemini kavratmak”, “Atatürk ilke ve inkılâplarının, Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesindeki yerini kavratarak öğrencilerin laik, demokratik, ulusal ve çağdaş değerleri yaşatmaya istekli olmasını sağlamak” şeklinde ortaya konan amaçlar, 1993 tarihli öğretim programından çok da farklı değildir (MEB, Tarih 9: 4). Dolayısıyla eski program hakkında yapılan ulusalcılık, ben-merkezlilik ve ırk-merkezlilik; belirli sosyo-politik ve ideolojik perspektifleri aşlamayı amaçlayan ve tarihin ulusalcı bir versiyonunu sunan yaklaşıma eleştirilerin yeni program için de geçerliliğini sürdürdüğünü söylemek mümkündür (Dinç, 2011: 2142).

Sonuç

Türkiye’de modern anlamda tarih eğitimi, Türk modernleşmesinin bir aşaması olan II. Meşrutiyet’le birlikte ivme kazanmıştır. Bu dönemde “okullaşma” ve eğitim olgularının toplumsal anlamda değişim/dönüşüm için önemli rolünün fark edilmesiyle tarih dersleri de genel eğitim dizgesi içinde önemli bir konuma yükselmiştir. Söz konusu durumu dönemin ders kitaplarında görmek mümkündür. Özellikle *Balkan Felaketi* sonrasında daha içe kapanık ve özcü olarak tabir edilebilecek bir tarihyazım deneyiminin, dönemin tarih eğitimini de biçimlendirdiği açıktır. Artık, Osmanlı unsurlarını dikkate alan daha kapsayıcı bir paradigmadan ziyade, daha refleksif ve romantik bir millî tarih inşasının tarih derslerini de etkilediği söylenebilir. Bu durum, tanımlanan yeni kimlikte İslâmî unsurların sürdürülmesini öngörecektir şekilde İslam-Türk Sentezi olarak tanımlanmıştır.

1923’te yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin 1926 sonrası giriştiği toplumsal modernleşmeye dönük inkılâpların, 1930’lu yıllarda kültür alanında da sürmesi ile tarih ve dil alanlarında pek çok yenilik gerçekleştirildi. Bunlardan konu bağlamında önemli olanı 1931’de kurulan Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ve sonrasında ortaya atılan Türk Tarih Tezi çerçevesindeki tarih azımı ve öğretimidir. Asyatik ve profan bir Türk kavramı üzerinden tüm uygarlıkların kaynağını oluşturacak kadar kadim bir tarih tanımı öngören bu tez çerçevesinde yazılan ders kitapları ve bu kitaplardaki içerik ve yaklaşımı tarih öğretmenlerine kazandırmayı amaçlayan Türk Tarih Kongreleri ile dönemin tarih eğitimi anlayışı biçimlenmiş olur.

1945 sonrası İkinci Dünya Savaşı'nın son bulması ile yükselişe geçen "barış" anlayışının Türkiye'deki iç siyasette de Hümanizm düşüncesini güçlendirmesi söz konusu olur. 1950 yılı ile Türkiye'de çok partili rejim ve demokrasiye geçişle birlikte değişen iç siyaset dengelerinin ders kitapları üzerinde çok büyük bir değişimi öngörmeksizin bazı eksik bırakılan noktaları tamamlama gayretleri görülmüştür. 1970'li yıllarda Milliyetçi Cephe Hükümetleri'nin de katkısı ile tarih ders programlarında Türk Tarihinin ağırlığı, yoğunluk kazanmıştır. Bu durum 1980 askerî darbesi sonrasında Türk-İslam Sentezi biçiminde tanımlanabilecek bir yaklaşımın tarih ders kitaplarında etkin olmasını sağlamıştır.

1990'lı yıllar ile birlikte soğuk savaşın son bulması tüm dünyada ülkeler arasında yeni dengelerin ortaya çıkmasını, bu durumda ülkelerin iç siyasetini etkilemiştir. Bu çerçevede Türkiye'de de sivil toplum kuruluşlarının etkinliği artmış, dünya ile bütünleşme bağlamında insan hak ve özgürlüklerinin ön plana çıkması söz konusu olmuş, hukukun üstünlüğü gibi değerlerin eğitim dizgesinde daha fazla yer bulmasıyla tarih ders kitapları ve programları da bu durumdan etkilenmiştir. Türkiye'de bu dönemde çağdaş dünya ölçeğinde tarih eğitiminin anlamı, imkanları ve çerçevesi pek çok akademik çalışmaya konu olmuştur. Yine buna paralel olarak Türkiye'de tarih eğitimi alanı üniversitelerde anabilim dalı olarak kurulmuş, bu da tarih eğitiminin akademik anlamda disiplinize olmasını sağlamıştır. Bütün bu yeni arayışların eğitim alanında kendisini göstermesi için 2000'li yılların ortalarını beklemek gerekmiştir. 2005 yılında ilköğretimi, 2007 yılında ise ortaöğretimi etkileyen ders programlarının yenilenmesi süreci Türkiye'de tam bir eğitim reformunun gerçekleştiği izlenimini vermiştir. Tarih programları ve ders kitapları da bu süreçte yenilenmiş, daha gerçekçi bir tarih anlayışının bireylere kazandırılması amaçlanmıştır. Bugün tarih eğitimi alanı, pek çok doktoralı akademisyenleri ile lisans, lisansüstü eğitim faaliyetlerine devam etmekte, onlarca değerli akademisyenin katkıları ile bilimsel yayınlarına yenilerini katmaktadır.

Kaynakça

- AKŞİT, Niyazi (1970) Tarih III (*Yeni ve Yakınçağlar*), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ALKAN, Mehmet Ö. (2011) “II. Meşrutiyet’te Resmi İdeoloji, Resmi Tarih ve Eğitim”, Türkiye’de Tarih Yazımı, (ed.) Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- ASLAN, Betül. (2004) “Türkiye’de Milli Tarih Anlayışı Bağlamında Düünden Bugüne İnkılâp Tarihi Dersleri”, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi (9).
- AYDEMİR, Adem (2012) “Türkiye’de Tarih Öğretimi Hakkında Yayınlanmış Makaleler: Bir Bibliyografya Denemesi”, Turkish Studies, 7 (4), 843-863.
- BERKTAY, Halil (1983) Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- COPEAUX, Etienne, (2006) *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- DEMİRCİOĞLU, I. H. (2008) “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihi”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Sayı 12, sayfa. 431-450.
- DİNÇ, Erkan (2011) “Eski ve Yeni Ortaöğretim Tarih Programının Amaç ve İçerik Özelliklerinin Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi, 11 (4).
- ERSANLI, Büşra (1995) “Tarih Öğretiminde “Türk Dünyası”, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- (2006) İktidar ve Tarih, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BAYMUR, Fuat (1941) Tarih Öğretimi, Ankara.
- İNAN, Afet (2000) Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara.
- KABAPINAR, Yücel (1992) “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1 (2).
- (1995) “Kredili Sistem ve Lise Tarih Kitapları”, Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAFESOĞLU, İbrahim ve DELİORMAN, Altan (1977) Tarih I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- KARA, Kemal. (1999) Tarih II, İstanbul: Önde Yayıncılık.
- KARACASU, Barış (2006) “Mavi Kemalizm” Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, cilt: 2, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KÖKEN, Nevzat. (2002) Cumhuriyet Dönemi Tarih Anlayışları ve Tarih Eğitimi (1923 -1960), (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- KÖYMEN, Mehmet Altay; ALPMAN, Adil; ÖZGEDİK, Mehmet; GÜLER, Ali; AKGÜL, Suat (1995). *Tarih I*, İstanbul: Ülke Yayın.
- MANSEL, Baysun ve Karal, (1945) Tarih I (İlk Çağ Tarihi), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- (1945) Tarih III (Yeni ve Yakınçağlar Tarihi), İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB, (1983) Lise ve Dengi Okullar Tarih-Coğrafya Programları, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- MEB, (2007) Ortaöğretim 9. Sınıf Tarih Dersi Programı.
- MEB, (2011) Ortaöğretim 10. Sınıf Tarih Dersi Öğretim Programı ve 10. Sınıf Seçmeli Tarih Dersi Öğretim Programı.
- OKTAY, Emin; AKŞİT, Niyazi (1970) Tarih I, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- SAFRAN, Mustafa (2006) “Türk Tarih Öğretimi ve Meseleleri”, Tarih Eğitimi Makale ve Bildiriler, Ankara: Gazi Kitabevi.
- SİNANOĞLU, Suat (1980) Türk Hümanizmi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞİMŞEK, Ahmet (2012) ““Türk Tarih Tezi” Üzerine Bir Değerlendirme”, Türkiye Günlüğü, sayı: 111.
- ORAL, Mustafa (2006) Türkiye’de Romantik Tarihçilik (1910-1940), Ankara: Asil Yayınları
- ÖZTÜRK, İbrahim Hakkı (2009) Yeni Ortaöğretim Tarih Programları Üzerine Eleştirel Bir İnceleme, *The First International Congress of Educational Research*, 1-3 May, Çanakkale.
- ÖZTÜRK, Şule Yüksel; Şimşek, Ahmet (2013). “Türkçe’de Yayınlanmış Tarih Eğitimi Makale Bibliyografyası”. (*TUHED’e* (Turkish History Education Journal) yayına kabul edilmiş, Mayıs 2013 sayısında yayınlanması kararı alınmış makale.)

- TOPRAK, Zafer. (2012). Cumhuriyet ve Antropoloji, İstanbul: Doğan Kitap.
- TUNÇAY, Mete (1977) “İlk ve Orta Öğretimde Tarih” Felsefe Kurumu Seminerleri, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- TURAN, Şerafettin (1997) Milliyetçilik Anlayışında Tarih Yazıcılığının Önemi, *Tarih ve Milliyetçilik; I. Ulusal Tarih Kongresi Bildirileri*, Mersin.
- ÜSTEL, Füsun (2005) “Makbul Vatandaş”ın Peşinde, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YAZICI, Fatih (2011) “Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı”, Türkiye’de Tarih Yazımı, (ed.) Vahdettin Engin, Ahmet Şimşek, İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- YAZICI, Fatih; ŞİMŞEK, Ahmet (2012). “Tarih Öğretiminde Nesnellik Sorunu”, *Tarih Okulu Dergisi*, 11: 13-32. (Online) <http://www.tarihokuludergisi.com>.
- YILDIZ, Hakkı Dursun, (2007). “Türk Tarihi ve Liselerimizdeki Tarih Öğretimi”, Makaleler 1, Ankara: Berikan Yayınları.

Tarih Öğrenmenin Dünü, Bugünü

Ahmet Şimşek - Fatih Yazıcı

Abstract

In this study, it has been elaborated the adventure of history education in modern Türkiye. Study is formed about details curriculum, textbooks and academical publications in the subject area. In the process, survey model was used. It has been understood that, history teaching in Türkiye is a “legitimacy” instrument of “power” from II. Meşrutiyet until now. This description is categorized similarly within Turkish historiography; the process of beginning II. Meşrutiyet “İslam – Türk Sentezi”, beginning of the republic “Türk Tarih Tezi”, after 1960s “Türk – İslam Sentezi” and after 2007 “new period”. The history curriculums and text books have so many changes in last century. It can be said that, the changes are up to politic, economic and cultural features of the periods. It has to add that the structure of history instruction schedule and text books effect historiography and historiography effects history education in Türkiye. Although there are works about history education after 1940s, we can say that, it is advanced & improvised as an academical discipline after 1990s. Gazi University History Education Department and Tarih Vakfı’s organizations contribute to the improvement of history education. With the effects of Gazi University and Tarih Vakfı, the studies about renewal history curriculums and writing new text books processes are more pedagogical after 2005. There are new improvements about teacher education. In the end, it can be said that, history education in today’s Türkiye’s has an improvement; curriculums, text books, education methods is nearly similar to world standards and still improving.

Key Words: history education, history textbooks, history curriculums, historiography

Tarih Öğrenmenin Dünü, Bugünü

Ahmet Şimşek - Fatih Yazıcı

Özet

Bu çalışmada tarih eğitiminin modern Türkiye’deki serüveni üzerinde durulmuştur. Çalışma; müfredat (öğretim programı), ders kitapları ve konuya ilişkin yapılmış akademik yayınlardan hareketle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada tarama modeli kullanılmıştır. Türkiye’de tarih eğitiminin II. Meşrutiyet’ten bugüne kadar “iktidar”ın “meşrutiyet” araçlarından biri olarak tanımlandığı görülmüştür. Bu tanım Türk tarihyazımındaki gibi bir sınıflamayla; II. Meşrutiyet’le başlayan süreçte “İslam-Türk Sentezi”, Cumhuriyetle birlikte “Türk Tarih Tezi”, 1960’lardan sonra “Türk-İslam Sentezi”, 2007’den sonra ise “yeni dönem” başlıkları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yüzyıllık süreçte tarih müfredat ve ders kitaplarında çok köklü değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişikliklerin; devirlerin siyasî, ekonomik ve kültürel yapılanmalarıyla çok yakından ilgili olduğu söylenebilir. Bunun dışında Türkiye’deki tarih müfredat ve ders kitaplarındaki yapının tarihyazımını, tarihyazımının da Türkiye’deki tarih eğitimi derinden etkilediğini de eklemek gerekir. Türkiye’de 1940’lardan itibaren tarih eğitimi alanında eserler verilmesine rağmen, bu alanın akademik bir disiplin olarak 1990’lardan sonra geliştiği görülmüştür. Bunda Gazi Üniversitesi’ndeki Tarih Eğitimi kürsüsünün ve Tarih Vakfı çevresinin yaptığı organizasyonların büyük katkısı olmuştur. Bu merkezlerin etkisi ile 2005 sonrası müfredat yenileme çalışmaları ve yeni ders kitabı yazım süreçleri çok daha pedagojik olarak gerçekleştirilmiştir. Öğretmen eğitiminde önemli adımlar atılmıştır. Sonuçta bugün Türkiye’de tarih eğitiminin geçmiş dönemlere göre program, ders kitapları, öğretim metotları açısından çağdaş anlamda dünya standartlarına yönelik bir gelişme içinde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: tarih eğitimi, tarih ders kitapları, tarih müfredatı, tarihyazımı

Türkiye’de Tarih Öğretiminin Güncel Sorunları

Nazlı Usta

Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü

Giriş

Althusser’e göre, devletin hegemonyasının algılanabilmesi için onun aygıtlarına; ancak daha önemli olarak ideolojik aygıtlarına bakılmalıdır. O, Marksist yaklaşımdan miras olarak aldığı baskı aygıtlarına (devlet aygıtı) ek olarak; din, eğitim, aile, politika, kültür gibi unsurları ideolojik aygıtlar olarak incelemektedir.¹ Althusser’e göre, ideolojik aygıtlarla hegemonya tesisi daha kolaydır, zira onlar toplumun varlığına gömülüdür.² Diğer önemli nokta ise, yalnızca bir adet devlet aygıtından söz edilebilecekken birçok ideolojik aygıt olması ve bu aygıtların özel alanda bulunmaları, özel olmalarıdır. Ayrıca baskı aygıtları şiddetle tesis edilirken, ideolojik aygıtlar ideoloji ile tesis edilir.³ Bu sebeple daha sessiz, ancak daha etkili bir güç oldukları söylenebilir.

Eisenstadt ise, çoklu modernleşme kuramında, günümüz dünyasının anlaşılabilmesi için, bir yapıdan, tek bir modernlikten, tek bir kültürel mirastan yola çıkılamayacağını, birçok etmenin var olan durumda etkili olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini söylemektedir.⁴ Türkiye’deki tarih anlayışının problemleri noktalarından önemli biri de budur. Devletin ve yapının tesisinde, ülkenin modernleşmesinde, geçmişin inkârıyla yola çıkılması ve bunun süreç içinde, özellikle eğitim dilinde değiştirilmemesi (“Osmanlı her ne kadar Türklerin atası olsa da Cumhuriyet bambaşka bir yönetim şekli ve sistem getirmiştir” görüşünün yanlışlanmış olsa da değişmemesi) bir eleştiri noktası olarak sunulabilir.

1 Louis Althusser, **Lenin and Philosophy and Other Essays**, Translated by Ben Brewster, Monthly Review Press, New York, 1971, p. 143.

2 Barrie Axford, Gary K. Browning, Richard Huggins, Ben Rosamond, John Turner and Alan Grant, **Politics: An Introduction**, Routledge, London, 1997, p. 86, 87.

3 Althusser, 1971, p. 144, 145.

4 Shmuel Noah Eisenstadt, “Multiple Modernities”, **Daedalus**, Vol. 129, 2000, p. 2.

Tarih öğretimi ve bilinci, devlet ideolojisinin, devletin ideolojik aygıtları eliyle ve kamusal alanda da öncelikle eğitimle tesis ediliyor olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada da öncelikle Türkiye'nin resmî tarihi, Cumhuriyet'in kuruluş evresinde bu tarihin yazılmasında rol oynayan aktörler ve olaylar bağlamında incelenecektir. Günümüz tarih öğretimi analiz edilmeye çalışılacak; analiz birimi olarak, liselerde okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı alınacaktır. Böyle bir daraltmaya gidilmesinin sebebi, devletin ideolojisinin, özellikle Cumhuriyet döneminde tesis edilmiş olmasıdır. Ayrıca bu dersi zorunlu eğitimi kapsamında tamamlayan birey, çevresine ve dünyaya, sosyal hayatla bağı en kolay kurulabilen ders olan tarih dersinden öğrendikleri bağlamında bakacaktır. Bu çerçevede ilk bölümde resmî tarihle ilgili incelemeler, ikinci bölümde ise güncel durum ve adı geçen ders kitabının analizi yapılacaktır.

Türkiye'de Resmî Tarih

Genellikle modern iktidarlar, ulusların oluşturulduğu dönemlerde -Cumhuriyet'in kuruluş döneminde de olduğu gibi- belgeye dayalı tarih metodolojisini kullanmakta; ancak belgeleri kendi istedikleri gibi kullanmakta, istemediklerini yok saymakta, bazılarını ise icat etmektedirler.⁵ Vassaf, Türkiye'de resmî tarihin yazarlarını anlamlandırabilmek için "terzi tarihçiler" deyiminden hareket etmektedir.⁶ Buna göre, Türkiye'de "vatan-daşları için katıksız, saf bir tarih yaratmak isteyen Cumhuriyet'le birlikte Osmanlı, Selçuklu ve İslam geçmişi tarihin çöplüğüne atılırken (...) tüm dil ve uygarlıkların kaynağı olarak Orta Asya Türkleri gösterilir. Çankaya'nın bu resmi görüşünü kanıtlasınlar diye devlet bursuyla Avrupa'da yetiştirilen tarihçiler yurda dönünce sipariş üzerine tarih yazarlar".⁷ Bu tarih yazınında, 19. yüzyılın hâkim tarih anlayışının egemen olduğu hissedilmektedir: Tek bir tarih, başta devlet olmak üzere belli kilit kurumlar ve Batının hâkimiyeti.⁸

Türk Tarih Tezi olarak kabul edilen bu anlayışta, köklerin yakın geçmişte değil uzak geçmişte aranmasının da kendi içinde tutarlı olduğu söylenebilir. Zira ortaya konan reform projesinin bir yenilik iddiası taşıyabilmesi ve tesis edilebilmesi için kendinden öncekiyle bağlarının koparılması gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'nın, inkâr edilmesinin sebeple-

5 Ahmet Özcan, **Türkiye'de Popüler Tarihçilik 1908-1960**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 97.

6 Gündüz Vassaf, **Tarihi Yargılıyorum**, 3. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

7 A.g.e., s. 21, 22.

8 Georg G. Iggers, **Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı**, Çev. Gül Çağalı Güven, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000, s. 146.

ri anlaşılabilir.⁹ Özgürel, resmî tarihin, “gerçeğin amaca uygun yorumu”¹⁰ olduğunu söylemektedir ve bu da resmî tarih üzerindeki iddialarımızı desteklemektedir. Türkiye Cumhuriyeti’nin resmî tarihi Atatürk’ün 1927’de Meclis’te okuduğu ve sonrasında Nutuk adıyla yayımlanan belgedir ki; Özgürel bu belgede yakın geçmişe dair olayların nasıl olursa olsun Atatürk ne şekilde istediye o şekilde aktarıldığını söylemektedir.¹¹ Armağan da Erzurum Kongresi Kararları’nın Nutuk’a aktarılırken “düzenlendiğini” ve dört sayfasının metinden atıldığını iddia etmektedir.¹² Bu pencereden bakıldığında, Armağan’ın iddiası da, Özgürel’in tarih üzerindeki yorumunu desteklemektedir.

Atatürk’ün 1927 tarihli bu Meclis konuşmasının ardından, Türk Ocakları’nın 1930 yılındaki VI. Kurultayında, Türk tarihinin araştırılması ve yazılması için Türk Ocakları’na bağlı olarak, Türk Tarihi Heyeti kurulmasına karar verilmiştir. 1931 yılında Türk Ocakları’nın kapatılıp CHP ile bütünleşmesi kararının ardından, Heyet temsilcileri İçişleri Bakanlığı’na bir dilekçe ile başvurarak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adını alarak çalışmalarına devam ederler. Cemiyetin amacı, “Osmanlı Tarih Cemiyeti’nden farklı bir çizgiyi belirlemek ve Türk tarihini yeniden yazmaktır.”¹³ Cemiyet bünyesinde gerçekleştirilen önemli faaliyetlerden biri, ilki 1932 yılında düzenlenen Türk Tarihi Kongreleridir.¹⁴ 1935 yılında ise var olan yapı, Türk Tarih Kurumu adını almıştır.¹⁵

I. Türk Tarih Kongresi, alanında ilk olduğu ve Türk Tarih Tezi’nin oluşumunda önemli bir etkisi bulunduğu için dikkatle incelenmelidir. Kongre, Atatürk’ün girişimleri ve Maarif Vekâleti’nin organizasyonu ile Türk Tarih Tezi’ni tanıtmak amacıyla toplanmıştır.¹⁶ Kongrenin açılışında Maarif Vekili Esat Bey özetle, Orta Asya’da Avrupa’ya göre çok daha ileri bir yaşam süren, medeni Türklerin, tabiat olayları sebebiyle göç etmek zorunda kaldıklarını, ancak gittikleri her yere medeniyet götürerek, bir an-

9 Bu hususta benzer kavramsallaştırmalar için bkz.; Özcan, 2011, s. 99; Salih Yılmaz, “21. Yüzyılda Avrupa Birliğinde Yeni Tarih Anlayışı ve Türkiye’ye Yansımaları”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 878.

10 Avni Özgürel, “Resmi Tarih ve Tarihin Resmi”, **Resmi Tarih Yalanları**, Ed. Cem Küçük, Münir Üstün, 4. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 86.

11 A.g.m., s. 82.

12 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Mustafa Armağan, “Mustafa Kemal’in Erzurum Kongresi Konuşması Nutuk’ta Neden Makaslandı?”, **Resmi Tarih Yalanları**, Ed. Cem Küçük, Münir Üstün, 4. Baskı, Profil Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 35-45.

13 Büşra Ersanlı, **İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)**, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 111.

14 Yunus Koç, “Türk Tarih Kurumu ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri”, **Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler**, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, s. 655, 656.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz.; Özcan, 2011, s. 136, 137.

16 Ersanlı, 2006, s. 139.

lamda dünyada medeniyetin kurucusu olduklarını iddia ettiği bir konuşma yapmıştır.¹⁷ Yine aynı yıl, 1932’de, liselerde okutulmak üzere dört ciltlik ve bir yıl sonra da ortaokullar için üç ciltlik tarih kitapları hazırlanmış ve basılmıştır.¹⁸ Bu kitapların, Türk Tarih Tezi’nin olgunlaştığı bir evrede ortaya çıktıkları söylenmelidir. Prehistorik çağdan başlayarak millî müdafaa kadar ilerleyen bir zaman skalasını inceleyen dört ciltlik lise tarih kitabının ve onun basitleştirilmiş formu olan ortaokul tarih kitabının göze çarpan en önemli noktaları ise, Türklerin bir “ırk” olarak yüceltilmesi, devlet kurmakta ve yönetmedeki üstün başarılarının vurgulanmasıdır.¹⁹

Öte yandan sadece savaşların, yengilerin, yenilgilerin anlatıldığı, realizmden beslenen resmî tarihin dışında; insanların, ailelerin, sosyal yaşamın incelendiği ve sözlü görüşmelerle beslenen bir tarih anlayışının yükselerek ve çekici bir biçimde, alanda yer edindiği görülmektedir. Ancak bu noktada da Türk Tarih Kurumu’nun eski, sınırları belli ve sert anlayışının sürdüğünü iddia etmek zor değildir. TTK tarafından yayınlanan “Türkiye’de Popüler Tarihçilik” isimli kitap, tam da tarihin bu sosyal boyutunu inceleyen çalışmalara ışık tutmaktadır. Ancak yazarın giriş bölümünde “Belki popüler tarihin ne olduğuna dair söylenebilecek en kolay şey, akademik tarihin dışında kalan her türlü tarih olduğudur.” sözü, kendisinin bu tarih anlayışını akademik -ya da diğer bir deyimle ciddi- görmediğinin kanıtı gibidir.²⁰

Aynı çalışmanın bir başka yerinde, bu “popüler tarih” anlayışının yükselişine açıklama getirilirken kullanılan örnek de önemlidir. Yazara göre, insanlar “Osmanlıların hangi Oğuz boyundan olduklarından daha çok kendisinin hangi Oğuz boyundan olduğunu” merak edip araştırmaktadırlar.²¹ Bugün tarihe sosyolojinin gözlüklerini de kullanarak bakan kaç akademisyenin temel çabası hangi Oğuz boyundan olduğunu bulmaktır? Bu küçük noktalar, her ne kadar eleştirilse ve bazı unsurlarının değiştirilmesi gerektiği yönünde fikir beyan edilse de, resmî tarihin sınırlarından sapıl(a)madığını kanıtlar niteliktedir.

Resmî Tarihin Öğretimi

Resmî tarihe ilişkin yukarıda kısaca ele alınan problemlerli noktalara rağmen, Türk Tarih Tezi’nin ileri sürdüğü iddialar ve tarih anlayışı, günümüzde her ne kadar artık akademik tarihçi çevreler tarafından eleştiriliyor olsa da resmî tarih olarak, okullarda hâlâ öğretilmeye devam edilmektedir. Özbaran,

17 Özcan, 2011, s. 139.

18 Ersanlı, 2006, s. 126.

19 Ayrıntılı incelemek için bkz.; A.g.e., s. 126-138.

20 Özcan, 2011, s. 3.

21 A.g.e., s. 6.

Türkiye’de milliyetçi olduğu bilinen tarih öğretimindeki temel problemlerden birinin, Mustafa Kemal’in reformlarının çağdaş tarih olarak sunulması olduğunu söylemektedir.²² Liselerde okutulan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük kitapları, arka planda *ötekine* dair olumsuz özellikler sunarken, okuyucularına, öğrencilere, tarihten ders alarak düşmanlarını tanımayı tembihlemektedir.²³ Kitaplarla ilgili bir başka problem de, ders programını hazırlayan komisyonlara resmî olarak asker kişilerin davet edilmesi zorunluluğudur. Bu uygulamanın, sivil eğitimin önünde ciddi bir engel olduğu söylenebilir.²⁴ 1990’ların başından itibaren, Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın onayıyla, lise tarih ders kitapları, Kemal Kara tarafından hazırlanmıştır. Yazar, tüm diğer tarih ders kitaplarının yanında, bu çalışma kapsamında incelenen Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabını da yazmıştır. Ancak 2012-2013 Eğitim Öğretim yılı itibariyle, yine Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın kararıyla, kitabın yazarı ve içeriği değiştirilmiştir.

Kemal Kara’nın 2006-2012 arasında, okutulan Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı, Osmanlı’da İkinci Meşrutiyet Dönemi ile başlayıp Mustafa Kemal’in hayatı, Kurtuluş Savaşı’nın evreleri, Birinci Dünya Savaşı, Meclis’in açılması, Cumhuriyet’in ilanı, inkılâplar, Türk ordusu, iç ve dış gelişmeler ve Atatürk’ün düşünce sisteminin özelliklerinin incelenmesinin ardından Atatürk’ün ölümü ve İsmet İnönü’nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile bitmekteydi.²⁵ Kitabın tamamı ise 360 sayfa idi. 2012 değişimi ile okutulmaya başlanan yeni kitabın öncelikle hacim olarak küçüldüğü dikkat çekmektedir. Toplamda 262 sayfa olan yeni kitap, Mustafa Kemal’in hayatı ile başlayıp, Birinci Dünya Savaşı, Millî Mücadele Dönemi, Meclis’in açılması, detaylı bir Kurtuluş Savaşı ve Türk İnkılâbı incelemesinin ardından Atatürk ilkeleri ve Atatürk’ün ölümü ile sonlanmaktadır.²⁶

Tarih yazımı birçok yönüyle siyasîdir. Devletler, geçmişte hesabını vermek istemedikleri olayları, yeni nesillerine kendi elleriyle öğretmekten kaçınabilirler; ki bu milliyetçi referansın tezahürüdür ve ulus devletler çağında normal algılanabilir. Ancak özellikle 2000’li yıllarda, Avrupa’da birçok devletin ders kitaplarındaki düşman söyleminden vazgeçerek,

22 Salih Özbaran, “Türkiye’de Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Üstüne Düşünceler”, **Tarih Eğitimi ve Tarihte Öteki Sorunu**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 66

23 Burada düşman algısını detaylıca incelemek için bkz.; Nazlı Usta, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Sorunlarına Bir Örnek: Kemal Kara’nın “İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” Ders Kitabında İç ve Dış Düşman Algısı”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 37, 2011, s. 163-182.

24 Yılmaz, 2011, s. 881.

25 Detaylı incelemek için bkz.; Kemal Kara, **Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, Önde Yayıncılık, İstanbul, 2009.

26 Detaylı incelemek için bkz.; Sevtap Gamsız, **T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük**, Netbil Yayıncılık, İstanbul, 2012.

mümkün olduğunca yumuşak ve tarafsız anlatımlı kitapların hazırlanmasına yönelik çalışmalar yürüttükleri bilinmektedir. Ayrıca burada, değişim gündeme alındığında ya da talep edildiğinde, sivil aktörler tarafından ortaya konan ürünlere de bakılabilir. Örneğin bir sivil inisiyatif olarak Güneydoğu Avrupa Demokrasi ve Uzlaşma Merkezi'nin, Güneydoğu Avrupa'dan tarihçilerin katılımıyla, dört cilt halinde yayınladığı Alternatif Eğitim Materyalleri'nin, tarih öğretiminin, belli bir coğrafyanın tamamındaki gelişmelerin, taraf tutma yükümlülüğü ve zorunluluğu olmadan nasıl incelenebileceğini göstermekte başarılı olduğu iddia edilebilir. Osmanlı İmparatorluğu, Güneydoğu Avrupa'da Milletler ve Devletler, Balkan Savaşları ve İkinci Dünya Savaşı başlıklarını taşıyan kitaplar, diplomatik tarihe ilişkin veriler sunarken, sosyal ve ekonomik arka planı da incelemekte, milliyetçi unsurlardan arındırılarak, dönemin fotoğrafına sağlıklı bir pencereden bakılmasını mümkün kılmaktadır.²⁷

Benzer bir çalışma Türkiye'de de yürütülmüştür. TÜSİAD'ın da desteklediği alternatif materyalde tarih anlatımı, II. Dünya Savaşı ile başlamış ve savaşın ardından yaşanan gelişmeler, hem dünya hem de Türkiye çerçevesinde, siyasal ideolojiler, toplumsal ve ekonomik durum da göz önünde bulundurularak ortaya konmaya çalışılmıştır.²⁸ Bu ve buna benzer çalışmalar, Türkiye'deki tarih öğretiminin kronolojik olarak 1938'de "kopuyor olması" sebebiyle, ortaöğretimden mezun olan bir öğrencinin güncel ilişkin gelişimine destek sağladığı için önemlidir. Tekeli'nin liselerde yürüttüğü bir çalışmanın sonuçlarına göre, öğrenciler modernitenin tarih bilincini anlamlandırma çabası içindedirler ve günümüze dek sürdürülecek bir tarih öğretimini tercih etmektedirler.²⁹ Ortaokulda, lisede ve ardından üniversitede, 1938'e kadar ulaşabilen; aynı konuların, benzer şekillerde işlendiği bir tarih öğretiminden geçen bir bireyin, bu ders kitaplarının ideolojilerinden bağımsız düşünebilme ve hareket edebilme olasılığı düşük hâle gelmektedir. Özellikle Avrupa Birliği çatısı altındaki Avrupa devletlerinin, tarihlerini milliyetçi ve düşmanlık söylemi çerçevesinde kurmaları zaten beklenemez. Ancak Avrupa Birliği'ne uyum çerçevesinde birçok konuda

27 Detaylı incelemek için bkz.; **Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 1- Osmanlı İmparatorluğu**, Ed. Halil Berktaş, Bogdan Murgescu, Çev. Hasan Tahsin Özkaya, CDRSEE, Selanik, 2008.

Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 2- Güneydoğu Avrupa'da Milletler ve Devletler, Ed. Mirela-Luminita Murgescu, Çev. Saadet Özen, CDRSEE, Selanik, 2008.

Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 3- Balkan Savaşları, Ed. Valery Kolev, Christina Koulouri, Çev. Güven Bakrezer, CDRSEE, Selanik, 2008.

Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 4- İkinci Dünya Savaşı, Ed. Kresimir Erdelja, Çev. Abdullah Yılmaz, CDRSEE, Selanik, 2008.

28 **Gençler için Çağdaş Tarih**, Yay. Yön. Ahmet Kuyuş, 2. Baskı, Epsilon & Hachette, İstanbul, 2004.

29 İlhan Tekeli, **Tarih Bilinci ve Gençlik: Karşılaştırmalı Avrupa ve Türkiye Araştırması**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 199, 203.

mevzuatını düzenliyor olan Türkiye’nin, merkezî eğitim gibi bir hususta sınırlarından kop(a)mamış olması ve hatta iddia edilebilir ki daha da kötüleşmesi anlaşılabilir değildir.

2012 değişimiyle okutulmaya başlanan Sevtap Gamsız’ın T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitabı genel olarak yukarıda sunulduğu şekilde bölümlendirilmiştir. Ancak içerik taraması yapılırken göze çarpan ilk husus; kitabın, İsmet İnönü daha Cumhurbaşkanı bile olmadan sonlanmasıdır. Eskiden beri tarih öğretiminde eleştirilen, Eski Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi ve son olarak da İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük’ün öğretilmesi, güncel tarihe ve dünyanın durumuna ilişkin herhangi bir bilgi alamadan öğrencilerin ortaöğretimlerini tamamlıyor olmalarıdır. Liseden mezun olan bir genç, günümüz Türk siyasetine, Avrupa’yı derinden etkileyen İkinci Dünya Savaşı’na, ekonomik krizlere, uluslararası sisteme değinmeyen bir tarih öğretiminden geçmiş ve eğer devam etmişse üniversitede de almak zorunda olduğu Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersinde, lisedeki müfredatın birebir aynısını öğrenmiştir/öğrenmektedir. Tüm bu eleştirilerin ilerisinde değil ama gerisinde, yeni kitap, Atatürk’ün ölümünün sadece bir adım sonrasına dair bilgilerden bile yoksundur. Bunun yerine, yeni eklenen, Atatürk’ün ölümünün yurt içi ve yurt dışındaki yankıları bölümüyle sonlanmaktadır.

Yeni kitapta, Türkiye’yi bugün de uluslararası arenada etkileyen sorunlardan biri olan Ermeni Sorunu’na dair eski eleştirilerden farklı olarak, daha olumlu gelişmeler görülememektedir. Hatta eskiden var olan Ermeni Sorunu başlığı bile yok edilmiş, ötelenen ve tek taraflı bakılan sorunun, sorun olarak görüldüğüne dair, bir anlamda ciddiyeti olan durum da ortadan kaldırılmıştır. Çerkez Ethem’le ilgili, azınlıklarla ilgili,.. vb. Millî Mücadele dönemiyle alakalı ve akademik çevrelerde üzerine eleştiri, analiz yapılabilen unsurlarla ilgili de kitapta daraltmaya gidildiği görülmektedir. Kitaba yeni eklenen “Atatürkçü Düşünce Millî Güç Unsurları” bölümü ile genişletilen “Türkiye’ye Yönelik İç ve Dış Tehditler” bölümü ise, akademik tarihçilerin eleştirdikleri her türlü sorunlu unsuru barındırmaktadır.

Kitapta, Türkiye’nin jeopolitik konumunun önemine ilişkin değişmeyen vurgunun ardından, çevresindeki tehdit unsurlarının ülkenin ekonomik, siyasal, kültürel ve teknolojik alanda kalkınmasını önlemek için her türlü gayretin içine girmekte oldukları iddia edilmektedir. Ayrıca Atatürk’ün tüm bu tehlikeleri önceden gördüğü ve Cumhuriyet’i koruma görevini Türk gençliğine emanet ettiği, bu sebeple gençliğin çok bilinçli hareket etmesi gerektiği de vurgulanmaktadır. İçte ve dışta, ülkenin üniter yapısını bozmaya yönelik faaliyetlerde bulunanlara karşı, inkılâplara sahip çıkmak gerektiği tembihlenmektedir.³⁰ Ancak yazara göre yine de “Türkiye Cumhuriyeti’ni

30 Gamsız, 2012, s. 214, 216.

ve sahip olduğumuz çağdaş demokratik sistemimizi yıkmak için bazı iç ve dış odaklar her zaman çalışmaya devam edeceklerdir.” ve bu sebeple “Türk milleti her zaman bölücü, yıkıcı ve ideolojik faaliyetlere karşı uyanık olmalıdır.”³¹

Kitabın millî gücün unsurları (sosyokültürel, askeri, ekonomik ve siyasi güç) üzerine olan bölümünde ise, aslında Atatürkçü düşünce sistemi analiz ediliyor olsa da güncel bilgiler de verilmeye çalışılmıştır. Örneğin, sosyokültürel güçten bahsederken, Türk asıllı Amerikalı kalp cerrahı Mehmet Öz'ün Time dergisine kapak olması, onun Türklüğünün gücüyle ilgili bir durummuş gibi sunulmuştur. Askerî güçle ilgili bölümde, Türk devletinin devamlılığının düzenli orduya sahip olmaktan geçtiği vurgulanırken ASELSAN ve HAVELSAN'a da değinilmiştir. Ekonomik güç bölümünde ise İzmir İktisat Kongresi ile kabul edilen Millî Ekonomi ilkesinin üzerinde durulmuştur. Ayrıca TÜİK'ten alınan, 2000-2009 yılları arasında elektrik ve çimentoya ilişkin verilerden oluşan bir tablo verilmiş, ancak tablonun ne ile ilgili olduğu, üretimi mi tüketimi mi gösterdiği, ne amaçla kitaba alındığı açıklanmamıştır. Siyasî güç bölümünde ise Atatürk'ün cumhuriyete ve demokrasiye ne kadar önem verdiğiinden söz edilmiş ve 24. dönem milletvekili seçimlerinin yapıldığı güne ilişkin bir gazete fotoğrafı paylaşarak siyasî güç, dolayısıyla demokrasi anlayışı, seçimlere indirgenerek kurgulanmıştır.³²

Sonuç

Devletin ideolojik aygıtlarından olan eğitim, tarihin bireylere aktarılmasında önde gelen araçlardan biridir. Birey, okullarda öğrendiği tarihle, devletin ideolojisinden, siyasalarından, kaygılarından, umutlarından, cesaretinden ve güvensizliklerinden oluşan bir değerler bütünü edinir. Bu sebeple, öncelikle ailede ve çevrede alınan eğitimin, sonrasında da okullardaki öğretimle edinilen bilgilerin, bireyin hayatından silinmesi güçtür. Türkiye'deki tarih öğretiminin eleştirilen temel noktalarından biri de budur. Bireylere ortaokullarda ve liselerde değişmeyen, Genel Türk Tarihi, Osmanlı Tarihi ve son olarak da Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders kitapları okutulmaktadır. Bireylerin zorunlu eğitimleri süresince öğrendikleri tarih, 1938 yılına kadardır.

Zorunlu eğitimde edinilen bilgilerden tümünün hafızada saklanması kuşkusuz mecburî ya da olağan değildir. Ancak tarih, diğer bilimlerden farklı olarak, sosyal hayatı da beslemektedir. Düşünce sistemi, tarih dersinde öğrenilenler çerçevesinde şekillenen birey, ezeli düşmanlarını, dostlarını, acılarını, gururunu, bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde öğrenir.

31 A.g.e., s. 217.

32 A.g.e., s. 210-213.

Bu sistem içinde öğrenilenlerin yanlışlanması veya değiştirilebilmesi için, üzerine farklı görüşlerin kaynaklarından okuma yapılması gerekmektedir. Ancak bu çabayı, istisnalar dışarıda tutulursa, sadece sosyal bilimlerle ilgilenen kişilerin göstereceği de iddia edilebilir. Bu sebeple zorunlu eğitim sürecindeki öğretim müfredatı azamî önem taşımaktadır. Müfredatın yaşananları, ülkenin kendi tarihini ve kuşkusuz çevresindeki diğer ülkelerle ilişkilerini ve uluslararası arenadaki konumunu kapsamaması gerekmektedir. Burada, güncel gelişmelerin müfredata dâhil edilmemesinin sebebinin siyasetin eğitimden ayrıştırılması çabası olduğu söylenebilir. Ancak bu tercihin kendisi bile bir siyasi karardır.

Avrupa Birliği üyeliğine aday, komşularıyla sıfır sorun politikası dâhilinde dostça ilişkiler geliştirmeye çalışan, ekonomik faaliyetlerin mümkün olduğunca geniş coğrafyalara yayılmasını teşvik eden bir Türkiye’nin; değeri yükselirken buna göre hareket etmesi gerekmektedir. Devletin memurlarının seçildiği Kamu Personeli Seçme Sınavı’nın temel Genel Kültür bölümünde Türkiye siyasetine, bölge ve dünya tarihine, hukuka, uluslararası örgütlere ilişkin sorular sorulmaktadır. Bireyin sosyal hayata katılması ve devlete hizmet etmesi için bunlardan haberdar olması gerektiği düşünülüyorsa, bu temel hususların, belli ve sınırlanmış bir pencereden bakmadan zorunlu eğitim kapsamında öğretilmesi gerekir. Tarih her neresinden bakarsanız bakın, siyasî bir bilimdir. Bu siyasî durumdan kaçılmaya çalışılırken, yetiştirilen nesillerin yaşadıkları ülkeyi ve de dünyayı tanımalarının engellenmesi, gelecek kuşakların siyasete ilişkin bilinç düzeyinde çok daha büyük problemler yaratabilir. Bu sebeple zorunlu tarih öğretimindeki materyallerin hazırlanmasında, Türkiye’nin, çok çeşitli fikirlerini birbirlerinden beslenerek savunabilen akademik tarihçilerinden yararlanılması gerekmektedir. Çünkü bilinçli, dünyayla rekabet edebilecek nesillerin yetişmesi, ancak onların kendilerini, çevrelerini ve dünyayı mümkün olan en geniş ve tarafsız şekilde bilmeleriyle gerçekleşebilir.

Kaynakça

- ALTHUSSER, Louis (1971). *Lenin and Philosophy and Other Essays*, Translated by Ben Brewster, Monthly Review Press, New York.
- ARMAĞAN, Mustafa (2011). “*Mustafa Kemal’in Erzurum Kongresi Konuşması Nutuk’ta Neden Makaslandı?*”, Resmi Tarih Yalanları, Ed. Cem Küçük, Münir Üstün, 4. Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık, s. 35-45.
- AXFORD, Barrie, Browning, Gary K., Huggins, Richard, Rosamond, Ben, Turner, John and Grant, Alan (1997). *Politics: An Introduction*, Routledge, London.
- EISENSTADT, Shmuel Noah (2000). “Multiple Modernities”, *Daedalus*, Vol. 129, p. 1-29.
- ERSANLI, Büşra (2006) *İktidar ve Tarih: Türkiye’de “Resmî Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- GAMSIZ, Sevtap (2012) T. C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük, İstanbul: Netbil Yayıncılık.
- Gençler için Çağdaş Tarih, Yay. Yön. Ahmet Kuyaş, 2. Baskı, Epsilon & Hachette, İstanbul, 2004.
- IGGERS, Georg G. (2000) *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme Yirminci Yüzyılda Tarihyazımı*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KARA, Kemal (2009). *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul: Önde Yayıncılık.
- KOÇ, Yunus (2011) “*Türk Tarih Kurumu ve Türk Tarihçiliğindeki Yeri*”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler, Ed. Mehmet Öz, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 655-666.
- Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 1- Osmanlı İmparatorluğu, Ed. Halil Bertay, Bogdan Murgescu, Çev. Hasan Tahsin Özkaya, CDRSEE, Selanik, 2008.
- Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 2- Güneydoğu Avrupa’da Milletler ve Devletler, Ed. Mirela-Luminita Murgescu, Çev. Saadet Özen, CDRSEE, Selanik, 2008.
- Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 3- Balkan Savaşları, Ed. Valery Kolev, Christina Koulouri, Çev. Güven Bakırezer, CDRSEE, Selanik, 2008.
- Modern Güneydoğu Avrupa Tarihi Öğretimi: Çalışma Kitabı 4- İkinci Dünya Savaşı, Ed. Kresimir Erdelja, Çev. Abdullah Yılmaz, CDRSEE, Selanik, 2008.
- ÖZBARAN, Salih (1998) “*Türkiye’de Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları Üstüne Düşünceler*”, Tarih Eğitimi ve Tarihte ‘Öteki’ Sorunu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 61-69.
- ÖZCAN, Ahmet (2011). *Türkiye’de Popüler Tarihçilik 1908-1960*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- ÖZGÜREL, Avni (2011) “*Resmî Tarih ve Tarihin Resmî*”, Resmi Tarih Yalanları, Ed. Cem Küçük, Münir Üstün, 4. Baskı, İstanbul: Profil Yayıncılık, s. 81-92.
- TEKELİ, İlhan (1998) *Tarih Bilinci ve Gençlik: Karşılaştırmalı Avrupa ve Türkiye Araştırması*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- USTA, Nazlı (2011) “*Türkiye’de Tarih Öğretiminin Sorunlarına Bir Örnek: Kemal Kara’nın “İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük” Ders Kitabında İç ve Dış Düşman Algısı*”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 37, s. 163-182.
- VASSAF, Gündüz (2007) *Tarihi Yargılıyorum*, 3. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- YILMAZ, Salih (2011) “*21. Yüzyılda Avrupa Birliğinde Yeni Tarih Anlayışı ve Türkiye’ye Yansımaları*”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler, Ed. Mehmet Öz, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 877-892.

Current Issues In Teaching Of Official History In Turkey

Nazlı Usta

Abstract

In this study, the effects of official history and the Turkish Thesis of History are examined in the light of current history teaching. The subject is studied in the context of education as Althusser’s ideological state apparatus. The Turkish Thesis of History, official history and the establishment of Turkish Historical Society are examined. The new “History of Turkish Revolution and Kemalism” textbook for high schools is studied. This book which was changed in 2012, shows that official history and a nationalist enemy discourse are still very strong in history teaching. Within this study, some suggestions for an objective and unbiased history teaching in compulsory education are offered. According to these, primarily nationalist emphasises should be minimized but the scope of the history teaching should be expanded. The students should be made aware of the current issues in world politics within the context of the official Turkish history being currently taught in schools.

Key Words: History teaching, Turkish Thesis of History, official history, Turkish history.

Tarih Öğretiminin Güncel Sorunları

Nazlı Usta

Özet

Bu çalışmada, resmî tarihin ve Türk Tarih Tezi’nin günümüz tarih öğretimine etkileri incelenmektedir. Konu, Althusser’in “devletin ideolojik aygıtları”ndan hareketle eğitim bağlamında incelenmiştir. Türk Tarih Tezi, resmî tarih ve Türk Tarih Kurumu’nun kuruluşu analiz edilmiştir. Ardından liselerde okutulan yeni “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” ders kitabı incelenmiştir. 2012 yılında değiştirilen bu kitap, resmî tarihin ve milliyetçi bir düşman söyleminin hâlâ kuvvetli bir şekilde tarih öğretiminde yeri olduğunu göstermektedir. Çalışma kapsamında, zorunlu eğitimde tarafsız bir tarih öğretimi için öneriler de sunulmuştur. Buna göre öncelikle, milliyetçi vurgular azaltılarak tarih öğretimi genişletilmelidir. Zira öğrenciler en az resmî tarih kadar dünya siyasetinde güncel konulardan da haberdar olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Tarih öğretimi, Türk Tarih Tezi, resmî tarih, Türkiye tarihi.

II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliğimiz

Mehmet Cog
Doç. Dr., KTÜ.

Giriş

İslâm tarihçiliğinin sistemli bir şekilde ortaya çıkışı ve muhtevalı eserlerin yazılması Abbasiler döneminde başlasa da, Kur'an'ın nüzülü ve Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlangıcıyla bu ilmin alt yapısı oluşmaya başlamıştı. Kur'an, ibret alınması maksadıyla değişik dinlere mensup kavimlerin hayat hikâyelerini ve inançlarını ele alan kıssalar anlatıyordu. Böylece Müslümanlar, kendi kutsal kitaplarında tarih merakını uyandıracak tarihî malzemeyi hazır bulmuşlardı. Bunun yanı sıra yavaş yavaş gelişen İslâmî ilimler içinde bu tarihî olaylar birer delil olarak kullanılmıştır¹.

İslâm tarihçiliği, esas olarak siyer ve megâzi yazıcılığı ile başlamıştır. Kur'an'da Hz. Muhammed'in her yönüyle örnek alınması gerektiğinin sıkça vurgulanması, dinin yegâne uygulayıcısı olması nedeniyle onun hayatının iyice bilinmesi ve kayıt altına alınması gerektiği fikri, Müslümanları siyer ve megâzi yazıcılığına yöneltti. Siyer ve megâzi ilmi hadis ilmiyle birlikte gelişti. Hatta bu ilimlerin ilk eserlerini verenler hadisçiler olmuştur. Çünkü siyer ve megâzi ilimlerinin kaynağını hadisler oluşturmaktaydı. Bunun sonucu olarak diyebiliriz ki, İslâm tarih yazıcılığının alt yapısını oluşturan siyer ve megâzi ilimleri, hadis ilminin bir ürünüdür. Ancak zamanla her ikisi de ayrı birer ilim dalı olarak gelişmiştir. İlk İslâm âlimleri, âyet ve hadislerin daha iyi anlaşılmasının, ancak Hz. Peygamberin hayatı ve gazvelerinin iyi araştırılmasıyla mümkün olacağını savunuyorlardı. Hadis naklinde göz önünde bulundurulmuş râvi ve rivayetlerin titiz bir şekilde tenkit edilmesi metodu, tarih ilmine de uygulanmıştır. Böylece Müslümanlar daha işin başlangıcında tarih ilminin temellerini, o devirlerde dünyanın

1 Sabri Hizmetli, İslâm Tarihçiliği Üzerine, Ankara 1991, s. 44; Muhammed İkbâl, "Kur'an'ın Tarih Hakkındaki Görüşü", Sebîlür-Reşad, İstanbul 1963, XIV/349, s. 372; İmadüddin Halil, Kur'an'ın Tarih Yorumu, çev: Ahmet Ağırakça, İstanbul 1988, s. 10; Süleyman Hayri Bolay, "Kur'an-ı Kerim'in Tarihe Bakışı", Türk Kültürü Araştırmaları, Ankara 1985, S. 48, s. 149.

hiçbir yerinde olmayan sağlam temeller üzerine kurmuşlardır. Ancak şu da bir gerçektir ki; Hadis ilminde uygulanan bu titiz araştırma usulü, ilmî tarihçiliği tam olarak karşılamıyordu. Hatta bu metodun da tam anlamıyla kullanılmadığı ileri sürülmüştü. Çünkü siyer ve megâzi kitapları zaman ve mekânı belirtmeyen tarih eserleriydi².

İslâm'ın ilk üç yüz yılında yazılan eserler gerek Batılı ilim adamları gerekse Müslüman ilim adamları tarafından isnat, bilgilerin güvenilirliği ve muhteva gibi konularda bir takım eleştirilere tâbî tutulmuşlardır. Hadis kitaplarındaki sağlam isnada ve malumata sahip olmamak, oldukça önemli olayları bile kaleme alırken şüpheli rivayetleri kullanmak, şifahî rivayetlere çokça yer vermek, bu eserlerin en çok eleştiri alan taraflarıdır. Ayrıca sonradan yetişen ve ilk dönem tarihçilerini örnek alan yeni nesil tarihçiler de faydalandıkları kitaplardaki rivayetleri hiçbir tenkide tâbî tutmadan, olduğu gibi naklederek sadece rivayetçilik yapmakla, mezhep ve kabilevî taraftarlıkla suçlanmaktadırlar. Ünlü tarihçi Taberî bu tür eleştirilere en çok maruz kalan müelliflerin başında gelmektedir. Kullandığı kaynaklar ve rivayetler şüpheli olduğu için, eserinin dikkatle incelenmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Taberî'nin çok sayıda kaynak kullanması bilinmeyen eserleri tanıtmaya bakımından ayrı bir değer taşımaktadır. Ayrıca Taberî, sanki bu eleştirileri tahmin ederek, eserinin girişinde konuya ait bir açıklama yapmıştır. Kendisi, daha ziyade ele aldığı konuyla ilgili bol malumat toplamayı amaçladığını, eğer rivayetlerde bir hata varsa vebalin rivayet edende olduğunu belirtmiş ve mantıklı olanı bulup çıkarmayı okuyucuya bırakmıştır³. Zamanla yeni kültür ve medeniyetlerden alınan tecrübelerle Müslümanlar İslâmî ilimlerin bütün dallarında ve İslâm tarihi alanında çok büyük bir literatür meydana getirdiler.

Klasik dönem İslâm tarihçiliği dil, üslup, muhteva ve tür bakımından Osmanlı tarih yazıcılığına büyük ölçüde tesir etmiştir. Osmanlı tarih yazıcılığı, esas itibariyle İslâm tarih yazıcılığının bir devamı olarak kabul edilmekle birlikte, altı asır boyunca Osmanlı tarzı denilen yeni bir tarih anlayışının teşekkül ettiği görülmektedir. Tanzimat'la birlikte Osmanlı'da çok miktarda yazılan eserlerden biri de İslâm tarihi kitaplarıdır. Okuryazar oranının ve aydın kesimin artması ile nasıl diğer tarih türlerinde eser yazımı artmışsa, İslâm tarihi alanında da yazılmaya başlanmıştır. Ancak

2 Fuat Sezgin, "İslâm Tarihi'nin Kaynağı Olmak Bakımından Hadislerin Ehemmiyeti", İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İstanbul 1953, II/1, s. 20; Talat Koçyiğit, Hadis Tarihi, Ankara 1997, s. 208.

3 Bkz. Taberî, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1991, s.7; Bouamre Chikh, "İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış", ter: Nesimi Yazıcı, AÜİFD, 30, s. 218, Ankara 1988; Ahmet Önkal, "İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi", İslâmî Araştırmalar, VI/3, Ankara 1992, s. 189-197.

yazılan bu eserler ilmî olmaktan ziyâde halka yönelik eğitici ve öğretici eserlerdir⁴. II. Meşrutiyet dönemi ilmî İslâm tarihi yazıcılığının başlangıcı sayılan Tanzimat dönemi eserleri ile Meşrutiyet dönemi eserleri arasında bazı farklı özellikler vardır. Her şeyden önce İslâm tarihi, artık müstakil bir alan olarak ele alınmaya başlanmıştır. Yazılan çok sayıda eserin adının *Târih-i İslâm* ve *Siyer-i Nebî* olarak takdim edilmesi bunun bir göstergesidir. Bu gelenek, II. Meşrutiyet döneminde de aynen devam etmiştir. Biz Osmanlı literatürü içerisinde bu kavramın daha ziyade Tanzimat'tan itibaren kullanıldığını görmekteyiz⁵.

Tanzimat döneminde yazılan İslâm tarihi kitapları, Mükrimin Halil Yinanç'ın tespitine göre, halka ve okullara yönelik pragmatist amaçlı eserlerdir. Bir iki istisna hariç, çoğunda sadece olaylar anlatılıp tenkit ve yorum yapılmamaktadır. II. Meşrutiyet dönemi eserlerinde olduğu gibi, belli olaylar üzerinde yoğunlaşp, tenkit ve değerlendirmelerde bulunma, Batılı çalışmalara cevap verme eğilimi yoktur. Bu özellikler bilhassa II. Abdülhamid döneminde yazılan eserlerde görülmektedir. Hâliyle bu durum müelliflerin tenkit ve yorum yapmayı bilmemelerinden, Batılı araştırmaları tanımamalarından kaynaklanmamaktadır. Zira aynı müelliflerin birçoğu, II. Meşrutiyet'le birlikte her türlü tenkit ve yorumda bulunan eserler vermişlerdir. Bunun en büyük nedeni Abdülhamid döneminin baskıcı rejimi ve basına uygulanan sıkı sansürdür. II. Meşrutiyet'le gelen hürriyet ortamı İslâm tarih yazıcılığını da etkilemiştir. Doğal olarak bu eleştiri hürriyeti, eserlerin muhtevasını da etkilemiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tanzimat döneminde İslâm tarihi ile alakalı 25 adet eser yazılmıştır. Bunların her biri incelendikten sonra genel bir yargıya varılması gerektiğinden, kaynakça kısmında sadece isimlerini vermekle yetineceğiz. Ancak Ahmed Cevdet Paşa'nın *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Tevârih-i Hulefâ*⁶ adlı eseri, sonraki nesil tarihçiler tarafından çok kullanıldığı için üzerinde kısaca durmak gerekiyor.

İlk altı cildi Ahmed Cevdet Paşa tarafından 1312 yılında, kalan altı cildi de kızı Fatma Aliye Hanım tarafından 1331'de yayınlanan *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Tevârih-i Hulefâ*, gerek aydın tabakanın gerekse halkın adeta el kitabı olmuştur. Cevdet Paşa bu eserinde akademik tarzdan ziyade, okuyucuya eğitici bilgiler vermek eğilimindedir. Herkesin ağıdalı bir Osmanlıca kullandığı dönemde, gayet sade bir dil ve sürükleyici bir üslup kullanmıştır⁷. Ancak eser, kimilerinin belirttiği gibi çocuklar için yazılmış pedagojik bir

4 Mükrimin Halil Yinanç, "Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 585.

5 Mehmet Şeker, "Neden İslâm Tarihi", *İstem*, S. 2, 2003, s. 74.

6 Ahmed Cevdet Paşa; *Kıyas-ı Enbiyâ* ve *Tevârih-i Hulefâ*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1916.

7 Ahmet Ağrakça, *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul 1985, s. 127.

kitap özelliğinde de değildir⁸. Kitap, Kıyas-ı Enbiyâ olarak tanınmaktadır ancak on iki ciltlik eserin sadece birinci cildinde peygamber kıssalarından bahsedilmektedir. Geri kalan on bir cilt, halifeler tarihini içermektedir. Eser bu özelliği ile peygamberler tarihi olmakla birlikte ağırlıklı olarak halifeler tarihi özelliği arz etmektedir. Ayrıca, hurâfelerden uzak, sade bir dil ile kaleme alınması, eserin hedeflerinden biri olarak gösterilmektedir. Bu yaklaşım da tarih yazıcılığımızdaki fikrî değişimin bir uzantısı olarak kabul edilebilir⁹.

Ahmed Cevdet Paşa'nın hurafelerden arınmış İslâm tarihi yazma teşebbüsü, II. Meşrutiyet döneminde çok sayıda müellifin gerçekleştirmeye çalıştığı hedeflerden biridir. Ahmed Cevdet Paşa bu isteğini II. Abdülhamid'e sunduğu bir layihada dile getirmiştir¹⁰. Söz konusu layihadaki gerekçelere baktığımızda müellifin, biri ilmî diğeri, siyasî endişelerle eseri kaleme aldığını görmekteyiz. İlk olarak bu sahada yazılan çok sayıda eserin hurâfe ve bâtil inançlarla dolu olup halkın aydınlanmasına engel olduğunu belirterek dili sade ve sağlam kaynaklara dayalı bir eser yazılması gerektiğini ifade etmektedir. Müellif böylece o zamana kadar İslâm tarihi kitaplarının durumu hakkında da bir bilgi vermektedir. İkinci olarak İran'ın bilhassa doğu vilayetlerinde Şîî propagandası yaptığını ve buna karşı halkın uyandırılması gerektiğini ifade etmektedir. Üçüncü olarak da İngilizlerin Hilâfet'le ilgili tartışmalar çıkaran yayınlar yaptıklarını, bu konuda da Osmanlıların Kureyş kabilesinden olmadıklarını ve hilafeti zorla aldıkları gibi yalan bilgileri Müslüman halka yaydıklarını belirtmektedir. Bu vesile ile Osmanlı tebaası arasında nifak çıkarmak istedikleri vurgulamaktadır. Bunun ardından, müelliflerin kitap yazarken, sözü edilen gerekçeleri göz önünde bulundurmalarını tavsiye etmektedir.

II. Meşrutiyet İslâm Tarihçiliğini Etkileyen Unsurlar

Tanzimat'la başlayan fikrî özgürlüğe Abdülhamid döneminin baskıcı rejimiyle bir müddet kesintiye uğrasa da bu, bilhassa fikrî alanda adeta bir enerji sıkışmasına neden oldu. Bu sıkışma II. Meşrutiyet'le birlikte adeta fikrî ve sosyal bir patlamaya dönüştü. Basın dünyamızın en çeşitli ürünleri adı geçen dönemde belirdi. Devleti kurtarmak için seferber olan bütün fikir akımları her türlü yayın materyalini kullandılar¹¹. Bunların bir uzantısı olarak İslâm tarihi çalışmaları da bundan etkilendi. Gerek telif eserler, ge-

8 Bekir Kütikoğlu, "Tarihçi Cevdet Paşa", Ahmet Cevdet Paşa Semineri, s. 114.

9 Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 197, s. 252.

10 İsmail Kara, "İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi", Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İstanbul 2001, s. 242.

11 Ali Birinci, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul 1990; "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", Türkler, c. XIII, Ankara 2001.

rekse mecmualarda İslâm tarihi konuları ele alınmaya başladı. Doğal olarak metodoloji ve kavram tartışmaları da bu dairenin içerisindeydi. Tarih-i Osmânî Encümeni önderliğinde başlayan bilimsel tarih yazıcılığı arayışlarından İslâm tarihçiliği de etkilendi¹². Tarih-i Osmânî Encümeni nasıl ki Osmanlı tarihi araştırmaları için kurulmuş ise aynı şekilde İslâm tarihi çalışmaları için de bir *İslâm Tarihi Encümeni* oluşturulması düşünülmüştür. Ancak bu girişim gerçekleşmediği için istenilen türde eserler ortaya konulamamıştır. Başta İslâmcı akım olmak üzere Batıcılar ve Türkçüler de bu konuda görüşlerini ortaya attılar. Neticede devrin siyasî ve fikrî hürriyet ortamı, onlarca sorunla boğuşan aydınlarımıza az da olsa İslâm tarihi ile ilgileme imkânı sundu.

Yukarıda kısaca söz ettiğimiz üç temel fikrî akımın aydınları edebiyattan tarihe bütün ilmi sahalarda eserler vererek görüşlerini benimsetmeye çalışmışlardır. Bu dönemde yapılan İslâm tarihi çalışmaları da bunların bir neticesidir. Başta İslâmcılar eserlerinde İslâm Tarih ve Medeniyeti'nin bütün Müslüman milletlerin ortak ürünü olduğunu belirtmişlerdir¹³. Aslında bu fikir, önceki yıllarda Abdülhamid döneminde söz konusu edilmiştir. Ancak dağılmakta olan devleti kurtarmak için II. Meşrutiyet aydınları da bu argümandan faydalanmaya gayret gösterdiler. İslâmcı fikri benimseyen çoğu müellif aynı doğrultuda hareket ettiler. Yani İslâmcılar'ın İslâm birliği siyaseti, İslâm tarihine bakışlarını etkilemiştir. Jön Türklerin önemli temsilcilerinden Ubeydullah Efendi'nin görüşleri bu bağlamda İslâm tarihi'ne İslâmcılar'ın nasıl yaklaştıklarını çok iyi ortaya koymaktadır. Ubeydullah Efendi kurulacak İslâm birliği için şu önerilerde bulunmaktadır:

“Bütün İslâm kavimleri arasında asgarî bir eğitim programı uygulanması, iyi bir İslâm tarihi yazılması, müşterek bir dilin seçilmesi, İslâm coğrafyasının ortaya çıkarılıp bütün Müslüman milletlerin iktisadî değerlerinin tespit edilmesi.....¹⁴.”

Batıcılar da bu konuda geri durmayarak İslâm tarihi ile ilgilenmişlerdir. Ancak onlar, eser yazmaktan ziyade kendi görüşlerine uygun Batılı müelliflerin eserlerini tercüme yolunu benimsemişlerdir. II. Meşrutiyette Abdullah Cevdet ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hüseyin Cahit Yalçın bu

12 Kemal Koçak, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarih Anlayışında Kurumlaşma”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 45, 1998, s. 20-25; Mahmut Şakiroğlu, “Memleketimizde Toplu Tarih Çalışmaları”, Tarih ve Toplum, VI/ 65 1986, s. 361-366; Ahmet Selahaddin, “Tarih Nasıl Yazılmalıdır”, Mülkiye, I/ 7, Safer 1325, s.23-26; Necip Âsım, “İçtimai Tarihimiz Üzerine Bir Tecrübe”, Türk Yurdu, I/ 2, Recep 1340, s. 101; Fuat Köprülü, “Bizde Tarih ve Müverrihler”, Bilgi Mecmuası, I/2, Şaban 1326, s. 177; Ahmet Sâib, “Rehber-i Müverrihin”, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, V/92, Teşrin-i Sani 1918, s. 203-223, sad: Ali Ertuğrul, İstem, 1, 2003, s. 203-213.

13 Şemseddin Günaltay, İslâm Târîhi, İstanbul 1340/1924, s. 2-7.

14 Mehmed Ubeydullah, “İttihad-ı İslâm”, Sırât-ı Müstakîm, II/ 99, Recep 1328, s. 363. Bkz. Ahmet Turan Alkan, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, İstanbul 1997, s. 69.

anlayışın en iyi temsilcileridir. Buna ilaveten Kılıçzâde Hakkı gibi aydınlar ise mecmualarda Peygamber ve İslâm algısını işlediler.

Türkçüler ise, İslâm tarihini Türk tarihi'nin bir parçası olarak ele almaktadırlar. Onlar, çalışmalarını büyük oranda İslâmiyet öncesi Türk tarihi üzerinde odaklandılar. Ancak Şehbenderzâde gibi milliyetçi İslâmcılar ve Ubeydullah Afgânî gibi Türkçüler ise, İslâm tarihini değerlendirirken Türkler'in İslâm'a hizmetlerini öne çıkarmışlardır.

Yukarıda söz konusu edilen iç dinamiklerin yanı sıra olayın dış etkileri de en az onlar kadar tarihçiliğimize yön vermiştir. Bunları *Avrupa'da yazılan şarkiyat araştırmaları ve tercüme eserler* olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

XIX. yüzyılda Avrupa'da birçok bilimin yanı sıra, hızlı gelişme gösteren bir bilim dalı da tarihçilik olmuştur. Hatta bu devri ilmî tarihçiliğin yüzyılı olarak nitelendirenler de vardır¹⁵. Ancak bilimsel tarihçiliğin ortaya çıkışında Pozitivizmin önemli tesirleri olmuştur. Bunun sonucu olarak yazarlar gerek kendi tarihlerini, gerek İslâm kültür ve medeniyetini bu görüşle değerlendirmişlerdir¹⁶. Pozitivizm etkisi 1876'dan itibaren azalmakla birlikte, edebî öğretilere intikal eden yönleri ile 1890'lara dek önemini korumuştur. Batı tefekkür hayatında Osmanlı'yı en çok etkileyen Fransız kültürü olmuştur. Pozitivizmin, bilhassa dogmalardan kurtulup, bilimsel gerçekleri ortaya koyma çabasına yönelik hedefleri Türk aydınları tarafından bir hayli benimsenmiştir¹⁷. Bu tesir tarih yazıcılığında da kendisini hissettirmiştir.

II. Meşrutiyet dönemi İslâm tarihçiliğini, Avrupa'da yazılan eserlerin nasıl etkilediğini dönemin müelliflerinin ifadelerinde açıkça görmekteyiz. Yazılan eserlerin muhtevalarına bakıldığında bu açıkça görülmektedir. Eserlerinde ya müsteşriklerin saldırılarına reddiye niteliğinde bölümler açmışlar ya da tezlerini destekleyen müsteşriklere atıfta bulunmuşlardır. II. Meşrutiyet döneminin önemli müelliflerinden Ömer Rıza Doğrul'un ifadeleri, Batılı çalışmaların İslâm tarihçiliğini nasıl etkilediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Müellif ilk olarak Avrupa'da İslâm tarihi ile ilgili eserlerin çokluğuna ve İslâm dünyasındaki telif eserlerin azlığına dikkati çekmektedir. Ayrıca İslâm dünyasında klasik döneme ait çok sayıda eser mevcut olduğunu, ancak bunlardan halkın istifade etmesinin imkânsızlığını vurgulayarak, iyi bir tetkik sonucu yazılmış eserlerle halkın aydınlatılması gerektiğini belirtmektedir. Nitekim özellikle Tıbbiye'de okuyan öğrenciler, bu eserlerden daha fazla etkilenmişlerdi. Çünkü bunların kütüphanelerinde pozitivizmi

15 George İggers, *Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s. 21.

16 R. G. Collingwood, *Tarih Tasarımı*, çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara 1996, s. 171.

17 Şerif Mardin, *Jöntürklerin Siyasî Fikirleri*, İstanbul 2000, s. 176; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, Ankara 2002, s. 175.

savunan dine karşı çok sayıda Batılı çalışma mevcut idi¹⁸. Ömer Rıza ayrıca, Batıda yazılan bu telif eserleri, öğrencilerin ve münevverlerin okuyup, bunlardan olumsuz etkilenmelerini yeni İslâm tarihi yazma âciliyetinin bir gerekçesi olarak kabul etmektedir. Müellif, içlerinde tarafsız çalışmalar olmakla birlikte, Batıda yazılan önyargılı çalışmalara karşı halkı bu tesirden kurtaracak, ilmi eserler yazılması gerektiğini savunmaktadır. Zaten kendisi de yaptığı çok sayıda tercümeyle tarafsız olduklarından dolayı tercih ettiğini ifade etmektedir¹⁹. Ömer Rıza Doğrul bu tekliflerinin yanı sıra, Batıda yapılan belli başlı telif eserleri tanıtarak bunlar hakkında kısa değerlendirmeler yapmaktadır. Müellifin değindiği ve bununla birlikte bu dönemde yazılmış değişik eserlerden bizim tespit ettiğimiz başlıca Batılı çalışmalar şunlardır:

- G. Weil, *Geschichte der Chalifen*, Stuttgart 1862.
- Washington Irving, *The Life of Muhammed*, Londra 1849.
- G. R. Mellicot, *The Life and Religion of Muhammed*, Boston 1850.
- William Muir, *The Life of Muhammed*, Edinburg 1886.
- _____, *The Life Mohammed from Original Sources*, London 1858.
- W. Kaelle, *Muhammed and Muhammedanism*, Londra 1885.
- H. Grime, *Muhammed*, 1892.
- F. Bohl, *Muhammed Live*, 1903.
- S. Margoliouth, *Muhammed and the Rise of Islam*, Newyork 1905.
- _____, *Mohammedanism*, London 1911.
- Caetani, *Annali del Islam*, Milan 1905.
- Thomas Carlyle, *Heroes and Hero-worship*, London 1840.
- Boswarth Smith, *Muhammed and Mahommedanism*, 1873.
- C. Lamairesse, *Muhammed apres la Tradition*, Paris 1897.
- Aloys Sprenger; *The Life of Muhammad*, Berlin 1861.
- H.C. Boulainvilliers, *Vie de Mohammed*, London 1730.
- S. Emir Ali, *Spirit of İslam*, London 1896.
- E. Gibbon, *Life of Mahommed*, Boston 1859.
- J. Locke, *A Discourse on Mirâcle*, London 1868.

Ömer Rıza Doğrul'un yanı sıra bu yıllarda önemli eserler ve-

18 İlhan Kutluer, "Batılılaşma", DİA, V, s. 154-156.

19 Mevlana Şibli, *Asr-ı Saâdet*, C. 1, ter: Ömer Rıza Doğrul, *Asâr-ı İlmiye Kütüphanesi*, İstanbul 1336, s. 4-8.

ren Lütfullah Ahmed²⁰ ve Celal Nuri de²¹ aynı endişeleri dile getirip Müslümanların da İslâm tarihi yazmalarını, Batılı çalışmaların çoğunun taassup ürünü olduğunu iddia etmektedir. Celal Nuri, bu tavsiyelerin yanı sıra bilhassa Sprenger, Muir ve C. Perseval'in eserlerini objektif bularak bunların devlet tarafından tercüme edilmesi gerektiğini belirtir. Ayrıca tarihte, tefsirde ve diğer sosyal bilimlerde Batıda olduğu gibi büyük ilim adamı yetiştiremediğimiz için üzüntüsünü dile getirmektedir. Netice olarak Batıda yapılan çalışmalar, Osmanlı aydınlarını halkın anlayacağı şekilde basit ve metotlu telif eserler yazmaya sevk etmiştir.

Bu yıllarda İslâm tarihi alanında üç önemli eser tercüme edilmiştir. Bunlardan Dozy'nin "*Târih-i İslâmiyet*"²² Abdullah Cevdet tarafından, Corci Zeydan'ın "*İslâm Medeniyeti Tarihi*" Zeki Megamiz, Seyyid Emir Ali'nin "*Musavver Târih-i İslâm*" adlı eseri de Mehmet Rauf tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

Tercümelerin etkisine gelince, bunlardan özellikle Dozy'nin Târih-i İslâmiyet adlı çalışması aydın kesimden ziyade halkı etkilemesiyle İslâm tarihçiliğine yön vermediğinden ayrı bir yere sahiptir. Eser, tek örnek olsa da halk arasında infial uyandırdı. Çünkü daha kendi kaynaklarını bile tam okumayan kitleye, hem akademik hem de İslâma saldıran bu uç düzeyde eser sunulunca kaçınılmaz olarak bünye bunu kaldıramadı ve olumsuz tepkiler vermeye başladı. Târih-i İslâmiyet, genelde büyük bir tepki yaratırken kimine göre de bu durum gayet doğaldı.

Adı geçen eser, İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i hafife alan ifadelerle doludur. Çalışmada İslâmiyet; üç büyük ilâhî dinden toplama uydurma bir din, Hz. Muhammed de hastalıklı sahte bir peygamber olarak tasavvur edilmektedir. Avrupa'da tahsil görmüş aydın kesim buna benzer Batılı çalışmaları bildiklerinden adı geçen eser, onlar üzerinde fazla olumsuz bir etki yapmamıştır. Zaten bu yüzden de halktan yoğun istek gelene kadar tenkit yazmamışlardır. Ancak İslâm tarihi bilgisi sadece vâizlerin aktardıklarından ve basit halk kitaplarındaki bilgilerden öteye gitmeyen halk üzerinde büyük tesir meydana getirmiştir. Bilhassa üniversite öğrencilerinin etkilenmeleri ve halkın da yoğun talebi üzerine tercüme hakkında büyük bir eleştiri furçası başlamıştır. Eleştiriler ilk olarak süreli yayınlar kanalı ile Dozy'den çok tercüme eden Abdullah Cevdet'e yapılmıştır. Ağır eleştirilerin sebebi ise mütercimim, İslâm'a açıkça saldıran Dozy'yi gerçek

20 Lütfullah Ahmed, Hayât-ı Hz. Muhammed, Kader Matbaası, İstanbul 1331/1916, s. 12-16

21 Celal Nuri, Hâtemü'l-Enbiyâ, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1332/1917, s.30.

22 Reinhart Dozy, Târih-i İslâmiyyet (Essai Sur L'Histoire De L'Islamisme), çev: Abdullah Cevdet, Matbaa-i İctihad, Mısır 1908

Müslüman, eseri de gerçek İslâm tarihi olarak sunmasıdır²³.

Bu gelişmelerden sonra artık Osmanlı aydınında ilmî bir İslâm tarihi yazma isteği uyanmıştır. Bu amaçla çok sayıda eser yazılmaya başlanmıştır. Ancak yazılan eserlerin, sadece Dozy'ye değil İslâm tarihine saldıran bütün Batılı çalışmalara da tatmin edici bir cevap niteliğinde olmasına özen gösterilmiştir. Bu amaçla bir yandan telif eserler ortaya konulurken, bir yandan da tercüme faaliyetleri devam etmiştir. Ancak seri tercüme faaliyetleri daha çok 1918'den sonra olmuştur.

II. Meşrutiyet Döneminde Yazılan Eserlerden Bazıları ve Genel Özellikleri

Dönemi en iyi temsil eden eserlerden biri Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi'nin "*Târih-i İslâm*" adlı eseridir²⁴. Dozy'le birlikte bütün müsteşrikleri tenkit etmekle birlikte halka yönelik yazılmıştır. Bununla birlikte Şehbenderzâde Türk tarihine de eserinde ağırlık vererek, Türk tarihinin ihmal edilmemesi gerektiğini savunan müelliflerden biridir. Felsefi tartışmaları çıkaracak olursak, bu eserin kendinden sonraki çalışmalara muhteva itibarıyla misal teşkil ettiği söylenebilir. Günümüze kadar sık sık yayınlaması da bunun bir tezahürü olsa gerektir.

Mahmud Esad Seydişehirî'nin *Târih-i Dîn-i İslâm*²⁵ adlı çalışması, II. Meşrutiyet'ten biraz önce yazılmış olmakla birlikte dönemin şartları gereği bu yıllarda meşhur olmuş, ilerleyen yıllarda da beğeni kazanmıştır. Özellikle İslâm öncesi Arap toplumunu anlatan geniş giriş kısmı adı geçen yıllara göre yeni bir muhtevadır ve hâlâ kaynak özelliği taşımaktadır. İlaveten kısmî de olsa tarihî mekânları anlatırken bölgenin XX. yüzyıldaki gelişmelerine de değinmesi farklı bir tarz olarak durmaktadır.

Süreyya Avlonyalı'nın *Fitretî'l- İslâm*'i²⁴ metod, muhteva ve kaynak kullanımını itibarıyla ilmî usullerle yazılmış ilk çalışmalardan biridir. Muaviye dönemini teferruatlı olarak işleyen yazar, kaynakları dipnotta göstermesi, eseri yazış amacını ve metodunu giriş bölümünde açıklamasıyla dönemin İslâm tarihçiliğini yansıtan karakteristik çalışmalardan biridir.

*Tahlîlî ve Tenkidî Târih-i İslâm*²⁵ yazarı Mehmet Esad, mülkiye kökenli yazarlardandır. Türk siyaset ve fikir hayatında önemli sîmalar yetiş-tiren ve ülke sorunlarıyla yakından ilgilenen mülkiyeliler, popüler tarzda

23 M. Şükrü Hanoğlu, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981 s. 325-327.

24 Süreyya Avlonyalı, *Fitretî'l- İslâm*, Artin Asaduryân Matbası, Dersââdet 1325/1910.

25 Mehmed Esad, *Tahlîlî ve Tenkidî Târih-i İslâm*, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1336/1920.

da olsa İslâm tarihiyle ilgilendiler. Bunlardan biri olan Mehmed Esad, Kaymakamlık ve Meclis-i Âyân memurluklarının yanı sıra Medresetü'l-Vâizîn'de Tarih-i Edyân ve Tarih-i İslâm müderrisliği yapmıştır²⁶. II. Meşrutiyet dönemindeki tercüme eserlerden olan Corci Zeydan'ın İslâm Medeniyeti Tarihi'nden etkilenerek farklı bir bakış açısıyla İslâm tarihini yorumlamaya çalışmaktadır. Söz konusu yılların bir geleneği olarak çalışmasında sık sık Batılı çalışmalara tenkit içeren bir muhteva ortaya koymuştur. Müellif, bununla birlikte oturtulmaya çalışılan Meşrutiyet rejimini İslâmî referanslarla desteklemeye çalışarak, aslında demokratik rejimin İslâm'ın özünde olduğunu kanıtlamak gayretindedir.

Genel İslâm tarihlerinin yanı sıra monografi ve biyografi türü çalışmalar bu yıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. İbrahim Rıfat Hilmizâde, Tanzimat'tan itibaren şekillenen bu tarzı II. Meşrutiyet'le birlikte, büyük oranda sosyal ve siyasî şartlar gereği daha da geliştirdi. Zira oluşturulmak istenen yeni toplumu İslâmî kimlikle de yoğurmak için İslâm tarihinden meşhur sîmalar seçilmiş, onların ahlakî meziyetleri vurgulanmıştır. *Meşâhir-i Ashâb-ı Güzîn ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fukahâ, Hz. Ömer ve Adaleti, Hz. Hüseyin, Selahaddîn-i Eyyûbî, Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı, Hz. Osman ve Şehâdeti*; müellifin eserlerinden de anlaşılacağı gibi ilerleyen yıllarda popüler tarihçiliğimizin ilk ürünleri verilmeye başlanmıştır.

Ali Reşad ve Ali Seydi²⁷, Efdaleddin Tekiner²⁸, ders kitabı niteliğinde İslâm Tarihi yazdılar. Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) derin bilgisine rağmen fazla kitap yazmamış, ancak *Beyanü'l-Hakk* mecmuasında İslâm tarihiyle ilgili çok sayıda makale ile ihtiyacı gidermeye çalışmıştır²⁹. Yazarın eseri de muhtemelen adı geçen mecmuadaki makalelerinden oluşmaktadır.

Lutfullah Ahmed³⁰ geniş bir çalışma yapmasına rağmen ilmî usullere uymadığı, kaynakları yanlış değerlendirdiği vb. nedenlerle ağır eleştiriler

26 Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, Haz: İsmail Özen, İstanbul 1975, s.50; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VI, Dergâh Yayınları, İstanbul 1986, s. 207.

27 Ali Reşad-Ali Seydi, Târih-i İslâm (Haritalı ve Resimli), Kanaat Matbaası, İstanbul 1330; Ali Seydi, Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâl ve Menâkıbı, Selanik Matbaası, İstanbul 1327; Ali Seydi, Hükümât-ı İslâmiyye Târihi, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1327.

28 Eftalettin Tekiner, Muhtasar İslâm Târihi, Kanaat Matbaası, İstanbul 1326.

29 Tâhirü'l-Mevlevî (Olgun), "Târih-i İslâm Sahâifinden", Beyânü'l-Hakk, I/13, Zilhicce 1324, s. 14-16; Tâhirü'l-Mevlevî, Târih-i İslâm Sahâifinden, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul 1326.

30 Lütfullah Ahmed (Naci Kasım), age.

aldığı için pek tutulmamıştır³¹. Aynı şekilde büyük bir iddia ile yazılan, ancak tepkiyle karşılanan eserlerden biri de Düzceli Yusuf Suat'a aittir. Halkı aydınlatmak amacıyla yazılmasına rağmen gerek Batıcı gerekse İslâmcı kesim tarafından Arapça bilenlerin bile anlayamayacağı kadar ağır bir dil kullanması, eleştirilerin başında gelmektedir.

İsmail Fenni³² Ertuğrul ve Manastırlı İsmail Hakkı³³; Dozy ve diğer müsteşriklere reddiye niteliğinde eser yazan en önemli iki müelliftir. Her ikisi de reddiye tarzında olmakla birlikte Düzceli Yusuf Suat'ın çalışması daha ilmî verilerle desteklenmiştir³⁴. Manastırlı'nın çalışması ise ilmî yaklaşımla birlikte duygusal ifadeler içermekte, eserde hakaret ve küfre varan bir üslup kullanılmaktadır. Müellifin bu ruh hâli, taraflı tercümeleme toplu yanında aydınlar arasındaki infialî resmeden tipik örneklerdendir.

Türkçü yaklaşımın ilk örneklerinden biri Ubeydullah Afgânî'nin eseridir. Eser ilmî bir çalışma olmamakla birlikte Türkçülerin İslâm tarihi algılarını anlamak bağlamında önemlidir³⁵. Müellif eserinde ağırlıklı olarak Kavm-i Cedîd kavramı üzerinde durmaktadır. Adı geçen bu yeni kavmin özelliklerini ayet ve hadislerle anlattıktan sonra, bunun olsa olsa İslâm'a hizmetlerinden dolayı Türk milleti olduğunu vurgulamaktadır. Bilhassa cihat ile ilgili ayetleri, özellikle de "Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, sevdiği ve kendisini seven müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorlu bir toplum getirecektir. Bunlar Allah yolunda cihat ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu Allah'ın dileğine verdiği lütuftur. Allah'ın lütfu ve ilmi geniştir."³⁶ ayetini yorumlayarak, son 400 yıldır cihat yapan tek millet olarak Türkleri gösterip, bu yeni kavmi Türk milleti olarak tanımlamaktadır. Bunun yanı sıra Arapları aşırı övücü hadislerin, uydurma olduğunu da belirterek, Arap milliyetçiliğine karşı bir tavır sergilemektedir. Yine bir iddiaya göre Ayasofya Camii'nde vaaz ederken dört halifeyi Arap milliyetçiliği ile suçlaması ve aşırı Türkçü fikirlerinden dolayı halkın dinî hisleri rencide olmuştur. Öyle ki, Basra ve Bağdat'ta bu Arap düşmanlığı içeren fikirlerinden dolayı isyan çıktığı bile söylenmektedir³⁷.

31 Mehmed Tevfik, İntâk-ı Hakk. Ty; Tahirû'l-Mevlevî, Tenkit ve Takriz (Hayât-ı Hz. Muhammed Adlı Eser Hakkında), Sebilü'r Reşad, 11/271, Zilhicce 1331, s. 175-178.

32 İsmail Fenni Ertuğrul, Kitâb-ı İzâle-i Şükûk, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.

33 Manastırlı İsmail Hakkı, Hak ve Hakikat, Sırât-ı Müstakim Matbaası, İstanbul 1329.

34 Düzceli Yusuf Suat, Akvâmü's-Siyer, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1327.

35 Ubeydullah Afgânî, Mucize-i Peygamberî, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1332/1917.

36 Maide, 5/54.

37 Ragıp Akyavaş, Tarih Meşheri II, Ankara 2002, s. 315

Dönemin en meşhur sîmalarından Celal Nûri, Hâtemü'l-Enbiyâ³⁸ adlı çalışmasıyla hem büyük eleştirilere maruz kalmış, hem Batıcı kısmen de İslâmcıların duygularına tercüman olmuştur. Celal Nûri genel olarak; asırlardır süregelen insanüstü, mucizevî karakteri vurgulanan Peygamber tasavvurunun değişmesi gerektiğini, Hz. Muhammed'in sadece savaşan, mucizeler gösteren bir peygamber olarak tanıtıldığını ifade etmektedir. Bundan sonra yazılacak eserlerin Hz. Muhammed'in beşerî ve sosyal yönünü işleyen tarzda olması gerektiğini savunmaktadır. Celal Nûri'ye gelen eleştiriler ise çoğunlukla; Peygamberimizi peygamber olmaktan ziyade devlet adamı olarak algıladığını, aşırı indirgemeci bir yaklaşım sergilediği ve başta Carlayl olmak üzere Batılı çalışmaların tesirinde kaldığı yönündedir³⁸. Bunlara rağmen Celal Nûri'nin Peygamber tasavvuru, gerek Cumhuriyet'in ilk yıllarında yazılan eserlerde gerekse ilerleyen yıllarda etkisini göstermiş ve bu zihniyet günümüze kadar süregelmiştir.

Celal Nûri'nin aksine Hz. Muhammed'in mucizelerini ısrarla savunan, hatta imanın bir gereği olarak anlayan Mehmed Şâkir, *Mûcizât-ı Enbiyâ*³⁹ kitabıyla devrin rasyonalist ve Batıcı anlayışına karşı geleneğin devamını arzulamaktadır. Sadece Hz. Mumammed değil, dört halifenin, sahabenin ve velilerin de mucize ve kerametlerini sıklıkla vurgulamaktadır. Adı geçen yıllarda olduğu gibi devamında da, halk arasında zemin oluşturduğu için benzeri çalışmalar eksik olmamıştır.

Yukarıda kısaca değindiğimiz üzere II. Meşrutiyet dönemi İslâm tarihi çalışmalarını etkileyen unsurların başında Dozy'nin İslâm tarihi gelmekteydi. Eser hakkında yazılan tenkitler bile başlı başına bir çalışmaya malzeme olacak genişliktedir⁴⁰. Adı geçen tercüme, yayınlanması ile birlikte o kadar tepki almıştır ki, deyim yerindeyse seksenli yıllarda "Şeytan Ayetleri" adlı esere İslâm dünyasının gösterdiği tepki gibi infîale sebep olmuştur. Yalnız burada saldırı oklarının hedefi, eseri yazan Dozy'den çok onu tercüme eden Abdullah Cevdet'e yöneliktir. Zaten Abdullah Cevdet İslâm'a aykırı fikirlerinden dolayı öteden beri muhafazakâr kesim tarafından eleştirilmekteydi. Tercümenin yayınlanması ile birlikte Sırât-ı Müstakîm, Beyânü'l-Hakk, Hikmet, İctihat gibi dönemin en popüler dergilerinde eser hakkında leyhte ve aleyhte çok sayıda yazılar yayınlanmıştır.

38 Ali Suad. "Tenkit ve Takriz (Celal Nuri Efendiye)", XI/272, Sebili'r-Reşad, Rebiül-Evvel, 1332, s. 342- 345; Musa Carullah Bigiyef, Büyük Mevzularda Ufak Fikirler, haz: Musa Bilgin, Ankara 2001, s. 95-99.

39 Mehmed Şâkir, *Mûcizât-ı Enbiyâ*, İstanbul 1327/1912.

40 Vâsıf, "Mektup", Sırât-ı Müstakîm, III/74 , Muharrem 1328, s. 261-364; M. Nuri Dücâni, "Ülemây-ı Kirâma", Sırât-ı Müstakîm, III/74, Muharrem 1328, s. 346; Mekâtib-i Âliye Öğrencileri, "S. Müstakîm Risale-i Muhtereme-i Diniyesine", Sırât-ı Müstakîm, III/74, s. 416-417, Safer 1328; Dârü'l-Fünun Talebeleri, "Muhterem Beyanü'l-Hakk Risale-i Diniyesine", Beyânü'l-Hakk, I/49, Recep 1328, s. 1112-1113; Mehmed Âkif, "Ebuzziya Tevfik Efendiye", Sırât-ı Müstakîm, III/78, Safer 1328, s. 409; İbrahim Hatiboğlu, "Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslâmiyetine Yöneltilen Eleştiriler", İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 3 , 1999. s. 199-213.

Mukaddimesi o kadar çok infîle sebep olmuştur ki eser devlet tarafından yasaklanmış ve hatta toplatılarak imha edilmiştir⁴¹. Avrupa'da İslâm tarihi alanında ilmî bir çalışma olarak tutulmayan ve Hz. Muhammed'in İslâm dinini kendi uydurduğu üzerine odaklanan çalışmanın tepki alması kaçınılmaz oldu. Neticede söz konusu eser, gerek reddiye, gerekse popüler türde eserlerin yazılmasına vesile olarak İslâm tarih yazıcılığımıza farklı bir boyut kazandırdı.

Corci Zeydan⁴² ve Seyyid Emir Ali'nin⁴³ eserleri, bu dönemde tercüme edilerek İslâm tarihi alanındaki bilimsel kitap açığı kapatılmaya çalışıldı. Adı geçen tercüme hem halk hem de ilgili yazarlar için önemli referanslar olmuştur.

Sonuç

Tanzimat'la hızlı bir siyasî, fikrî ve sosyal değişim geçiren Türk toplumunda II. Meşrutiyet Dönemi en önemli kırılma noktalarından birini teşkil etmektedir. Ana hatlarıyla görüldüğü gibi adı geçen dönemle birlikte İslâm tarihi yazıcılığının hemen tüm türlerinde eserler verilmeye başlandı. Batılı çalışmalar, tercüme eserler, siyasî ve fikrî canlılığın da tesiriyle İslâm tarihçiliğimiz zeminini bulmaya çalıştı. Artık aydın ya da halk herkes farkındaydı ki mevcut literatürle dini duygulara cevap vermek imkânsızdı. Sadece tarih algısı değil dini tasavvur da yeniden gözden geçirilmek zorundaydı. Başta Hz. Muhammed tasavvuru olmak üzere İslâm tarihi yeniden yazılmalı ve yorumlanmalıydı. Bu amaç doğrultusunda da bir şeyler yapılmaya başlandı. Ancak hem sosyal bunalımlar hem bitmeyen savaş ortamı, çoğu alanda olduğu gibi hedeflerin tam olarak gerçekleşmesine izin vermedi. Her şeye rağmen mevcut birikimler yeni kurulan Cumhuriyet için zihinsel bir altyapı oluşturmuş ve bundan faydalanılmıştır. Söz konusu dönemde yazılan eserler ilerleyen yıllarda örnek teşkil etmiştir. Bunlara ilaveten Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşumunda da bu tecrübeden faydalanma yolları arandı. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yeni bir toplum, yeni bir millet oluşturma çabaları bütün hızıyla kendisini gösterdi. Yönetim hedefe ulaşmak için dinî argümanları da kullanmayı ihmal etmemiştir. Bunun bir uzantısı olarak Türk tarihiyle birlikte İslâm tarihine de başvuruldu⁴⁴. Devlet, halk kitaplarından ziyade ders kitaplarında İslâm tarihi muhtevalarına ayrı önem verdi. Bu bağlamda siyer kitaplarında tarihî gerçeklere ağırlık verilecek, çocukları ilgilendirmeyen ilmî tartışmalara, mucizelere

41 M. Şükrü Hanioğlu, age. S. 331.

42 Corci Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*, çev: Zeki Megâmiz, Dersaadet 1328.

43 Seyyid Emir Ali, *Musavver Târih-i İslâm*, çev: Mehmed Rauf, Kanaat Matbaası, İstanbul 1329.

44 Bkz: Hakan Öztürk, *Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru*, Ankara 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

değnilmeyecekti. Vatana, millete ve devlete hizmeti ölkü edinen, akılcı, bilimsel, ahlakî değerleri ilke edinen bireyler yetiştirecek konuların işlenmesine önem verildi. Netice itibarıyla ilerleyen yıllarda, akademik, popüler, tercüme türü eserler yazılmaya devam etmiş, II. Meşrutiyet dönemi İslâm tarihçiliğimizin önemli aşamalarından birini oluşturmuştur.

Tanzimat'tan Meşrutiyet'e İslâm Tarihi Çalışmaları

-İbrahim el-Halebî, Siyer-i Halebî Tercümesi, çev: Ahmet Asım, Bulak Matbaası, İstanbul 1235/1820.

-Veysi Üveys b. Mehmed, Siyer-i Veysi, Tashih: Sadullah Said Ahmedî, Vezirhan Matbaası, İstanbul 1245/1830.

-Hasan el-Şibânî, Tercüme-i Siyer-i Kebir, çev: Mehmed Münip Ayıntabî, İstanbul 1241/1826.

-Ebu İshak Muhammed b. Salebî, İmam Salebî'nin Kıyas-ı Enbiyâ Tercümesi, çev: Muhammed b. Çerkez, İstanbul 1282/1866.

-Abdurrahman, Kitâb-ı Siyer-i Nebî, Esad Efendi Taş Destgâhı, İstanbul 1289/1874.

Râşid; Târih-i Enbiyâ, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1282/1866.

-Mehmed Azmi- İbrahim Hakkı Paşa, Muhtasar İslâm Tarihi, Kasbar Matbaası, İstanbul 1284/1868.

-Eyüp Sabri Paşa, Mahmudu's-Siyer, Yahya Efendi Matbaası, İstanbul 1287/1871.

-Suphi Paşa, Hakâik-i Kelâm Fi Târih-i İslâm, Darü'l-Tıbaâtü'l-Âmire Matbaası, İstanbul 1297/1881.

-Mehmed Zihnî, Meşâhirü'n-Nisâ, Dârü'l-Tıbaâtü'l-Âmire Matbaası, İstanbul 1294/1878.

-Mehmed Zihni, Mir'âtü's-Şüün, Dârü'l-Tıbaâtü'l-Âmire Matbaası, İstanbul 1327/1911.

-Mehmed Murad (Mizancı), Muhtasar Tarih-i İslâm, İstanbul 1296/1880.

-Osman, Fütühât-ı Mekkîye'nin Vesâyâ-yı Enbiyâ ve Nesâyih-i Ulemâ ve Hükemâ Tercümesi, İstanbul 1287/1871.

-Ziya Paşa, Endülüs Tarihi, İstanbul 1304/1888.

-İsmail Kenan, Muhtasar İslâm Tarihi, İstanbul 1306/1890.

-İzmirli Mehmed Mihrî, Muhtasar İslâm Tarihi, İstanbul 1307/1891.

-Hakkı, Siyer-i Nebî, Matbaa-i Ebuzağa, İstanbul 1308/1892.

-Ali Nazmi, Siyer-i Yusuf, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308/1892.

-Hamid Vehbi, Halife Muhammed el-Mu'tasım, Mihran Matbaası, İstanbul 1301/1885.

- Ali Cevad, Muhtasar Târih-i İslâm, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308/1892.
- İsmail Rahmi, Muhtasar İslâm Târihi, İstanbul 1311/1895.
- İsmail Galib, Kitabü'l-Mucizâtü'l-Enbiyâ, Mihran Matbası, İstanbul 1312/1896.
- Ubeydî, Evsaf ve Mucize-i Nebî, İkdam Matbaası, İstanbul 1313/1897.
- Mehmed Halid- Vecihî, Muhtasar Târih-i İslâm, Asır Matbaası, İstanbul 1316/1899.
- İzmirli Hocazâde Mehmed Ubeydullah, Akıl Yahut Ahir Zaman Peygamberi, Filibe, 1316/1899.

II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmaları

- Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, Târih-i İslâm , Hikmet Matbaası, İstanbul 1327/1912
- Mahmud Es'ad Seydişehrî, Târih-i Din-i İslâm, Asır Matbaası, İstanbul 1328/1913.
- Mahmud Esad Seydişehrî, Târih-i İslâm, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1328/1913.
- Süreyya Avlonyalı, Fitreti'l- İslâm, Artin Asaduryân Matbaası, Dersaâdet 1325/1910.
- Mehmet Esad, Tahlilî ve Tenkidî Târih-i İslâm, Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, İstanbul 1336/1920.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Meşâhir-i Ashâb-ı Güzin ve Terâcim-i Ahvâl-ı Fukahâ, Cihan Kütüphanesi, Dersaâdet 1324/1909.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Hz. Ömer ve Adaleti, 33 Nolu Matbaa, İstanbul 1326/1911.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Hz. Hüseyin, Vezirhanı 29 Nolu Matbaa, İstanbul 1326/1911.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Selahaddîn-i Eyyübî, 38 nolu Matbaa, İstanbul 1326/1911.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Ömer b. Abdülaziz Yahut Padişah Böyle Olmalı, 33 Nolu Matbaa, İstanbul 1327/1912.
- İbrahim Rıfat Hilmizâde, Hz. Osman ve Şehadeti, 38 Nolu Matbaa, İstanbul 1326/1911.
- Ali Reşad – Ali Seydî, Târih-i İslâm,(Haritalı ve Resimli),Kanaat Matbaası, İstanbul 1330/1915.
- Tahirü'l Mevlevî (Olgun), Târih-i İslâm Sahaifinden, Mekteb-i Sanayi Matbaası, İstanbul 1326.

- Efdaleddin Tekiner, Muhtasar İslâm Tarihi, Kanaat Matbaası, İstanbul 1326/1911.
- Ali Seydî, Hükûmât-ı İslâmiye Târihi, Artin Asaduryan Matbaası, İstanbul 1327/1912.
- Ali Seydî, Aşere-i Mübeşşere'nin Tercüme-i Ahvâl ve Menâkıbı, Selanik Matbaası, İstanbul, 1327/1912.
- Ali Cevad, Musavver Târih-i İslâm ve Medh-i Medeniyet-i Arabistân, Sancakciyan Matbaası, İstanbul 1332/1917.
- Ubeydullah Afgâni, Mucize-i Peygamberî, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1332/1917.
- Uşşâkî H. Hamdi, Yeni Târih-i İslâm, Tanin Matbaası, İstanbul 1330/1915.
- İzmirli İsmail Hakkı, Târih-i İslâm, Süleymaniye Kütüphanesi, No:3773.
- Celal Nûri (İleri), Hâtemü'l-Enbiyâ, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1332/1917.
- Mehmed Şâkir, Mucizat-ı Enbiyâ, İstanbul 1327/1912.
- Ahmed Refik Altınay, Gazavât-ı Celile-i Peygamberî, Kütüphane-i Askeri, İstanbul 1324/1909.
- Lütfullah Ahmed, Hayât-ı Hz. Muhammed, Kader Matbaası, İstanbul 1331/1916.
- İzmirli İsmail Hakkı, Siyer-i Celile-i Nebeviyye, Tevsî-i Tıbbât Matbaası, İstanbul 1332.
- Düzceli Yusuf Suat, Akvâmü's-Siyer, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1327/1911.
- İsmail Fennî Ertuğrul, Kitâb-ı İzâle-i Şükûk, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.
- Manastırlı İsmail Hakkı, Hak ve Hakikat, Sırât-ı Müstakim Matbaası, İstanbul 1329.

Ders Kitapları

- Abdülkâdir Kadri, Enbiyâ ve İslâm Tarihine Hazırlık, Bursa Vilayet Matbaası, Bursa 1330/1915.
- Ahmed Halid (Yaşaroğlu), Târih-i İslâm, Kasbar Matbaası, İstanbul 1332/1917.
- Ahmed Rasim, Küçük Târih-i İslâm, Şirket-i Mürettebiye, İstanbul 1326/1911.
- Ahmed Rıfat, Muhtasar Resimli Târih-i İslâm, Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, İstanbul 1328/1913.
- Ali Nâzimâ, Küçük Târih-i İslâm, Tefeyyüz Matbaası, İstanbul 1328/1913.

- Ali Nüzhet Göksel, Haritalı Resimli Târih-i İslâm, Kasbar Matbaası, İstanbul 1329/1914.
- Ali Tevfik, Telhis-i Târih-i İslâm, Cihan Matbaası, İstanbul 1326/1911.
- Behçet Kâmi, Târih-i İslâm, Arakel Matbaası, İstanbul 1330/1915.
- Halil Vahid, Târih-i Enbiyâ ve İslâm, Karabet Matbaası, İstanbul 1326/1911.
- İbrahim Cûdî, Küçük Târih-i Enbiyâ ve İslâm, İstanbul 1328/1913.
- İhsan Şerif, Çocuklara Târih Dersleri (İslâm ve Osmanlı Tarihi ve Büyükleri), Kanaat Matbaası, İstanbul 1334/1918.
- Mehmed Abdülkâdir, Çocuklarıma İslâm Târihi, Mürettibin-i Osmaniye Matbaası, İstanbul 1329/1914.
- Mehmed Zühdi Hafız Tayyibzâde, Nazm-ı Siyer-i Zühdi, Serasi Matbaası, Trabzon 1332/1917.
- Mihran Boyacıyan, Ahidnâme-i Peygamberî, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul 1324/1909.
- Muhammed Safi Üsküdâri, İcmâl-i Târih-i İslâm, Kasbar Matbaası, İstanbul 1329/1914.
- Nuri Şeyda, Mücmel Târih-i Enbiyâ, Cihan Matbaası, İstanbul 1324/1909.

Kaynakça

- Ahmet Cevdet Paşa; Kıyas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331/1916.
- Ahmet Selahaddin, “Tarih Nasıl Yazılmalıdır”, Mülkiye, I/ 7, Safer 1325.
- Ağırakça, Ahmet, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul 1985.
- Ahmet Sâib, “Rehber-i Müverrihin”, Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası, V/92, Teşrin-i Sani 1918, s. 203-223, sad: Ali Ertuğrul, İstem, 1, 2003.
- AKYAVAŞ, Ragıp, Tarih Meşheri II, Ankara 2002.
- ALKAN, A.Turan, Ubeydullah Efendi'nin Amerika Hatıraları, İstanbul 1997.
- Ali Suad, “Tenkit ve Takriz (Celal Nuri Efendiye)”, XI/272, Sebülür-Reşad, Rebiü'l-Evvel, 1332.
- ÂSİM, Necip “İçtimai Tarihimiz Üzerine Bir Tecrübe”, Türk Yurdu, I/ 2, Recep 1340.
- BERKES, Niyazi, Türkiye'de Çağdaşlaşma, İstanbul 197.
- BİGİYEF, Musa Carullah Büyük Mevzularda Ufak Fikirler, haz: Musa Bilgin, Ankara 2001. M. Nuri BİRİNCİ, Ali, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İstanbul 1990.
- , “31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu”, Türkler, c. XIII, Ankara 2001.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Kur' an-ı Kerim'in Tarihe Bakışı”, Türk Kültürü Araştırmaları, S. 48, Ankara 1985.
- Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, I, Haz: İsmail Özen, İstanbul 1975, s.50; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, VI, Dergah Yayınları, İstanbul 1986.
- Celal Nuri, Hâtemül-Enbiyâ, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1332/1917.
- CHIKH, Bouamre, “İslâm Tarihçiliği ve Tarihlerine Bir Bakış”, ter: Nesimi Yazıcı, AÜİFD, 30, Ankara 1988 Collingwood,R.G, Tarih Tasarımı, çev: Kurtuluş Dinçer, Ankara 1996.
- ÇOĞ, Mehmet, II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği, Ankara 2004 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Dârü'l-Fünun Talebeleri, “Muhterem Beyânü'l-Hakk Risale-i Diniyesine”, Beyânü'l- Hakk, I/49, Recep 1328.
- DÜCÂNİ, “Ulemâ-yı Kirâma”, Sırât-ı Müstakîm, III/74, Muharrem 132.
- ESAD, Mehmet Tahlili ve Tenkîdi Târih-i İslâm, Evkaf-ı İslâmiye Matbası, İstanbul 1336/1920.
- GÜNALTAY, Şemseddin, İslâm Târihi, İstanbul 1340/1924.
- HANİOĞLU, Şükrü, Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi, İstanbul 1981.
- HİZMETLİ, Sabri, İslâm Tarihçiliği Üzerine, Ankara 1991.
- HATİBOĞLU, İbrahim “Osmanlı Aydınlarınca Dozy'nin Tarih-i İslâmiyetine Yöneltilen Eleştiriler”, İslâm Araştırmaları Dergisi, S. 3, 1999.
- IGGERS,George Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul 2000, s.21.
- İMADÜDDİN, Halil, Kur'an'ın Tarih Yorumu, çev: Ahmet Ağırakça, İstanbul 1988.
- KARA, İsmail, “İslâm Düşüncesinde Paradigma Değişimi”, Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, İstanbul 2001.

- KOÇAK, Kemal, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Tarih Anlayışında Kurumlaşma”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 45, 1998.
- KOÇYİĞİT, Talat, Hadis Tarihi, Ankara 1997.
- KORLAELÇİ, Murtaza, Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi, Ankara 2002.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “Bizde Tarih ve Müverrihler”, Bilgi Mecmuası, I/2, Şaban 1326.
- KUTLUER, İlhan, “Batılılaşma”, DİA, V, s. 154-156.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir, “Tarihçi Cevdet Paşa”, Ahmet C. Paşa Semineri, İstanbul 1985.
- LUTFULLAH, Ahmet, Hayât-ı Hz. Muhammed, Kader Matbaası, İstanbul 1331/1916.
- MARDİN, Şerif, Jöntürklerin Siyasî Fikirleri, İstanbul 2000.
- Mekâtib-i Âliye Öğrencileri, “S. Müstakim Risale-i Muhtereme-i Diniyesine”, Sırât-ı Müstakîm, III/74, s. 416-417, Safer 1328.
- UBEYDULLAH, Mehmed “ İttihad-ı İslâm”, Sırât-ı Müstakîm, II/ 99, Recep 1328.
- İKBAL, Muhammed “Kur’an’ın Tarih Hakkındaki Görüşü”, Sebîlü’r-Reşad, İstanbul 1963, XIV/349.
- OLGUN, Tâhirü’l-Mevlevî “Târih-i İslâm Sahâifinden”, Beyânü’l-Hakk, I/13, Zilhicce 1324.
- ÖNKAL, Ahmet, “İslâm Tarihinde Tarafsızlık Problemi”, İslâmî Araştırmalar, VI/3, Ankara 1992.
- ÖZTÜRK, Hakan, Cumhuriyet Dönemi İslâm Tarihi Çalışmalarında Hz. Muhammed Tasavvuru, Ankara 2011, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- SEYDİŞEHRÎ, Mahmut Esad Târih-i Din-i İslâm, Asır Matbaası, İstanbul 1328/1913.
- SEZGİN Fuat, “İslâm Tarihi’nin Kaynağı Olmak Bakımından Hadislerin Ehemmiyeti”, İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, II/1, İstanbul 1953.
- SÜREYYA Avlonyalı, Fitretü’l- İslâm, Artin Asaduryân Matbaası, Dersaâdet 1325/1910.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut, “Memleketimizde Toplu Tarih Çalmaları”, Tarih ve Toplum, VI/ 65, 1986.
- ŞEHBENDERZÂDE Filibeli Ahmet Hilmi, Târih-i İslâm, Hikmet Matbaası, İstanbul 1327/1912.
- ŞEKER, Mehmet, “Neden İslâm Tarihi”, İstem, S. 2, 2003.
- ŞİBLİ, Mevlana Asr-ı Saâdet, C. 1, ter: Ömer Rıza Doğrul, Asâr-ı İlmiye Kütüphanesi, İstanbul 1336.
- TABERİ, Milletler ve Hükümdarlar Tarihi, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1991.
- UBEYDULLAH Afgânî, Mucize-i Peygamberi, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1332/1917.
- VÂSIF, “Mektup”, Sırât-ı Müstakîm, III/74 , Muharrem 1328.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Bizde Tarihçilik”, Tanzimat I, İstanbul 1940.

II. Constitutional Era Islamic Historiography

Mehmet og

Abstract

Although arise from Abbasids period the classical Islamic historiography, started establish the infrastructure with notification Islam. Muslims curiosited about history, effect Quran story and In addition to Hadith scientific. After rapid Islamic historiography. Muslims new experiences acquired with new cultures contact. As a continuation of Islamic Civilization Islamic continued Historiography in the Ottoman Empire continued.Tarihigi Ottoman Tanzimat period. Historiography of İslâm was also affected from Tanzimat the structure of the self-renewal of thought. The radical change in the mindset II.constitutional period affected Islamic historiography. Each school of thought began to argue; Hz. Muhammad perception should be questioned again, needed a new perspective on the History of Islam. Translation of books, western research and public desire speeded up to new searches.

Key Words: Islamic historiography, perception of Muhammad, Muhammad's life, II.constitutional period.

II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliğımız

Mehmet og

Özet

Klasik İslâm tarihçisi Abbasiler döneminde ortaya çıkmakla birlikte İslâm'ın tebliğiyle birlikte kendi zeminini oluşturmaya başlamıştır. Kurandaki kıssalarla tarih ilmine merak salan Müslümanlar, Hadis ilminin gelişmesiyle tarih yazıcısında hızlı bir gelişme göstermişlerdir. Genişleyen coğrafya ile birlikte yeni kültürlerle temas yeni tecrübelerinde kazanılması anlamına geliyordu.

İslâm Medeniyeti'nin bir devamı olarak İslâm Tarihçiliği Osmanlı'da da devam ettirildi. Osmanlı tarih yazımında, kendine has türler olmakla birlikte Tanzimat'a kadar Osmanlı Tarih yazıcılığı İslâm tarihçiliğinin bir devamı olarak algılandı. Tanzimat'la birlikte kendini yenileyen Osmanlı düşünce yapısından İslâm Tarihçisi de etkilendi. Osmanlı tarihi, Türk tarihi gibi nasıl farklı dallar geliştirse aynı şekilde İslâm tarih kitapları da müstakil olarak yazılmaya başlandı. II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı toplumunda oluşan köklü zihniyet değişimi İslâm tarihçiliğimizi de etkiledi; Hz. Muhammed tasavvurumuzun tekrar sorgulanması gerektiği, İslâm tarihine yeni bir bakış açısı gerektiği hem İslâmci hem Batıcı fikir adamları tarafından gündeme getirilmeye başladı. Yeni bir toplum oluşturma çabalarında söz konusu yaklaşımın göz ardı edilemeyeceğini bütün fikri akımlar kabul etmekteydi. Batıdan yapılan tercümelemlerin olumsuz tesirine halkın talepleri de eklenince İslâm tarihçiliğimizde yeni açılımlar kaçınılmaz olmuştur.

Anahtar Kelimeler: İslâm tarihçiliği, Muhammed Algısı, Siyer, II. Meşrutiyet.

Ortadoğu Örneğinde Avrupa Merkezli Tarih Anlatısının Eleştirel Okuması: *Ortadoğu'nun Tarih Bozumu*

Faruk Karaarslan
Öğretim Görevlisi, Erciyes Üniversitesi

*Ben İsmet Özel, şair, kırk yaşında.
Her şey ben yaşarken oldu, bunu bilsin insanlar
ben yaşarken koptu tufan
ben yaşarken yeni baştan yaratıldı kainat
her şeyi gördüm içim rahat...*

İsmet Özel

Her ne kadar İsmet Özel gibi her şeye şahit olduğumuzu iddia edecek öz güvene sahip olmasak da, içinde bulunduğumuz 21. yüzyılın başında insanlık tarihi açısından hiç de yadsınamayacak olaylara tanıklık ediyoruz. Tıpkı günümüzde tüm ders kitaplarında yer alan ve birçok konuşmanın girizgâhında mutlaka değindiğimiz; Fransız İhtilali, Sanayi İnkılabı ya da I. Dünya Savaşı'nda olduğu gibi. 2011'in ilk çeyreğinde başlayan ve hâlen devam eden Ortadoğu'daki toplumsal hareketler en az bu olaylar kadar insanlık tarihi açısından önem arz etmekte. Yaşanan olaylarla aynı zaman diliminde olmamız ve mevcut atmosferin dışına çıkarak soğukkanlı bir değerlendirme yapamamız ya da her gün defalarca medyada benzer haberlerle karşılaşmamız neticesinde bu önemin farkına varamasak da Ortadoğu'daki toplumsal hareketler tarih olma niteliğini kazandığında, insanlık tarihinin mihengi olaylar arasında yerini alacaktır. Bakışlarımızı başka bir perspektife yöneltecek olursak, yaşanan olayların ne kadar önemli olduğunu fark edemememizin sebebini gün geçtikçe daha çok *duyguötesi toplum*¹ haline geliyor olmamızla açıklayabiliriz. Ortadoğu'da yaşanan

1 Stephan Mestrovic'in aynı zamanda eserinin ismi olan *duyguötesi toplum* kavramı, 1994 yılında Bosna'da meydana gelen savaş sonrasında diğer toplumların, özellikle Avrupa toplumlarının Bosna savaşına yaklaşımını nitelendirmek için kullanılmıştır. Modern toplumların savaşlara, soykırımlara ve kitlesel ölümlere kayıtsız kalmasının altını çizen ve bu kayıtsızlığın sebeplerini

olayları kendimizden bağımsız, bizim dünyamızın dışında şekillenen olaylar olarak değerlendirmemiz ve bu sebeple de bölgeyle sadece haber niteliği taşıması açısından ilgilenmemiz, mevzunun ehemmiyetini kavramamızı önlemektedir.

Türkiye'deki düşünce adamlarının konuya yaklaşımı toplumdan tamamıyla farklı biçimde tezahür etmektedir. Son günlerde sosyal bilimlerle uğraşan birçok kimsenin zihninde Ortadoğu'ya dair neler olup bittiğini anlamaya yönelik soruların olduğu málumdur. Konuyla biraz daha yakından ilgilenenler ise, her gün güncellenen argümanların peşinde, yangından mal kaçırıcısına çözümlenmelere girişmekte. Öyle ki, teknolojinin olanaklarından yararlanarak Ortadoğu'dan gelen her haberi anında analizine malzeme yapan düşünürler her daim konu ile ilgili açıklamalar yapmakta. Hâl böyle olunca kendisini Ortadoğu'ya dair yorum yapmaya muktedir hissedilen düşünürler ekranlarda ya da gazete veya dergilerde düşüncelerini aktarmakta. Buna mukabil birbirinden farklı, her bölge için yüzlerce yorum ve analiz ortaya çıkmaktadır. Herkesin Ortadoğu'yu anlamlandırmaya çalıştığı bu süreçte komplo teorileri peşinde koşarak paranoyaklık düzeyinde her olayın sebebini Amerika'ya, İsrail'e ya da son zamanlarda moda olan İran'a bağlamaları da düşünürlerin sosyal bilim anlayışının sığılığını gözler önüne sermekte. Çünkü böyle bir durumda ufak bir bilgi değişikliği tüm komplo teorisini yeniden kurmayı gerektirmekte ve bir müddet sonra zihinlerimiz komplo teorileri çöplüğüne dönüşmektedir. Sözüün özü; Ortadoğu çalışmaları adı altında bir havzanın varlığını kabul edecek olursak; bu havzanın içinde aslında netlik kazanmamış birçok analiz ve komplo teorisi, hiçbir doğal tasnif içinde yer almadan karmakarışık bir halde, işin daha da kötüsü analizi ya da komplo teorilerini inşa edenlerin zihninde de karmakarışık bir halde, yığın olarak durmakta. Bu karmaşıklık bizim hangi tarih felsefesi üzerine sosyal bilim anlayışımızı inşa ettiğimiz ile yakından ilintilidir. Daha yalın bir ifade ile güçlü bir tarih felsefesi üzerine kurulmamış uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ya da sosyoloji alanından Ortadoğu'ya dair yapılan analizler daha temelsiz bir şekilde komplo teorilerine boğulmaktadır².

analiz eden Mestrovic bu kavramla aslında modern toplumların ruh hâllerini ortaya koymaktadır (Mestrovic; 1999). Mestrovic'in bu bağlamda zikredilmesi gereken bir diğer eseri Uygur Barbarlık eseridir. Bu eser modern Avrupa tarih anlatısının ana hatlarından bahsetmesi sebebiyle konumuz açısından da oldukça önemlidir. Mestrovic bu eserinde esas itibari ile uygarlığı barbarlık ekseninde anlamayı önermektedir. Bugün Avrupa ve Amerika'nın Ortadoğu'ya yaklaşımını düşündüğümüzde uygarlığı bu bağlamda okuma biçimi anlamlı bir çaba olarak karşımızda durmaktadır.

2 Bu husus sosyal bilim anlayışımızın hangi zihniyet üzerine kurulduğu ile yakından ilişkilidir. Yukarıda zikrettiğimiz sıkıntı çoğu zaman alanların kendi içine kapanması sonrasında ortaya çıkmıştır. Yani disiplinler arasında epistemolojik, metodolojik ve nihayetinde ontolojik bir bağ kuramıyor olmamızdan kaynaklanmaktadır. Şüphesiz sosyal bilimlerin alanının arasında kurulacak olan bu bağda en büyük paydaş tarih felsefesi olacaktır. Bu sebeple tarih alanından bağımsız sosyoloji, siyaset bilimi, iktisat ve hatta psikoloji düşünmek her biri kendi içine kapanmış ve

Meselenin genelleştirilmesinden doğacak sıkıntının farkında olarak belirtmek gerekir ki; bugün Ortadoğu'da olup bitenlerin hangi noktaya varacağını, nasıl bir evrim geçireceğini gerçekte bilmenin imkânı yoktur. Sosyolojinin temel kaidelerinden olan insanın/toplumun canlı bir yapı olduğu ve her insanın/toplumun kendisine özgü bir değişim çizgisinin var olduğu düsturundan yola çıkarak belirtmeliyiz ki; tek çizgili tarih anlatısının modasını yitirdiği bu dönemde, nasıl ki herhangi bir toplumun geleceğine dair kesin bir bilgiye sahip değil isek Ortadoğu'nun geleceğine dair de kesin bilgilere sahip değiliz. Bu durum sosyal bilimleri ve sosyal bilimcilerin uğraşlarını önemsiz hâle getirmemekte, aksine ayaklarını yere basarak çıkarsama yapmalarının yolunu açmakta ve bir anlamda sosyal bilimciyi hadde çağırmakta. Daha da önemlisi kâhin ile sosyal bilimci arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Çünkü, düşünce dünyasına pozitivistimin hâkim olmaya başladığı 18. ve 19. yüzyıldan bu yana sosyal bilimciler, özelde tarih felsefesi ile uğraşanlar kötü bir kâhin olmanın ötesine geçememişlerdir. Daha da kötüsü bu anlayış sosyal bilimlerin yöntemini tekeline almış ve bilim yapma koşulunu tarihin belirli bir çizgide ilerleyeceği kehanetine bağlamıştır. Avrupa bilim tarihine eklenme mücadelesi içinde modernleşme serüvenini başlatan bizim gibi toplumlar için ise durum biraz da bilime ya da tarihe yüklediğimiz anlamların kaybı ile ilişkilidir. Ortadoğu özelinde kaleme aldığımız metnin ana teması bu bağlamda şekillenmektedir. Metnin kalan kısmında bilime ve özelde tarih alanına yüklediğimiz anlamlar sorgulanacak ve Ortadoğu özelinde var olan tarih anlatısının geçerliliğini yitirdiği savlanacaktır. Daha net bir ifade ile Yasin Aktay'ın *tarih bozumu* olarak ifade ettiği kavramdan yola çıkarak, son zamanlarda Ortadoğu'da gerçekleşen sosyal hareketlerin, Ortadoğu tarih anlatısını bozuma uğrattığı ve bu sebeple de yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyulduğu iddia edilecektir.

Meta Tarih Anlatısının Sonu ya da *Tarih Bozumu*

Sosyal bilimler köklü bir hale geldikçe kendi öz-düşünümselliğine katkı sağlayacak tartışmalara daha fazla imkân verebilmekte. Daha doğru bir ifade ile modern insanı/toplumunu anlamayı, açıklamayı hatta yönlendirmeyi amaç edinen sosyal bilimlerin ilk dönemlerinde ortaya konan teorilerin ve metodolojinin üzerinden zaman geçtikçe, daha rahat ve kapsayıcı tartışmalara alan açılmaktadır. Bu tartışmaların başında sosyal bilimlerin özelde sosyolojinin tamamında hakim paradigma olan ve adeta ilk zamanlarında sosyal bilim yapmanın tek yolu olarak görünen, sıklıkla siyasal pro-

---

analizleri zayıf alanlar kurgulamak anlamına gelecektir. Buradan yola çıkarak diğer alanlardan Ortadoğu'ya dair yapılmış analizlerdeki eksikliğin tarih anlayışındaki eksiklikten kaynaklandığını belirtebiliriz.

jelere alet edilen *pozitivizm*³ gelmektedir. Her türlü bilgi edinimini kayıtsız bir şekilde olgulara bağlayan ve bu sebeple insana/topluma da bir olgu gibi yaklaşan pozitivizm (GÜÇLÜ, UZUN vd. 2002; 542), insanı nesnel yasalar eşliğinde açıklamaya çalışan paradigmanın genel adını nitelemektedir. İnsanın/toplumun gidişatını da yasalara bağlamayı öngören ve bu doğrultuda insanlığın nihai anlamda ulaşacağı son noktayı tespit etmeye çalışan pozitivistin, bu bağlamda en etkili referans noktasını *ilerlemeci tarih anlayışı*⁴ ve *tarihsicilik*⁵ oluşturur. En somut halini Saint Simon, A. Comte ve Durkheim'da gördüğümüz Pozitivist tarih anlayışı özellikle son yıllarda ciddi bir şekilde tartışmaya açılmış, hatta reddiyelerle muhatap olmuştur. Teorik anlamda yapılan bu eleştiriler temelde; pozitivist tarih anlayışının insanlığın geçmişine dair birtakım dönemler tespit ederek gelecekte yaşayacağı dönemleri de kestirmesine yöneltmiştir. İlk bakışta pozitivist paradigmanın dışında sosyal bilim yapmanın çok kabul görmediği önermesinin ardından sosyolojinin şiddetle birçok paradigma tarafından teorik düzlemde eleştirildiği önermesini kurmak bir tezadın varlığını akıllara getirilebilir. Fakat pozitivistin i) ortaya çıktığı dönemde siyasî erklerin kendi hedeflerini yerine getirmek için sarıldığı bir düşünce yapısı olmasını, ii) yine dönemin sosyal bilimcilerinin Ortaçağ sonrasında kesinliği yakalayabildiğini iddia eden doğa bilimlerinden fazlaca etkilendiğini ve doğa bilimlerindeki kesinlik arayışı sonrasında metodolojik olarak fiziğin yasalarına bağlı kalma arzularını, iii) nihayetinde; ulus devletlerin ortaya çıkması sürecinde ünlü pozitivist sosyal bilimcilerin görüşlerinin millet olgusunu ortaya çıkarmada işlevsel olduğunu hesaba kattığımızda bu tezat görünen diyalojik süreç çok daha anlamlı hale gelecektir.

Aydınlanma felsefesinin insanı merkeze alarak, insanın aklı ile evreni anlamlandırabileceği dolayısıyla tarihin gidişatının şifrelerini çözebileceği anlayışı ve sonrasında gelişen insanın tarihin dışına çıkarak, üstten bakmasını gerektiren pozitivist tarih anlayışı sadece teorik olarak değil, pratikte de hayal kırıklığına uğramıştır. Özellikle Birinci Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Buhran'ı ve hemen arkasından gelen İkinci Dünya Savaşı sonra-

3 Pozitivizmin bizim düşünce dünyamıza nasıl girdiğinin ayrıntılarına vakıf olmak için (bkz. Kabakçı, 2008).

4 Pozitivist ya da Doğrusal Tarih Anlayışı olarak da nitelendirilen İlerlemeci Tarih Anlayışı, tarihi evrelere bölerek inceleyen ve tarihin ilerlemesinin tek yönlü ve olumluya doğru olduğunu ön gören tarih anlayışıdır. En Önemli temsilcileri Bacon, Comte, J.S Mill, Saint Simon, H. Spencer, H. Taine vb. düşünürlerdir (Bkz. Özlem, 1996: 114).

5 Çoğunlukla *tarihselcilik* ile birbirine karıştırılan *tarihsicilik* kavramını ilk defa, tarihselcilikten ayırt ederek formüle eden düşünür E. Rothacker'dir. Tarihsicilik fiziksel kanunların ya da tabiat kanunlarının her yerde geçerli olacağını iddia eden ve bu doğrultuda tespit edilen yasalar eşliğinde tarihin gideceği noktayı bilmenin imkanı olduğunu ön gören metodolojik yöntemdir. Konu ile ilgili yazılmış en temel eser K. Popper'a ait olan ve adı ilk başta Tarihselciliğin Sefaleti şeklinde tamamıyla yanlış çevrilen, fakat sonrasında 2008 yılındaki çevirisi ile adı düzeltilen eserdir (Bkz. Popper, 2008). Ayrıca Doğan Özlem'in tarihselcilik ve tarihsicilik ayrımlarını net bir şekilde ortaya koyduğu *Tarihselcilik ve Tarihsicilik Tartışmaları* adlı metni konuya vakıf olmak için oldukça önemlidir (Özlem, 2007; 65-75).

sında insanlığın yaşadığı sıkıntılar, tek çizgili- ilerlemeci tarih anlayışının yanıltıcı olduğunun tecrübe edilmesine yol açmıştır. Bu süreç sonrasında başta meta tarih anlatısı olarak nitelendirilebileceğimiz, tarihin insanlık için sürekli iyiye gittiğini öngören anlayış olmak üzere, tüm meta anlatılar şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. İlk defa Frankfurt Okulu düşünürlerinin eleştiriye tabi tuttuğu Pozitivizm⁶, sonrasında hemen hemen tüm Post-modernist düşünürler tarafından eleştiriye açılmış ve insanı, insanlığın gelişimini incelemenin farklı yöntemlerle de mümkün olacağına dair tezler ortaya atılarak tartışılmıştır. Daha da ileriye giderek belirtmeliyiz ki, artık pozitivizm anlayışının öngördüğü tarih anlayışı büyük ölçüde itibarını kaybetmiştir. Bir anlamda i) Frankfurt Okulu düşünürlerinin Aydınlanma ve Marx eleştirisinin yanı sıra yaptığı Pozitivizm eleştirisi, ii) Lyotard'ın *Postmodern Durum* adlı eserinde bir dönemin bittiğine dair yaptığı tespiti, iii) Kuhn'un *paradigma* kavramını ortaya atarak bilimsel ilerleyişin yapısını ortaya koyması iv) anlamayı temele alan ve sosyal bilimlerde yorumlamayı bir yöntem olarak benimseyen, Gadamer, Ricour vb. düşünürlerin temsilciliğini yaptığı hermenötik yaklaşımın gelişmesi v) ve nihayetinde Derrida'nın ortaya koyduğu *Dekonstrüksiyon* ve daha da çoğaltabileceğimiz bir çok paradigma⁷, meta tarih anlatısının sonuna geldiğini ilan etmiştir⁸. Her ne kadar Pozitivist tarih anlatısının bugün iflas ettiğini belirtsek de, bu tarih anlatısı kalıntılarının halen devam ettiğini kabul etmek durumundayız. Ortadoğu özelinde ortaya koymaya çalışacağımız bu bahsi metnin ilerleyen kısmına bırakarak, meta tarih anlatısının iflasının (en azından teorik olarak); başka bir bağlamda *tarih bozumu* olarak nitelendirildiğini söyleyebiliriz.

Aktay'ın *tarih bozumu* olarak nitelendirdiği ve esasında yukarıda genel çerçevesini çizmeye çalıştığımız tarih sosyolojisi yaklaşımı, Max Weber'in *büyük bozumu* (disenchantment) kavramından esinlenerek şekillendirilmiştir. Weber büyük bozumu kavramı ile geleneksel toplumdan modern topluma geçişte yaşanan rasyonaliteyi vurgulamaktaydı (bkz. Weber, 2006). Ona göre rasyonelleşme ile geleneksel toplumlarda var olan büyük, bozuma uğratılmıştır. Başka bir deyişle modernleşme ile birlikte gözden perdeler

6 Frankfurt Okulu düşünürleri kaleme aldıkları bir çok metinde pozitivizm eleştirisi yapmışlardır fakat bunlar içinde en sistematik ve derinlikli eleştiriyi Adorno ve Horkheimer'in birlikte yazdığı Aydınlanmanın Diyalektiği adlı eserde bulmak mümkündür (bkz. Adorno ve Horkheimer, 2010)

7 Burada zikretmemize imkân vermeyecek bir çok paradigma pozitivizmin geçersiz bir yöntem olduğunu ortaya koymuştur. Bunların başında Fenomolojik Yaklaşım, Sembolik Etkileşimcilik, Etnometodoloji ve Dramatürji gelmektedir. Özellikle bu dört yaklaşımın ayrıntılı bir şekilde incelendiği *Sosyolojinin Yeniden Tasarlanması* alt başlığı taşıyan Sahnelik *Toplum* adlı esere göz atmak mümkündür (Zijderweld, 2007). Ayrıca Weber'den bu yana geliştirilen ve pozitivizm eleştirisini temel alan hümanistik sosyoloji anlayışı için (bkz. Poloma, 1993).

8 Pozitivizmin öngördüğü tarih anlayışının hangi noktalarda eleştirilere tâbi tutularak çürütüldüğüne burada ayrıntıları ile değinmemiz mümkün olmadığından, atıfta bulunduğumuz referans kaynaklara bakılarak rahatlıkla bu tespit yapılabilecektir.

çekilmiş ve gerçeği tecrübe etmeye başlamamızla birlikte içinde bulunduğumuz büyü bozuma uğramıştır. Aktay'a göre Modern dünyayı nitelendiren bu büyü bir anlatıdan ibarettir. Bu durum tarihin anlatısal niteliğinden kaynaklanmaktadır. Dünya'nın büyü bozumu sadece geçmişi ya da içinde bulunduğumuz durumu anlamlandırmaya çalışan bir anlatıdan ibarettir. Aktay'ın Weber eleştirisi ile birlikte ortaya koyduğu *tarih bozumu* kavramı ise en genel anlamıyla bu anlatıların bozuma uğramasını ifade etmektedir. Aktay'ın deyişiyle; "*Tarih bozumu* tarihin nesnel bir biçimde bilinmesi ile ilgili iyimser bakışların sarsıldığı bir duruma işaret ediyor. Tarih bilgisini sorunlaştıran, tarih diye bildiğimiz bilginin mahiyeti hakkında bir eleştirel farkındalığa denk düşen süreç" (Aktay, 2010,11).

Bu noktada üzerinde durulması gereken esas husus; bizim tarih alanından ve tarihten ne beklediğimizdir. Tarih alanından 20. yüzyılın başında olduğu gibi geçmişi doğrudan günümüze taşımalarını ve geçmişi açıklamasını bekliyor isek, bunun ontolojik olarak mümkün olmadığını farkına varmak gerekir. Çünkü, insan belirli mekânsal ve zamansal alanla birlikte var olur, bu sebeple de herhangi bir kişinin tarihin dışına çıkarak objektif bir değerlendirme yapması mümkün değildir. Kaldı ki bugün yazılan her tarih, onu üreten insanın kendi gerçekliği ile yakından ilintilidir ve tarih bugünün koşullarında tasnif edilen bilgiler ışığında öğrenilmektedir. Bu sebeple "bugünü geçmişin ışığında değil, genellikle geçmişin bugünün ışığında okuyoruz" (Aktay, 2010; 12). Tarih geçmişin bilgisini bize ulaştırmaktan ziyade bugünün bilgisinden geçmişe kök salmaya imkân verir. Bu da tarihî bilgiyi, modern bilimlerin tamamında olduğu gibi beşerî bir bilgi haline getirir. Özetle "tarih geçmişten bugüne yazılan bir şey değil, bugünden yola çıkarak okunan ve yazılan bir hikâyedir" (Aktay, 2010; 12). Peki, bizim tarihe ve zaman zaman sosyal bilimlerin diğer alanlarına yüklediğimiz, geçmiş veya geleceği açıklama misyonu nereden iktibas edildi? Esasında yukarıda cevabını vermeye çalıştığımız bu sorunun yanıtı gayet açık. İlerlemeci tarih anlayışının gelecekte toplumların ulaşacağı noktayı belirlerken, geçmişte toplumların geçirdiği evreleri ve bu evrelerin hangi parametreler ışığında şekillendiğini ortaya koyması gerekmektedir. Bu doğrultuda geçmişte yaşanan dönüşümlerin yasalarını çıkartarak geleceği de bu yasalar eşliğinde anlama çabası gelişti. Böyle bir süreçte en önemli misyonu tarih üstlenerek geçmişin yasalarını çıkartmak ile mükellefti. Montesquieu'nun (1689-1755) *Yasaların Ruhunu* adlı eseri bu durumu net bir şekilde örneklemektedir (bkz. Montesquieu, 2011). Eserinde toplumsal işleyişin ve değişimin yasalarını ortaya çıkartmayı hedefleyen, gözlemlediği toplumsal olayların her daim belirlenebilen yasalar eşliğinde var olduğunu ve geleceğin biliminin hukuk olacağını düşünen Montesquieu'nun bu doğrultuda başvurduğu ilk alan tarih olmuştur. Ya da Toplumsal Sözleşmeciler'in (Hobbes, Locke, Rousseau) insanlığın doğa durumlarını tespit ederek bugünkü devletin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışmaları sürecinde

giriştikleri ilk eylem, yaşadıkları dönemden geçmişe dair bir yolculuk yapmak olmuştur (bkz. Swingewood, 1998). Bu örnekleri Hegel, Saint Simon, Comte, Durkheim, Marx vb. düşünürler özelinde çoğaltmak mümkündür. Peki, tarihte yasaların belirlenemeyeceği ve bu sebeple de geleceğin bilinmesine imkân olmadığı savını ortaya koymayı ancak bugün mü başarabildik. Esasında insanın, tarihin dışına çıkamayacağı bu sebeple ancak kendisi merkezli bir tarih anlatısı ortaya koyabileceği fikri, bilim felsefesi üzerinde biraz çalışanlar için rahatlıkla ulaşılabilecek çıkarımlardandır. Nitekim Giambattista Vico, Heinrich Rickert, Dilthey ve oradan da felsefi hermenötiğe uzanan güçlü bir damar tarih bilgisinin insanî bir bilgi türü olduğunu savunmuştur (Özlem, 1996;102). Fakat uzun bir süre bu tarih anlayışının gündeme gelmemesinin sebebi tam da ön gördüğümüz tarih anlatısına uygun olarak, tarihi egemenlerin yazmasından kaynaklanmaktadır (Aktay, 2010; 34). Daha yalın bir ifade ile eleştirdiğimiz tarih anlatısının Avrupa merkezli bilim anlayışının ve modernizmin ön gördüğü sonuçları sunabilecek bir yapıya sahip olması sebebiyle, tarihin büyüğü son zamana kadar korunmaya çalışılmış ve nitekim çalışılmaya devam etmektedir. Fukuyama'nın *Tarihin Sonu* (bkz. Fukuyama, 1999), Huntington'un *Medeniyetler Çatışması* (bkz. Huntington, 1997), Oliver Roy'un *Siyasal İslamın İflası* (bkz. Roy,1995) tezi ya da günümüzde Ortadoğu'ya yönelik komplocu yaklaşımlar bu çabanın tezahürleridir.

Aktay'ın ortaya koyduğu tarih sosyolojisi yaklaşımında iki noktanın altını çizmek gerekmektedir. Bunlardan birincisi; *tarih bozumu*, kendisini Modernitenin ortaya koyduğu tüm meta anlatılarının sonlandırıcısı olarak inşa eden Post-modern paradigmanın içinden tebarüz etmemiştir. Her ne kadar bu paradigmanın argümanları zaman zaman kullanılsa da temelde Postmodernizm'in ön gördüğü tarih anlayışına da eleştirel bir tavır takılmamıştır. Çünkü, tıpkı Modernitenin ön gördüğü üzere bir tarihin son olmadığı gibi meta-anlatıların da sonu yoktur. Bu sebeple Post-modernizm de eskatolojik bir tarih anlayışı ortaya koymaktadır (Bkz. Aktay, 2010). Diğer bir husus *tarih bozumundan* kastın tarih alanının tamamıyla gereksiz bir uğraş olduğu değildir. Aksine tarih alanını bizzat üzerine düşeni yapmaya çağırmaktır. Çünkü tarih alanının asıl uğraşı, geçmişte yaşanmış bir takım olaylardan yasalar çıkartarak geleceğin nereye doğru gittiğini kestirmeye çalışmak değil, insanın bizâtihi kendisini bilmesi çabasına karşılık gelmektedir. Daha doğru bir ifade ile tarihten beklenen insanın öz-düşünümselliğine katkı sağlayacak veriler sunmasıdır. “Tarih bilgisi bizzat insan bilgisidir. İnsan kendini bildiğinde tarih içindeki yerini de bilir ve kendi emeğinin tarihteki rolüne dair aşırı yüklemelerden kaçınır. Bu açıdan *tarih bozumu* aslında insanı çok daha sağlıklı bir tarih bilgisine yaklaştırır. *Tarih bozumu* tarih bilgisinin restorasyonuna hizmet etmiş olur” (Aktay, 2010; 17).

Metnimizin esas meselesine geri dönecek olursak, acaba son dönem-

de Ortadoğu'da meydana gelen toplumsal hareketlilikler, tarih sosyolojisi ve felsefesi açısından nasıl değerlendirilmelidir? Soruyu tersinden soracak olursak, Ortadoğu'daki hareketlilikler tarih sosyolojisi yaklaşımımızı ne kadar olumlamaktadır? Tabii ki meselenin önemli bir diğer boyutu da Ortadoğu'ya dair sergilenen yaklaşımların hangi oranda bizim tarih alanından beklentilerimiz ile yani tarihin insanın öz-düşünümSELLİĞİNE katkı sağlaması ile ilintili olduğudur. Fakat bu hususa geçmeden önce bizzat Ortadoğu kavramının ilerlemeci tarih anlayışının bir ürünü olarak sosyal bilimlerde kullanıldığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda ilerlemeci tarih anlayışının ürünü olan kavramın sosyal bilimlerdeki kullanımına göz atmanın bizzat kendisi tarih alanının bize sunduklarını ve tarihten beklentilerimizi netleştirecektir.

Ortadoğu Tarih Anlatısı Örneği Olarak Ortadoğu'nun Kavramsal İnşası⁹

Sosyal bilimlerde kullandığımız birçok kavramda olduğu gibi, Ortadoğu kavramının inşası da Aydınlanma Döneminde olmuştur. 15. ve 19. yüzyıllar arasında kapsayan ve kendisini, önceleri karanlık ilan ettiği Ortaçağ'a, sonraları geri kalmışlıkla itham ettiği Avrupa dışındaki toplumlara nispeten aydınlanmış hissedilen ve bu hissiyatı ilerlemecilik anlayışı ile besleyerek tüm toplumların nihâi anlamda ulaşacakları seviyenin batı toplumunun seviyesi olduğunu belirten Aydınlanmacı düşüncenin bakış açısından tüm dünya etkilenmiştir. Buna paralel olarak batı düşünce dünyası hâkim paradigma olmaya başlamıştır¹⁰. Zamanla her alana sirâyet eden düşünce dünyasındaki bu hâkimiyet aynı zamanda o güne kadar kullanılan kavramların anlamlarının yeniden şekillenmesi veya yeni kavramların üretilmesi anlamına da gelmektedir. Gerçek manasını Modernleşme ile bulan ve günümüze kadar farklı biçimlerle devam eden bu süreç, haliyle sosyal bilimlere de etkilemiş ve sosyal bilimlerde kullanılan kavramların yeni anlamlar kazanması veya yeni kavramların üretilmesi ile sonuçlanmıştır. 'Batı', 'Doğu', 'Yakın Doğu', 'Uzak Doğu' kavramlarında olduğu gibi 'Ortadoğu' kavramının inşası da böyle bir sürecin ürünüdür. Daha doğru bir ifade ile bu süreçte Avrupa Düşünce dünyası kendisini merkeze alarak öncelikle iyinin, gelişmişliğin ve medeniyetin kaynağı olarak 'batı' kavramını, sonrasında kötülüklerin, geri kalmışlıkların ve yozluğun kaynağı olarak 'doğu' kavramını yeniden

9 Tarih Anlatısı olarak Ortadoğu'nun Kavramsal İnşası adlı bölüm, daha öncesinde Demokrasi Platformu dergisinde yayımlanmış olan *Bir Siyasal İdeoloji/Fantezi Olarak Ortadoğu Algısının Sosyolojik Analizi* adlı makalenin bir bölümünün gözden geçirilmesi ile oluşturulmuştur (bkz. Karaarslan, 2010; 228).

10 Bu hususu Mehmet Ali Kılıçbay, Jacques Le Goff'un Ortaçağ'da Entelektüel eserine yazdığı önsözde ustalıkla ele almaktadır. Bu metinde Kılıçbay Aydınlanma düşüncesinin (entelektüellerinin) neden bir dönemi veya düşünce dünyasını geri kalmışlıkla itham ettiğini ve bu ithamın doğruluk derecesini değerlendirmektedir (Bkz. Goff; 2006).

anlamlandırmış ve nihayetinde bu iki parametreyi göz önünde tutarak siyasi, fikrî ve ekonomik ilgi yakınlığına göre ‘yakın’, ‘uzak’ ve ‘orta’ ‘doğu’ kavramlarını inşa etmiştir (Çalışkan, 2008: 2–3). Aslında bu perspektiften her coğrafi sınırın kendi yerini planlaması merkezden yani ‘batı’dan olmalıdır. Başka bir deyişle ‘Batı’ dışındaki toplumlar kendi tarihî seyirlerini bu coğrafi tanımlamalarda içkin olarak olumlu bir anlam yüklü olan merkeze yani ‘batı’ya doğru gerçekleştirmelidir.

Buraya kadar inşasının arkasında yatan zihniyet dünyasına değindiğimiz Ortadoğu kavramının olgusal inşası Fransızların 1798 yılında Mısır’ı işgal etmesi ile başlamıştır. Bu işgal eşliğinde 200 bilim adamı bölgenin siyasî, iktisadî, dinî, kültürel ve coğrafi haritasını çıkartmak üzere çalışmalar yapmış ve nihayetinde, sonraki dönemler Ortadoğu’ya dair yapılacak olan tüm araştırmalara kaynaklık edecek olan 20 büyük ciltten oluşan bir eser ortaya çıkmıştır (Çalışkan, 2010; 4). Böylelikle ilk defa bölgenin içinden edinilmiş bir algı oluşturulmaya başlanmış ve bölgeye yönelik yapılacak olan her türlü çalışma ve projelere kaynaklık edebilecek bir referans ortaya konulmuştur. Ortadoğu kavramı ise yine bu esere dayanarak, ilk defa 1902 yılında Amerikan deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahan tarafından, Basra Körfezi’nin önemine dair, *National Review*’de yayımlanan “The Persian Gulf and International Relation” yazısında, Hindistan ile Arabistan arasındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır. Bu makaleden sonra kullanımı yaygınlaşan fakat nereyi hangi bağlamda ifade ettiği tam olarak anlaşılamayan Ortadoğu’nun, bugünkü kullanımı İkinci Dünya Savaşı sonrasında şekillenmeye başlamış ve bu tarihten sonra Ortadoğu kavramını içeren birçok kurum kurulmuştur. Her ne kadar üniversiteler, bölümler, enstitüler, iktisadî kuruluşlar vb. resmî kuruluşların adlandırılmalarında Ortadoğu kavramını kullanılsa da, kavram esasında konjonktürel ve günümüze kadar farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır (Dursun, 2003; 4). Bu bağlamda ekonomik ve siyasî referanslı ideolojilerin ürünü olması sebebiyle, dönemin şartlarına göre farklı adlandırmalara tabi tutulan Ortadoğu kavramının gelecekte de ekonomik ve siyasî çıkarlara göre farklı bölgeleri ve değerleri ifade etmek için kullanılabileceğini belirtmek mümkündür.

Her ne kadar Ortadoğu kavramı arkasında siyasî projeleri olan bir zihniyet dünyasını barındırsa ve konjonktürel bir kavram olsa da kavramsallaşma sürecini tamamlamış, dilimize yerleşmiş ve sosyal bilimlerde kabul görmüş bir kavramdır. Başka bir deyişle Avrupa merkezli tarih anlayışının bir ürünü olarak zihinlerimize kazınmıştır. Bu durum akademi dünyasında, bölgeyi ifade etmek için Ortadoğu kavramını kullanmama lüksünü ortadan kaldırmaktadır. Esasında Ortadoğu’yu karşılayacak yeni bir kavram üretmenin veya bu kavramın muhtevasını yeniden şekillendirmenin anlamı ve imkânı da yoktur. Dolayısıyla Ortadoğu, batı, doğu vb. kavramların kullanılmasında yapılabilecek yegâne şey, bu kavramların bir farkında-

lık eşliğinde kullanılmasıdır. Daha basit bir şekilde ifade edecek olursak; Ortadoğu kavramını her kullanışımızda, Avrupa merkezli bir kavram olduğunun farkında olmamız ve bu bağlamda zihnimize daima bir dipnot düşmemiz gerekmektedir.

Sonuç: Ortadoğu'nun Tarih Bozumu

Her ne kadar yukarıda yapmış olduğumuz çözümlerinde tarih alanına olduğundan fazla anlam yüklemenin doğurduğu sıkıntılardan bahsetmiş olsak da, bu durum tarihin gereksizliğine işaret etmemektedir. Zira tarih alanından yoksun bir sosyal bilimden bahsetmenin imkânı yoktur. Dahası sosyal bilimlerin her alanı belirli bir tarih felsefesi üzerine şekillenmektedir. Çünkü tarih zannedildiği gibi geçmişteki olayları anlamaya yönelik bir disiplin değil, aksine günümüzde yaşanan olayları anlamamıza imkân sağlayacak argümanları sunan bir alandır. Elbette bu durum Ortadoğu'da yaşanan toplumsal hareketlilikleri anlayabilmek için de geçerlidir. Nitekim günümüzde Ortadoğu'yu anlamaya yönelik analizlerde sosyal bilimlerin her alanından tarihe çokça müracaat edilmektedir. Bizim metne konu ettiğimiz esas husus ise tam bu noktada çözüme kavuşmaktadır. Acaba biz Ortadoğu'yu anlamaya çalışırken nasıl bir tarihsel perspektifi araçsallaştırmaktayız? Tarihin günümüzden yazıldığı bilgisini elde tutarak bu soruyu sordüğümüzde, Ortadoğu açısından soru ayrıca önem kazanmaktadır. Çünkü bu soru esasında Ortadoğu tarihinin, yapılan analizlerle ve bu analizlerin dayandığı referanslarla yazıldığına işaret etmektedir. Bu sebeple ilerlemeci tarih anlayışına referansla yapılan analizler tarihi yazılan Ortadoğu'nun Avrupa merkezli bir bakış açısıyla değerlendirilmesine sebep olacaktır. Bugün birçoğumuz, tıpkı Durkheim'ın hiç Avustralya'ya gitmeden oradaki ilkel kabileler üzerine *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri* adlı eserini yazdığı gibi biz de esasında Ortadoğu'da akıp giden gündelik hayatın, Ortadoğu'nun kendi dinamiklerinin farkında olmadan Ortadoğu'ya dair analizler yapmaktayız. Fakat nasıl ki metodolojik açıdan birçok eksiği bulunan *Dinî Hayatın İlkel Biçimleri* bugün din sosyolojisinin temel metinlerinden birini teşkil ediyorsa, bizim Ortadoğu'ya dair yaptığımız analizlerin de yarın için tarihsel argüman niteliğini kazanması mümkündür. Zaman zaman bu basit bilginin farkında olmadan yapılan çalışmalar esasında bizim oryantalist bakış açısına sıkışmış analizler yapmamıza sebep olmaktadır.

Metin boyunca açıklamaya çalıştığımız *tarih bozumu* kavramı tarih sosyolojisine ya da felsefesine yönelik yeni bir yaklaşım ortaya koymayı hedeflemesinin yanı sıra Ortadoğu'ya dair yapılan çalışmalara bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektifin bize açık ve net bir şekilde sunduğu temel argüman; Ortadoğu'da var olan sosyal hareketlilikleri Ortadoğu halkının tarihin sonuna giden yolda attığı bir adım olarak görmenin, Avrupa merkezci

tarih yazımına katkı sağlamaktan öte bir şey sunmayacağıdır. Bu bağlamda üzerinde sıkça durulan Büyük Ortadoğu Projeleri (BOP), Kompro Teorileri, Tarihin Sonu Yaklaşımı ve Siyasal İslâm'ın İflası söylemleri ancak eleştiriye tabi tuttuğumuz ilerlemeci tarih anlayışına hizmet etmekte ve sosyal bilimci ile kahin arasındaki farkı muğlaklaştırmaktadır. Bu durum bizim sosyal bilim geleneğinin Avrupa merkezli sosyal bilim anlayışının özelde tarih felsefesini metafizikleştirmesinden kaynaklanmaktadır. Yani Avrupa merkezli sosyal bilim anlayışının bir sâbite olarak algılanması, yapılan her çalışmanın bu sâbite ekseninde şekillenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Ortadoğu'da gelişen her olayın müsebbibini Avrupa ya da Amerika olarak görmeye sebebiyet vermektedir. Metafiziksel siyaset algısı Ortadoğu'da gerçekleşen olayların Avrupa ya da Amerika ile hiçbir alakası olmasa dahi, Avrupa ya da Amerika'ya mal edilmesi ile sonuçlanmaktadır. Mal edilen bu özellikleri siyaset retoriğine çevirebilmeyi becerebilen her yönetim anlayışı kendisinden menkul olmasa dahi Ortadoğu'da yaşanan olaylar üzerindeki etkileyici gücünü propaganda aracı olarak kullanılabilecektir. Daha yalın bir ifade ile Anadolu'da yaygın bir şekilde kullanılan "şeyh uçmaz uçurulur" tabirini Ortadoğu üzerinden somut bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Siyaset, kendisinde var olmasa dahi kendisine atfedilen kerametleri ustaca kabullenerek bundan sonra yaşanacak her olayda kendisinin etkinliğine dair siyasî bir söylem üretebilir. Ortadoğu özelinde bakacak olursak, Amerika, Avrupa, İsrail ya da bir başka devleti siyasal bir metafizik olarak algıladığımız müddetçe Ortadoğu'da yaşanan olayların ortaya çıkmasındaki her sebebi ya da Ortadoğu'daki hareketliliklerin her türlü sonucunu bu metafiziksel algımıza bağlayacağız. Bu hareketlilikler, halkın özgürlüğü ile sonuçlansa da, kitlesel ölümlere neden olsa da, diktatörlük sistemini ortadan kaldırırsa ya da bâkî kılrsa da Avrupa ve Amerika'yı bir sâbite olarak görmemize sebep olan ilerlemeci tarih anlayışı ile sürece baktığımız müddetçe, Avrupa ya da Amerika'nın başarısı olarak zihinlere kazınacaktır. Avrupa ve Amerika mevcut sosyal bilim ve siyaset anlayışı ile bu uçurulma ritüelini tez elden kabullenecektir.

Günümüze kadar Ortadoğu'nun tarih anlatısının yazılmış bir tarihten ibaret olduğunu, bu sebeple sürekli Ortadoğu'ya dair roller biçildiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Bu durum Ortadoğu'nun kavramsallaştırmasında dahi kendisini ayan beyan göstermektedir. Kaldı ki Ortadoğu bölgesi sınırlarının her dönemde konjonktüre uygun bir şekilde değiştirildiği ve siyasî ihtiyaçlara göre düzenlendiği bilgisini göz önünde bulundurursak, Ortadoğu'nun sadece tarih anlatısının değil algısının da bizâtili inşa edildiğini söylemek mümkündür. Bölgenin sınırları içinde değerlendirilen ülkemizde dahi Ortadoğu deyince akıllara gelen ilk kelimelerin savaş, çatışma, petrol, geri kalmışlık, şiddet, sömürge vb. yargılarla ilintili olması, orada toplumsal hayatın devam ettiğinin farkında olunmaması, bir Ortadoğu algısı inşa edildiğinin en somut göstergesidir (Karaarslan, 2010;

229). Bu algı, sadece ekonomik verilerden yola çıkarak bazı toplumların geri kalmışlığına hükmeden ilerlemeci başka bir deyişle modernleşmeci paradigmanın eşliğinde oluşturulmuştur. Daha doğru bir ifade ile bugün bizim Ortadoğu'ya dair zihnimizde var olan yargıların, medya, kitle iletişim araçları ve entelektüeller vasıtası ile pozitivist tarih anlatısı içinden kurulduğunu söylemek mümkündür. 2011 yılının başında Ortadoğu'da meydana gelen toplumsal hareketlilikler bu nokta ile ilişkilendirildiğinde oldukça ilgi çekici ve analize muhtaçtır. Çünkü bu toplumsal hareketlilikler Ortadoğu'nun sadece dışarıdan müdahaleler ile ya da tarihyazımı ile oluşmadığının, bu çabaların sanal çabalardan ibaret olduğunun göstergesidir. Gerçek şu ki bu hareketlilikler bizzat bölge halkının kendi koşullarından ortaya çıkan hareketliliklerdir. Daha doğru bir ifade ile bu hareketlilikler tarihin belirlenebileceği düşüncesini hayal kırıklığına uğratmıştır. Her ne kadar bu hareketliliklerin demokratik taleplerle örtüşmesi Ortadoğu toplumlarının Avrupa'nın geldiği demokratikleşme seviyesine ulaşmak istediğinin başka bir deyişle tarihin sonuna yaklaşıldığının bir göstergesi olarak yorumlansa da, bu bakış açısı eksik ve yanlı kalmaktadır. Çünkü her özgürlük ve demokrasi talebini Avrupalı bir yaşam tarzını arzulamak şeklinde anlayan zihin dünyası temelde indirgemeci ve takıntılı bir zihin dünyasına işaret etmektedir. Aynı şekilde özellikle Oliver Roy ve Gilles Kepel'in bu süreci siyasal İslam'ın sona erdiğinin kanıtı olarak değerlendirmesi ve Ortadoğu'daki hareketliliklerin Avrupa merkezli değerlerin sınırlılıkları içinde geliştiğini iddia etmesi, ilerlemeci tarih anlayışının indirgemeciliğinden uzak değildir. Bu çaba aynı zamanda gelecek için Ortadoğu tarih anlatısının kurgusuna denk düşmektedir.

Son tahlilde konu ile ilgilenen düşünürlerin zihnindeki temel soru, Ortadoğu'da meydana gelen olayların gelecekte Ortadoğu'ya nasıl bir yön vereceğidir? Bugün bunu tam olarak bilmenin imkânı yoktur. Kaldı ki bu durum biraz da tarihin kimin tarafından yazıldığı ile alakalıdır. Tarihin egemenler tarafından yazıldığını hesaba kattığımızda Ortadoğu'da olan her olayın Avrupa ve Amerika'ya hizmet ettiğini söylemek olasıdır; fakat Ortadoğu'da tamamıyla kendi öznel koşullarından meydana gelen sosyal olayların sebeplerini ısrarlı bir şekilde herhangi bir güce bağlamak, sosyolojinin temel bilgilerine vâkıf olmamak anlamına gelmektedir. Bu sebeple konu manipülasyona fazlaca açıktır. Bir diğer önemli husus da gelecek için yazılan bugünün tarihinde insanın rolünün en nihayetinde sınırlı bir rol olduğunun bilgisini hâiz olmaktır. İnsan nasıl ki tarihin dışına çıkıp objektif bir değerlendirme yapmaya muktedir değil ise, tarihin gidişatını yönlendirmeye de muktedir değildir. Sıklıkla unuttuğumuz bu hakikat bizi her şeyin nedenini Amerika ya da Avrupa'ya bağlama gafletine düşürmektedir.

Kaynakça

- AKTAY, Yasin (2010), Tarih Bozumu: Tarih Sosyolojisi Denemeleri, Açılım Kitap, İstanbul.
- ADORNO, Theoder; HORKHEIMER Max (2010), Aydınlanmanın Diyalektiği (çev. Elif Öztarhan, Nihat Ünler) Kabalıcı Yayınları, İstanbul.
- ÇALIŞKAN, Koray (2010), “Ortadoğu Siyaseti ve Toplumlarını Anlama Yolları” İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, sayı: 39, s.1-21.
- DURŞUN, Davut (2003), “Ortadoğu Neresi? Subjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi” Stradigma E-Dergi, sayı: 10, s.1-6.
- FUKUYAMA, Francis (1999), Tarihin Sonu mu? (çev. Kolektif) Vadi Yayınevi, Ankara.
- KABAKÇI, Enes (2008), “Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi ve Türk Sosyolojisine Etkisi”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, Türk Sosyoloji Tarihi Sayısı, cilt: 6, sayı: 11, ss. 41-60.
- GÜÇLÜ, Abdulkaki; UZUN, Serkan vd. (2002) Felsefe Sözlüğü, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- GOFF Le, Jacques (2006), Ortaçağda Entelektüeller, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ayrıntı Yayınları. İstanbul.
- HUNTINGTON, P. Samuel (1997) Medeniyetler Çatışması, Vadi Yayınevi, Ankara.
- KARAARSLAN, Faruk (2011), “Bir Siyasal İdeoloji/Fantezi Olarak Ortadoğu Algısının Sosyolojik Analizi”, Demokrasi Platformu Dergisi, Din ve İdeoloji Sayısı, sayı:26, ss. 223-234.
- MESTROVIĆ, G. Stjepan (1999), Duyguötesi Toplum (çev. Abdullah Yılmaz) Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- , (2004), Uygur Barbarlık (çev. Mehmet Özay) Açılım Yayınları, İstanbul.
- MONTESQUIEU, Charles (2011), Kanunların Ruhu Üzerine (çev. Fehmi Baldaş) Hperlink Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, Özlem (1996), Tarih Felsefesi, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- , (2007), “Tarihselcilik – Tarihsicilik Tartışmaları” (ed. Ramazan Yelken) Tarih Sosyolojisi, Vadi Yayınları, Ankara, s. 64-75.
- POPPER, R. Karl (2008), Tarihselciliğin Sefaleti, (çev. Sabri Orman). İnsan Yayınları, İstanbul.
- POLAMA, Margeret (1993), Çağdaş Sosyoloji Teorileri, (çev. Hayriye Erbaş). Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ROY, Oliver (1995), Siyasal İslam’ın İflası, çev. Cüneyt Akalın, Metis Yayınları, İstanbul.
- SWINGWOOD, Alain (1998), Sosyolojik Düşüncenin Kısa Tarihi (çev. Osman Kınay) Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- WEBER, Max (2006), Sosyoloji Yazıları (çev. Taha Parla) İletişim Yayınları, İstanbul.
- ZLJDERVELD, C. Anton (2007), Sahnelik Toplum: Sosyolojinin Yeniden Tanımlanması, (çev. Kadir Canatan) Pınar Yayınları, İstanbul.

The Critical Reading of Europe Centered History within the Example of Middle East: Historical Deconstruction of Middle East

Faruk Karaarslan

Progressive history is one of the most important constituting elements of intellectual background of modernization. The progressive, in other words Europe centered understanding of history, which is based on the idea that all societies will develop and ultimately reach the level of Modern Western Europe by going through the same historical transformation process, as well shapes the philosophy of history upon which the social sciences are structured. As a consequence, the thinkers of different perspectives posed criticism against Europe centered understanding of social sciences. However, this Europe centered understanding of history structured with the governmental and financial system of modern nation state remains as the background of disciplines such as history, political science and international relationships. The most current example of this situation is the Europe centered analyses produced by social scientists in order to explain the political and social upheavals in the Middle East. Thus, the aim of this article is to discuss the ideological and rhetorical facades of this particular understanding of history within the specific example of the political and social upheavals in the Middle East. In this sense, theoretical inconsistencies of Europe centered history, the ideological dimension of the conceptual construction of Middle East and ultimately the idea that the upheavals of the Middle East is deconstructing will be discussed. As well the conspiracy theories that evolve the Europe centered political understanding into metaphysics and the analyses that disregard the efficiency of the people of the region will be criticized.

Key Words: Middle East, Deconstruction of History, Europe Centered History Understanding of History, Metahistory, Modernization.

Ortadoğu Örneğinde Avrupa Merkezli Tarih Anlatısının Eleştirel Okuması: Ortadoğu'nun Tarih Bozumu

Faruk Karaarslan

Modernleşmenin düşünsel arka planını oluşturan en önemli unsurlardan biri ilerlemeci tarih anlayışıdır. Tüm toplumların Batı Avrupa'nın yaşadığı tarihsel dönüşümlerin izinden giderek gelişeceği ve nihâi olarak modern Batı Avrupa'nın seviyesine geleceği anlayışına dayanan İlerlemeci, başka bir deyişle Avrupa merkezli tarih anlayışı, aynı zamanda sosyal bilimlerin üzerine şekillendiği tarih felsefesinin belirleyicisi olmuştur. Buna mukabil farklı perspektiflerden Avrupa merkezli sosyal bilim anlayışına eleştiriler yöneltilmiştir. Fakat modern ulus devlet ve iktisadî sistem ile birlikte beliren Avrupa merkezli tarih anlayışı özellikle tarih, siyaset ve uluslararası ilişkiler alanında zihinsel arka plan olarak devam etmektedir. Son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan siyasal ve sosyal hareketliliklere dair Avrupa'yı merkeze alarak sosyal bilimlerin alanında analizlerin üretilmesi bu durumun en güncel örneklerindedir. Bu doğrultuda makalenin amacı Avrupa merkezli tarih anlayışının ideolojik ve retoriksel görünümünü Ortadoğu'da yaşanan siyasal ve sosyal hareketlilikler özelinde ele almaktır. Bu bağlamda Avrupa merkezli tarih anlayışının teorik düzeydeki tutarsızlıklarına, sonrasında Ortadoğu kavramının inşasındaki ideolojik boyuta ve nihai olarak Ortadoğu'da yaşanan halk hareketlerinin Avrupa merkezli tarih anlayışını yapı bozumuna uğrattığına değinilecektir. Aynı zamanda Avrupa merkezli siyaset anlayışını metafizikleştiren komplo teorileri ve bölge halkının etkinliğini görmezden gelen analizler eleştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Tarih Bozumu, Avrupa Merkezli Tarih, Meta Tarih, Modernleşme

Türk Sineması Tarih Yazımında İki Kaynak ve Türk Sineması Tarih Yazımının Vurgu Noktaları

Fatma Okumuş

Yrd.Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi

Sinema Tarih Yazımı

2003 yılında, Kriston Thompson ve David Bordwell tarafından 'yaklaşık 45 yıldan daha eskiye gitmeyen bir geçmişi'¹ olduğu vurgulanan sinema tarihi çalışmalarının, incelenmeye başlandığı 1950'li yıllarda -öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ve doğal olarak da film yapımının gerçekleştirildiği diğer ülkelerde- Fransa, İngiltere, İsviçre ve İtalya'da, sinema tarihiyle ilgili yayınların arttığı belirtilmektedir.² Sinema tarihine ilişkin çalışmalar, 1960'ların sonlarından başlayarak daha da artacaktır.³

1974 yılında, Bujor Ripeanu da 1920'lerde ve 1930'larda ilk sinema tarihlerinin yazıldığını belirterek, sinema tarihyazımının, 1950'lerdeki evriminden söz etmektedir. Daha önce tarihsel süreçteki yaygınlaşmasıyla ele alınan sinemanın geçmişi, 1970'lerde, daha özgül bir yaklaşımla değerlendirilmeye başlanmıştır. Ripeanu'ya göre bu evrim, tıpkı sinemanın kendisi gibi, birden farklı ülkede gerçekleşmeye başlamış, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, tarihyazımsal ilginin genellemelerinin ötesine geçmiştir. 1960'lı yılların sonuna kadar, estetik ve sanat tarihinin etkisinde kalan sinema tarihyazımı, 1960'lı yılların sona ermesiyle de akademik alanda özerk bir disiplin olarak tanınmasının ardından, farklı sinema tarihyazımı

1 David Bordwell and Kristin Thompson, *Film History: An Introduction*, McGraw Hill, New York, 2003, p. 1.

2 James Card, "Problems of Film History", *Hollywood Quarterly*, Vol. 4, No. 3, 1950, p. 279.

3 * 1974 yılında yapılan Montreal FIAF Konferansı'nda derlenen sinema tarihi çalışmaları, oldukça uzun bir liste oluşturur. Bkz. Appendix II: Reference Works for Film Study, Symposium on the Methodology of Film History, *Cinema Journal*, Vol. 14, No. 2, 1974/75, pp. 72-79.

yöntemlerinin olması gerektiği yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır.

Akademik bir disiplin olarak değerlendirilmeye başlanmadan önce sinema tarihyazımının sanat tarihyazımının etkisinde kaldığı, sinema tarihyazımı üzerine yapılan tartışmalarda ise film arşivciliğinin öne çıktığı görülmektedir.

James Card, 1950 yılında, eleştirel tarihçilerin, yalnızca ‘gerçek’leri aktaran eski moda tarihçiliği küçümsediklerini belirterek sinema tarihyazımıyla ilgili düşüncelerini ele almış, böylece, sinema tarihinin nasıl yazılabileceği üzerine ilk yorumda bulunanlardan biri olmuştur.

Sinema tarihyazımı yönteminin nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmalar, FIAF (Fédération Internationale des Archives du Film-Uluslararası Film Arşivi Federasyonu) tarafından 1972 yılında Bükreş’te gerçekleştirilen sempozyumla bütünlüklü olarak ele alınmaya başlanmıştır. Ardından 1974’te Montreal’de düzenlenen sempozyumun konusu yine, sinema tarihyazımı yöntemidir. Amerika, Belçika, Almanya, Kanada, Romanya, Avusturya, İngiltere, Yugoslavya, Danimarka, Brezilya ve Rusya’dan gelen katılımcılar arasında hem akademisyenler, hem film tarihçileri, hem de film arşivlerinin sorumluları bulunmaktadır. Sempozyumda temel olarak, sinema tarihyazımı için nasıl bir film koleksiyonu oluşturulacağı, koleksiyonun nasıl düzenlenmesi ve kullanıma sunulması gerektiği üzerine yoğunlaşmıştır. Olabildiğince çok filme kolayca ulaşabilmeyi isteyen film tarihçileri, kendileri ve film çalışmaları için önceliklerin belirlenmesini isteyen film arşivcileri, akademisyenler, sinema tarihyazımında sistemli bir yaklaşımın oluşturulması gerektiği konusunda görüşbirliği içindedirler. Bu süreçte temel hareket noktasının ve sorunsalın, filmler arasında ‘seçim’ yapmak olduğuna dikkat çekilmektedir. Üretilen tüm filmlerin, tek bir çatı altında toplanıp saklanması olası görülmemektedir. Genel eğilim, yeni yaklaşım biçimleri yaratılarak farklı tarihyazımlarının ortaya konması gerektiği yönündedir. Farklı yaklaşımlarla seçim yapıldığı düşünüldüğünde, var olan yaklaşım sayısı kadar çok sinema tarihyazımı çeşidi olacaktır. Böylece, filmlerin seçiminde de çeşitli ölçütler kullanılacak, bir o kadar çok film de korunmuş olacaktır. Özetle, ilk tartışmalar film tarihçileri, akademisyenler ve film arşivcileri arasında gerçekleştirilebilecek, daha çok sayıda filmin saklanıp korunmasına yönelik olası bir düzenleme üzerinde yoğunlaşmıştır.

Sempozyumda, diğer tüm tarihler gibi, sinema tarihinin de bulunulan yer ve zamana göre tekrar yazılabileceği görüşünden hareket edilmektedir. Değişmekte olanın, filmler değil; çevreleriyle birlikte insanlar olduğu vurgulanmaktadır. Filmler, ne zamanlarından ne de kültürel, sosyal, politik olaylardan ve düşüncelerden bağımsız olarak görülebilirler. Dolayısıyla amaç, tüm bu bilgileri bir arada sunacak yeni bir sinema tarihyazımı yöntemi ya da farklı yöntemleri ortaya koymaktır.

Yapılan tartışmalarda ulusal düzlemde sinema tarihyazımı için yöntem arayışından çok, genel anlamda ‘sinema’nın tarihyazımı yönteminin nasıl olması gerektiğine odaklanılmaktadır. Başlangıçta, tanık olma konumundaki sinemanın (Lumiere Kardeşlerin çektiği “Trenin İstasyona Girişi”, “Bahçıvan”, “Bebeğin Kahvaltısı” vb. filmlerden), *neden* ve *nasıl* daha karmaşık bir anlatı yapısına (Pastrone’un Cabiria filmine) evrildiğinin çözümlenmesi gibi konular üzerine düşünülmesi, bu süreci anlayabilmek için de 19. yüzyıl natüralizminin, 18. yüzyıl fütürizminin, ucuz roman ve sahne melodramlarının sinema üzerindeki etkilerinin de bilinmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir.

1974’teki sinema tarihyazımı yöntemine ilişkin çalışmaların ardından, benzer yaklaşımla, 1978’de düzenlenen konferansta da sinema tarihyazımında farklı kaynaklara yönelmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Konferansın ardından, Amerika’daki sinema tarihçileri, ekonomik, demografik, endüstriyel, teknolojik bir disiplinlerarası çalışma alanı yaratmışlardır. Sürecin ilk aşaması da yazılı tarihe şüpheli bir tavırla yaklaşmak olmuştur.

Diğer taraftan 1960’lı yıllar, Amerikan sineması ve tarihi üzerine yapılan çalışmaların arttığı yıllardır. 1978 FIAF konferansının gerçekleştirilmesinden bir yıl önce Charles F. Altman, Amerikan sinema tarihini ele alan çalışmaları değerlendirdiği makalesinde, Amerikan filmlerini tüm yönleriyle ele alan tek sinema tarihi kitabının olamayacağını belirtir. Özellikle vurguladığı nokta, ‘sinema tarihyazımında *kim, ne, nerede, ne zaman* soruları sorularak gerçeklerin *saptandığı* birinci aşamadan; artık *nasıl, neden* sorularının sorularak gerçeklerin *açıklandığı* ikinci aşamaya⁴ geçildiğidir. Altman’a göre sinema tarihi yazmak, sinemasal olaylar arasında tutarlılığı kurmaya dayanmalıdır.

1960’lı yıllarda, sinema üzerine birçok çalışma yürütülmesinden hareketle, sinema tarihyazımı incelemesine giden Altman’ın ele aldığı kaynaklar, yalnızca Amerikalılar tarafından Amerika’da yapılan çalışmalarla sınırlı değildir. İngiltere’de ve Fransa’da genel anlamda sinemayla ilgili birçok çalışmada Amerikan sineması üzerine de söz söylendiğinden, bu ülkelerdeki çalışmalar da Altman’ın inceleme kapsamına girmektedir. Amerikan sinemasının, genel sinema tarihinde geniş bir yer ediniyor olması, onu, hakkında yalnızca Amerikalı sinema tarihçilerinin söz söylediği bir alan olmaktan çıkarmıştır.

Diğer taraftan, daha önce Fransa sinema tarihini de yazan Roy Armes, 1979’da, İngiliz sinema tarihini eleştirel bir yaklaşımla ele alırken İngiliz toplumuyla film yapımları arasında bağlantılar kurmayı amaçlamıştır. Roy Armes, daha sonra farklı ülkelerin sinemaları üzerine de karşılaştırmalı çalışmalar yapacaktır.

4 a.g.m., p. 1.

Edward Branigan 1979'da, Jean Louis Comolli, Jean Louis Baudry, Terry Ramsaye, Patrick Ogle ve J. Douglas Gomery'nin sinema tarihyazımlarından hareketle dört ayrı tarihyazım yöntemini karşılaştırmalı olarak gösteren bir şema çizerek 'kalıp, tek, gerçek bir tarihyazımı yöntemi' aramadığını, 'çeşitli zamanlarda, farklı sorularla ve değişik bakış açılarıyla' ele alınacak tarih çalışmalarının yeni sözler edebileceklerinin altını çizer.

Edward Branigan'ın sözleri, sinema tarihyazımı yöntemi üzerine yapılan tartışmaların ortak paydasını oluşturmaktadır. 2004 yılına geldiğinde bile Steven J. Ross, hemen hemen aynı cümleyi kurar. 'Sinema tarihi yazmanın tek bir yolu yoktur. Farklı sorular farklı yöntemleri gerektirir.'⁵

Türk Sineması Tarih Yazımı

Çalışmada, Türk sineması tarihyazımının vurgu noktalarının saptanması için, Türk Sineması tarihine ilişkin yazılı çalışmalar (dokümanlar), "doküman incelemesi" yöntemiyle ele alınmıştır.

2010 yılına kadar yayınlanan Türk sinema tarihi ile ilgili çalışmaların genel olarak taranmasının ardından, incelenenlerden bazılarının başlığı doğrudan 'Türk Sinema Tarihi' adını taşııyorsa da Türk sinemasının tarihsel sürecini ortaya koymaları, dolayısıyla tarihyazımı kapsamına girmeleri nedeniyle değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu çalışmalar içinden, Türk sinema tarihini başlangıcından yakın döneme değin ele alan ya da belli bir zaman diliminden söz edenler, karşılaştırılarak incelenmiştir. Bu çalışmalar şunlardır:

1- Nijat Özön (1968). Türk Sineması Kronolojisi, Bilgi Yayınevi, Ankara.

Türk sinemasının, 1895-1966 yılları arasını ele alır.

2 -Giovanni Scognamillo (2003). Türk Sinema Tarihi, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Türk sinemasının, 1896-2003 yılları arasını ele alır.

3- Âgah Özgüç (1993). 100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, Bilgi Yayınları, Ankara.

Türk sinemasının, 1914-1993 yılları arasını ele alır.

4- Şükran Esen (2000). 80'ler Türkiye'si'nde Sinema, Beta Basım, İstanbul.

Türk sinemasının, 1980-1989 yılları arasını ele alır.

5- Nigar Pösteği (2004). 1990 Sonrası Türk Sineması, Es Yayınları, İstanbul.

5 Steven J. Ross "Jargon and the Crisis of Readability: Methodology, Language, and the Future of Film History" Cinema Journal Vol: 44, No: 1, 2004, pp. 130-133.

Türk sinemasının, 1980-2000 yılları arasını ele alır.

6- Atilla Dorsay (2004). *Sinemamızda Çöküş ve Rönesans Yılları*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Türk sinemasının, 1990-2004 yılları arasını ele alır.

7- Âlim Şerif Onaran-Bülent Vardar (2005). *20. Yüzyılın Son Beş Yılında Türk Sineması*, Beta Basım, İstanbul.

Türk sinemasının, 1994-2002 yılları arasını ele alır.

Türk sinema tarihi çalışmalarının tümünde, 1950'den sonrası Sinemacılar Dönemi olarak adlandırılmaktadır. 1950 öncesi, sinema sanatı/endüstrisi/(popüler) kültür ürünü olarak değil, yalnızca arkeolojik bir değer olarak anlatılmamıştır. Hem var olan bu yaklaşımdan hareketle hem de film ve filmlere ilişkin belgelere ulaşılma sorunları açısından, gidilebilen en eski tarihten 1950'ye kadar olan dönem, Türk sineması tarihyazımında, 'Türk sinemasının erken dönemi' gibi değerlendirilmiş görülmektedir.

Türk sinema tarihiyle ilgili ilk kuramsal çalışmaları başlatan kişiler, Rakım Çalapala ve Nurullah Tilgen, aynı zamanda Türk sinema tarihini yazan ilk kişiler olarak da anılmaktadır. Ancak çalışmalara, kişisel koleksiyonlarda bulunmaları nedeniyle ulaşılamadığı belirtilmektedir.

Türkler tarafından çekilen ilk filmin 1910'lu yılların ilk yarısına tarihlendiği öne sürülerek, Türk sinemasının doğuşu da söz konusu olayla başlatılır olmuştur. Varlığı hakkında kuşku olsa da ilk Türk filminin, 1914'te çekilen, *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* olduğunun, Türk sinema tarihi çalışmalarının çoğunda, sembolik de olsa benimsendiği görülmektedir.

Türk sineması tarihyazımında, 'ilk Türk filmi üzerine tartışmalar sürmektedir'⁶ denilerek, daha eski tarihli olası diğer filmlerden söz edilmektedir. Bununla birlikte, 'Geleneksel Türk Sinema Tarihi' bilgilerinde, olaylarla tarihler arasında tutarsızlıklardan söz edilen çalışmalara bakmak açıcı olacaktır.

Türk Sineması Tarihyazımında İki Kaynak Ve Dönemlendirme

Tarihyazımlarında başlangıçlar, bitişler saptayarak dönemsel adlandırmaya gitmek sıkça başvurulan bir yöntemdir. Doğrusal zaman dizisinde, bir kesit anlamına gelen⁶ dönemlerin adlandırılmasının, farklılıklara dayandırıldığı görülmektedir. Farklılıkların temelinde ise bir 'yeni(lik)' yatmaktadır. Saptanan yeni'ye göre başlangıçlar, bitişler belirlenir. Diğer

6 Ş. Esen, 2000, s. VII.

tarafından, Hauser'ın ve Collingwood'un da belirttiği gibi, tarihsel olgular, her çağda, her kuşakta farklı açılardan ele alınabilir. Dolayısıyla, hiçbir tarihsel dönemeleme, hiçbir tarihyazımı, değişmez değildir/olmamalıdır. Yine de 'geç bir bakış açısının erken olandan daha uygun olduğu da varsayılmamalıdır'⁷.

Türk sinema tarihi çalışmalarında da tarihsel bakış açılarının, herhangi bir başka alanın tarihyazımındakinden daha az çeşitli olmaması beklenir. Ancak, var olan Türk sinema tarihi çalışmalarının sayısı fazla değildir ve bu çalışmalarda da klasik bir dönemeleme söz konusudur.

Türk sinemasının erken döneminin tarihi yazılırken, doğrusal-ilerlemeci bir tarihsel dönemelemenin izi sürülmektedir. Belki de ilk defa ortaya konması nedeniyle, Özön'ün yaptığı Türk sinema tarihi dönemelemesi, her çalışmada ya doğrudan alıntılanarak ya da benzer dönemelemelere gidilerek kullanılmıştır.

Ele aldıkları zaman dilimlerinin genişliği açısından, Scognamillo'nun çalışması, şimdilik en geniş zaman dilimini ele almaktadır. Scognamillo da Özön'ün dönemelemesine benzer bir yaklaşım içerisindedir.

Türk sinema tarihyazımında kurucu metin olarak nitelendirilen Özön'ün Türk Sineması Kronolojisi; Türk sinemasının, erken döneminden yakın dönemine kadar ele alındığı Scognamillo'nun Türk Sinema Tarihi izledikleri anlatım yönteminde dönemelemeye başvurmaları açısından karşılaştırmalı olarak değerlendirilebilir.

Türk sineması tarihyazımında, Türk sinemasının erken döneminden söz edilirken, Özön'ün Türk Sineması Kronolojisi'ndeki dönemelemesi, hemen her çalışmada kullanılmıştır. Doğal olarak çalışmalarda, Türk sinema tarihi üzerine söylenenler, birbirinin tekrarı olarak kalmıştır.⁸

Özön, başlangıçta yalnızca bir *Türk Sineması Kronolojisi* olarak tasarladığı çalışmasına sonradan eklediğini bildirdiği 'yabancı sinemalar, iç ve dış olaylarla ilgili açıklamalar' bölümleriyle, Türk sinemanın tarihsel sürecini ortaya koymaya çalışır. 1968⁹ yılında yayınlanan Türk Sineması Kronolojisi, 1895-1966 yıllarını içermektedir.

Kitabın giriş bölümünde, 'Türk Sinemasına Toplu Bir Bakış'a yer verilmiştir.⁷ Özön, sinemanın Türkiye'ye gelişine ilgili şu saptamada bulunur: 'Abdülhamit bütün saltanatı boyunca elektriğin İstanbul'a girmesine izin vermemişti. Bundan dolayı ilk yerleşik sinema yine Weinberg'in eliyle İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1908 yılında açıldı.'

Özön'ün sözleri, Türk toplumunun sinemayla daha erken tanışmamasının nedenini açıklamakla birlikte, Türk sineması tarihyazımında, top-

7 a.g.m., s.50.

lumun sinemayla nasıl tanıştığı üzerine ayrıntılı bir bölümün olmadığını da akla getirir. Türk sineması tarihyazımı, doğrudan Türkler tarafından çekilen ilk filmle başlatılır ki daha önce de belirtildiği gibi, sözü edilen ilk filmin varlığı hakkında kuşkularda bulunulmaktadır. Toplumun sinemayla tanışma süreci, Türk sineması tarihyazımının bugüne değin üzerine söz söylediği, olası belgelere ulaşılarak değerlendirildiği bir dönem olmamıştır. Kuşkusuz, böylesi bir amaç, ülkenin elektrik tarihinin, sinema salonlarının ve kurumlarının da tarihinin yazılmasını; nüfus, ekonomi vb. verilerinin de göz önünde bulundurulmasını gerektiren, yalnızca 'sinemasever' bir iki kişiyle değil, farklı alanlardaki uzmanlarca oluşturulan bir çalışma grubu tarafından gerçekleştirilebilir.

Belki de böylesi bir eksikliği biraz olsun giderme düşüncesiyle/sezgi-siyle Özön, çalışmasının sonuna 'ek' olarak, önce Türkiye'nin (nüfus, yaş grupları, ekonomi); ardından Türk sinemasının (yapım, gösterim), 1965 yılına ait rakamsal bilgilerine yer vermiştir.

Özön'ün kullanılagelen dönemlendirmesinin yanı sıra Scognamillo'nun Türk Sinema Tarihi'nde de Türk sinema tarihi dönemlendirilmesi yapılmaktadır.

Sözü edilen dönemlendirmeler gözden geçirildiğinde benzer adlandırmalar, tarihlendirmeler olmakla birlikte, farklılıklar da görülmektedir. Bununla birlikte, her yaklaşımın kendi içinde yanıtızsız bıraktığı sorular olduğu da dikkat çekmektedir:

(Sıralanan çalışmalardan, aşağıda söz edilirken yazarlarının baş harfleri kullanılacaktır.)

(N. Ö.) 1914-1922: Türk Sinemasının İlk Dönemi: Çekilen ilk filmde hareket edilmiştir. Dönem, Muhsin Ertuğrul'un profesyonel olarak sinemaya başlamasıyla sonlandırılır.

(G. S.) 1896-1959 Hazırlık Dönemi: İlk film gösterimiyle başlatılan dönemin neden 1959'da sonlandırıldığı net olarak belirtilmemiştir.

Özön, başlangıç için, film çeken kişileri ölçüt almıştır. Daha önce de varlığına ilişkin kuşkulardan söz edilmişse de bu kuşkulardan yüksek sesle dillendirildiği 1980'li yıllara kadar, Özön'ün sözünü ettiği Fuat Uzkınay tarafından 14 Kasım 1914 tarihinde çekildiği öne sürülen *Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı* Türk sinema tarihinin başlangıcı kabul edilmiştir. Ancak, şimdiye değin söz konusu filmin bulunamayışı, filmi gören hiç kimsenin olmayışı ve filmin çekildiğine dair dönemin resmi ya da özel hiçbir haber kanalında bilgi olmayışı, sözü edilen başlangıç yılını tartışılabilir kılmaktadır. Konu hakkındaki kuşkulardan yüksek sesle dile getiren ilk kişi ise 1984'te 'Gelişim Sinema' dergisindeki yazılarıyla, 'belgesiz tarih yazılamayacağı'ni savunan Burçak Evren, "Tarih bilgi-belge ile değiştirilip yazılır."⁸ demektedir.

8 B. Evren, 2003, s. 9.

Bilgi-belgeden çok, kaynaksız söylentiler üzerine kurulu olan sinema tarihimizde, kimi yanlışlar, günümüze dek inatla sürdürülerek neredeyse değiştirilemez doğrular halini almıştır. Alıntılar şeklinde; bir yazardan, diğere, bir kitaptan öbürüne, hiç sorgulanmadan, ilk kaynaklara inilmeden devredilen bu tarih, birçok yanlış da beraberinde taşımış, günümüzde alışkanlıklar nedeniyle değiştirilmeyen bir konuma sokulmuştur.

Evren, ilk Türk filmine ilişkin kuşkuları ele alan başka yazılardan da söz eder. Benzer kuşkuları Burhan Arpad, Cumhuriyet gazetesindeki “Hesaplaşma” adını taşıyan köşesinde “İlk Türk Filmi Üzerine Kuşkular” başlıklı yazısında, dile getirir.

Evren, Ayastefanos filminden ilk söz eden kişi olan Nurullah Tilgen’in başka bir çalışması daha olduğunu belirtmektedir. ‘Bu çalışma, kaynak olarak günümüze değin sürdürülen çalışmasından daha eski bir tarihidir. Film ve Öğretim adlı dergide Türk Filmciliği’nin Tarihi adlı bir makale yayımlamıştır (1951).’

Evren son olarak Ayastefanos’taki Rus Abidesi’nin Yıkılışı filminden önce çekilmiş Türk filmlerini sıralar:

27 Ocak 1901 Sultanahmet’teki Alman çeşmesinin açılması

28 Temmuz 1905 Selim Sırrı Tarcan’ın rehberliğinde

5-26 Haziran 1911 Manaki kardeşler

Evren, belgelendirmeye dayalı bir tarihyazımını benimsemekte ve ‘zincirleme bir şekilde sürdürüle gelen’ Türk sineması tarihyazımını eleştirmektedir. Bu noktada, önemli olanın, Türk sinemasının başlangıcı olarak hangi ölçütün ele alınacağına karar verilmesi olduğu söylenebilir. Bu topraklarda çekilen ilk filmin mi? Bir Türk tarafından çekilen ilk filmin mi?

Diğer taraftan, dönemlendirmeyi belirlemede film çekimi ölçüt alınacaksa 1906-1911 yılları arasında sinema çalışmaları yapan Makedon asıllı Osmanlı vatandaşı Manaki kardeşlerin 1911’de çektiği Sultan 5. Mehmet Reşat’ın Manastır ziyaretini gösteren çekimlerden hareketle, Türk sinema tarihi daha da eskilere götürülebilir. Görmezden gelinen söz konusu filmlerin, Türkler tarafından değil, Osmanlılar tarafından çekilen filmler olması gerekçe gösterilerek değerlendirilmediği düşünülebilir.

Scognamillo’ya göre de Uzkinay’ın gerçek önemi, aslında onun ilk Türk belgeselcisi olmasıdır. Yine de filmin şu anda elde bulunmaması, bir zamanlar çekildiğine ve izlendiğine ilişkin yazılı, sözlü hiçbir belgenin bulunmaması, üzerine söylenen her türlü düşüncenin yalanlanmasını kolaylaştırmaktadır. Yine de Türk sineması tarihyazımında Türk sinemasının başlangıcı, söz konusu filmin, sembolik de olsa kabul edilmesi gerektiğinin belirtilmesi, tarihyazımına bilimsel değil, duygusal yaklaşıldığının göstergesi sayılabilir.

Türk sineması tarihyazımının dönemlendirilmesinde de bilimsel bir yaklaşımın, birbirleriyle tutarlı ölçütlerin kullanılmadığı görülmektedir. Dönemlendirmelerin başlangıç ve bitişleri kimi zaman kişilere (yönetmenlerin tiyatro kökenli olup olmaması gibi özelliklere); kimi zaman toplumsal dönüşümlere (Cumhuriyet'in ilan edilmesine) kimi zaman da siyasal olaylara (27 Mayıs İhtilali) göre belirlenmiştir. Yanı sıra Türk sineması tarihyazımı, daha önce de vurgulandığı üzere, uzmanlarca oluşturulan bir grup çalışmasının sonucu değil; bir (en fazla iki*) yazarın ortaya koyduğu çalışmalardır.

Türk sinemasının başlangıcının söz konusu edildiği yıllardaki toplumsal değişim dikkate alındığında (Osmanlı'nın son, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yılları oluşu), Türk sinemasının başlangıç yılının belirlenmesinde ölçüt olarak bu topraklarda film çeken kişilerin kullanılması, öznel bir seçimi de beraberinde getirmiş görünmektedir. Değil filmin kendisinin, filme ilişkin sözlü, yazılı, görsel hiçbir belgenin bulunmamasına karşın, Özön'ün Türk sinemasının başlangıcı olarak seçtiği(!) kişinin, yılın, hemen benimsenerek tartışılmadan aktarılabilmesi, Türk sinema tarihyazımı üzerine yeterince düşünülmediğinin de bir göstergesidir. Diğer taraftan, Scognamillo, Ayastefanos filminden ilk söz eden kişinin 1953 yılında Nurullah Tilgen olduğunu belirtmektedir.

Özön, tarihsel bir olaya tanıklık eden çekimi temel alarak başlattığı dönemi, klasik-dramatik anlatı yapısında öyküsel filmler çeken, daha çok tiyatro alanındaki çalışmalarıyla bilinen Muhsin Ertuğrul'un 1922 yılında sinemaya girişiyle sonlandırır. Aslında, Özön'ün anlattıkları temel alındığında, daha sonra incelenecek olan yakın dönem Türk sineması tarihyazımının anlattığı türde Türk sinemasının başlangıcı Muhsin Ertuğrul'a dayanmaktadır. Varlığından emin olunsa bile, Uzkinay'ın çektiği filmin, belgesel Türk sineması tarihinin başlangıcı olması daha anlamlı görünmektedir. Böylesi bir yaklaşım 'eğer sinema tarihi, Lumiere Kardeşler'in Trenin Gara Girişi'yle başlatılabiliyorsa, Türk sineması da Fuat Uzkinay'ın Ayastefanos'taki Rus Abidesinin Yıkılışı'yla başlayabilir' düşüncesinin yansıması gibi görünmektedir. Gözden kaçırılan nokta, Lumiere Kardeşler'in bir buluşun tarihini başlatmış olmasıdır. Bu topraklarda bir 'Türk' tarafından çekim yapılmış olması, Türk sinemasını başlatmaktan çok, başkaları tarafından yapılan bir buluşun 'burada', 'bizler' tarafından kullanılması gibi değerlendirilebilir.

Scognamillo ise dönemlendirmesini ilk film gösteriminin yapıldığını belirttiği 1896 yılıyla başlatır. 1959 yılına kadarki 63 yıllık bir dönemi hazırlık aşaması⁹ olarak değerlendiren Scognamillo, dönemi neden 1959'da sonlandırdığını net olarak belirtilmemekle birlikte, 1960 yılından sonrasını incelemeye başlarken Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 ihtilaline dik-

9 G. Scognamillo, 2006, s. 9.

kat çekerek, toplumsal, siyasal, kültürel gelişimlerle sinema ilişkisinden söz eder.

Scognamillo, hazırlık dönemi olarak tanımladığı 63 yıllık süreyi ‘Sinematograf Türkiye’de’, ‘Muhsin Ertuğrul’, ‘Sessiz Dönemde Yapım ve Gösterim’, ‘Batıdan Gelenler ve Diğerleri’, ‘Film Endüstrimizin Gelişimi’, ‘Sinemacı Dediklerimiz’ alt başlıklarında, çeşitli yan başlıklar açarak ele alır.

Scognamillo’nun sinemanın, tiyatrodan bağımsız bir biçimde kendi dilini yarattığı düşünülerek adlandırılan Sinemacılar Dönemi’ne kadarki tüm eylemleri bir hazırlık dönemi etkinliği olarak görmesi, bir anlamda 1950’ye kadarki dönemin, sanatsal Türk sinema tarihinin dışındaymış gibi değerlendirilmesi anlamına gelmektedir. Tarihyazımlarında 1950’den sonrası bir yüksek sanat sineması söylemiyle ele alınır. Yakın dönem tarihyazımları ise hiçbir ayırım gözetilmeksizin, gösterime giren tüm Türk yapımlarının listelenmesinden oluşmaktadır. Kaldı ki Scognamillo, Türk sinemasıyla ilgili erken dönemi çok da araştırılmaya değer görmemektedir: “Bu yarı karanlık yıllar, arkeolojik değerleri dışında ne gibi bir önem taşırlar ve bu arkeolojiyi deşmekte ne gibi bir yarar vardır?”

(N. Ö.) 1922-1939: Tiyatrocular Dönemi: Muhsin Ertuğrul’un sinemaya girmesiyle başlatılan dönemin, neden 1939’da sonlandırıldığı belirtilmemektedir.

Özön’ün, Tiyatrocular Dönemi’ni neden 1939’da sonlandırdığı sorulabilir. 1939’a ilişkin olarak yalnızca, Türk sinemasında sansür uygulamasının başladığından, 1938 yılında da sinemalardan ve filmlerden alınan vergilerde büyük ölçüde indirim yapıldığından söz edilmiştir.

Diğer taraftan, 1939 yılında, tiyatro kökenli olmayan Faruk Keç’in sinemaya girmesiyle Tiyatrocular Dönemi’nin sonlandığı düşünülebilirse de var olan koşullar içerisinde (oyuncuların tiyatro kökenli olması vb.) ortaya çıkacak filmin, önekilere göre yaratacağı farklılık düşündürücüdür. Dolayısıyla sinema dili adına bir değişimden çok; film çeken kişilerin hangi artyetişimden geldiklerine ilişkin bir değişimin ölçüt alınması söz konusudur.

(N. Ö.) 1939-1950: Geçiş Dönemi

(G. S.) 1940-1948: Geçiş Dönemi

Her iki kaynakta da Türk sinemasının tarihsel gelişim sürecinde, bir Geçiş Dönemi’nin varlığından söz edilmektedir. Scognamillo’ya göre 1940’da başlayıp 1948’de sona ermiştir. Ancak yılların neye göre seçildiği konusunda net bir açıklama bulunmamakta, bu yılların ‘simgesel’ anlamlar taşıdıkları belirtilmektedir.

Özön'ün çalışmasında, yeni yapımevlerinin açıldığı, doğrudan sine-mayla ilgili kişilerin film çekmeye başladıkları Geçiş Dönemi'nin başlangıç ve bitiş yıllarının belirlenmesinde net bir kişiden ya da olaydan söz edil-memesine karşın dönemin sonlandırılmasında, 'sinemacı' tanımına uyan yönetmen Lütfi Akad'ın filmlerinin etkisinden söz edilebilir. Daha sonra gelen döneme de 'Sinemacılar Dönemi' adını vermiştir.

(N. Ö.), (G. S.) 1950-1960: Sinemacılar Dönemi

Scognamillo, 'Geleneksel Türk sinema tarihi bilgisi' tanımlamasıyla Özön'ün dönemlendirmesini izlemektedir. Her ikisinde de aynı yönet-menlerin (Lütfi Ömer Akad, Metin Erksan, Atıf Yılmaz, Osman F. Seden, Memduh Ün) Sinemacılar Dönemi'ni oluşturduklarından söz edilir ve filmleri çekim yıllarına göre sıralanır.

Sinemacılar Dönemi'nin neden 1950 yılıyla başlatıldığı da sorgulana-bilir. Sinemacılar Dönemi'nde adı en başta anılan yönetmen Lütfi Ömer Akad'ın sinemaya başlangıç yılı Vurun Kahpeye filmiyle 1949 olarak veril-mesine karşın; Sinemacılar Dönemi 1950'yle başlatılmaktadır.

(N. Ö.) 1960-1966: Sinemacılar Döneminin İkinci Bölümü: 27 Mayıs Devrimi'yle birlikte başlamıştır.

(G. S.) 1960-... : 1960'tan sonrası dönemlendirilmeksizin 2003 yılına kadar zamandizinsel bir biçimde ele alınır.

Özön, dönemin yönetmenlerine ilişkin, tek tek yorumda bulunmakta-dır: Ele aldığı yönetmenler arasında Atıf Yılmaz, Nevzat Pesen, Halit Refiğ, Ertem Göreç bulunmaktadır.

Özön, 1960'ların ortasındaki Türk sinemasına ilişkin genel bir değer-lendirmede bulunarak, çalışmasının birinci bölümünü sonlandırır.

Özön, Türk sinemasında tiyatrocuların 1950'ye kadar yoğun bir biçim-de etkili olduğunu vurgulamaktadır. 1950-1960 arasında bir sinema dili-nin yaratılmaya başlandığını belirtmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde filmler, zamandizinsel olarak yıllara göre sıralanır. Filmlerin yanı sıra 1914'ten başlanarak 1966'ya kadar her yıl için öne çıkan iç ve dış olayların, eğilimlerin, kişilerin dökümü yapılmıştır.

Üçüncü bölümde 30 yönetmenin kısa yaşam öyküleri ardından da film-leri verilmiştir.

Çalışmanın sonuna 'ek' olarak, önce Türkiye'nin (nüfus, yaş grupları, ekonomi vs); ardından Türk sinemasının (yapım, gösterim), 1965 yılına ait rakamsal bilgilerine yer verilmiştir.

Türk sineması tarihyazımında, karşılaştırmalı olarak yukarıda ele ali-nan çalışmalarda da ortaya konmaya çalışıldığı üzere, Özön'ün dönemlen-

dirmesinin izi sürülmektedir. 1960 sonrası, zamandizinsel bir sıralamayla filmlerin ve yönetmenlerinin listelenmesiyle anlatılmaktadır.

Türk Sineması Tarih Yazımının Vurgu Noktaları

Türk sinema tarihini anlatan çalışmaların incelenmesi sonucunda elde edilen verilerle, Türk sinemasının vurgu noktaları, aşağıda sıralanan başlıklar altında incelenebilir:

i) Türk sineması tarihyazımının bulunduğu aşama: 1950'de Card'ın, sinema tarihyazımında 'eski moda tarih'; 1977 yılında da Altman'ın 'sinema tarihyazımında *kim, ne, nerede, ne zaman* sorularının sorulup gerçeklerin *saptandığı* birinci aşama'¹⁰ değerlendirmeleri, varolan Türk sineması tarihyazımını özetler niteliktedir. Türk sineması tarihçileri de ilk sinema tarihçileri gibi, buldukları 'gerçek'leri iletme denemesindedirler. Çalışmalar, *kim(ler)*'in, *nerede, ne zaman, ne* çektğine ilişkin bilgileri sıralamakla ve bunlara öznel yorumlar eklemekle yetinmektedir.

1977'de Altman, sinema tarihyazımında 'ikinci aşama'dan söz etmektedir:

Film tarihi, ikinci aşamaya ulaşmıştır: *kim, ne, nerede* ve *ne zaman* sorularından *nasıl* ve *neden* sorularına; gerçekleri *saptamaktan*, gerçekleri *açıklamaya* geçtik.

Allen ve Gomery'e göre de 'tarih yazmak, sadece gerçekleri aktarmayı değil, yargıyı gerektirir.'¹¹

Türk sineması tarihyazımında *nasıl* ve *neden* soruları yanıtlanmakta, sinemasal gerçeklerin *açıklanması* üzerinde durulmamaktadır. Dolayısıyla, Türk sineması tarihyazımı, birinci aşamada kalmıştır.

ii) Türk sineması tarihyazımında zaman algısı: Türk sinemasının tarihini yazmak, çekilen tüm filmlerin doğrusal bir zamandizin içerisinde sıralanması olarak algılanmaktadır. Gösterime giren tüm filmlerin künyelerinin yıllara göre listelenerek, olay örgüsünün verilerek, üstüne bir iki metinsel yorum eklendiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türk sineması tarihyazımında, gösterime giren her filmin yazılması, üstelik sözü edilen her filmin, yazar tarafından izlenmiş olması gerekmektedir.

Kuşkusuz, söz konusu sinema tarihyazımı olduğunda, filmlerin izlenilmesinin, öncelikli koşul olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Ancak, zaman ilerledikçe artan film sayısı düşünüldüğünde, bu koşulun yerine ge-

¹⁰ C. F. Altman. 1977, p. 1.

¹¹ Robert C. Allen and Douglas Gomery. Film History Theory and Practise. McGraw-Hill, New York, 1985, p. iv.

tirilmesi zorlaşacaktır. Bu sorun, sinema tarihyazımında, daha 1970’li yıllarda dile getirilmiştir: ‘Gerçekten, bir sinema tarihçisi, yüzlerce filmi içeren bir dönemin tümünün tarihinin üstesinden nasıl gelebilir?’¹²

1985 yılında, sinema tarihyazımına ilişkin görüşlerinde Allen ve Gomery, amaçlarının, sinema tarihini zamandizinsel bir biçimde yazmak olmadığını özellikle belirtmektedirler.

2000’li yıllarda Cinema Journal dergisinde de vurgulanan ‘zamandizinsel tarihyazımının yetersizliği’, Türk sineması tarihyazımında sorun olarak görülmemiş, doğrusal zamandizin izlenerek, filmler sıralanmıştır.

iii) Türk sineması tarihyazımında çeşitlilik: Amerikan sinema tarihyazımında 1970’li yılların sonunda artık, her birinin kendi konusu ve yöntemi olan, film yapımıyla ve dağıtımıyla ilgili farklı bir varsayıma dayanan, kendi değerlendirmesi, kendi kanonu, kendi dönemlendirmesi olan okullar söz konusudur.

Türk sineması tarihyazımında ise hâlâ, Özön’ün Türk Sineması Kronolojisi’ndeki dönemlendirmesi, hemen her çalışmada kullanılmaktadır. Doğal olarak çalışmalarda Türk sinema tarihi üzerine söylenenler, birbirinin tekrarıdır.*

David Bordwell’in ‘tarih, kendini tekrar etmez; tarihçiler birbirini tekrar ederler’¹³ sözünü vurgulayarak belirttiği üzere, tarihyazım süreci, bilgi / belge biriktirmekten daha fazlasını içermektedir. Bordwell’e göre, ‘Kalıp Anlatım’lı, ‘Temel Hikâye’sini oluşturan ve 1930’lara kadar genel anlamda kabul edilen uluslararası film biçem tarihi, yeni bir dönemlendirmenin ve yeni kanon oluşumlarının sunulduğu Maurice Bardéche ile Robert Brasillach’ın çalışmasıyla 1938’den sonra, yeniden yazılmaya başlanmıştır. Ancak, Türk sineması tarihyazımında, birbirini tekrar eden çalışmalarda yetinilerek çeşitlilik yaratılmamıştır.

iv) Türk sineması tarihyazımında dönemlendirme: Sinema tarih-yazımlarında, her dönemlendirmenin yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini düşünen Altman,

İki film tarihçisi, tek bir dönemlendirme üzerine görüşbirliğinde olmayacak(tır) ve benim sunduğum dönemlendirme de daha sonra sunulacak olanlar da sadece kişiseldir.

diyerek, sinema tarihyazımında dönemlendirme konusuna dikkat çekmektedir.

Dönemlendirme üzerine, Türk sineması tarihyazımında çok eğilimmemiştir. Özön’ün sunduğu dönemlendirmesi ölçüt alınarak ilerleyen yıllar için de

12 Vladimir Petric, “From a Written Film History to a Visual Film History”, Symposium on the Methodology of Film History, Cinema Journal, Vol. 14, No. 2, 1974/75, p. 23.

13 D. Bordwell, K. Thompson, 2003, p. 73.

benzer tarzdaki dönem eklemeleri yapılmıştır. Dolayısıyla, Türk sinema tarihyazımında birbirinden bağımsız bir yaklaşımla yapılan dönemlendirmeler söz konusu değildir.

v) Türk sineması tarihyazımında tutarlılık: Sinema tarihyazımında Altman'ın vurguladığı bir diğer konu olan sinemasal olaylar arasında tutarlılığın kurulması¹⁴ noktasında da Türk sineması tarihyazımı, gevşek bir bağlantı ortaya koymaktadır. Olaylar arasında bir 'tutarlılık teorisi'¹⁵ kurulmamaktadır.

Türk sineması tarihyazımında aynı dönem adlandırmalarının kullanıldığı görülmektedir. Tiyatrocular Dönemi, Geçiş Dönemi, Sinemacılar Dönemi hemen her çalışmada yer almaktadır. Aynı adla anılan dönemler, birbirlerine yakın yıllarla belirlenmelerine karşın, farklılıklar göstermektedir. Benimsenen dönemlerin, başlangıç ve bitiş yıllarının belirtilen olaylarla ya da kişilerle kurulan ilişkisi, her zaman, dönem adını çok da açıcı nitelikte değildir. Dönemlendirmelerin başlangıç ve bitişleri bazen kişilere (yönetmenlerin tiyatro kökenli olup olmaması gibi özelliklere); bazen toplumsal dönüşümlere (Cumhuriyet'in ilan edilmesine); bazen de siyasal olaylara (27 Mayıs ihtilaline) göre belirlenmiştir. Tümünüyle kişilere, tümünüyle olaylara, tümünüyle filmlere dayalı tutarlı bir ölçüt kullanılmamıştır.

İlerleyen yıllar için, Türk sineması tarihyazımında örneklerine rastlanılan 'yeni/genç kuşak sinemacılar dönemi' gibi yeni adlandırmalar da genel-geçer bir özellik taşımaktadır. Zaman ilerledikçe her yeni kuşak, eskiyeceğinden 'eski, orta, yeni, yepyeni sinemacı kuşağı'¹⁶ gibi, adlandırmalar bir süre sonra anlamını yitirmektedir.

vi) Türk sineması tarihyazımında film anlatısı: Robert C. Allen'in sinema tarihyazımında vurguladığı önemli bir nokta, tarihyazımında anlatısallık kavramıdır. Altman'ın sözlerini anımsatır bir şekilde *nasıl* ve *ne* sorularıyla ilgili olan 'tarihsel anlatı' ile *nasıl*, *ne* ve *neden* sorularıyla ilgilenen 'anlatı tarihinin yazımı' farkına değinen Allen'a göre 'sadece zamandizinsel olaylardan bir anlatı örgüsü oluşturmak tarih yazmak değil, bir öykü anlatmak olabilir.'¹⁷

Sundholm'un vurguladığı filmin, öncelikle ve sadece 'bir anlatı makinesi' olmadığı görüşü, Türk sineması tarihyazımında göz önünde bulundurulmamaktadır. Söz konusu yaklaşım, yalnızca metne odaklanma eğilimindedir. Yapımların kurumsal ve kültürel bağlamları üzerinde ayrıntılı incelemeler ortaya konulmamaktadır. Dolayısıyla Türk sineması tarihyazı-

14 a.g.e., 2.

15 a.g.e., 2.

16 G. Scognamillo, 2006, s. 437.

17 R. C. Allen, "Historiography and the Teaching of Film History". **Film and History**. Vol. 10, No. 3, May 1980, p. 28.

mi, ‘filmlerin tarihi olarak film tarihi’¹⁸ düzeyindedir.

Sinema tarihyazımında ilgilenilmesi gerektiğini düşündüğü dört anahtar kavram sunan Ross’un ‘metin, içerik, alımlama (izleyici araştırması) ve dil (jargon)’¹⁹ vurgu noktalarından hareketle, Türk sineması tarihyazımında daha çok metinsel, biraz da içerik açısından yaklaşımların egemen olduğu söylenebilir. İzleyici araştırmaları ise gösterime giren filmlerin gişe başarıları ya da ulusal/uluslararası ödülleriyle sınırlandırılmış görünmektedir. Bu anlamda, küresel iletişim ve pazar ekonomisi konularının öne çıkması beklenebilirse de Türk sineması tarihyazımı, doğrudan bu konuya eğilmekten çok, Hollywood sinema sektörünün olumsuz etkisinden yakınmakla yetinmektedir. Yaşanan küresel ve elektronik değişimlerin, Türk sinemasını da etkilediği dillendirilmekte; ancak *nasıl* ve *neden* soruları net bir biçimde yanıtlanmamakta, yalnızca filmlerin anlatısal özelliklerine değinilmektedir.

vii) Türk sineması tarihçileri: Kuşkusuz, hiçbir zaman, bize ‘arı’ olarak gelmeyen tarihsel olgular, her zaman kayıt tutanın zihninden kırılarak yansır. Bu noktada, Carr’ın ‘bir tarih eseri ele alınınca, ilk ilgilenilecek, içindeki olgular değil, onu yazan tarihçi olmalıdır’²⁰ düşüncesi önem kazanmaktadır.

Sinema tarihyazımında, tarihçilerin yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Lyons’un, 1972’de ‘auteur’ tarihçi; klasik yaklaşım(cı)lar; teknolojikiler; stüdyo merkezli yaklaşım(cı)lar; kültürel tarihçiler olmak üzere beş başlık altında değerlendirdiği sinema tarihçilerini; Sklar 1990’da, üç kuşakla açıklamaya çalışır. Sklar’a göre ilk kuşak, artyetişimi gazetecilikten, arşiv çalışmalarından, film yapımından, iş dünyasından beslenen ve akademik olmayan bir kuşaktır ki bu kuşak, üniversitelerde film tarihi ve eleştirisi öğretmeye başlayarak 1960’larda akademik bir artyetişimi olan küçük bir bilimsel topluluk kurmuştur. İkinci kuşak, edebiyat çalışmaları, felsefe, sanat tarihi gibi insan bilimlerinden gelerek 1970’lerde dergiler yayımlamaya, konferanslar düzenlemeye, en önemlisi de akademik öğrenim programları oluşturmaya başlamışlardır. Ardından gelen üçüncü kuşak, doktora programları düzeyinde yeni akademik çalışmalar üretecek yeterliliğe ulaşılmasını sağlamıştır.

Türk sineması tarihçilerinin art yetiştirmesi, Sklar’ın değerlendirmesi ölçüt alınarak bakıldığında çeşitli bir görünüm ortaya çıkmamaktadır. Her ne kadar, son dönemde, akademik art yetiştirmesi olan kişilerce yazılan Türk sinema tarihleri söz konusuysa da ortaya çıkan tarih çalışmaları, filmlerin

18 James Chapman, Mark Glancy and Sue Harper, *The New Film History: Sources, Methods, Approaches*. Palgrave Macmillan, 2007, p. 3.

19 S. J. Ross, 2004, p. 130.

20 E. H. Carr, *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s.26.

zamandizinsel sıralanmasından ya da toplumsal olaylarla ilintili tematik sınıflandırılmalarından oluşmaktadır. Diğer taraftan, erken dönem Türk sineması tarihçileri, Sklar'ın ilk kuşak tarihçileri gibi değerlendirilebilir. Ortaya koydukları Türk sinema tarihine ilişkin değerlendirmeler de sinema tarihyazımının nesnesi olan filmlerle ilgili 'bireysel' görüşlerine dayanmaktadır. Tıpkı, Buscombe'nin kaygıyla yaklaştığı değerlendirmeler olan, Everson'ın sinema tarihi çalışmasındaki "*Stronheim'in 'Foolish Wives'i (Aptal Karılar) 'ağızda ekşi bir tat' bırakır*" ya da "*Sessiz ve sesli film arasındaki fark, resim ve fotoğraf arasındaki fark gibidir.*" tarzındaki anlatımlarla Türk sineması tarihyazımında da karşılaşılmaktadır. Örneğin G. Scognamillo'nun, '*... çaresizlik, sevgi gibi duygular sayesinde Türk sinemasına farklı bir şeyler getirmişti.*'²¹ diyerek somut bir veri koymaması; A. Dorsay'ın, filmdeki ağır çekimleri işaret ederek '*... filme bir bale havası veriyor.*'²² benzeri anlatımları Türk sineması tarihyazımında sıkça kullanılmaktadır. Buscombe, bu tür çalışmaların akademik bir yayınevi tarafından basılmasına, 'uzmanlarca' desteklenmesine, biraz da şaşkınlıkla dikkat çekmektedir. Filmin gösterime girmesinin ardından, yazarın film hakkındaki görüşlerini yayın organlarında yayınlaması ve sonrasında bu yazıları derleyerek bir Türk sinema tarihi çalışması ortaya koyması, yukarıda örnek verilen anlatımların çokça bulunmasına neden olmaktadır.

Bir (en fazla iki) kişi tarafından yazılan Türk sinema tarihlerinin de birçok alanın uzman görüşüne gereksinimi olduğu göz ardı edilmektedir. Var olan Türk sineması tarihyazımı, yanlış olmasa da yazarının bilimsel olmaktan çok, öznel değerlendirmeleri yansıttığı için eksik ya da her 'şey'den biraz eklenerek çok parçalı bir yaklaşımla ortaya konulmaktadır.

Sinema tarihçisi gerçekleri aktarırken, *nasıl, neden, ne zaman ve nerede* sorularını da yanıtlamalıdır. 'Film tarihçisi, sinemanın geçmişiyle ilgili bu soruları yanıtlamak için yalnızca bir *film uzmanı* değil, aynı zamanda, bir o kadar da *tarih uzmanı* olmalıdır.'²³

viii) Türk sineması tarihyazım türleri: Sinema tarihyazımı konusuna, yürütülen dersler ve derslerde yararlanılan sinema tarihi kitapları üzerinden yaklaşan Allen, kendi sinema tarihi dersinde kullandığı, dört sinema tarihyazımı türünden söz eder: 'estetik, ekonomik, teknolojik, toplumsal'²⁴.

O güne kadar yazılan sinema tarihi kitaplarıyla ilgili öğrencilere yönelttiği sorular da sinema tarihyazımına daha kapsamlı ya da daha farklı bir bakış getirilebilmesi açısından anlamlı görünmektedir:

Bu kitap neden yazıldı? Temel tezi nedir? Çalışmada, fark edebilece-

21 G. Scognamillo, 2006, s. 418.

22 A. Dorsay, 2004, s.32.

23 R. C. Allen and D. Gomery, 1985, p. 5.

24 R. C. Allen, 1980, p. 26.

ğiniz felsefi, estetik ya da politik etkilemeler nelerdir? Yazarın kullandığı kaynak araçların türü nedir? Bu kaynak araçlar sorulan soruya uygun cevaplar mıdır? Yazar tarafından kararlaştırılan / belirlenen rasgele etkenler içinde, düzen bulabiliyor musunuz?

Yöneltilen sorular, Türk sinema tarihi kitapları üzerinden yanıtlanmaya çalışıldığında, Türkiye’de film yapımının zamandizinsel olarak ortaya konulmasının amaçlandığı görülmektedir. Çalışmaların, yazarın ‘sinema sanatı’na ilişkin görüşleriyle ve ‘sinemasal anılarıyla’ çevrelenmiş ‘kişisel bir görünüm’ sunduğu ve sanatsal söylem dışında, estetik, ekonomik, teknolojik, toplumsal vb. farklı tarihyazım türlerine örnekler vermediği görülmektedir.

ix) Türk sineması tarihyazımında sanatsal bakış: Türk sinema tarihi kitaplarında, sinemaya bakışta, sanatsal bir söylem öne çıkmaktadır. Bu anlamda, filmlerden bazıları ‘önemli’ kılınmaktadır. Söz konusu önemli filmler, çoğunluğun seçtiği filmler değildir ve bu filmlerin, ayrıntıları üzerinde durulmaktadır. Bir anlamda, ‘auteurs’ filmler olarak değerlendirilme yaklaşımı söz konusudur. Anaakım ve tecimsel filminden çok ‘sanat sineması’ dizgesinde konumlandırılırlar.

Türk sineması tarihyazımında yararlanılan kaynaklar, filmlerin anlatısına dayalı temasal sınıflandırmalardan oluşan olay örgüleriyle, yapıyı gerçekleştiren film ekibine, özellikle yönetmene ve oyunculara ilişkin biyografilerle sınırlıdır. Söz konusu yaklaşım, sanat tarihyazımının başlangıcı olarak kabul edilen Vasari’nin yöntemine benzemektedir. Bugün, sanat tarihyazımı, ‘Her sanat kendi kalıntılarında, her tarih kendi yıkıntılarında beslenir: Bunlar, bir yıkımdan geriye kalan izlerdir.’²⁵ diyen Didi-Huberman tarafından disiplinlerarası (transdidisipliner) olarak nitelendirilmektedir ki bu anlamda sinema tarihyazımının, birçok disiplinin uzmanlık bilgisine sahip kişilerle ortak çalışılmaya gereksinim duyduğu söylenebilir.

x) Türk sineması tarihyazımında yabancı etkiler: ‘Dışarı’dan gelen bir buluş olan sinemanın bu topraklardaki tarihinin yabancı film gösterimleriyle başlatılması olasıdır; ancak Türk sineması tarihyazımında, genelde başlangıç ölçütü olarak film çekiminin alındığı görülmektedir.

Sinema tarihyazımında, ülkelerin sinemaları arasındaki etkileşimin başlangıçta, çokça göz ardı edilmesi Ron Mottram’a göre, ‘tarihçilerin birçoğunun zamandizinsel sıralama ve ülkeye göre kategorilendirme’yle yetinmesinin bir sonucudur. Çeşitli ulusal sinemalardaki hareketler, film biçimleri, kendi içlerinde kalmamış, birbirlerini etkilemiştir; ancak bu ortak etkileşimlerin boyutlarının izi sürülerek yapılan saptamalar, epeyce sınırlı

25 A. Akay, “Georges Didi-Huberman ile söyleşi, Georges Didi-Huberman: Sanat Tarihi, Şu Tuhaf Disiplin!”, çev. Serap Öztürk. Sanat Dünyamız. Bahar 2004, s.32.

kalıntılarla belgelenmiştir. Yabancı filmlerden etkilenildiği çokça dillendirilen Türk sineması tarihyazımında da böylesi etkileşimlere ancak, değinilmiştir; söz konusu etkileşimlerin izinin sürüldüğünü söylemek zordur.

xi) Türk sineması tarihyazımında yöntem: Sinema tarihyazımında tek bir doğru yöntemin olmadığı, her modelin kendine özgü iyi ve kötü yanlarının bulunduğu özellikle belirtilmektedir. Tarihsel dönem ya da tür için, geçerli sinemasal verileri ve klasik filmlerin sinemasal yapısının yeterli bir açıklamasını sağlayan tek bir çözümlemeli / eleştirel film tarihyazımı olmadığını savunan Vlademir Petric için bu tür tarihyazımları, ancak bireysel film çalışmaları için yeterli görülebilir.

Sinema tarihinin, diğer tüm tarihler gibi, bulunulan yer, zaman ve bakış açısına göre, daima yeniden yazılabileceği göz ardı edilmemelidir. İzlenen ama ardından unutulmuş filmler, bazen yeni bir güçle tekrar konuşur / konuşulabilir. Film arşivciliğinin öncülerinden Iris Barry'nin vurguladığı gibi, 'değişen filmler değil, bizleriz'.

Sinema tarihyazımına bakışın, entelektüel bir disiplin olarak sorgulanması gerektiği düşüncesinden hareketle sinema tarihyazımının kuralları, yöntemleri, araştırma ölçütleri üzerine düşünülerek Türk sinema tarihi yeniden yazıldığında, çoklu bakışların yaratılacağı aklı gelebilir. Yeni yöntem gereksinimi, kaçınılmaz görünmektedir. Tek başına filmlerin ya da bir yönetmenin, hatta bir ülkenin bütün filmlerini incelemek, sinema tarihyazımının küçük bir bölümünü oluşturmaktadır. Filmler birbirleriyle ilişkilendirilerek ele alınabilir. Kendi zamanlarından, diğer kültürel, sosyal, politik olaylardan ve düşüncelerden ayrı görülemeyen filmlerden hareketle sinema tarihyazımında temel sorun, tüm bu bilgileri bir araya getirmektir. Tek, mutlak bir çalışmayla çözümlenemeyecek bu sorun, aynı zamanda, filmlerin etiketlenmesi / sınıflandırılması sürecinin kaçınılmazlığını²⁶ da ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, film arşivciliği çalışmalarının da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Lagny'nin de vurguladığı üzere, '... film tarihi, filmler olmadan incelenemez!'²⁷

Filmlerin ve sözü edilen tüm bilgi/belgelerin elde olduğu varsayıldığında, sinema tarihyazımı için, 'seçim yapmak' temel soruna dönüşecektir. Ledoux, 'Seçime yaklaşımlarda, en azından bazı farklılıklar görmek istiyorum, biraz anarşi, çünkü bu, birçok filmin korunmuş olması için tek yoldur.'²⁸ diyerek seçim süreciyle ilgili ilk çözüm önerisini 1974'te ortaya koymuştur. Yeni yaklaşım biçimleri yaratılarak farklı tarihyazımlarının ortaya konması, var olan yaklaşım sayısı kadar sinema tarihyazımı çeşidini

26 E. Kuyper, "Anyone for an Aesthetic of Film History", Film History, Vol. 6, No. 1, 1994, p. 100.

27 E. Gespräch mit M. Lagny, '... man kann keine Filmgeschichte ohne Filme betreiben!', Mator, 5/1/1996, p. 8, 5.

28 Cinema Journal, Symposium on the Methodology of Film History, Special Issue, Vol. 14, No. 2, winter 1974/75.

doğuracak böylece, filmlerin seçiminde de çeşitli ölçütler kullanılarak, bir o kadar çok film de korunacaktır. Türk sinemasında üretilen film sayısının, çoklu bir seçim için zengin bir kaynak oluşturmadığı düşünülebilirse de gelecekte, mevcut durumun çeşitleneceği düşünülerek hareket edilmesi gerektiği, şimdiden öngörülebilir.

1974 FIAF Konferansı'ndan bu yana vurgulandığı gibi, eğer sinema tarihyazımı düzenlenmemişse, gerçekten kaotikse, o hâlâ sınılanması denen, diğerlerine göre yeni olgudur. Farklı disiplinlerden öğrenilecekler vardır. Hem eski sanatları kapsayan, hem de bir kitle kültürü olarak işlevleri kendine özgü olan sinemanın tarihyazımının, erken dönem sinema geleneklerinin niteliklerini öğrenmiş eleştirmen ve bilim insanlarına sahip kendi okulları ve tarih yaklaşımları, kanonları, yöntemleri olacağı, birbirini tekrarlamayan bütünlükler kuracağı düşünülebilir. Gerçekleşmesi olası söz konusu tasarımda, Cinema Journal dergisinin sinema tarihyazımıyla ilgili sayısındaki makalelerde değinilen vurgu noktalarının, Türk sineması tarihyazımında üzerine düşünülmemeyen konular olduğu söylenebilir.

Söz konusu vurgu noktalarından 'disiplinlerarası bir söylem yaratma gerekliliği' ve 'uzmanlararası işbirliğinin sağlanması' konularının üzerinde, Türk sineması tarihyazımında hiç durulmamış, ortaya konan Türk sinemasına ilişkin tarih çalışmaları, tek yazar tarafından ya da tek alanın söz sahibi kişileri tarafından yazılmıştır.

xii) Türk sineması tarihyazımında medya tarihi: Gelecekte, daha da farklılaşacak ve artacak olan teknolojik gelişmelerin hız kazandığı yaşanan çağda görsel, işitsel ve basılı araçların tarihi de sinema tarihyazımıyla ilintili bir konudur. Görsel, işitsel ve basılı araçların tarihinin bir noktada birleşmesi kaçınılmazsa da Elsaesser'in vurguladığı üzere, sinema, televizyon ve görsel-işitsel tarihin ayrımı da söz konusudur ve 'medya arkeolojisi' çalışmasını yaratır. Elsaesser'e göre, sayısal araçların (digital media) çözümlenmesi, halen uygulandığı gibi, film çalışmalarının bir uzantısı olarak ele alınamaz. Doğrusal (linear) sinema tarihinde, sinemanın temelini oluşturan birçok 'ebeveyni' ve kimliğini tanımlayan 'kardeşleri' bulunmaktadır ki bunlar 'fotoğraf tarihi', 'gösterim araçlarının tarihi' ve 7. sanat olarak onu ayakta tutan 'görsel keşifler tarihi' olmak üzere üç ana koldan gelişir. Elsaesser, sayılan kolların yan kolları arasında sesin, fonografin, radyonun, yayın dalgalarının, elektro-manyetik alanın tarihi gibi başka öğelerin de geçmişi yazarken göz ardı edilemeyeceğini düşünmektedir. Bu noktada, değil zamandizinsel (chronological) bir tarihyazımı, 'soy'a ilişkin (genealogical) tarihyazımı bile yeterli görünmemektedir; çünkü 'soy'a ilişkin tarihyazımı, sinemasal, tele-görsel ve elektronik cihazların ancak kaydını tutabilir ama bu araçların birbirleriyle bağlantılı içerik kesimlerinin anahtar benzerliklerini açıklayamaz. Hiçbir aracın, bir diğerinin yerine geçemeyeceğini vurgulayan Elsaesser, kültürel etkileşimleri, ekono-

mik işlevleri ve izleyici memnuniyetleri özellikleriyle birbirlerini besleyen; ancak birbirinden bağımsız bir şekilde var olan sinema, televizyon ve sayısal araçların ortak bağlarının nasıl tanımlanabileceğini ve çözümlenebileceğini sorar. Bu anlamda, sinema, televizyon ve internetin birbirleriyle ilişkisinin altını çizen ‘sistem kuramı’ yaklaşımının işe yarayabileceğini düşünmektedir. Dolayısıyla, erken dönem sinema tarihi çalışmaları içinde, daha önce sıraladığı ses, fonograf, radyo, yayın dalgaları, elektro-manyetik gelişimlerin de araştırılması gerekmektedir ki bu süreç de ‘medya arkeolojisi’ çalışmak demektir.

Sinemanın araçlarını ve yukarıda sözü edilen tüm araçların kaynağının, Türkiye merkezli olmaması, ‘medya arkeolojisi’ çalışmalarında, yanı sıra sinema tarihyazımında Türkiye’de, bir uygulamalar ve araç kullanımının tarihiyle sınırlı kalınmasını doğurabilir. Genelde tüm araçların; özelde sinemasal araçların kullanımını açısından da bir Türk sineması tarihyazımı ortaya konulmamıştır. Söz konusu süreçte, ‘filmlerle diğer kültürel ürünler arasındaki uyarılma sorunlarını da içeren metinlerarasılık ilişkisinin’²⁹; ‘tarihsel süreçte yaşanan değişikliklerin, çekilen filmlerin yapım ve gösterim aşamalarındaki etkilerinin belirlenmesi’³⁰ göz ardı edilmiştir.

Sonuç

1920’lerin ikinci yarısıyla hareketli görüntünün; giderek, filmlerin tarihsel süreci kaleme alınmaya; 1950’lerle birlikte yazılmaya başlanan bu tarihler birbirleriyle karşılaştırılmaya; 1970’lerde yeni sinema tarihyazım yöntemleri aranmaya başlanmıştır. 2000’lere ulaşılana kadar sinema, tarihinin nasıl yazılması gerektiği konusunda daha olgun tartışmalar üretecek kadar yetkinleşmekle birlikte, karmaşık bir görünüm sergilemektedir.

1960’lı yılların sonuna kadar, estetik ve sanat tarihinin etkisinde kalan sinema tarihyazımı, bir sanat türünün evrimsel öyküsü biçiminde yazıldığında, sinema tarihyazımının tek nesnesi, ‘film’ler olmakta ve ‘filmlerin tarihi olarak film tarihi’³¹ yazılmaktadır. Film estetiği tarafından tanımlanan yargılar topluluğu doğrultusunda, genellemelere, sınıflandırmalara ve bir anlatı tarzında sunulan dönemlendirmelere gidilmektedir.

Sinema tarihine sanatsal bakışta, sinemanın film dışında kalan diğer özellikleri ya tamamen göz ardı edilmekte ya da arka planda bırakılmaktadır. Sinemada kurumsallaşma, arşivcilik, gösterim süreci ya da izleyici etkinlikleri gibi diğer özellikler ele alınmamaktadır.

29 Musser “Historiographic Method and the Study of Early Cinema”. Cinema Journal. Vol. 44, No. 1, Fall 2004, p. 103.

30 a.g.m., p. 103-104.

31 J. Chapman, M. Glancy and S. Harper, 2007, p. 3.

Sinema tarihyazımı çalışmaları ilerledikçe, yalnızca filme ulaşmış olmak yetersiz kalmış; onların çekim, yapım, dağıtım ve gösterimleriyle ilgili belgelere de ulaşılması gerekliliği önem kazanmıştır. Gelineen noktada, film arşivleri, görsel belgelerin olduğu kadar; kültürel belgelerin korunması amacını da taşımaktadır. Dolayısıyla, film arşivciliğinin belgeleri arasında, filmlerin üretim ve dağıtım belgeleri, yapım görüntüleri, dekor öğeleri, sahne donanımı, kostümleri, gösterim programları, sinema dergileri, filmcilere ait yazılı/görsel belgeler, tanıtım/duyuru yazıları, finansal belgeler, üretim programı, ödüller, yapım araçlarının teknik kullanım bilgileri, çekim ve gösterim araçları ve bunlarla ilgili olabilecek diğer bilgiler de yer almalıdır. Söz konusu süreç, kütüphanecilik ve müzecilik çalışmalarıyla da ilgilidir.

Hayli yaygın bir eğilim olan, geçmişin çeşitli anahtar kavramlarla anlatılmasının yanı sıra tarihyazımları çoğunlukla, kolay okunabilirliğin etkili olduğu söylenebilir de şartlanmışlıkların da göz ardı edilmemesi gerektiği, doğrusal-ilerlemeci zaman anlayışıyla ortaya konulmaktadır. Geçmiş yazılırken başlangıçlar, bitişler saptayarak dönemsel adlandırmaya gitmek sıkça başvurulan bir yöntemdir. Türk sinemasının uzak geçmişine ilişkin tarihyazımı da Özön'ün **Türk Sineması Kronolojisi** adı altında, 1966 yılına kadar yaptığı dönemlendirmeye dayanmaktadır.

Söz konusu dönemlendirme, Türk sinemasıyla ilgili hemen her çalışmada benimsenerek yakın döneme kadar kullanılagelmiştir. Türk sinema tarihinin dönemlendirilmesi konusunda neredeyse tam bir görüşbirliği bulunmaktadır.

Türkiye'de sinema tarihyazımı üzerine yapılan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Türk sinema tarihi çalışmalarında görülen, sinemacıların (yönetmenlerin ve hakkında çokça konuşulan oyuncuların) yaşamöyküleriyle ve ürettikleriyle listelenmesi, zamandizinsel sıralamalar yapılması, filmlerin konularına göre kategoriler oluşturulması yöntemleri, bugün özerk bir disiplin olarak kabul edilen 'sanat tarihi'nin de başlangıçta kullandığı yöntemlere benzemektedir. Zamanla, doğal olarak artan sanatçı ve üretimlerinin yanı sıra değişen tarih anlayışları nedeniyle, listelemenin ötesinde yaklaşımlarla yeni sanat tarihyazımları ortaya konmuştur. Türk sineması tarihyazımında, sanat tarihyazımının başlangıcında kullanılan yöntemle benzer bir yaklaşımın hâlâ sürdürülüyor olması, şimdilik sorun yaratmıyormuş gibi görünüyorsa da sinemasal verilerin gelecekte artacağı varsayıldığında ve sinemanın doğrudan sanatla ilgisi olmayan diğer yönlerinin de daha çok ele alınır olmasıyla, yeni sinema tarihyazımlarına gereksinim duyulacaktır.

Yakın dönem Türk sinema tarihi çalışmalarında filmlerin izlenerek konularının belirlenmesi ve künyelerinin çıkartılmasının ardından yıllık dö-kümler oluşturulması, sinema tarihyazımının temel nesnesinin salt film ve

film ekibi olduğu düşünülduğünde geçerlidir. Sinemanın tarihsel akışının ortaya konmasında, sadece filmler izlenerek yapılacak her okuma, bütünü görmede yetersiz kalacaktır. Salt 'yüksek sanat' olarak ele alınmaması gereken, popüler sanat, teknolojik gelişme, endüstri, yapım, film türleri ve sayısı daha da artırılabilir diğer özellikleri bağlamında, kitleler üzerindeki etkisi en fazla görünürlüğe sahip sanat dalı konumundaki sinemanın tarihi, filmlerden daha fazlasını kapsamaktadır. Sinemasal olaylar arasındaki ilişkilerin ortaya konduğu *nasıl, neden* sorularının sorularak gerçeklerin *açıklandığı* bir sinema tarihyazımı³² ortaya konulabileceği düşünülmelidir.

Türk sinemasına ilişkin yöneltilebilecek sorular, verilecek yanıtlar, Türk sinema tarihinin yeni bir arkeolojisi çıkarılarak ve yakın dönem tarihyazımı üzerine yeni yaklaşımlar getirilerek çoğaltılabilir. Böylece, bugüne değin keşfedilmemiş görünümde elde edilebilir. Tüm bunlar da Türk sinemasının daha iyi anlaşılmasının, tanınmasının yolunu açabilir. Dolayısıyla, Türk sinema tarihine farklı bakışların çoğaltılması, her alanda daha açıcı olacaktır. Bu çaba, teknolojinin tarihini yazmakla, toplumsal üretim ve tüketim süreçlerini anlamakla, ekonomik dalgalanmalarla, iletişim araçlarının, kurumlarının toplumsal kullanımıyla vb. birçok incelemeyle doğrudan ilişkilidir.

Dolayısıyla, disiplinlerarası bir söylemle, uzmanlararası işbirliğinin sağlanması gerekmektedir.

32 Altman, 1977.

Kaynaklar

- AKAY, Ali (2004) “Georges Didi-Huberman ile söyleşi, *Georges Didi-Huberman: Sanat Tarihi, Şu Tuhaf Disiplin!*”, çev. Serap Öztürk. Sanat Dünyamız, s.32.
- AKSER, Ali Murat (2002-02-09, 18:10) *Türk Sinema Tarihi Yazımı: Bir Metot Önerisi*’ Türk Sinema Araştırmaları Konferansı.
- ALLEN, Robert, C. (1980) “*Historiography and the Teaching of Film History*” *Film and History*, Vol. 10, No. 3, pp. 25-131.
- ALLEN, Robert C.; Gomery, DOUGLAS (1985) *Film History Theory and Practise*, McGraw-Hill, New York.
- ALTMAN, C. F. (1977) “*Towards a Historiography of American Film*”, *Cinema Journal*. Vol. 16, No. 2, pp. 1-25.
- ARMES, Roy (1970) *French Cinema Since 1946*, Tantivy Press, London.
- ARMES, Roy (1978) *A critical History of the British Cinema*, Secker and Warburg, London.
- ARSLAN, Savaş (1999) “*Popüler Yeşilçam Filmlerinin Eleştirilmesinde Bir Sanat Söyleminin Oluşumu*” 25. Kare, Sayı: 20: ss.49-56.
- BARDÉCHE, Maurice; BRASILLACH, Robert (1938) *The History of Motion Pictures*, trans. Irris Barry (New York: W. W. Norton/Museum of Modern Art.) <http://www.questia.com/library/56933/the-history-of-motion-pictures> son erişim tarihi, 11.3.2013.
- BORDWELL, David, THOMPSON, Kristin (2003) *Film History: An Introduction*, McGraw Hill, New York.
- BOWSER, Ellen. (1974/75) “*Introduction*”, *Cinema Journal*, Vol. 14, No. 2, pp.1-2.
- BRANİGAN, Edward (1979) “*Color and Cinema: Problems in the Writing of History*” *Film Reader*, pp. 16-33.
- BUSCOMBE, Edward (1979) “*Introduction: Metahistory of Film*” *Film Reader*, pp. 11-15.
- CARD, James (1950) “*Problems of Film History*”, *Hollywood Quarterly*, Vol. 4, No. 3, pp. 279-288.
- CARR, E. H. (2004) *Tarih Nedir*, çev. Misket Gizem Gürtürk, İstanbul: İletişim Yayınları.
- CHAPMAN, James; GLANCY, Mark; HARPER, Sue (2007) *The New Film History: Sources, Methods, Approaches*, Palgrave Macmillan.
- Cinema Journal*, Symposium on the Methodology of Film History, Special Issue, Vol. 14, No. 2, winter 1974/75.
- ELSAESSER, Thomas (2004) “*The New Film History as Media Archaeology*”. *Cinemas*, Vol. 14, No. 2-3, pp. 76-117.
- ESEN, Şükran (2000) *80’ler Türkiye’sinde Sinema*, İstanbul: Beta Basım.
- EVREN, Burçak (2003) *Türk Sinemasının Doğum Günü-Bir Savaş-Bir Anıt-Bir Film*, İstanbul: Leya Yayıncılık.
- EVREN, Burçak (2006) *İlk Türk Filmleri*, İstanbul: Es Yayınları.
- GESPRÄCH, E., Lagny, M. (1996) “... man kann keine Filmgeschichte ohne Filme betreiben!” *Matador*, pp. 5-8.
- GÜÇHAN, Gülseren (1992) *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- HARTOG, François (2000), *Tarih, Başkalık, Zamansallık*, çev. M. Emin Özcan, Adnan Kahiloğulları, Levent Yılmaz, Ankara: Dost Kitabevi.
- HAUSER, Arnold (2004) ‘*Sanat Sosyolojisinin Kapsamı ve Sınırları*’-The Scope and Limitations of a Sociology of Art- *Sanat Tarihi Felsefesi*, Routledge, London, 1959 içinde, İng.den çev. Mehmet H. Doğan, *Sanat Dünyamız*, Sayı 91, s.13-17.
- İŞİĞAN, İ. Altuğ, “Türk Sineması Çalışmalarında 1950 Öncésinin Dışlanması” *İletişim*, Sayı: 7 ss.195-212.
- İsimsiz, “Görüntünün Gündemi”, *Görüntü*, Sayı 4, 1995, ss. 2-5.
- KAYALI, Kurtuluş (1996) “Türk Sineması Tarihi Yazımlarının Sınırlılıklarını Aşmanın Yolları”, *Türk Sineması Üzerine Düşünceler*, der. Murat S. Dinçer, Doruk, Ankara, ss.57-73.

- KUSTERS, Paul (1996) "New Film History Grundzüge einer neuen Filmgeschichtswissenschaft", Matador, pp 39-60.
- KUYPER, Eric de (1994) "Anyone for an Aesthetic of Film History", Film History, Vol. 6, No. 1, pp. 100-109.
- LYONS, T. J. (1972) "A Short History of the Movies by Gerald Mast", Educational Theatre Journal, Vol. 24, No. 1, pp. 101-103.
- MAKAL, Oğuz (1994) Sinemada Yedinci Adam: Türk Sinemasında İç ve Dış Göç Olayları, İzmir: Ege Yayıncılık.
- MOTTRAM, Ron (1974/75) "Influences Between National Cinemas: Denmark and United States", Cinema Journal, Vol. 14, No. 2, pp. 3-10.
- MUSSER, Charles (2004) "Historiographic Method and the Study of Early Cinema". Cinema Journal, Vol. 44, No. 1, pp. 101-107.
- ONARAN, Âlim Şerif, VARDAR, Bülent (2005) 20. Yüzyılın Son Beş Yılında Türk Sineması, İstanbul: Beta Basım.
- ONARAN, Âlim Şerif (1994) Türk Sineması I, Ankara: Kitle Yayınları.
- ÖZGÜÇ, Âgah (1990) Başlangıcından Bugüne Türk Sinemasında İlkler, Ankara: Yılmaz Yayınları.
- (1993) 100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- (1999), "Ben bu filmi Makedonya Filmleri Haftası'nda bizzat seyrettim", Hürriyet, Tatil-Pazar.
- ÖZÖN, Nijat (1968), Türk Sineması Kronolojisi, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- PERRY, Ted (1974/75) "Formal Strategies as an Index to the Evolution of Film History", Symposium on the Methodology of Film History, Cinema Journal, Vol: 14, No: 2, pp. 25-36.
- PETRIC, Vlademir (1974/75) "From a Written Film History to a Visual Film History", Symposium on the Methodology of Film History, Cinema Journal, Vol. 14, No. 2, pp. 20-24.
- PÖSTEKİ, Nigar (2004) 1990 Sonrası Türk Sineması, İstanbul: Es Yayınları.
- RIPEANU, Bujor (1974/75) "Transcript of Discussion", Cinema Journal, Vol. 14, No. 2, pp. 47-63.
- ROSS, Steven J. (2004) "Jargon and the Crisis of Readability: Methodology, Language, and the Future of Film History" Cinema Journal Vol: 44, No: 1, pp. 130-133.
- SCOGNAMILLO, Giovanni (2006) Türk Sinema Tarihi, İstanbul: Kbalcı.
- SKLAR, Robert (2004) "Does Film History Need a Crises?", Cinema Journal, Vol. 44, No. 1, pp. 134-138.
- SKLAR, Robert (1990) "Oh! Althusser!: Historiography and the Rise of Cinema Studies" Ed. Robert Sklar and Charles Musser, Resisting Images Essays on Cinema and History. Philadelphia: Temple Univ. Press, pp. 14-15.
- SUNDHOLM, John (2003) "Narrative Machines, or, from 'Bottom to Top", Nordikom Review, Nordic Information Center for Media Communication Research, Vol. 24, No. 1, pp. 107-114.
- USAI, Paolo Cherchi (1994) "Editorial: The Philosophy of Film History", Film History, Vol. 6, No. 1, pp. 3-5.
- VASARI, M. Giorgio Le Vite de piv Eccelenti Pittori, Scultori, e Architettori (En Mükemmel Ressam, Heykeltıraş ve Mimarların Yaşamı) <http://easyweb.easynet.co.uk/giorgio.vasari/index.htm> son erişim tarihi, 11.03.2013.

The Two Resources In The Turkish Cinema Historiography And The Points Of Emphasize Of The Turkish Cinema Historiography

Fatma Okumuş

The current studies of the Turkish cinema history which also narrates the recent past of the Turkish cinema history, no doubt, have been affected from the previous studies. If one explains about the far past of the Turkish cinema, mentions the book of Nijat Özön's Turkish Cinema Chronology (Türk Sineması Kronolojisi) (Bilgi Publications, 1. Edition, Ankara, February 1968) which covers the dates of 1895-1966. Another source, referred very often, the book of Giovanni Scognamillo's Turkish Cinema History (Türk Sinema Tarihi) (Kabalıcı, İstanbul, 2006) addresses both the recent and the far histories of Turkish cinema. In this paper, by comparing the information of those two resources with the other Turkish cinema history studies printed until the year of 2010, it has been trying to be determined both the affects of those resources on the Turkish cinema historiography and also points of emphasises of Turkish cinema historiography.

Key Words: Cinema, History of cinema, Nijat Özön, Giovanni Scognamillo, Cinema historiography, Turkish cinema.

Türk Sineması Tarih Yazımında İki Kaynak ve Türk Sineması Tarih Yazımının Vurgu Noktaları

Fatma Okumuş

Türk sinema tarihinin yakın geçmişini de anlatan son dönem çalışmalar, kuşkusuz, kendinden önceki sinema tarihi çalışmalarından etkilenmiştir. Türk sinemasının uzak geçmişi anlatılırken ele alınan kaynak, Nijat Özön'ün Türk sinemasının 1895-1966 yılları arasında kapsayan **Türk Sineması Kronolojisi**'dir (Bilgi Yayınevi, 1. basım, Ankara, Şubat 1968). Türk sinemasının, 1896-2003 yılları arasında ele alan, Giovanni Scognamillo'nun **Türk Sinema Tarihi** (Kabalıcı, İstanbul, 2006) ise hem yakın geçmişi hem de uzak geçmişi anlatması açısından sıkça başvurulan bir diğer kaynaktır. Söz konusu iki çalışmada verilen bilgiler, 2010 yılına kadar yayımlanan, diğer Türk sinema tarihi çalışmalarlarıyla karşılaştırılarak Türk sineması tarihyazımındaki etkileri belirlenmeye ve Türk sineması tarihyazımının vurgu noktaları saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, sinema tarihi, Nijat Özön, Giovanni Scognamillo, Sinema tarihçiliği, Türk sineması.

“Bin Cevre Oldum Müstahak”: Mikâil Bayram’ın Tarihçiliği Üstüne Kenar Notları

*“Hak sözün bir dostu var, bin düşmeni
Binde bir, bir karşısında neylesin”*

Mikâil Bayram¹

Asım Öz
Yazar

Tarihçiler geçmişin herhangi bir kesiti hakkında bir şeyler kaleme alırken sadece bilgisel koordinatlar dâhilinde değil aynı zamanda siyâsî koordinatlar dâhilinde de çalışmaktadırlar. Tarih bir bakıma hep şimdiki zamanda yazılır. Dolayısıyla tarihin geçmişten ziyade şimdiyle ve mahiyeti ne olursa olsun muktedir olma hâliyle ilişkili olduğu görüşünü ciddiye almak için yeterince sebep vardır elimizde. Bu nedenle birçok tarihçi bize, gizemlerine vâkıf olmak istediği geçmişten çok, imgeselini ve tasarımlarını aydınlatarak kendi devrini anlatır aslında. Belki bu yüzden, araçsal olmayan ve meşrulaştırmayan bir tarihin olup olamayacağı konusunu tarihe ilişkin tartışmalarda çoğu zaman bir temenni olmanın ötesine geçememektedir. Bu yaklaşımı gündeme getirmenin tarihi metinsel bir kurgu olarak gören postmodernizmi savunmak olmadığımı hassaten belirtmek icap eder. Her halükârda tarihçilerin kaçınılmaz biçimde bulunduğu yere bağlı, seçici önyargularla belli bir perspektifle meselelere yaklaşmak durumunda olduğunu göz ardı etmemek lazımdır. Bu gözlem büyük ölçüde Selçuklu ve Osmanlı tarihçiliği için de söz konusu edilebilir. Yüksek ideallerden müstesap çıkarlara, hizipleşmeden husumetlere uzanan tarihyazımının ana eğilimlerini değerlendirebilmek ve toplu olarak ele almak tarihsel alanın ana normu olan geçmiş üzerinde/n sürdürülen mücadeleyi gözler önüne serecektir.

¹ Mikâil Bayram, *Sarâyî Divânı*, İnci Ofset, Konya, 2010, s.125. Bayram, tarihçi olduğu kadar önemli bir şairdir de. Klasik edebiyata dâhil olan şiirlerini farklı dergilerde yayınlamıştır. Bazı şiirlerindeki eleştirel yoğunluk dikkat çekmektedir.

Türkiye tarih yazımında, Türkiye Selçukluları tarihsel çalışmalar içinde basit bir alan olmanın ötesinde aynı zamanda şimdide dair kimlik temelli konumlanışları anlaşılır kılan ‘aktüel’ bir mahiyette oluşuyla çok verimli bir araştırma alanıdır. Buna karşın bu alanda ortaya konulan çalışmalara bakıldığında, tarihçilik bakımından en zayıf halkalardan biriyle karşı karşıya olunduğunu da ifade etmek gerekir. Hiç kuşkusuz; Türkiye Selçukluları tarihi alanında yapılan çalışmalar içinde hissedilir derecede farklı bir yeri bulunan fakat kasti bir ihmale maruz kalan bazı konuları belirgin bir biçimde gün yüzüne çıkaran kanaat ve yorumlarından dolayı “görmezden gelinen” Mikâil Bayram’ın ortaya koyduğu çalışmalar bunu doğrulamaktadır. Bayram’ın ele aldığı farklı konuların başında pek tabii ki genellikle muğlak bir biçimde medyatik ortamlarda tartışma konusu hâline dönmüş Mevlânâ ve Moğollar ilişkisine odaklanan cesur ve yeni bir tez ileri süren düşünceleri yer almaktadır. Mevlânâ’nın resmî ve popüler yorumlarının mekanik geleneğiyle tartışmaya giren ve onun karşısında bir başka kişiyi; Ahi Evren’i tarih yapıcı bir aktör olarak değerlendiren Bayram, kaynaklarını ve anlatisini birlikte örmüş olmasının yanında devre ilişkin değerlendirmelerde göz ardı edilen noktalara dikkat çekerek yeni bir bakışın oluşturulmasının elzem olduğunu düşünmektedir. Onun Türkiye Selçukluları konusundaki çalışmalarının nirengi noktasını oluşturan bu konu yanında devrin diğer kişilikleri ve Ahilik gibi toplumsal yapıları üzerine yapmış olduğu çalışmalar belli noktalarda önemli itirazları da içermektedir.

Evvla görmezden gelme konusunda net bir bilanço çıkarmanın ne denli zor olduğunu söylemeliyim. Olumlu/olumsuz ikiliği üzerine oturtulacak bir değerlendirmenin bazı handikaplarının söz konusu olduğunu fakat buna rağmen bu tür ikiliklere başvurma riskini göze almaksızın yol alınmayacağını farkında olunması lazım. Mikâil Bayram’ın, yoğun ve çok çeşitli olmanın yanında yeni kaynaklara dikkat çeken bazı önemli boşlukları yavaş ve kararlı bir biçimde dolduran tarih yazımsal güzergâhı hassaten Türkiye Selçukluları devridir denilse abartılmış olmaz. Bayram’ın geniş bir okur kitlesine hitap edecek tarzda yapmış olduğu yorumlar, soruşturmalar ve yazma eserlerle olan ünsiyeti geleneksel tarih yazımı açısından bir sıkıntı oluşturmuş olduğu da bir başka önemli noktadır. Türkiye Selçukluları tarihçiliğine işçilik düzleminde yapmış olduğu katkılara rağmen konuyla ilgilenenlerin çoğunun onun eserlerini atlamasının, hatta dışlamasının tabii ki birtakım siyasal, soyo-kültürel dinamiklerden kaynaklanan sebepleri vardır ve bunlar üzerinde dikkatle durulması gerekir. Şunu hemen belirtmeliyim ki, ister akademik mecrada bulunsunlar, isterse akademi dışı mecrada bulunsunlar tarihçilerin de önemli uğraklarından biri olan Türkiye Diyanet Vakfı tarafından 1988’de yayımlanmaya başlanan *İslâm Ansiklopedisi*’nde Mikâil Bayram’ın kaleminden çıkan herhangi bir madenin bulunmadığını görmek bazı meselelerin ayırt edilmesi bakımından

son derece önemlidir.² Bunun sebebini, Bayram’ın mevcut tarihçilik telakkisinin dışında olmasıyla yahut muhafazakâr koroyu bozarak ortama hâkim olan konformizmi sarsan daha genel olarak tarihin havını tersine tarayan tavrında bulabiliriz. Elbette bu sadece bu yayına özgül bir kriz değil kendi “ hakikat siyaseti” ve “hakikat rejimi” olan başka kitapların bibliyografyalarında da karşılaştığımız genel bir tercihtir. Buraya kadar belirtmeye çalıştıklarımla, Mikâil Bayram’ın tarihçiliği hakkında ancak hazırlayıcı bir giriş yapmış oldum. Bundan sonra, Türkiye Selçukluları tarihçiliği alanında Bayram’ın yerini daha geniş ve karşılaştırmalı bir çerçevede ele almayı deneyecek ve bundan sonrası için nelerle karşılaşabileceğimizi ana hatlarıyla göstermeye gayret edeceğim.

Tarihçi Kümellemeleri

Bilinen bir husustur ki, eskiden bu yana bir müellifi tanıtan, eserlerini okuyarak, yorumlayarak yayanlar çoğunlukla o müellifin öğrencileri yahut onun temsil ettiği düşünce ekolünün mensupları olmuştur.³ Uzunca bir zamandır karmaşık yüzyılları açıklama girişimi olarak da okunabilecek içeren Türkiye Selçukluları devri tarihçiliği yahut çekişmeli pozisyonlarda “son sözü” söylemek söz konusu olduğunda Ahmet Yaşar Ocak’a kayda değer belki de gereğinden fazla bir dikkat gösterilmiştir. Bu bir yönüyle gerekli bir şey olarak görülebilir fakat koskoca bir devrin tekil bir adın çalışmaları üzerinden okunmasının meydana getirdiği sorunlar yok değildir. Zaten bir şey efsane haline getirilmişse ondan şüphe etmek mümkün olmamaktadır. Yetmişli yıllardan bu yana aynı veya birbirine yakın devirler/hikâyeler, aktörler üzerinde çalışan iki tarihçi arasında rollerin dağılımı ve hikâyenin tonlaması konusunda görülen fikrî ayrılıklara yahut uyumsuzluğa nüfuz edilememiş olması iki tarihçi tarafından resmedilen Türkiye Selçukluları tablosunun okunamamasını sağlamıştır. Aynı zamanda bu devrin kültürel ve siyasi hadiselerine bakış biçimlerinde öne çıkan hususlar üzerinde dikkatlice dolayısıyla salimen düşünülmesini de engellemiştir. Bayram, Türkiye Selçukluları devrini ele alan çalışmalarında çoğunlukla dönemin kaynaklarını kullandığını ifade eder.⁴ Buna mukabil Ahmet Yaşar Ocak, yukarıdan bakmanın tutsağı olmayı içeren tarihi ve kimin ya da neyin tarih kapsamına alınacağına karar verme konusunda kendini otorite ilan eden ve buna dayanarak kimin ya da neyin tamamıyla tarihe ait olduğunu karar vermeyi içeren mülkiyetçi bir tutumla Bayram’ın çalışmalarını önemsizleştirme ve abesleştirme sürecinde Fuad Köprülü ve Osman

2 Bir tarihçi olarak Bayram’ın tanık olduğu, deneyimlediği ve yaşadığı edimleri, olayları ve durumları aktaran hatıralarını kaleme almasının son derece yararlı olduğunu düşünüyorum.

3 Mikâil Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s.25.

4 Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s.163.

Turan üzerinden tarih formasyonunu öne çıkararak hiyerarşi oluşturmakta dolayısıyla ilahiyat çıkışlı olan Bayram'ın çalışmalarını ikincilleştirerek olumsuzlamakta ve zan altında bırakmaktadır.⁵ Mesele ve mevzuların ele alınışında disiplinler arası öncelikten yola çıkılarak ortaya konulan kavrayış ve gözlem önceliklerinin mahiyeti bir yana bırakıldığında, devre ilişkin söz mücadelesinin metodolojik öneriler üzerinden de kurulmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Diğer taraftan Bayram'ın 'Moğol emperyalizmi' "işbirlikçilik" vb. keskin terminolojik ifadelerinde görüldüğü üzere siyasi olarak Ahileri ve Türkmenleri öne çıkarmış, akademik çalışmaların laneti olarak addedilen siyasetçilikten kaçınmıştır. Buna karşın Ocak'ın çalışmalarındaki siyasi havanın görece örtülü olduğu da bir başka önemli husustur.⁶ Babailer isyanı ve bu isyanın kahramanlarının sahip oldukları İslami anlayış hususundaki farklı değerlendirmeleri de ilave ettiğimizde oluşan tarihi ihtilafın esastan farklı ve çok ayrı yönsemelerden kaynaklandığı çok daha iyi anlaşılacaktır.⁷

Bayram'ın *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi* adlı eserinin önsözünün şu cümleleri Türkiye Selçuklularının güncelliği hususunda söylediklerimizi açıklar mahiyettedir:

*"Anadolu Türk- İslâm kültür ve medeniyetini oluşturması ve ona temel olması gibi birçok bakımlardan, Anadolu Selçukluları devri kültür ve medeniyeti ve bu devirde yaratılan ilmî, siyasi, sosyal ve ekonomik ortam büyük önemi hâizdir. Yalnız geçmişte değil, bugün dahi Türkiyemizin dinî karakterini, ilmî ve fikrî gücünü, sosyal ve kültürel yapısını, o devrin dinî zümrelerinden ve fikrî akımlarından, ilmî ve siyasi düşüncelerinden ayrı olarak incelemek ve sıhhatli bir sonuca varmak mümkün değildir. O devirde zuhur etmiş bazı dinî ve fikrî cereyanlar (Mevlevîlik, Bektaşilik gibi) bu gün bile yaşamakta toplumumuzda etkisini hissettirmektedir."*⁸

Farkında olsun olmasın ayrışmaların, çatışmanın farklı biçimlerinin kısacası muazzam tarihsel ihtilafın husumet ve çekişmesinin aktörleri olan tarihçiler çoğunlukla bu devri bu dönemin birincil kaynaklarına dayalı olarak ele almaktan uzaktırlar. Bu uzaklık hâli içinde Mikâil Bayram, farklı bir yerde durmakta, devrin birincil kaynakları üzerinden meseleleri ele al-

5 Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* Makaleler- Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 116-127, 238-246. Buna karşın Mikâil Bayram, onun bazı konularda, eksiklerini itiraf eden Fuad Köprülünün altmış yıl önce yazdıklarından uzaklaşmamak olarak değerlendirir.

6 Fatih M. Şeker "Türk Tefekkür Tarihi Araştırmalarının Zihniyet Dünyası Üzerine" *Dergâh*, sayı: 275

7 Bunları zikretmekteki amacım, tarihçilerin ortaya koyduklarını belirginleştirmek belki de Herodotos'un *Herodotos Tarihi*'nin girişinde söylediklerinden ilhamla söylersem okurun "bunlar birbirleriyle neden dövüşürlerdi diye meraklanmasını" gidermektir. Elbette burada cepheler arasındaki gerilimi, tartışmanın bütün tafsilatını detaylandırarak ele almam mümkün değil.

8 Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hamid El-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Kardelen Yayınları, Konya, tarihsiz, s. VII.

makta ve zengin bir araştırma alanının kapısını aralamaktadır. Gerçekten de Bayram, düşünme tarzıyla kaynaklardan yararlanma tarzıyla ve yeni kaynakları gündeme taşımakla ele aldığı konuları yeniden konumlandırarak, Türkiye Selçukluları tarihçiliğinde bir “yeniliği” edimselleştirmiş ve bu tarih yazımı geleneğindeki pek çok alışıldık yaklaşımı söküme uğratmıştır. O, böylelikle günümüz için hâlâ geçerliliğini koruyan sorunlara yönelik farklı bakışıyla verimli bir kaynak olarak karşımıza çıkar. Bu bakımdan geriye dönüp Bayram’ı Türkiye Selçukluları tarihçiliği içerisinde düşündüğümüzde kuşkusuz bu tarihçilik alanında sıradışı bir figürle karşılaşırız.

Kimi yaklaşımlarıyla kendisinden önceki geleneğe kökten bir eleştiri getirme çabasındaki bütün tarihçilerle ortak bir yönü vardır onun sorgulama eğiliminin. Bayram’ın sorgulama tarzı da alışıldık olandan farklıdır; ilk çalışmasından sonuncusuna kadarki dönemde yazdıklarına bakmak yeterli olacaktır. Esasında onun belli konulara ilişkin yaklaşımı iki binli yıllarda kamusal alana girmiş olsa da daha yetmişli yıllardan itibaren belli konuları taslak halinde ele almaya başladığı söylenmelidir. Elbette yeni kaynaklarla ve yorumlarla sağlamlaştıran bir süreğenliktir söz konusu olan. Sözelimi 1979 yılında *Diyanet* dergisinde yayımlanan ve Babailer İsyanı konusu başta olmak üzere Ahmet Yaşar Ocak’la ihtilaflarının ve polemiklerinin başlangıcına sebep olacak olan “Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evren ile İlgisi” başlıklı yazısının girişi onun sonraki çalışmalarında karşımıza mesele ve mevzuları içermesinden ötürü önemlidir:

“Anadolu Türk Kültür ve medeniyetinin en karanlık dönemi hiç şüphelye yok ki, Anadolu Selçukluları devridir. Birçok araştırmalara rağmen henüz aydınlanamamıştır. Bu çalışmamızda bugüne kadar yapılan araştırmalarda Ahi ve Türkmenler tarafından veya onlara yakın çevrelerde yazılmış eserlerin mevcudiyeti bilinmediği için Türkmen ve Ahilere karşı olanların eserlerine dayanılarak bu devrin dinî, siyasî, sosyal ve kültürel karakteri incelenmeye çalışıldığı (...) için yanlış ve hatalı sonuçlara varıldığıın anlaşılacağına inanıyoruz.”⁹

Bayram tarafından öne sürülen bu düşünceler Türkiye Selçuklularına dair yapılan çalışmaların sınırlılıklarına işaret eden bir eleştiri içerermekte bu yüzyılın siyasî çatışmalarını yorumlamak için daha dikkatli olunmasını önermektedir. Bu yönüyle onun Türkiye Selçukluları’nın anlaşılmasına dönük katkılarının büyüklüğü her türlü izahtan varestedir.¹⁰ Ne var ki,

9 Mikail Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s.33.

10 Hiç şüphesiz bu yaklaşım onun görüş ve tezlerinin bütünüyle doğru olduğu anlamına gelmez. Nitekim Bayram’a dönük olarak yazılan birkaç eleştirel metinde bunların ipuçlarını bulmak mümkündür. M.Cüneyt Kaya “Bir Filozof Olarak Sirâceddin el-Urmevî(ö.682/1283): *Letâifü'l-hikme* Bağlamında Bir Tahlil Denemesi” *Divân* 2012/2, s.12-13. Fakat buna karşın devrin ilmi faaliyetlerine odaklanan araştırmacıların alanı tümüyle kuşatacak birikime sahip olmalarından dolayı muallakta kalan ifadelerin ötesine geçemedikleri de bir gerçektir. Mikail Bayram’a yöneltilen en yaygın suçlamalardan biri küçük anekdotları, tekil kaynakları fazla

Bayram'ın kitaplarıyla makalelerinin gerek tarihsel dönemlerle ilgili gerekse kavram ve kişi odaklı çalışmalarda kendine yer bulamamasından kaynaklanan genel bir probleme de işaret etmek gerekmektedir. Özellikle aynı devri çalışan ve öne çıkan isimlerin onu "kasıtlı" olarak unutmaması ve bilerek önemsememesi ve bu yaklaşımın anonimleşerek genel kabule dönüşmesi üzerinde mutlaka durulmalıdır. Maalesef bugüne kadar bu konu hakkında çok fazla bir şey konuşulup yazıldığı da yoktur. Fakat kendisinden bahsedildiğini veya atıf yapıldığını pek görmesek de, Mikâil Bayram'ın eserleri alanındaki güncelliğini ve farklılığını korumaya devam ediyor. Aslında, Bayram'ın eserlerinin, gerek akademik çevrelerde gerekse akademi dışı çevrelerde adsızlaştırılarak eleştiri konusu edildiğini söylemek yanlış olmaz. İster muhafazakâr isterse liberal olsun pek çok kişi onu karalamak için adeta yarıştı bir zamanlar. Hiç kuşkusuz onun Selçuklu tarihçiliğine katkısı, sadece tek başına ona atıf yapan çalışmalarla ölçülemez. Belki de daha fazlası atıf yapmayan çalışmalarda mevcuttur. Bu nedenle, zamanının en "nefret edilen" ve "çamur atılan" tarihçisi olduğu kadar görmezden gelinen fakat derin bir etki yaratma potansiyelini içinde barındıran eserlerin müellifi olduğunu bir kez daha kaydetmek gerekecektir.

Bundan dolayı Mikâil Bayram'ın tarihçiliğini belli mevzular etrafında bir giriş sunmadan önce onun hayatının önemli dönemlerini bir nebze de olsa tasvir etmek gerekmektedir. Çünkü Bayram'ın tarih sahasındaki çalışmaları belli açılarından hayatıyla paralellik arz etmektedir. Onun için öncelikle Bayram'ın biyografik hayatını bir miktar gözden geçirmek faydalı olacaktır. Amaç, okurun hem yazarın hayatına hem de Türkiye Selçukluları tarih yazımındaki ana tema ve konulara aşina olmasını sağlamaktır. Tarafsızlığın kolay olmadığı bu alanda objektifmiş gibi görünecek değilim. Buna karşın ele alınan konular çerçevesindeki arka planı beni bu mevzular içinde küçük bir katılımcı olarak konumlandırıyor. Avantajım ise, Bayram'ın ele aldığı konuların düzenli olarak benim de kafa yorduğum konular olmasıdır. Yazının girişinde bahsettiğim aktüel olma hâlinin böyle bir boyutu da var.

Yetiştirici Deneyimler

Hannah Arendt'e göre, İnsan hayatının temel ilkesi sona değil her zaman başlangıca ve yeni başlangıcın önceliğine dayanır. Bu yüzden insanla-

---

önemsediğidir. O nedenle, onun bu alanda daha çok kişiler üzerinden çok önemli çalışmalar üretmesi sürpriz olmamalıdır. Selçuklular devri yükselişini ve buhranını açıklayan çalışmalarını hatırlamak yeterlidir burada. Bazı araştırmacıların; mesela Ahmet Yaşar Ocak güvenilmez bulunduğu çalışmaların bazı araştırmacılarca; mesela Emine Uyumaz, Selçuklu tarihi için seçilen kitaplar arasında yer alması tartışmanın hararetini gösteren küçük fakat önemli bir bilgidir. Eleştirel ama yapıcı bir sentezle tartışma denemesinin yapılabilmesi için, Selçuklular devri kaynaklarına etraflıca vakıf olmanın yanı sıra çok geniş bir yelpazeyi içine alan Mikâil Bayram'ın makalelerinin hepsinin kitaplaştırılarak kamusal bir farkındalık oluşturulmasına ve tartışılmasına ihtiyaç vardır.

rın doğduğu tarih ayrı bir önem kazanır. İran’ın Hoy ilçesinden göçüp Saray’a yerleşen bir ailenin çocuğu olarak 1940 yılında Van’da dünyaya gelen Mikâil Bayram ilkokulu doğduğu ilçede hayat şartları çok ağır olan bir aile ortamında okur. 1953 yılında güç bela bitirdiği ilkokulun ardından üç yıl açıkta kalır. Bu zaman zarfında köy işlerinde çalışan Bayram, bu yıllarda okuma alışkanlığı kazanır. *Kerem ile Ash, Köroğlu, Emrah ile Selvihan* gibi halk hikâyelerini fırsat buldukça okur. Uzun kış gecelerinde *Kara Davut, Envârü’l Âşıkîn, Ahmediye, Muhammediye, Siret* gibi kitapların okunduğu toplantılara devam eder. 1955 yılında Özalp’te ortaokula başlayan Bayram bu yıllarda aynı zamanda Saray’da bulunan medreseye devam eder. Farsça, Arapça ve Osmanlı Türkçesini bu yıllarda öğrenen Mikâil Bayram, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okurken birkaç arkadaşıyla birlikte Büyük Doğu Fikir Kulübü’nü kurar. 1966’da “Zerdüş’t ve Avestası” başlıklı lisans teziyle üniversite öğrenimini tamamlayan Bayram iki yıl öğretmenlik yaptıktan sonra 1968 yılında Konya Yüksek İslâm Enstitüsü Fars Dili ve Edebiyatı öğretim görevliliğine tayin edilir. Burada İstiklâl Mahkemeleri müfettişliği yapan El- Ezher mezunu Tevfik Çiper’le tanışır¹¹. Buradaki görevi devam ederken İstanbul Üniversitesi Arap Fars Filolojisinde Tahsin Yazıcı himayesinde doktora çalışmalarına başlar. Konya tabir caizse ona her zaman “*Yaklaş bana, yaklaş, daha yaklaş/ Ayrılmı, uzak durma yakın gel*” demiştir. Doktora hazırlık safhasında “Konya Yusuf Ağa Kütüphanesinde bulunan Farsça El Yazması Eserler” adlı bir çalışma hazırlar. Doktora çalışmaları esnasında Türkiye Selçukluları devrinde Anadolu’daki dini ve fikri zümrelerin kendi meslek ve meşreplerine dair yazdıkları pek çok eseri belirlemiş olan Bayram, aynı zamanda sonraki yıllarda kaleme alacağı kitap ve makaleleri için de bir envanter çıkarmıştır. Haliyle doktora tezi ile sonraki yıllardaki çalışmalarını arasındaki süreklilik onun meseleler konusundaki fikri takibini göstermektedir. Aşağı yukarı kırk yılı bulan bu ilgi ve alaka Türkiye Selçukluları devrine ait birçok kültürel meselenin aydınlanmasına vesile olmuştur. İlahiyatçı ve Fars Dili ve Edebiyatı tarihçisi olarak yapmış olduğu çalışmalar adeta onu sürükleyerek tarih alanına götürmüştür.

Mikâil Bayram, 1969-1970 öğretim yılında yurt dışına çıkar; Bağdat ve Musul Kütüphanelerindeki el yazması eserleri görme imkânı bulur. Buralarda edindiği muktesabat onu bil mecburiye Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’da teşekkül eden siyâsî, ilmî ve sosyal olayların içine çeker. Çünkü el yazması eserlerde devrin olaylarına, gelişmelerine ve

11 Mikâil Bayram’ın tarih alanı dışındaki çalışmaları arasında yer alan *Fil Olayı’nın Mahiyeti ve Fil Suresi* çalışması kısmen de olsa bu tanışıklık çerçevesinde mütalaa edilebilir. Tevfik Çiper El-Ezher’de okurken Reşid Rıza’nın öğrencisi olmuştur. Bayram, bu çalışmasını 1- 3 Nisan 1994’te Bilgi Vakfı’nın tertip ettiği Kur’an Sempozyumunda sunmuş, metni Hikmet Zeyveli müzakere etmiştir.

yapılanmalarına ışık tutan bilgi ve belgelerle karşılaşmıştır.¹² 1973 yılında Kayseri İlahiyat Fakültesine, 1976 yılında ise Bursa İlahiyat Fakültesine atanır. 1975 yılında doktorasını tamamlayan Bayram ilahiyat fakültelerinde Osmanlı paleografyası, Fars dili ve edebiyatı, İslam tarihi gibi dersler okutur. 1979 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı bünyesindeki Türkiye Yazmaları Toplu Katalogu hazırlama heyetinde bulunur. Bu görevi esnasında Konya Yusuf Ağa Kütüphanesindeki el yazması eserlerin katalogunu hazırlamakla görevlendirilen Bayram burada bin kadar eserin tavsifini yapar. 12 Eylül 1980 darbesiyle iktidara gelen askeri idare tarafından bu görevinden alınan Bayram, bundan kısa bir süre sonra bu defa İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) adına Konya ve çevresindeki kütüphanelerde bulunan tabiat bilimlerine dair eserlerin tavsif edilmesi için görevlendirilir. 1980 yılında Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi tarih bölümüne atanan Bayram 1986 yılında alanı olan tarih konusundaki makalelerini *Kelime* dergisinde yayımlamaya başlar. Yoğunlukla Ortaçağ, Türk ve İslam Tarihinin kültürel meseleleri üzerinde çalışan Bayram, 1990'da doçent, 1996 yılında profesör olmuş Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Başkanı iken 2007'de emekliye ayrılmıştır.¹³ Bayram, gerek akademik gerekse kültürel içerikli dergilerde pek çok makale yayımlamış kimi zaman da tercüme yapmıştır. 1960 sonrası İslamcılığı bakımından önemli olan *Hilal*, *Oku*, *Kriter*, *Kelime* ve *İktibas* gibi dergiler yazılarının yayımlandığı dergiler olarak dikkat çekmektedir.¹⁴ Bu dergilerde yayımlanan tarih konulu yazıların akademisyen yahut profesyonel tarihçiler tarafından yazılmadığını; tarihi de içine alan birçok meraklı yazarlarca kaleme alındığı dikkate alınmalıdır. Burada hareketle onun en doğrudan etkisinin İslamcı çevreler üzerinde görülebileceğini; bilhassa da tasavvufa mesafeli yakalaşan İslamcılar üzerinde söyleyebiliriz. İslamcı çevrelerin yayımladığı dergiler, çok açık nedenlerle onun tarihsel çalışmalarına ilgi duymuşlardır. Neden böyle olduğunu anlamak zor değildir. Kanaatimce, Mevlânâ hakkında Bayram'ın ortaya koyduğu yorumlar İslamcılık içerisindeki tasavvuf eleştirisinin sadece teorik bir mesele olmadığını gösterecek bir biçimde değerlendirilmiş, onlara perspektiflerinin haklılığını kanıtlayan bir manifesto söylem vazifesi görmüştür. Bununla birlikte bu ilgi belli dönemler dışında İslamcı

12 Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s.5

13 Mikâil Bayram, *Sarâyî Divânı*, İnci Ofset, Konya, 2010, s.6-28.

14 *Kelime* dergisi Bayram'ın en çok makale yayımladığı; *Haksöz* dergisi ise Bayram'ın en çok röportaj verdiği dergi olarak öne çıkmaktadır. Safer Solmaz "Prof. Dr. Mikâil Bayram'ın Hayatı ve Eserleri" *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat*, Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan, [Editör]Mustafa Demirci, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s.13-20. Bu durumun günümüz Türkiye tarihçiliğindeki İslam ve Türk merkezci nüfuz savaşlarıyla ilişkilendirilebilecek bir boyuta sahip olduğu düşünülebilir. Nitekim, Bayram'ı savunan yazıların yayımlandığı yayın organları dikkate alındığında *Haksöz* dergisi öne çıkmaktadır. Hâkim olanın zaferinin sorgulanması sürecinde Bayram'dan alınan feyz her zaman göz önünde tutulmalıdır.

çevrelerde bir karşı kültür oluşturacak ölçüde derinleştirilememiştir. Hele geçen yıllarda bu mevzu etrafındaki sınırların, İslâmcılığın uyum siyasetleri neticesinde dikkate değer bir biçimde bulanıklaştığı söylenebilir. Öyle ki, Ali Bulaç *Postmodern Kaosta Kible Aarayışı*(2012) adlı son yayımlanan kitabında Mevlânâ tetkiklerinde neredeyse hiçbir yeri olmayan isimlere atıf yaparken Mikâil Bayram’ın eserlerine atıf yapmamakta hatta onu özenle dışarıda bırakarak, bilinen Mevlânâ portresini tasvir etmeye gayret etmektedir. Kendilerinden öncekilerin katkılarını unutmak, bu katkıları görmezden gelmek veya aynı katkıları değişik bir üslupla yeniymiş izlenimi bırakan ifadelerle kendine maletmek ya da özgün görünmek amacıyla yok saymak, entelektüel tecrübenin bize öğrettiği insani zaatlardan kaynaklanır. Buradan hareketle, genel olarak İslâmcı çevrelerin bir kısmının Bayram’ın metinlerinden habersiz olduklarını yahut uzak durduklarını, bir kısmının yanlış değerlendirmelere yol açacak biçimde onun metinlerinde karşımıza çıkan dünyayı bölük pörçük bildiklerini söyleyebiliriz. Bunların başka bir kısmının ise bu metinlerin temel iddialarını, farklı olma veya görünme tutkusunun güdülediği bir yeni yetmelikle ve bir çeşit retorik uğruna çarpıttıklarını görüyorum. Şunun altını bir defa daha çizmeliyim: Bayram’ın metinleri her şeyden evvel Mevlânâ’nın dünyasının maddileştirilerek eleştirilmesinin en etkili tarzını sunar. İslâmcıların da postmodern zamanlarda, hassaten 11 Eylül 2001 sonrasında onun bu metinlerinden yararlanarak hem yerel bir kısım aktörlerin hem de küresel aktörlerin Müslüman dünyaya dair politikalarını eleştirme konusunda, açık veya örtük bol bol yararlandığı görülmektedir. Fakat bu yararlanma hâlinin tarihsel düşünce doğrultusunda derinleştirilemediği de gözden kaçırılmamalıdır.

Mevdûdî ve Seyyid Kutub’un eserlerinin çok ilgi görmeye başladığı altmışlı yılların sonunda bu iki düşünürden çeviriler yapan Bayram’ın makalelerinin yayımlandığı dergiler arasında *Türk Kültürü*, *Cogito*, *Bilim ve Gelecek*, *Aşına*, *Vuslat*, *Tarih ve Toplum*, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, *Yedi İklim* ve *Hareket* sayılabilir. Yetmişli yıllardan iki binli yıllara kadar uzanan bir dönem içine alan makalelerden seçilerek oluşturulan *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*(2003) ile *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*(2004)¹⁵ adlı kitaplar yazarın meseleleri ele alma seyrinin mahiyetini ve sahip olduğu bakış açısını kısmen de olsa takip edebilecektir.

Türkiye Selçukluları devri fikri hareketler bakımından çok renkli, çatışmalı ve çeşitlidir. Bu devirde Anadolu’da yaygın olan fikir hareketleri üze-

15 Bu eserin adı, Türkiye’de tenkid kurumunu en iyi işleten isimlerden Orhan Şaik Gökyay kaynaklıdır: “ Sosyal bilimler alanında çalışanlar çok iyi bilir ve takdir ederler ki, Türkiye’de tenkid kurumunu en iyi işleten rahmetli Hocam Orhan Şaik Gökyay olmuştur. Eleştiri yazılarını 1982 yılında ‘Destursuz Bağa Girenler’ adıyla yayınlamıştır. Bir defasında “Menakibu’l Kudsiye’nin Neşri Üzerine” adlı eleştiri yazımı kendisine takdim ettim. Yazımı oracıkta okuduktan sonra bana : “Sen de bu yazılarını bir araya getir. *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler* adıyla yayınla” demişti. Ben de geç de olsa bu eseri yayınlamak onun bu tavsiyesini yerine getirmiş oluyorum.” Mikâil Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s.II

rinde tesirli olan kişiler ve onlara atfedilen eserler devrin haleti ruhiyesini anlamak açısından önemlidir. Zaman dışı kılınmış klasik metinler külliyyatını ruhani matrisi ve yorumlarıyla birlikte iyi kavramış olan Bayram'ın tarihçiliğini farklı kılan noktalar üzerinde durulurken yazma eserlerle olan ilişkisini de gündeme almamız gerekir. Ankara İlahiyat Fakültesi'nde öğrenci olduğu yıllarda hocası Necati Lügal'in teşvikleriyle yazma eserlerle tanışmaya başlayan Bayram'da yazma eserler üzerinde çalışmak bir tutku haline gelmiş; yazma eserler onun akademik çalışmalarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.¹⁶ Onun bütün çalışmalarının yıllardan beri el yazması eserler ihtiva eden kütüphanelerde yürüttüğü çalışmaların ürünü olduğu söylenebilir. Aslında bu alanda pek çok çalışmanın yapılması gerektiğinin farkında olan Bayram, bu kütüphanelerin içeriği bilindikçe Türkiye Selçukluları devrine dair konularda yeni bilgilerin elde edileceğini ve sosyo-kültürel tarihçiliğin güçleneceği kanaatindeydi:¹⁷

“Son zamanlarda Türkiye’de el-yazması eserler ihtiva eden kütüphanelerin muhtevası açıklandıkça ve bu kütüphane çalışmaları sürdürüldükçe, Selçuklular zamanında Ahi ve Türkmen çevrelerde kaleme alınmış birtakım eserlerin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. O dönemde iktidarların Türkmenler üzerindeki şiddetli kültürel ve siyasi baskıları yüzünden bu eserlerin tanınıp yayılmadığı, çoğu mahdut nüshalar halinde ve anonim eserler olarak el- yazması eserler ihtiva eden kütüphane izbelerinde günümüze gelebilmiştir.”¹⁸

1970’li yıllardan itibaren el yazması ihtiva eden pek çok kütüphane ve arşivden yararlanan Bayram, Türkiye Selçukluları devrinde telif edilen Farsça eserler ve belgelerin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamıştır¹⁹. Bu ça-

16 Bekir Şahin “ Mikâil Bayram’ın Defterleri”, *Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat*, Prof. Dr. Mikâil Bayram’a Armağan, [Editör]Mustafa Demirci, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s.379. Şahin, Bayram’ın defterlerine odaklanan onun çalışma yöntemi konusunda şu bilgileri aktarır: “ Önceleri bu çalışmalarında fişlere notlar almıştır ancak, daha sonra fişlerle uğraşmayı bırakıp defterler tutmuştur. El yazması eserlerden ilgisini çeken bilgileri, notları bu defterlerine zapt etmiştir.(...)”

Bu çalışmaların sonrasında Mikâil Bayram’ın pek çok makalesi ve kitapları bulunmaktadır. Çalışmaları incelendiği zaman büyük ölçüde bu el yazması eserlere dayandığı ve bu eserlerde bulunduğu yeni bilgileri, makaleleri ve kitaplarına konu yapmıştır.

Halen elinde ondan fazla defteri bulunmakta, bu defterler elden geçirildiği zaman Mikâil Bayram’ın ne kadar büyük bir azimle Türkiye’imizde el yazması ihtiva eden kütüphaneleri gezererek bu kütüphanelerde bulunduğu orijinal el yazması eserleri incelediği görülmektedir.” (s.379)

17 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya’da Dini ve Fikri Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.11.

18 Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s.182.

19 Mikâil Bayram, Ahi Evren’in “İmanın Boyutları” adıyla tercüme ettiği *Metali’ül-ıman* adlı eserini ilk olarak 1969 yılında Konya Yusufpaşa Kütüphanesinde tanımıştır. O tarihten itibaren tercüme etmeyi düşündüğü bu eseri 1978’de tercüme edebilmiştir. Mikâil Bayram, Ahi Evren, *İmanın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 51.

lışmalar aynı zamanda XI. yüzyıldan itibaren Anadolu’da meydana gelen İslami, ilmi ve kültürel yapılanmaların gelişme biçiminin daha iyi anlaşılmasına katkı sunmuş Türkiye Selçuklularına dair bilinmeyen pek çok hususun bilinmesini sağlamıştır. Bu bakımdan onun doktora tez konusunun Ahi Evren Şeyh Nasîrü’l-din Mahmud’un Hayatı, Çevresi ve Eserleri²⁰ oluşu kadar gecikmeli olarak yayımlanan ilk kitabının *Anadolu’da Telif Edilen İlk Eser: Keşful Akabe* (1981) başlığını taşıması da çalışma sahasını tespiti açısından son derece önemlidir²¹. Onun bu eseri aynı zamanda Anadolu’da Türkçe eser yazma geleneğinin Karaman Oğulları Devleti’nin Türkçeyi resmi dil ilan etmeleriyle başlamadığını da ortaya koyar. Bayram’a göre, Anadolu’da Türkçe eser yazma geleneği ilk olarak Danişmend Oğulları’nın meydana getirdiği fikrî ve kültürel ortam sayesinde gerçekleşmiştir.²² Bayram’ın, Türkiye Selçukluları tarihini bütünlüklü olarak kavrama çabasında olduğunun bir başka göstergesi de doktora tezi sırasında, doktorasının yan ürünü olarak ortaya çıkan *Şeyh Evhadü’l-din Hamid El-Kirmânî ve Menâkıb- Nâmesi*’dir. Hakkında epeyce malumat olmasına karşın ihmal edilmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan Şeyh Evhadü’l-din’in, Ahi Evren ve Ahilikle sıkı ilişkisinin olması onu bu menâkıbname üzerinde çalışmaya yöneltmiştir. Türkiye Selçukluları devri için menâkıbnâmelerin çok önemli bir kaynak olduğu hatırlandığında, Bayram’ın, bu devrin siyâsî, sosyal ve kültürel olaylarına ilişkin yazdığı birçok kitap ve makalesinde bu eserden geniş ölçüde yararlandığı açıktır. Bayram, bu vesileyle bu eseri birçok kere tanıtmış ve Anadolu Selçukluları devrindeki sosyal, siyâsî ve kültürel olayların mahiyetini kavramada birinci elden bir kaynak olduğunu ifade etmiştir. Ne var ki Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu’daki tasavvufî hayat, ayin ve merasimler hakkında önemli bilgiler ihtiva eden ve Anadolu’da telif edilen meşâyih menâkıbnâmelerinin ilki olan bu eser Bayram

20 Bayram’ın Ahi Evren’le ilgili çalışması; uzun zamandır tarihin galipler tarafından ve onların lehine yazılmakta ve bunun neticesinde de tarih yazımının sindirilmiş çevreler üzerindeki baskıyı, onları tarihsel geçmişlerinden ve dolayısıyla kimliklerinden mahrum etmeyi içeren bir baskı mekanizması olarak işlediğini gözler önüne sermektedir.

21 Mikâil Bayram eserin yayımlanmasından gecikmesi hususunda şu bilgileri naklediyor: “ Bu eser 1971 yılında tarafımızdan keşf edilmiş ve neşre hazırlanmıştı. Ancak yayımlanması hakkında önce Türk Tarih Kurumu’na, sonra da Kültür Bakanlığı’na yapılan müracaatlarımız neticesiz kaldı. Çok değerli hocalarım Prof. Dr. Aydın Sayılı ve Yılmaz Öztuna bu çalışmam hakkında çok sitâyîşkâr raporlar yazdıkları halde basılamayacağı tarafıma ifade edildi. Bu yüzden eser 8 sene gecikme ile İ.Ü Edebiyat Fakültesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi’nde 1979 yılında yayımlanabildi. Yayımlanmasından sonra da eser üzerindeki çalışmalarım devam etti ve bazı tesbitlerim oldu. Bunun sonucu olarak eser hakkındaki incelemelere bazı ekler yapmak gereği hasil oldu. Diğer taraftan 1. Baskıda eserin metni okunamayacak durumda olduğundan yeniden ve daha düzgün bir şekilde yayımlanmasına ihtiyaç duyuldu ve 1981 yılında Konya’da mahalli imkânlarla çok az miktarda olmak üzere 2. basımı gerçekleşti. Ancak çalışmalarım Danişmend Oğulları Devleti’nin Anadolu’daki kültürel mirasları üzerinde yoğunlaşınca “Keşfü’l akabe” adlı eser de bu devrin kültür ve medeniyetinin ürünü olması cihetiyle yeniden gündeme getirilmesine ihtiyaç duyuldu.” Mikâil Bayram, *Danişmend Oğulları Devleti’nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Unimat Ofset, Konya, 2009, s.12.

22 Mikâil Bayram, *Danişmend Oğulları Devleti’nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Unimat Ofset, Konya, 2009, s.46.

tarafından seksenli yıllarda tercüme edilmesine karşın eserin yayınlanma süreci oldukça gecikmeli olarak ancak iki binli yıllarda gerçekleşebilmiştir.

Geçmiş Algılayış Sürecinde Açılan Parantezler

Mikâil Bayram gerek kitapları gerek makaleleri gerekse tenkid yazılarıyla Türkiye Selçukluları tarihinde önemli bir dönemeçtir. Bundan dolayı söz konusu tarihsel kesiti düşünme ve yazma tarzının egemen halini sorgulamış ve sarsıntıya uğratmıştır. Mikâil Bayram için hazırlanan armağan kitabın ilk yazısında yer alan şu bilgiler onu anlamak bakımından son derece önemli ipuçları sunuyor:

“Mikâil Bayram, başta Anadolu’da ahilik ve ahiler olmak üzere, Türkiye Selçuklularının düşünce hayatı, teşkilat yapısı, Babai isyanının sebepleri Mevlana’nın siyasi ve ilişkileri ve mücadelesi konusunda, bu döneme ilişkin, pek çok tarihçinin haberdar olmadığı yazma kaynaklardan yıllarca derlediği bilgilerle, konuları yeniden düşünmemizi sağlayacak ve ezber bozan açılımlar getirdi ve tartışmalar başlattı. Bu tartışmalarda Mikâil Bayram’ın ortaya koyduğu yaklaşım ve yorumların ne kadar haklı ya da yanlış olduğu, ilerleyen yıllarda daha iyi anlaşılacaktır. Netice ne olursa olsun, O, başta Mevlana’nın siyasi kişiliği, Babailer isyanı, Ahiler, Anadolu Selçuklularının değişik problemleri gibi konularda tarihçileri yeniden düşünmeye zorlamış, bilgilerimizi ve yerleşik algılarımızı sorgulamamıza yol açmıştır.²³”

Fakat yaklaşımları Türkiye Selçukluları tarihinde periferik bakış açısına mahkum edildiği için geleneksel tarihyazımı müktedirliğini muhafaza etmektedir. Bu mahkum ediş en başta Bayram’ın Müslüman dünyanın Moğol istilasına uğradığı devirde yaşayan Mevlânâ’ya çok dar bir pencereden bakıldığını onun fikri ve siyasi yönünün göz ardı edildiğini düşünmesinden kaynaklanır. Fikir tarihi dolayısıyla devrin siyasi tartışmaları içinde ele alınmayan Mevlânâ’nın tarihsel bir kişilik olarak bütün boyutlarıyla kavranamayacağını düşüncesini ileri sürmektedir.

Mevlânâ’nın siyasi ve düşünsel karakteri tarihsel alanı her daim meşgul eden çok önemli bir tartışma olduğunu bir defa daha söylemeliyiz. Bayram’ın, Mevlâna- Moğol ilişkilerine dair yorum ve yaklaşımları Mevlânâ üzerindeki çalışmalara yeni boyutlar kazandırmış, yeni değerlendirmelere ve tartışmalara kapı açmıştır.²⁴ Hatta onun yaklaşımlarının

23 Mustafa Demirci, “Mikâil Bayram’ı Hatırlarken!...” *Selçuklu’dan Osmanlı’ya Bilim, Kültür ve Sanat*, Prof. Dr. Mikâil Bayram’a Armağan,[Editör]Mustafa Demirci, Kömen Yayınları, Konya, 2009, s.1

24 Mikâil Bayram’ın gerek bu kitabında gerekse başka yazılarında sunmuş olduğu Mevlânâ yorumu onun adının ‘kötü ünlenmesine’ sebep olmuştur. Bununla aban tabana zit olan Mevlânâ yorumlarının bulunduğunu biliyoruz. Öne çıkan bu yorumlar içinde Türkiye Selçukluları tarihçiliğinin farklı ve çatışmaları kutuplarından birini oluşturan Ahmet Yaşar Ocak’ın yaklaşımının iki tarihçinin süregelen yorum farkını göstermesinden ötürü önemli olduğunu söylemek gerekir. Ocak bu konuda şunları ifade ede: “ Onu [Mevlânâ’yı] insanların çilesin-

bu mevzudaki tarihçiliğin işleyen düzenini bozarak onu sekteye uğratan bir “olay” olduğunu ayrıca ifade etmek gerekmektedir. Gelgelelim, ege- men yaklaşımların etkisi altındaki zihinler, onun bu konuda söyledik- leri- ne bütünüyle vakıf olmaksızın körü körüne zan bineğine binerek onu susturmaya çalışmışlardır. Meseleyi bununla sınırlandırmayan Bayram, Mevlâna’nın babası Bahâ Veled ile Fahrü’-d-din-i Râzî arasındaki fikrî mücadelenin Anadolu’da Mevlâna ile Fahrü’-d-din-i Râzî’nin talebeleri arasında da devam ettiği kanaatindedir. Onun bu düşüncesi Mevlâna’nın eserlerindeki sembolik dünyanın maddileştirilmesini de sağlayarak farklı bir bakış açısını mümkün kılmaktadır.²⁵ Türkiye Selçukluları zamanını ve Mevlâna’nın yaşadığı XIII. yüzyılda meydana gelen tarihi ve siyâsî olay- ları detaylı bir biçimde anlamak bakımından şair ve ediplerin eserlerinin maddileştirilerek, belli bir kontekste yerleştirilerek okunmasının gerek- liliğine işaret edilen şu pasaj meselenin ne kadar zaruri olduğunu gözler önüne sermektedir:

“ Bu vesile ile Mevlânâ’nın eserlerinin Türkiye Selçukluları devri sosyal ve siyâsî tarihi için ne kadar büyük öneme sahip bulunduğu da görülmüş olacaktır. Bu konu bu çalışmamızla sınırlı değildir. Başka araştırmacıların da çalışma alanları ile ilgili olarak Mevlânâ’nın eserlerinden geniş ölçüde ya- rarlanabilecekleri izahtan vârestedir. Çünkü gerek ‘*Mesnevî*’de ve gerek di- ğer eserlerinde yaşadığı dönemin birçok sosyal ve siyâsî olaylarını hikâye ve meseller içinde anlatarak, şiirler ve mektuplar yazarak o olaylar hakkın- daki görüşlerini vermekte ve çevresindekileri yönlendirmektedir. (...)

Başta Mevlânâ’nın ‘*Mesnevî*’si ve diğer eserleri olmak üzere ilk devir Mevlevî yazarların eserlerinde Türkiye Selçukluları devrinin sosyal, siyâsî ve kültürel olayları ile ilgili ne kadar çok bilgiler bulunduğunu da bu ve- sile ile ortaya çıkarmış ve göstermiş oluyorum. Tarihçiler ve sosyologlar, Mevlânâ’nın ve çevresindekilerin ve Ahi Evren Hâce Nasîrü’-d-din’in eser- lerine vakıf olduktan sonra Türkiye Selçukluları dönemi ile ilgili olarak bu dönemde kaleme alınan eserlerin ve belgelerin satır aralarındaki bilgilere

---

den habersiz, sırtını Selçuklu aristokratlarına veya Moğol otoritelerine dayamış, sadece kendi çıkarlarının peşinde koşan, böylece gününü gün eden bir oportünist telakki edenler, Mevlânâ’ya en büyük haksızlığı yapmaktadırlar. Halbuki o tam aksine, elinden geldiğince Moğol yönetim çevrelerine yaklaşarak onların yumuşak bir tutum içine girmeleri için çalışmıştır.” Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* Makaleler- Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.198.

- 25 Mikail Bayram, Mevlâna’nın mektupları konusunda şu yorumları yapar: “Mevlâna’nın resmî makamlara ve devlet adamlarına yazdığı mektuplar ise Anadolu Selçukluları devrinin en buhranlı günlerindeki siyâsî durumu, devrin siyâsîlerinin zihniyet ve icrâatlarına ışık tutması açısından son derece önemi hâiz bulunmaktadır. Devrin siyâsî vesikâları niteliğindedir.” *Selçuklular Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.75. Mevlâna’nın, *Mesnevî*’sinde mesleği demircilik olan Ahi Evren’i “kötü huylu debbağ” olarak ona çatıldığını belirten Bayram, Mevlâna’nın ahlak anlamına gelen “huy” ke- limesi ile Ali Evren’in nisbet adı olan “Hoy” kelimesini tevriyelik olarak kullandığına dikkat çekmektedir. Mikail Bayram, Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 24.

ulaşılabilirliğini görecektir.(...) Keşke Ahi Evren ve diğerlerinin eserleri de Mevlânâ'nın Mesnevî'si kadar okunsaydı. Okunsaydı Anadolu'nun ilmî ve fikrî gücü daha yüksek ve daha renkli olurdu. Anadolu'da fikir ve sanat alanındaki gelişmeler daha farklı olacaktı. Şimdi bizler de o devrin tarihine daha objektif bakma ve görme imkânı bulmuş olacaktık.”²⁶

Gerek Mevlâna'nın gerekse Bahâ Veled, Sultan Veled ve Şems-i Tebrizî'nin eserlerinde anlatılanların devrin kültürel ve sosyal durumlarını anlamak amacıyla okunmasının önerilmesi Anadolu Selçukluları tarihi bakımından son derece önemlidir. İhmal edilen bu eserlerin siyasi, fikri ve ilmi hareketler hakkında içerdikleri bilgilerin fark edilmesi bakımından şu satırlar dikkat çekmektedir:

“Mevlâna'nın “*Mesnevî*”sinde akılcılığı yeren birçok hikâyeler bulunmaktadır. Mesnevî'deki ‘Kel Papağan’ hikâyesi bunlardan biridir. Sultânü'l-Ulemâ Bahâ Veled, “*Maârif*”inde, Şems-i Tebrizî “*Mâkâlât*”ında isim zikrederek Fahrü'd-din-i Râzî'ye şiddetle hücum ederlerken esas hedefleri Anadolu'daki Fahrü'd-din-i Râzî'nin talebeleri ve onun yolundan gidenlerdir. Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi de bu fikrî mücadelelerin bir halkasıdır. Mevlâna'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de bu mücadelede Ahilerin arasında yer almış ve Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayında önemli bir rol üstlenmiştir. Bu olaydan sonra Alâü'd-din Çelebi Ahi Evren'le birlikte Kırşehir'e göçmüştür. Bir müddet sonra (1261) Kırşehir'de Ahiler, Moğol yanlısı yönetime isyan ettiler. Bu isyanı bastırmaya memur edilen Emir Nûru'd-din Caca, isyanı bastırınca şehirdeki Ahileri kılıçtan geçirdi. Ahi Evren ile Mevlâna'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de burada öldürüldüler. Alâü'd-din Çelebi'nin cenazesi Konya'ya getirilmiştir. Mevlâna oğlunun cenaze namazını kılmamıştır.(...)

Mevlevîliğin Selçuklular zamanından beri Anadolu'da fikir üstünlüğünün sağlanması, akılcılığın büyük ölçüde zayıflamasına ve hattâ silinmesine sebep olmuştur. Bu durum Mevlâna'nın Anadolu'nun fikir tarihindeki yerinin ve etkisinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.”²⁷

Anadolu'yu kültürel yapısı içinde tanımanın Selçuklular zamanındaki dini zümreleri çok iyi tahlil etmeye ve tanımaya bağlı olduğunun farkında olan Bayram, elbette daha önce de bu konuda pek çok şey ifade etmişti, fakat onun *Ahi Evren- Mevlânâ Mücadelesi* adındaki bizce çok önemli kitabının yayımlanması, onun çok daha geniş bir okur kitlesi tarafından fark edilmesini mümkün kılmıştır. Şunu hemen belirtmeliyim ki; bu eserden yola çıkarak onun konu edindiği meselelerin diğer kitaplarının çoğuna et-

26 Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s.117-299.

27 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.71-73. Mikâil Bayram, Ahi Evren, *İmânın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 36.

kisi olmuştur. Özellikle Ahi Evren’le ilgili eserlerin giriş kısımlarına kısaca göz atıldığında bu tekrar durumu hemen fark edilecektir.²⁸ Bu ise kimi metinlerde ele alınan meselelerin okuru sıkacak boyutta tekrarı- nı beraberinde getirmiştir. Fakat kırk yıllık bir çalışma ve araştırmanın neticesinde kaleme alınan *Ahi Evren- Mevlânâ Mücadelesi*(2005) adlı eser daha geniş, daha yetkin ve daha zengin bir literatür çerçevesinde vücut bulduğu için Bayram’ın ileri sürdüğü tezlerin, değerlendirmelerin ve vardığı sonuçların bütünlüklü olarak görülmesini sağlamamıştır. Türkiye Selçukluları devrinin sosyal ve kültürel tarihinin bambaşka bir yaklaşımla ele alındığı eser, üzerinde durulan kişiler ve onların içinde yaşadıkları devrin dinî tarihini gerektiği gibi anlayabilmek bakımından merkezi bir yerde durmaktadır. Hem yeni kaynakların kullanıldığı hem de bilinen kaynakların satır aralarının okunmasıyla inşa edilen eser, Türkiye Selçukluları tarihi hakkında yapılacak bir şey kalmamıştır şeklinde ifade edilen tarihsel monopole ciddi bir itiraz getirmektedir.²⁹ Öte yandan Bayram’ın bu eserinde sunmuş olduğu çok önemli, çok geniş araştırma imkânı, tarihsel kişileri kültleştiren çevrelerde rahatsızlık meydana getirmiş, kendisinin çok sıkıntılı günler geçirmesine sebebiyet vermiştir. Öyle ki yıllardır üzerinde çalışma yaptığı konular hakkında konuşmama kararı aldığı söylemek zorunda bırakılmıştır. Bu bakımdan egemen akademik ve popüler orodoksi dışında farklı bir perspektif değiştirmek, gözlem noktalarını çoğaltmak ve kesıştirmek için çaba harcanması gerekmektedir.

Burada, eleştirel bilançolu bu dönemecin sebep olduğu mutasyonlardan bana temel görünen bazılarını Mikâil Bayram’ın kitapları üzerinden hatırlatmak ve kendimce yorumlamak istiyorum. Maksat onun eserlerinin tamamı hakkında ve bunlara yöneltilen eleştiriler konusunda detaylı bilgi sunmak değildir. Amaç Bayram’ın çalışmalarında öne çıkan hususları ana hatlarıyla tasvir etmektir. Zira Türkiye Selçukluları tarihinin daha iyi anlaşılabilmesi için buna ihtiyaç olacaktır.

Bir fikri veya olayı kendi devrine, bir toplumsal çerçeveye, entelektüel ve dilbilimsel bir ortama, kendisine ait bir zihinsel manzaraya yerleştirmekten oluşan bağlamsallaştırmaya müracaat edilmelidir. Bayram, Selçukluları kuşatan gerçekliği, olguları ve fikirleri bunların dönüşümlerini zaman içinde kavrayan bir bakışa sahiptir. Selçukluların Mutezile ve Eşarilik arasında yaşanan mücadelelerde ortaya koymuş oldukları tavırları

28 Benzer durum kısa ve uzun erimli makaleler çerçevesinde ağırlıklı olarak Selçuklular devrini ele alan başka yazarlarda da göze çarpmaktadır.

29 Tarihi yalnızca tarihe dair eserlerin satır aralarında okumanın yanlışlığına dikkat çeken Mikâil Bayram’ın şu sözleri onu çalışmalarının yaslandığı arka planı göstermektedir: “Halbuki, bir tarihçi için bir dönemde yazılan her türlü eser, o devrin tarihi kültürü ve medeniyeti için vazgeçilmez kaynaklardır. Tarihçi bunlardan müstağni olamaz. Tarihi sadece tarihe dair eserlerin satır aralarında görmeye çalışmak tarihçi için büyük bir kusurdur. Satırların aralarını da okumak ve hatta yerine göre satırların sadrına nüfûz etmeye çalışmak da gereklidir.” *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s.1

tarihselleştirerek yorumlaması buna örnek olarak verilebilir. Danişmend Oğulları'nın Aliyecilik mantalitesine dayanan bilimsel bir geleneği medreselerine yerleştirdiklerini ve bunun uzun süre devam ettiğini ifade eden Bayram, Danişmend İlinin bu vasfının Türkiye Selçukluları zamanında devam ettiğini belirttikten sonra Osmanlı idaresi zamanında bu vasfın kaybolduğunu düşündürmektedir. Ne var ki, bu bağlamsallaştırma her durumda kusursuz işlememektedir. Selçuklu ve Danişmendî devlet adamlarının ilmi faaliyetleri teşvik ve himaye etmelerini Mutezile mezhebine yakınlıklarıyla açıklaması fakat bu yakınlığın XIII. Yüzyıldan itibaren dini ilimlere özellikle de tasavvufa ve Sünnî İslâmî anlayışa hızlı bir yöneliş olduğunu belirtmesi bugün bu meseleler etrafında yapılan yeni çalışmalar nazarı itibara alındığında indirgemeci bir yorum olarak görülebilir. Yine aynı şekilde eserlerinde Türk-İslâm terkiibini yoğun olarak kullanması, Danişmend Oğulları'nın kültürel siyasetinden söz ederken “millî” ve “dinî” “Türkleşmek” ve “Türklük ülküsü” “millî irfan” tabirlerini³⁰ kullanmış olması onun tarihçiliğini yorumlarken gelenekselleşmiş olan “millîlik” kavramını da dikkate almak gerektiğini göstermektedir. İslâmcılık cihetinden onun çalışmaları ile ünsiyet kuranların bir kısmının onu yalıtarak, tirabzansız okumalarının veya ondan uzak durmalarının sebeplerinden biri bu olsa gerek. Kendi içinde çelişkisiz biçimde kesilip biçilip dikilmiş bir tarihsel telakkiyle karşı karşıya olmadığımızı ifade edebiliriz sanırım. Bu aynı zamanda tarihçileri değerlendirme sürecinde metodolojik bir sorun arz eder. Denilebilir ki, sadece düşünce tarihi yaklaşımını benimsemek, arı düşünce düzeyini tetkik etmek görece kolaydır. Fakat tarihçiliği böylesi idealist bir yaklaşımla ele almak Türkiye’de belli meselelerin ele alınma biçimini açıklayamayacaktır ve bu özellikle ‘millîlik’ söz konusu ise doğrudur. Şüphesiz, bu yorumda tarihsel gerçekliğe teka-bül eden bir boyutta bulunmaktadır. Emevî ve Abbasiler zamanında bir çok defa Bilâdü’r-Rum’u fethetmek için sefer düzenleyen Müslümanlar burayı ancak Selçuklu devletinin zuhurundan sonra fethedebilmişlerdir. Çoğunlukla İslâm ve Hıristiyanlık arasındaki mücadele ile biçimlenen Bilâdü’r-Rum’un İslâmlaşması sürecinde Türklerin ön planda bulunmuş olması dikkat çekmektedir. Türk nüfusunun Anadolu’ya göç etmesi, siyasi otoritenin Müslüman Türklerde olması Anadolu’nun İslâmlaşması yanında Türkleşmesi sonucunu da doğurmuştur.³¹ Başka bir deyişle, Anadolu’ya İslâm’ın yerleşmesi ve yayılması, kültürel yapının bir parçası olması Türklerin Anadolu’ya yerleşmesiyle başlayan Türkiye Selçuklu devletlerinin kurulması ve onun siyasal desteğiyle mümkün olmuştur. Bayram’ın, Anadolu’ya göç eden Türkmen halkı, iş ve meslek sahibi yaparak şehre yer-

30 Mikâil Bayram, *Danişmend Oğulları Devleti'nin Bilimsel ve Kültürel Mirası*, Unimat Ofset, Konya, 2009, s.35-45.

31 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.15. Jean-Pierre Bodmer, “Selçuklular Anadolu’da”, *Cogito*, 2001, sayı:29, s.42-46.

leşmelerini temin etmeyi amaçlayan Ahilik hakkında yapmış olduğu yorumlarda da şehirlerin Türkleşmesine dikkat çekildiği görülmektedir.³² Bu ihtiyat uyarısıyla birlikte bu kavramın kullanımının tutarlılığını koşulsuz bir biçimde tasdik etmek mümkün gözükmemektedir.

Bayram, halk efkârında efsaneye dönüştürülen menkıbeler ve menkıbeleşmiş şahsiyetleri anlamak bakımından da önemli yorumlar sunar:

“Anadolu’nun Türkler tarafından fethedilişini takip eden üç asır içinde, Anadolu’yu yeniden imar eden, Türkleşmesi ve İslamlaşmasında emeği geçen bir çok fikir adamı, şair, mutasavvıf, sanatkar, devlet adamının adı ve sanı unutulmuş, birçoklarının da sadece adı ve menkıbeleşmiş, şahsiyetlerinden bazı isler ve hikâyeler günümüze kadar gelmiştir. Anadolu’nun kültürel mimarları diyebileceğimiz bu kahramanların hatırası hâlâ Anadolu insanının hafızasında yaşamakta ve hatıraları saygıyla yad edilip titizlikle muhafaza edilmektedir. Anadolu’da bu dönemden kalma ve kurucusu bilinmeyen pek çok tekke ve zaviye ve içinde yatanın kim olduğu bilinmeyen yüzlerce yatır bulunmaktadır. Bu yatır ve makamlar Anadolu insanının kutsal sayıp tazimle ziyaret ettiği yerlerdir. Bu dönemde Anadolu’yu imar eden bu fikir adamları, Türkmen halkın rehberleri olmuş, muhtelif sosyal ve kültürel teşkilatlar da kurmuşlardır. Bu sosyal ve kültürel teşkilatlar sayesinde Anadolu, kültürel bakımdan imar edilmiştir. Ahilik de bu kültürel teşkilatlardan biridir.

Zamanla bu kahramanları destanlaştıran Anadolu insanı, bunlardan birçoklarının destanı şahsiyetini ve hatıralarını derlemiştir. Danişmend-nâme, Saltuk-nâme, Velayet-nâme, Dede Korkut Hikayeleri ve daha bir çok meşayih menâkıbnâmeleri bu tür eserlerdir. Anadolu bu bakımdan zengin bir literatüre sahiptir.”³³

Fakat menâkıbnâmeler her devirde her önemli şahsiyeti anlatmazlar. Devrin hâkim olan siyaset tarzının dışladığı kişilerin adları menâkıbnâmelerde anılmaz. Anadolu’da oldukça şöhretli olan Ahi Evren’in, siyasi olaylara karışmış olması ve Selçuklu Devleti yöneticilerine isyan etmiş ve bu isyanlar sırasında öldürülmüş olmasından dolayı Menakıb-ı Evhadü’-d-din-i Kirmani’de adının geçmemesi buna örnek olarak verilebilir.³⁴

Bayram’ın, olayları, devirleri, bağlamları ve fikirleri kavrama sürecindeki farklılığını derinlemesine bir kavrayışla görebilmek için mutlaka aynı

32 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.50.

33 Mikâil Bayram, *Ahi Evren, İmânın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 17-18.

34 Mikâil Bayram, *Şeyh Evhadü’-d-Din Hamid El-Kirmânî ve Menâkıb- Nâmesi*, Kardelen Yayınları, Konya, tarihsiz, s. 62.

devri çalışan diğer tarihçilerle karşılaştırma yapmayı denemek gerekir. Bu, Bayram'ın bakış açısının nasıl oluştuğunu görebilmek için neredeyse zorunlu bir önceliğe sahiptir. Zaten bir konudaki anlam, bir konunun farklı bakış açılarının toplamında ortaya çıkan bir şeydir. Bayram'ın Babailer İsyanına dair yorumları başta olmak üzere pek çok tarihsel olayı ve kişiliği değerlendirişi sözgelimi Ahmet Yaşar Ocak'ın mirasından büyük ölçüde farklılık taşır.³⁵ Bayram'ın tarihsel mevzuları ve meseleleri ele alışında sorunun kökenine ilişkin bir araştırma tavrına dikkat çekmek bakımından bir örnek üzerinde durmak istiyorum. Bayram, Babailer isyanını Ocak gibi, heterodoks bir hareket olarak görmez. İnsaf ve İslami ölçüler ışığında mesele ele alındığında II. Gıyasü'd-din Keyhüsrev ve yandaşlarının heterodoks olduklarının görüleceğini ifade eder.³⁶

Mikâil Bayram'ın pek çok çalışmasının tarih hakkındaki fikirler münazarasına bir müdahale olarak sunulmakta olduğunun farkında olmak gerekir. Tarihçilerin geçmiş yüzyılları yeniden kurarak kavramayı öne çıkarmaları sürecinde karşımıza çıkan yorumları aynı zamanda bir fikirler hesaplaşması olarak okunabilir. Yorum mahiyetinde olan fikirler son kertede siyâsî bir boyuta da sahiptir. Toplumlar tarihinin bir parçası da entelektüel tarihtir. Tarih yazımını aynı zamanda entelektüel bir uğraş olarak da gördüğümüzde Mikâil Bayram'ın çoğunlukla topluma folklorik bir kişilik olarak takdim edilen Hacı Nasîrî'd-Din Sadru'd-din Konevî, Şeyh Evhadiddin Hamid El Kirmanî Fatma Bacı³⁷ gibi tarihsel şahsiyetler üzerinden sürdürülen mücadeleleri birtakım karinelere ve akıl yürütmelere bağlı olarak aydınlattığını söyleyebiliriz. Bayram, bu tarz çalışmaları sayesinde birçok bilgiyi ilk defa ortaya koyduğu gibi entelektüel tarih bakımından son derece önemli olan yanlışlıkları da tashih etmiştir. Sözgelimi çok

35 Ahmet Yaşar Ocak, Mikâil Bayram'ın yaklaşımlarını tahfif etme tavrını bu mesele özelinde de sürdürür. Bayram'ın ileri sürdüğü yaklaşımın ilk sahibi olarak Mehmet Rami Ayas'ı gösterir. Ona göre Ayas'ın 1970 yılında hazırladığı doktora tezi olan *Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri* kitabı meseleyi sosyal tarihsel perspektiften değil ilahiyat üzerinden ele almakta ve Türkmenler'in esasında zalim Selçuklu yönetimine isyan eden Sünni olduğunu savunmaktadır. Bkz. *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da Türk-İslâm Heterodoksisinin Teşekkülü*, 2011, s.77-78. Bu vesileyle Reha Çamuroğlu'nun *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*(1990) kitabında karşımıza çıkan Marksist yönelimli yorumlar da dahil olmak üzere Babailer isyanının farklı anlamlandırma biçimleri üzerine yapılacak bir karşılaştırmanın oldukça yararlı olacağını ifade etmeliyim.

36 Ahmet Yaşar Ocak, sonraki yıllarda Babailer isyanının merkeze karşı geliştirilen siyasal amaçlı bir hareket olduğunu ve kesinlikle heterodoks İslam'ın Sünni İslam'a karşı giriştiği bir din savaşı olmadığını ifade edecektir. Bunun en önemli göstergesinin ise isyanın hedef olarak Sünni halkı değil yalnız Selçuklu yönetimini gözetmesi olduğunu söylediği ifadelerinin referansı olarak kendi yazmış olduğu *Babailer İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da Türk-İslâm Heterodoksisinin Teşekkülü* kitabını zikretmektedir. Fakat bu eserin birinci basımını değil 1996 tarihli ikinci basımını referans göstermektedir. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* Makaleler- Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.72-98.

37 Mikâil Bayram, *Fatma Bacı ve Bacıân-ı Rûm(Anadolu Bacıları Teşkilâtı) Nüve Kültür Merkezi Yayınları*, Konya, 2008.

eskiden beri Konya’da yaşayan Sadru’-din Konevî ile İran’da yaşayan Hace Nasreddini Tusî’nin mektuplaşarak ilmi konuları ele aldıkları kabul edilmektedir. Bayram mektupları el yazması nüshalardan inceleyerek, sözü edilen mektuplaşmanın Osmanlı devri yazarlarının yazdıkları gibi Konevî ile Tusî arasında değil; Ahi Evren adıyla bilinen Hace Nasreddin Mahmud arasında gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Fakat çoğu araştırmacı onun çalışmalarını hafife almakta, çoğu defa adını bile anmaksızın onu zan altında bırakmayı tercih etmekte fakat bütünlüklü bir eleştiri sun(a)mamaktadırlar. Bu minvalde Konevî mektuplaşmalarıyla alakalı olarak söylediklerini aktarmak yararlı olacaktır:

“Sadru’-din Konevî ile Ahi Evren birbirlerine yazdıkları mektupların bazıları aktüel konulara ait olmakla beraber büyük çoğunluğu bu iki bilginin bazı ilmi ve felsefi konulardaki münâkaşalarını ihtiva etmektedir. Kastamonulu Lâtîfi de bu mektupların Tûsî ile Konevî arasında teâtî edildiğini san[maktadır].

Münakaşaları çoğunlukla İbn-i Sinâ’nın fikir ve görüşleri etrafında dönmektedir. Sadru’-din Konevî daha çok soru sormak durumundadır. Ahi Evren’e yönelttiği sorularda bazen İbn-i Sinâ’nın belli bir görüşünü reddetmekte ve bu itirazlarında “el-Milel ve’n-Nihâl sahibi Şehristânî’nin İbn-i Sinâ’ya yönelttiği tenkidlere dayanmaktadır. Bazan da İbn-i Sinâ’nın belli bir görüşünün açıklanmasını istemektedir. Ahi Evren de onun bu soru ve itirazlarını cevaplandırırken genel olarak İbn-i Sinâ’ya müdafâ etmekte, bazen “Şeyhu’r Reîs’in maksadı şudur veya bunu demek istemiştir” diyerek, onun görüşlerine açıklık getirmeye çalışmaktadır. İki bilgin, zaman zaman birbirlerine eserlerini göndererek kritik etmektedirler. Bu fikir alışverişi sonunda Ahi Evren’le Konevî’nin birbirlerini etkiledikleri de söz konusudur.”³⁸

Konuyu Ahi Evren’in eserlerinin başlarına yazdığı Ahi Evren’in hayatına dair biyografik yazılarda da tekrar tekrar ele alan Bayram, Ahmed Eflâkî’nin onun hakkında naklettiği bilgileri değerlendirirken Konevî ile mektuplaşmalarına değinir:

“Gene Eflâkî bu Şeyh Nasîrü’-din’i, Sadru’-din-i Konevî’nin yakın dostu olarak tanıttığı için Konevî de eserlerinde bu zattan bahsetmiş olabilir düşüncesiyle eserlerini gözden geçirmeye başladık. Bu arada Konevî’nin yakınlarına, yakınlarının da ona yazdıkları mektupları incelerken, Konevî’nin Şeyh Nasîrü’-din’e, Şeyh Nasîrü’-din’in Konevî’ye yazdığı mektuplarla karşılaştık. Ancak, bu Şeyh Nasîrü’-din’in(...) eserleri

38 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.61-62. Mikâil Bayram, *Ahi Evren, İmânın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 31. Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s.27.

sonraki asırlarda başkalarına mal edildiği gibi, Konevî'ye yazdığı mektuplar da sonraki asırlarda çağdaşı ve adaşı(lakabdaşı) olan İranlı meşhur matematikçi ve filozof Hace Nasîrî'd-din-i Tûsî'ye (672/1224) maledilmiş olduğu tesbit olunmaktadır.”³⁹

Ayrıca Bayram, Sadru'd-din Konevî'nin İbnü'l Arabî'nin vahdeti vücud nazariyesini akli kurallar ve nasların desteğiyle izah ve isbat etmeye çalışmasında Ahi Evren'in önemli bir rolü olduğu kanaatindedir. Ahi Evren'e yazdığı mektuplarda devamlı bir şekilde ona sorular yöneltmesini bu çerçevede değerlendiren Bayram, Sadru'd-din Konevî'nin ömrünün son yıllarında sahip olduğu düşünce tarzıyla Mevlâna'dan farklılaştığını da ifade ederek, bir bakıma Konevî'nin eserlerinin sondan başa doğru okunmasını da önermektedir. Öte yandan hem Ahi Evren'in hem de Sadru'd-din Konevî'nin ahir ömürlerinde karamsar, çevresine ve dünyaya küsmüş bir ruh haline kapıldığını ifade ederek zulüm ortamlarının insanlar üzerinde oluşturduğu tesire dikkat çekmektedir. Bu bağlamda, Ahi Evren'in “Mehdi artık gelmelidir” haykırışı ile Sadru'd-din Konevî'nin *Mehdi Risalesi* yazması ve vasiyetinde kara günlerin yaklaşmasından dolayı gençlerin bir an evvel Anadolu'yu terk etmelerini istemesi zikredilebilir. El yazması eserler üzerinde yapılan titiz çalışmaların neticesi olan bu tespitler onun *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri* adıyla yayımlanan son kitabında görülebilir⁴⁰. Fakat bu konular diğer çalışmalarda hiç gündeme getirilmemekte Sadru'd-din Konevî hakkında üretilen yanlış bilgiler tekrar edilerek olduğu gibi sürdürülmektedir. Tarihsel alanın, geçmiş konusunda bir mücadele alanı olarak görüldüğünü kavramak bakımından Ekrem Demirli'nin *Sadreddin Konevî* kitabıyla Mikâil Bayram'ın kitabının karşılaştırılmalı olarak okunması gerekmektedir. Zira Bayram'ın eseri Konevî hakkında yazılıp çizilenlerin gözden geçirilmesinin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Öyleyse yapılması gereken şey tarihi kişilikler ve çevreleriyle ilgili ciddi sorunları göz ardı etmek değil zanları/vehimleri bir yana bırakıp “tarihin” hakikatini kabul etmek olmalıdır.

Moğolların 1243 yılında Anadolu'yu işgal ederek Selçuklu Devletini hakimiyetleri altına almalarından sonra oluşan Moğol yanlısı yönetime karşı mücadele eden Ahiler ve Türkmenler Konya başta olmak üzere Anadolu'nun değişik yörelerinde; Denizli, Karaman, Çankırı, Ankara, Kırşehir, Aksaray ve uç bölgelerde zaman zaman devlete karşı ayaklanırlar⁴¹. Ahi Evren'in Anadolu'da meydana getirdiği fikir hareketi ve oluştur-

39 Mikâil Bayram, Ahi Evren, *Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 75.

40 Mikâil Bayram, *Sadru'd-din-i Konevî Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, Hikmetevi Yayınları, 2012, İstanbul.

41 Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s.7

duğu Ahilik teşkilatı üzerinde ağır bir baskı ve imha siyaseti uygulanır⁴². Devlet yöneticileri onları sindirmek için ellerinde bulunan tekke, hânîkâh ve medrese gibi kurumları onların ellerinden alma yönünde icatlar yapar. 1261 yılından itibaren Moğol baskısına dayanamayan Selçuklu yönetimi Ahilerin Konya’yı terk etmelerini zorunlu kılan bir ferman yayınlamıştır. İşte bu süreçte yaşanan gelişmeleri büyük ölçüde Mevlânâ tarafgirliği ile nakleden Ahmet Eflâkî’nin *Menâkıbü’l-Ârifin* metnini tarihsel olarak anlamaya çalışması da dikkate değer bir husustur⁴³. Mevlâna ve etrafındakilerden hatıralar ve hikayeler nakleden bu esere farklı sorunsallar üzerinden eleştirel bir mesafe ile yönelen Bayram, bazen epeyce farklı sorulara cevap bulabilmek için bu metni bağlama bağlayan bir okuma stratejisi uygular:

“*Ahiliğin kadınlar kolu olan Bacı Teşkilâtı’na mensup kadınların da Konya’da faaliyet gösterdikleri görülmektedir. Bu genç kızlar Şey Zeynü’l-din Sadaka’nın Sadırlar Mahallesi’ndeki Hanıkahının müdavimleri idi. Mevlâna’nın kızı Melike Hatun da bir zamanlar bu kadınlar cemaatı arasına katılmıştır. Ahmet Eflâkî’nin bildirdiğine göre Şems-i Tebrizî Konya’ya gelince bir defasında bu kızlar cemaatını uzaktan görmüş ve yanındakilere “Bu cemaatin arasında bir tek bur var” demiş. İncelemişler o tek nurun Melike Hatun’dan kaynaklandığını tesbit etmişler ve Melike Hatun’u onların arasından alıp getirmişler. Bir daha da Melike Hatun’un o cemaatin arasına girmesine müsaade etmemişlerdir. Eflâkî’nin bu açıklamalarından Şems-i Tebrizî ve Mevlâna ve çevresindekilerin bu kadınlar cemaatına (Fakiregan) muhalif oldukları anlaşılmaktadır.*”⁴⁴

Tartışmanın Sürekliliği

Bayram’ın pek çok çalışmasında Ahi Evren’in Anadolu’nu İslâmlaşmasında önemli bir yeri olduğu üzerinde durarak, Ahi Evren’i Türkmen halkın rehberi olarak öne çıkardığı bilinmektedir. Ona yöneltilen eleştiriler yahut suçlamalardan biri Ahi Evren’i fazla önemseydiği noktasındadır. Ahi Evren’e dönük vurguyu abartılı ve eserleri hakkında gösterilen referansları spekülâtif bulan tarihçiler de vardır. Ahmet Yaşar Ocak, Bayram’ın Fuad Köprülü’nün ortaya koyduğu metodolojiyi geliştirmek yerine onu tahrif ettiğini iddia etmektedir:

42 Mikâil Bayram, Ahi Evren, *İmânın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 11.

43 Mevlânâ ve Mevlevilik konusundaki en önemli eserlerden biri olan Eflâkî’nin bu eserin sunduğu imkanların farklı okumalara açık olduğunu hatırlamak gerekir. Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* Makaleler- Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.198.

44 Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s.53. Mikâil Bayram, Ahi Evren, *İmânın Boyutları*, Tercüme, İnceleme ve Araştırma, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2008, s. 28-29.

“(...) Köprülü’nün ortaya koyduğu metodolojiden, onu geliştirmek, hat- ta yeni katkılarda bulunmak şöyle dursun, belli birtakım sebepler yüzün- den bütünüyle inhiraf edilmiş olmasıdır. Bu çerçevede Mikâil Bayram’ın 13. yüzyıl Anadolu’sunun kompleks din tarihini sadece Ahi Evran etrafın- da döndüren çalışmalarını hatırlatalım.”⁴⁵

Bayram, Ahmet Yaşar Ocak’ın Türkiye Selçukluları devrine bakışın- da genel olarak Osmanlı devrinde kaleme alınan metinlerin tutsaklığını gördüğü için bu bakışın genelleştirilmesinin metodolojik sınırlılıklarına dikkat çeker. Osmanlı devri tarihçilerinin ve yazarlarının Ahi Evren’i tanı- yamadıklarını ifade eden Bayram, muhtemelen Ocak’ın ifadelerini de bu çerçevede anacaktır. Öte yandan, Bayram’ın, Ocak’ın 1980 ve 1984 yılında yayımladığı iki eserine getirdiği eleştiriler Ocak’ın meselelere hissi yaklaş- masına sebep olmuş gibidir. Anadolu Selçukluları tarihini kaynaklarına inerek ele alan Ocak, Bayram’ın Babailer İsyanı konusunda *Hareket* ve *Menakibu’l-Kudsiyye*’nin yayını konusunda *Kelime* dergilerinde yapmış olduğu eleştirilere cevap vermemiş fakat eserlerinin sonraki basımların- da bu eleştirileri dikkate alarak gerekli düzeltmeleri yapmıştır.⁴⁶ Bu ba- kımdan Ocak, Bayram’ın *Hareket* dergisinde yayımlanan yazısına çok şey borçludur denilse abartılı olmaz.⁴⁷ Bayram, Ocak’ın kendi eserlerine dönük

45 Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi* Makaleler- Araştırmalar, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.48. Ocak’ın Tük din tarihçığının genel görünümlerini tasvir ve tenkit ettiği yazısındaki şu ifadelerin muhataplarından birinin “Ahi Evren’e mensup” Mikâil Bayram olduğu açıktır: “(...) muhafazakâr genç kuşak din ve tasavvuf tarihçilerinin çoğu- özellikle ilahiyatçı formasyonundan gelenler- akademik bir formasyondan gelmelerine rağmen (...) Mevlânâ, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Ahi Evran ve benzeri konu- larla yazdıkları kitap ve makalelerde çok belirgin bir apolojiye sapmakta, adeta öteki kesimlerle bir nüfuz mücadelesine girmekte, karşısındaki araştırmacı kesimi ise tamamiyle Türklük ve İslam faktörünün çevre dışı bırakan, ama en az birinciler kadar bilimsellikten uzak bir tutum içinde bulunmaktadır.” A.g.e. s.123. Bunun yanında Bayram’ın, Ahi Evren konusundaki çalışmalarının özgünlüğünü seve seve kabul eden araştırmacılar da bulunmaktadır.

46 *Kelime* dergisinde 1986’da yayımlanan eleştirinin üslubu Bayram’ın birilerini muazzeb etmek için eleştiri yapmadığını göstermesi bakımından ayrıca ele alınmalıdır: “Şunu kabul etmek gerekir ki, bir tek nüshaya bağlı kalarak bir eseri neşre sunmak kolay bir iş değildir. Hele bu nüsha, ‘Menakibu’l-Kudsiyye’ nüshası gibi bozuk ve kısmen noktasız bir yazıyı, ve garib ta’bir ve kelimeleri muhtevî ise sahih bir metin tesbit etme işi daha da zorlaşır. Bu bakımdan burada naşirlere yöneltilcek tenkidin, onların ilmi za’fına değil, yaptıkları için zor ve külfetli olduğuna delâlet etmiş olacağımı öncelikle belirtmek zorundayız.(...)”

Umarız ki sayın naşirler en kısa zamanda eseri yeniden gözden geçirir, ciddi bir metin ıslahı cihetine gider ve eserin ikinci baskısını yaparlar. ” Mikâil Bayram, *Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler*, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s.75-78.

47 *Hareket* dergisinin Mart 1981 tarihli sayısında yayımlanan Mikâil Bayram’ın “Babailer İs- yamı Üzerine” başlıklı yazısına dergi yöneticilerin yazmış olduğu sunuş Ahmet Yaşar Ocak’ın eserinin temel söylemini anlamak bakımından kayda değerdir. Sunuşun ikinci paragrafından sonrasını mesele hakkındaki ihtilafı ortaya koyuşundan dolayı dikkat çekmek istiyorum: “Babailer İsyanı’nı(...) bütünüyle ele alan ilk eser, geçtiğimiz günlerde Dergâh Yayınları arasında yayımlanan ve Dr. Ahmet Yaşar Ocak Bey tarafından doktora tezi olarak hazırlanan eserdir. Bu eserde birçok konu yanında kaynaklara dayanılarak Babai hareketinin heteredoks (gayr-ı Sünat) bir yapıya sahip olduğunu da vurgulamaktadır.

Esas olarak Ahi Evren ve Ahilik üzerine çalışmalarını sürdüren Dr. Mikâil Bayram, Ahi- lerle münaşebetleri dolayısıyla Babailer İsyanıyla da ilgilenmiş (...) bu sayıda yayımladığımız

hissiyat yüklü eleştirilerine cevap verirken Türkiye Selçukluları devrine ilişkin araştırmaların nasıl yapılması gerektiğine de değinir:

“Türkiye Selçukluları dönemi siyasî ve kültürel olaylarını doğru teşhis ve tasvir etmek için o devrin kaynaklarına, arşiv belgelerine nüfuz etmek zaruridir. Demek istiyorum ki, kültür tarihi araştırmacıları sadece tarihî ve menkabevî eserlerin satır aralarına bakarak ve bunlarla yetinerek sağlıklı sonuca varamazlar. Sayın Ahmet Yaşar Ocak gibi daha Mevlâna’nın “Mesnevî”sini ve diğer eserlerini okumadan Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu’da cereyan eden kültürel macerayı teşhis edip anlamak ve sonra bunu tasvir etmek mümkün değildir. Selçuklular zamanında Anadolu’da te’lif edilmiş henüz yayımlanmamış sayıları yüzü aşan eserler ve yüzlerce risale ve mektuplar var. Bunların daha adını duymamış araştırmacıların bu sahada fütursuzca ahkâm kesmeye kalkışmaları elbette doğru değildir. Belli kurum ve kuruluşların himayesini kazanarak eserler yayımlamakla iş bitmiş olmuyor.”⁴⁸

Öyle görünüyor ki Mikâil Bayram’ın meçhul kalan, Osmanlı bibliyografalarının dahi farkına varmadığı eserler üzerinden yapmış olduğu neşirler er geç Selçuklu devri tarihinin anlaşılması açısından vazgeçilemez eserler hüviyetine kavuşacaktır. Bayram, Tasavvuf ve mutasavvıflar hakkında önemli bilgiler içeren İbnü’s Serrac’ın eserini tanıtırken sözü Ahmet Yaşar Ocak’a getirir ve şöyle devam eder:

“Bu eser ortaya çıktıktan sonra bugüne kadar bir çok dinî zümre ve kişileri bu ‘heteredokstur’, şu ‘sünnidir’ falanca değildir, diye tasnif edenlerin bu iddia ve görüşleri üzerinde bir daha düşünmeleri gerekecektir. Sayın meslektaşım Ahmet Yaşar Ocak şüphesiz bu eseri görmüş olsaydı Baba Saltuk hakkında kaleme aldığı eseri çok daha muhtevalı ve daha tutarlı, gerçeklere dayalı bir eser olurdu. Fakat meslektaşımız böyle yeni ortaya çıkan eserlere inanmamakta ve böyle eserlere dayandırılan bilgileri spekülasyon olarak vasıflandırmaktadır.”⁴⁹

İki tarihçi arasında entelektüel farklılıktan kaynaklanan fakat bununla

---

yazısında; o devir resmi tarihilerinin, Mevlevî müelliflerin konuyu aslından saptırdıkları ve dolayısıyla Babai hareketini gayr-i Sünni bir yapıya kavuşturdukları kanaatindedir. Ona göre Babai hareketi Sünni bir yapıya sahiptir. Bu sayıda yer alan yazı Mikâil Bayram’ın görüşlerini vermektedir. Etkileri ve tartışmaları günümüze kadar gelen böyle bir hareket etrafındaki fikir, görüş ve araştırmaların sarahate kavuşmasına yardımcı olur ümidiyle bu yazıyı yayımlıyoruz.” Öte yandan *Babaîler İsyanı*’nın ilk baskısına yazılan önsözün birkaç katı uzunluğunda olan ikinci baskının önsözünde Mikâil Bayram’ın adının ve bu yazının hiç anılmamış olması da tarihçiler arasındaki husumetin derecesini gözler önüne sermektedir. Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyamı Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 5. Baskı, 2011, s.XI-XVII.

48 Mikâil Bayram, *Sosyal ve Siyasî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlâna Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s.28

49 Mikâil Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s.235.

kalmayan tartışmanın devam ettiğinin de göstergesi bu satırlar. Kimi zaman doğrudan, eleştirel ve ironik bir tarzda oluşan cevaplar her iki yazarın metinlerinde bulunabilir. Aslında Bayram, Ocak'ın hocasından el alan profesyonel bir tarihçi tavrıyla eski bilgileri/kaynakları temaşa edip, kaynak arama işlerinden el etek çekmek yerine; eski kaynakları dikkate alıp onları anlamaya çalışırken, gözünün önündeki kaynakları görmediği veya görmek istemediğini düşünmekte ve onu eleştirmektedir.

Günümüze geldiğimizde ise, Mikâil Bayram'ın Türkiye Selçukluları tarihçiliğine ilişkin olarak yapmış olduğu tespitlerin pek çok açıdan, artarak güncelliğini koruduğunu görüyorum. Bayram'ın eserlerinin makaleleri ile birlikte ele alındığında 'külliyyatının' Türkiye Selçukluları tarihini yeniden düşünmek için değerli bir imkân olarak karşımıza çıkmakta olduğunu tekrar söylemeliyim. Durum onu gösteriyor ki, Türkiye Selçukluları hakkında yapılan çalışmalar Mikâil Bayram'ın çalışmaları dikkate alınmadığında eksik ve kusurlu olmaya mahkûmdur. Bu bakımdan Bayram'ın eserlerinin ve makalelerinin içine doğdukları yılları göz önünde bulundurularak tekrar fakat tekrarlardan arındırılarak yayımlanmasının önemli olduğunu düşünüyordum.⁵⁰ Bundan sonra Bayram'ın eserlerinde ve tarihsel çalışmalara kazandırdığı tarihsel keşiflerini yalnızca aktarmak değil, söz konusu eserler üzerinde çalışacak onları tahlil edecek bir perspektife sahip olmak gerekmektedir. Buna karşın yol açtığı zorluklar yahut medyada konuşurken engellenmiş olmanın neticesi olarak karşımıza çıkan *pathos* kaynaklı kimi bilgi yanlışları da göz önünde bulundurulmalıdır. Ama bütün bunlar son kertede okurların, eleştirmenlerin kendi düşünceleri için malzeme bulabilecekleri düşünceler sunmasından dolayı ayrıca önemlidir. Yorum sürecinin kifayetli şekilde yapılması durumunda, bu eserlerin mahiyetine yönelik anlama teşebbüsleri daha nitelikli hâle gelebilecektir. Belki, Türkiye Selçukluları tarihi alanındaki yorumların "tarihin havını tersine tarama" kulvarına girmeleri mümkün olabilecektir. Dikkatle değerlendirildiğinde onun çalışmalarının *ebter* yahut *muakkibsiz* kalıp kalmayacağı; tarihçiler üzerinde ciddi bir tesir oluşturup oluşturmayacağı; bunun hangi koşullar altında gelişip, zenginleşeceğine ve bugünde ne tür işaretlerinin olduğu ise ayrıca düşünülmalıdır.

50 Elbette bu, birbiriyile ilintisi olan konular hakkındaki tekrarlar için geçerli değildir. Zira bu tür tekrarlar farklı yerlerde okurlara yeni hatırlatmalarda bulunmakta, yeni açılımlar sağlamaktadır.

Some Notes on Mikail Bayram’s Historian

Asım Öz

Studies on Turkey Seljuks are important in many respects. In order to understanding of identity-based orientations, Turkey Seljuks studies prepare the ground for efficient intellectual debates which have actual dimensions. Mikail Bayram is one of the researchers who studies on Turkey Seljuks and his studies are remarkable. Especially he approaches to Ahi Evren to be constituent element of Anatolian history in his studies on Ahi Evren. On the other hand he discusses official and popular comments of Mevlana. This article will focus on the historiography of Mikail Bayram.

Key Words: Mikail Bayram, Turkey Seljuks, Ahi Evren, Mevlana, Identity.

Bin Cevre Oldum Müstehak: Mikail Bayram Tarihçiliği Üstüne Kenar Notları

Asım Öz

Türkiye Selçukluları üzerine yapılan çalışmalar bir çok açıdan önem taşımaktadır. Aynı zamanda kimlik temelli konumlanışların anlaşılması bakımından Türkiye Selçukluları etüdleri aktüel boyutu da olan verimli entelektüel tartışmalara zemin hazırlamaktadır. Bu alanda dikkat çekici çalışmalar yapan araştırmacılardan birisi de Mikail Bayram’dır. Özellikle Ahi Evren üzerine yaptığı çalışmalarda onu Anadolu’da tarih yapıcı bir unsur olarak değerlendirmiş diğer taraftan Mevlana’nın resmi ve popüler yorumlarıyla tartışmaya girmiştir. Bu makalede Mikail Bayram tarihçiliği üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mikail Bayram, Türkiye Selçuluları, Ahi Evren, Mevlana, kimlik.

Meçhul Meşhur Bir Tarihçi: Ali Birinci

Güngör Göçer

SDÜ Sos. Bil. Enst.

Ülkemiz içinde bulunduğumuz zaman diliminde bile hâlâ bilime ve bilim adamına gereken değerin tam olarak verilmediği bir anlayışın pençesinden kurtulamamış bir manzara arz etmektedir. Eğer bunun aksi olsa idi birçok önemli çalışmaya imza atan bilim adamlarımızın ve yaptıkları çalışmaların sürekli göz önünde olması gerekirdi. Bu böyle olmadığı içindir ki, ülkemizde yoğun bir şekilde işi ile meşgul bilim adamlarının adları pek bilinmemektedir. Bu bilinmezlik aslında popülerleşme olarak adlandırabileceğimiz medyatik olmama hali olarak da algılanabilir. Bu nedenle popülerleşmemek veya medyatik olmamak çok da olumsuz bir durum değildir zaten; o alanla ilgilenen kişiler hakkını hak sahibine verecektir. Böyle popülerleşmeyen veya medyatikleşmeden tarih alanında kılı kırk yararcasına çalışan akademisyenlerden birisi de Ali Birinci'dir.

A. Birinci televizyon programlarında veya gazetelerde bolca görünen, tarihle özel olarak ilgilenmeyen sıradan insanların bile yeterince tanıdığı şöhretli bir isim değildir. Bu yönü ile meçhul bir tarihçidir.¹ Ama tarihle ilgilenen; kitaba, özellikle de hâtıratlara ilgi duyan insanların âşinâsı olduğu bir isimdir ki bu yönü ile de meşhur bir tarihçidir. A. Birinci'nin şöhretli

1 Ali Birinci'nin meçhullüğü, 2008-2011 yılları arasında TTK Başkanlığı yaptığı dönemde yaptığı çalışmalar ve daha sonra da görevinin sona ermesi veya erdirilmesi noktasında, meşhurluğa doğru evrilmiştir. Bu aşamada özellikle başkanlığının sona ermesinden sonra farklı düzlemlerdeki çeşitli gazetelerde hakkında çıkan yazılar veya kendisi ile yapılan röportajlar bunun açık bir göstergesidir. Bu konuda bkz: A. Turan Alkan, Çalmadım Çaldırmadım, http://www.zaman.com.tr/ahmet-turan-alkan/calmadim-ve-caldirmadim_1181244.html; A. Turan Alkan, Ali Birinci, http://www.aksyon.com.tr/aksyon/columnistDetail_getNewsById.action?newsId=23209; Ali Dağlar, Çalsaydım ve Çaldırsaydım Böyle Olmazdı, <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/18758239.asp>; Levent Yılmaz, Tarihçinin Mutant Olarak Portresi, <http://www.taraf.com.tr/levent-yilmaz/makale-tarihcinin-mutant-olarak-portresi-ali-birinci.htm>, Teyfur Erdoğan, Türk Tarih Kurumu Başkanlığında "Medyatik Olmayan" Bir İsim: Prof. Dr. Ali Birinci, <http://www.yeniaktuel.com.tr/tur110.161@2100.html>.

bir isim olmadığı ifade edilirken burada kastedilen “şöhret” kavramının ne olduğu ve neyi ifade ettiği oldukça önemli bir konudur. Çünkü şöhret, popüler kültürün toplum üzerindeki etkisini anlamak için önemli bir kavramdır. “Şöhret yalnızca medya tarafından imal edilip imge tüketicisi izleyicilere sunulan basit birer fabrikasyon ürün değildir. Bu yönü ile sadece medya değil, aynı zamanda izleyici ve hayran topluluklarının arzularının da etkili olduğu göz ardı edilmemelidir.”² Bu nedenle A. Birinci’nin şöhretli olmaması onun bilinmezliğinin bir göstergesi olarak algılanmamalıdır ve zaten kendisi de bu konuda “Tarihçilik bir işportacılık işi ve pazarı değildir. Burada kitabın veya ileri sürülen bilgilerin ve fikirlerin çok itibar görmesi, yapılan işin değeri hakkında, bir ölçü olamaz... Ancak kısa vadede işportacı gibi davrananların ürünleri, bir pazarlama marifetiyle, piyasaya hâkim olabilir ve müşteri bulabilir. Yaptığı işe inananların piyasa şartlarını düşünmeden çalışmalarını ve ellerinden gelen olgunlukta eserlerini vermeleri gerekir. Çevrenin aferinleri veya tenkitleri bu mesâiye fâsıla verdirmemelidir.”³ diyerek “şöhret” kavramına karşı mesafeli bir duruş sergilemiştir. Ali Birinci yaptığı çalışmalarla tarih bilimine önemli katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam etmekte olan tarihçilerimizden biridir. Bu nedenle bu yazımızda Ali Birinci ve onun tarih bilimine katkılarını tarih anlayışı çerçevesinde incelemeye çalışacağız.

Aslen Trabzonlu⁴ olan A. Birinci, 1941 yılında Hendek’e yerleşen Şeker Bey ve Müzeyyen Hanım’ın evliliğinden 25 Ağustos 1947’de Hendek’in Balıklı Şeyh köyünde doğdu. İlk mektebin ilk üç senesini köyünde, son iki senesini ise Hendek’te okudu ve Cumhuriyet İlkokulu’ndan (1960) mezun oldu. Hendek Orta Okulu’nu (1963) bitirdikten sonra “ilçede lise bulunmadığı için aile dostlarından bir polisin delâletiyle”⁵ Ankara Polis Koleji’ne girdi ve 1966’da buradan mezun oldu. Akabinde Polis Enstitüsü’ne başladı fakat birinci sınıfta bu okuldan ayrıldı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat ve Maliye Bölümü’nden 1973 yılında mezun oldu. Bu arada 1971 yılında geleneğe uyarak akrabasından Güzide Hanım’la evlendi ve bu evlilikten üç çocuk sahibi oldu.”⁶ Bundan sonra üç yıl Emniyet Genel Müdürlüğü’nde komiser yardımcısı olarak çalıştıktan sonra Cumhuriyet Üniversitesi Fen- Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü’ne asistan olarak atandı ve disipliner bir ilgiyle tarihe yöneldi. 1993 yılında doçentliğini aldı ve 2000 yılında da Yakınçağ Tarihi Profesörü oldu. Polis Akademisi’nde görev yaparken, 2002-2004 yılları arasında Kırgızistan’ın

2 Şöhret kavramı ve bu kavramın tarihsel gelişimi hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Chris Rojek, *Şöhret*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2003

3 Ali Birinci, M. Şükrü Hanioglu’na Cevap Princeton’da İttihatçılık ve Hanioglu’nun Tarih Usulüne Katkıları, *Muhafazakar Düşünce*, S.12, Bahar 2007, s. 209.

4 Orta Sayfa Sohbetleri, *Dergâh*, S.134, Nisan 2001, s.12.

5 Beşir Ayvazoğlu, *Defterimde Kırk Suret*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s.193.

6 Ayvazoğlu, a.g.e., s. 194.

Manas Üniversitesi'nde hem dersler vermiş hem de üniversitenin Sosyal Bilimler Dergisi'nin çıkarılmasına katkıda bulunmuştur. Daha sonra 4 Ağustos 2008 tarihinde Türk Tarih Kurumu Başkanlığı görevine atanmış ve bu görevi 3 yıl sürmüştür. Birinci hâlen Polis Akademisi Araştırma Merkezi Başkanlığı'nı yürütmektedir.

A. Birinci'nin yazı hayatına girişi ise ilk olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrenci derneklerinden Hür Düşünce Kulübü'nün yayın organı Millî Düşünce Dergisi'nde yayınladığı şiirleri ile başlamıştır. Daha sonra Fikir ve Sanatta Hareket dergisinde de şiirleri ve ilk denemeleri yayınlanmıştır. Akademisyenlikle beraber A. Birinci'nin Osmanlı Devleti'nin son devrine ait çalışmaları Tarih ve Toplum, Dergâh,⁷ Türk Yurdu, Yeni Türkiye, Polemik, Kebikeç, Müteferrika ve Muhafazakar Düşünce gibi dergilerde yayınlanmıştır. Bu çalışmalar özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış "ismi olup cismi olmayan" siyâsî ve tarihî şahsiyetler ve onların hâtrâtları hakkındadır. Bu çalışmalarının dışında doktora tezi olarak hazırlanan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası"⁸ adlı eseri hâlen alanında yapılmış en önemli çalışma olarak kabul edilmektedir. Ayrıca 31 Mart Vak'ası⁹; İttihat ve Terakki¹⁰ ile ilgili makaleleri de bu konulara yeni bir bakış açısı getirmesi ile oldukça önemlidir.

Ali Birinci ve Tercüme-i Hâl

Yıllarca tarihle ilgili araştırmalar yapmış bir bilim adamının zaman içerisinde kendine özgü bir tarih anlayışının oluşması da kaçınılmazdır. Çünkü yapılan araştırmalar araştırmayı yapan kişinin zihin dünyasının ete kemiğe bürünmüş hâlidir ki, bu boyutu ile araştırmacısından izler taşıması kadar doğal bir şey olamaz. Bu izlerin takip edilebileceği en iyi yer ise araştırmacının eserleridir. A. Birinci'nin yazdığı metinler incelendiğinde ilk dikkati çeken hususlardan birisi A. Birinci'nin kendi ifadesiyle, "şimdiye kadar hiç dikkati çekmeyen veya mesele olarak bile görülmeyen mevzulara dair"¹¹ in-

7 Dergâh Dergisi, Türkiye'de uzun yıllardır yayınlanan bir kültür dergisi olması hasebiyle önemli bir ekol de oluşturmuştur. Bu ekolün oluşmasında özellikle Nurettin Topçu'nun ve onun kurduğu Hareket Dergisi'nin adının özel bir yeri de vardır. Ali Birinci'de bu ekol içerisinde önemli bir isimdir ve derginin kuruluş yıllarında önemli birçok yazısı yayımlanmıştır. Özellikle bu dergide İsmail Kara ve Mustafa Kutlu ile birlikte yazılarını yayımladığı dönemde dergi ülkemiz kültür hayatında önemli bir konuma ulaşmıştır.

8 Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

9 Ali Birinci, 31 Mart Vak'asının Bir Yorumu, *Türkler*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, C. 13, s.193-211.

10 Ali Birinci, İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi, *Tarih ve Toplum*, S.52, Nisan 1988, s. 17-23; Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyet Sonrasındaki İlk Nizamnamesi, *Tarih Yolunda Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvalı*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012., s. 63-99; Siyasileşmenin İlk Devresi, *Tarih Yolunda...*, s.131-152.

11 Birinci, *Tarih Yolunda...*, s.7.

celemeler yapmasıdır. Farklı bir ifade ile Ali Birinci'de dikkat çeken husus "başkalarının mikro tarihçilik diye isimlendirdiği hücre tarihçiliği"¹² olarak adlandırılan bir yaklaşım tarzına sahip olmasıdır. Bu doğrultuda özellikle tercüme-i hâller Birinci'nin üzerinde en fazla çalıştığı alandır demek çok da yanlış olmayacaktır. Tercüme-i hâl alanında İbnü'l Emin Mahmud Kemal İnal ve M. Zeki Pakalın gibi önemli isimleri bir tarafa bıraktığımızda, bu alanda çok fazla mesai harcanmadığı tespitinde bulunmak mümkündür. Bu alanda yapılan çalışmaların azlığının en önemli nedenlerinden birisi tercüme-i hâli araştırılan kişi ile ilgili kaynaklara ulaşmanın zorluğudur. Birçok tarihçi bu zorluğu göze alamadığı için tercüme-i hâllerden uzak durmakta, bu da beraberinde çok fazla tâlibi olmayan bir alanı karşımıza çıkarmaktadır. Bu nedenle A. Birinci'nin bu alanda çalışmalar yapması, aynı zamanda bu alandaki önemli bir boşluğun doldurulması adına ayrıca bir öneme sahiptir. A. Birinci'ye göre "Tercüme-i hâl ferдин tarihidir. Tarih yazıcılığının en kadim ve en cazip türünü teşkil etmektedir. Ancak bununla beraber bin bir cepheli bir insanın tanınmasının, tartışılması ve yazıyla ifade edilmesi gibi çok zor ve ince işçilik gerektiren bir mesuliyet olduğu ortadadır. Bu arada ferдин tarihi ile cemiyetin tarihi veya diğer bir ifade ile içtimaî irade ile ferdi irade arasındaki münasebetin ortaya konulması bu işin en hassas noktasını teşkil etmektedir."¹³ Anlaşıldığı üzere A. Birinci'nin çalışmalarının merkezinde insan vardır. Ancak bu insanlar bazen birçok kişiye göre kıyıda köşede kalmış, tarihin soluk sayfalarındaki kişiler, bazen de adı herkes tarafından bilinen, ama başka bir yanı bilinmeyen kişiler olmuştur.

A. Birinci'ye göre tercüme-i hâlleri hazırlarken öncelikle başvurulacak en önemli kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan Sicill-i Ahvâl Defterleridir.¹⁴ Ayrıca kurumlarda ve Emekli Sandığı'nda bulunan sicil dosyaları da diğer önemli başvuru kaynaklarıdır. Fakat bu yolla bir sonuca varmak "çoğu zaman tâkat-fersâ ve haysiyet-şiken zorlu bir mücadeleyi gerektirmektedir. Kısaca terâcim-i ahvâl sahasında büyük bir varlık içinde kahreden bir darlık ve yokluk bahis mevzuudur."¹⁵ Buna rağmen A. Birinci tercüme-i hâl çalışmalarını büyük bir özveri ile yapmış ve yapmaya da devam etmektedir. Bu alanda özellikle "Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi" adlı eserde tercüme-i hâl çalışmaları vardır. Ayrıca Dergâh, Türk Yurdu, Tarih ve Toplum, İstanbul Araştırmaları, Kebikeç gibi dergilerde yayınladığı tercüme-i hâllerin bazılarını 2001 yılında "Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât" adıyla toplamıştır. Bu

12 Birinci, *Tarih yolunda ...*, s. 7.

13 Ali Birinci, *Tarihin Gölgesinde Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2001, s. 5.

14 Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan bu defterlerde araştırma yapmanın zorlukları hakkında bkz. Ali Birinci, *Terâcim-i Ahval Araştırmalarında Arşiv Meseleleri*, *Tarih Hududunda*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013, s.111-123.

15 Birinci, *Tarihin Gölgesinde ...*, s. 6.

kitap hakkında “Tanımaya değer insanlarımız ve şahsiyetlerimiz var. Bu maksadımızın yerini bulması ilk ve en büyük hedefimiz ve heyecanımdı. Bu bakımdan kitap hedefine ulaştı.”¹⁶ sözleriyle kitabın gayesini ortaya koymuştur. Daha sonra tercüme-i hâllerden bazılarını da 2010 yılında “Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2”¹⁷ adıyla kitaplaştırmıştır. Bu kitaba yazdığı takdim yazısında, “tek heyecanımız ve arzumuz, daha ziyâde kalemiyle eser veren, kültürümüze ve devlet hayatımıza katkıda bulunan, ilk anda tanındığı sanılan, ancak yakından bakıldığı zaman haklarında hiçbir bilgiye sahip olunmadığı görülen şahsiyetlerin hayatını, ana çizgileriyle de olsa, ortaya koyabilmektir.”¹⁸ diyerek kültürümüze öyle veya böyle hizmet etmiş kalem erbabını tanıtmaya gayesini taşıdığını ifade etmiştir.

A. Birinci tercüme-i hâl çalışmaları sırasında ulema, mülkiye, hariciye, adliye, seyfiye mensuplarından birçok tarihî şahsiyeti ve eserlerini kuru birer isim olmaktan kurtararak tarih bilimine katkıda bulunmuştur. Bu kapsamda dikkati çeken tercüme-i hâllerden bazıları şunlardır: İstanbul Muharriri Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey,¹⁹ Leskovikli Mehmed Rauf,²⁰ Abdullah (Kölemen) Paşa,²¹ Server İskit,²² Türk Matbuâtının İlk Tarihçisi: Selim Nüzhet Gerçek,²³ Kitâbistan Mülkünün Sultanı: Ali Emiri Efendi,²⁴ Mevlânzâde Rıfat Bey,²⁵ Osman Turan’ın Hayatı ve Eserleri,²⁶ Dr. Atif Hüseyin ve Muhtırası,²⁷ Ahmet Bedevi Kuran: Jön Türklüğün Tarihçisi,²⁸ Ispartalı Hakkı Bey: Sade Türkçeye Adanmış Bir Ömrün Hikâyesi,²⁹ Kâzım Nâmi Duru’nun Hayatı ve Eserleri,³⁰ Refik Halid Karay’ın Hayat Hikâyesi ve Hâtıraları.³¹

16 Orta Sayfa Sohbetleri, Biyografi Kitapları Ne İşe Yarar? *Dergâh*, S.134, Nisan 2001, s.12.

17 Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhûleden Birkaç Zat-2*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

18 Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 5.

19 Birinci, İstanbul Muharriri Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Tarihin Gölgesinde...*, s.101-108.

20 Birinci, Leskovikli Mehmet Rauf, *Tarihin Gölgesinde ...*, s. 165-174.

21 Birinci, Abdullah (Kölemen) Paşa, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 225- 227.

22 Birinci, Server İskit, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 258-266.

23 Birinci, Türk Matbuatının İlk Tarihçisi: Selim Nüzhet Gerçek, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 245-257.

24 Birinci, Kitabistan Mülkünün Sultanı: Ali Emiri Efendi, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 275-281.

25 Birinci, Mevlanazade Rıfat Bey, *Tarihin Gölgesinde...*, s. 381-386.

26 Birinci, Osman Turan’ın Hayatı ve Eserleri, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 98-117.

27 Birinci, Dr. Atif Hüseyin ve Muhtırası, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 226-235.

28 Birinci, Ahmet Bedevi Kuran: Jön Türklüğün Tarihçisi, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 236-262.

29 Birinci, Ispartalı Hakkı Bey: Sade Türkçeye Adanmış Bir Ömrün Hikayesi, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 277-287.

30 Birinci, Kazım Nami Duru’nun Hayatı ve Eserleri, *Tarihin Alacakaranlığı...*, s. 306-336.

31 Birinci, Refik Halit Karay’ın Hayat Hikayesi ve Hâtıraları, *Tarihin Alacakaranlığında...*, s. 413-443.

Hâtıralar ve Hâtıratlar:

Hâtırat, yaşanmış olayların anlatıldığı otobiyografik eserlerin ortak adıdır. Batı edebiyatlarında XVI. yüzyılda özel bir tür hâlinde ilk örnekleri görülen hâtırat Doğu milletlerinde genellikle tarih, seyahat, tezkire, menâkıb gibi daha yaygın türlerde yazılmış eserlerin içinde yer almaktaydı. Zamanla ayrı bir tür olarak kabul görmeye başlayan hâtırat türüne ait yazı ve kitaplar Osmanlı Devleti'nde 1870'ten sonra nisbeten çoğalmaya başlamıştır.³² Bu nedenle özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin anlaşılmasında bu dönemi ihtiva eden hâtıraların vereceği zengin malzeme önemli bir kaynaktır. Toplumda önemli işler ifâ etmiş şahısların hayatlarına yönelen ilgi kaçınılmaz olarak hâtıratları da içine almak zorundadır. Bu nedenle A. Birinci de doktora tez çalışmasını bir kenara bırakırsak, spesifik konular üzerine eğilmekten ziyade yoğun bir şekilde insan merkezli tercüme-i hâl araştırmalarına yöneldiği için, bu durum beraberinde hâtıratlara yönelen bir alâkanın oluşmasını kaçınılmaz hâle getirmiştir. Çünkü "ferdin tarihinde" onun en önemli ürünü olan hâtıratlar vazgeçilmez bir değere sahiptir. Bu eserlerde belgelere yansımayan gündelik yaşamın arasına sıkışmış sosyal, ekonomik ve siyasal konular başta olmak üzere, birçok bâkir bilgi yer almaktadır.

Hâtıratlarla ilgili olarak "çok dikkate değer bir gerçek de resmî vesikalârın ve kaynakların devletin sesi, hâtıratların ise vatandaşın sesi veya tepkisi olarak görülebileceğidir. Bir bakıma idare edenlerin ve idare edilenlerin sesinden bahsetmek mümkündür ve tarihî gerçek bu ikili koronun sesinden teşekkül edecektir. Hiç şüphesiz bu iki sesin birbirinin yerini alması da gerekmemektedir. Her iki türden kaynağın, tarih usûlünün kâidelerine göre terkibinden tarihin gerçeği ortaya çıkacaktır."³³ Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken bir husus hâtıraların bir tarih araştırmasında oldukça önemli bir yere sahip olmasına rağmen ne kadar güvenilir bir kaynak olduğunun tartışılır olmasıdır. Zira sonuçta hâtıralar onu yazan kişinin bakış açısını, öfkelerini, kıskançlıklarını veya siyasal tercihlerini yansıtmaktadır. Böyle düşünüldüğünde devletin sesi olan belgelerle³⁴ vatandaşın sesi olan

32 Orhan Okay, *Hâtırat, TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, C. 16, s. 445-449. Okay'a göre bu türün 19. Yüzyıl Osmanlı toplumundaki ilk örnekleri şunlardır: Ziya Paşa'nın *Defter-i A'mâl'i*, Muallim Naci'nin *Medrese Hâtıraları* çocukluk ve gençlik hâtıralarını ihtiva eden türün ilk örneklerindedir. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir ve Ma'rûzât* adıyla yayımlanan evrakı ise kendisi de bir vak'anüvis olan müellifinin Tanzimat dönemine ait siyasî hadiselerini müşahade ve yorumlarıyla beraber veren ilk siyasî hâtırat örneğidir. Ebüzziyâ Mehmed Tefik'in *Yeni Osmanlılar Târîhi de Abdülâziz devrinin ortalarından başlayarak 1876'ya kadar devam eden siyasî hadiselerin, özellikle Yeni Osmanlılar'ın karıştığı olayların anlatıldığı önemli bir hâtırat*.

33 Birinci, *Tarihî Hududunda Hâtırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 38.

34 Belge kavramının tarihçi için ifade ettiği anlam konusunda Cemil Koçak "Belge denildiğinde yalnızca devlete ait kağıtları anlayanları bir yana bırakacak olursak aslında belge, çok daha geniş bir alanı kapsar. Bütün kurumsal dökümanlar belgedir. Kişisel evraklar belgedir. Mektuplar, kartpostallar belgedir. Karalama notları, basit kişisel notlar ve dökümanlar, kişisel ajandalar

hâtıratların karşılaştırmalı biçimde incelenmesi araştırmannın güvenilirliği adına oldukça faydalı olacaktır. Bu düşünce doğrultusunda da özellikle hâtıratlara büyük bir önem veren A. Birinci hâtırat türünden eserlerin tarih araştırmalarındaki yerinin ne olduğu ve ne olması gerektiği konusunda da çeşitli yazılar yazmıştır.³⁵ Ayrıca birçok hâtıratı yayına hazırlayarak teorik olarak vurguladığı hâtıraların önemini ve bunların yayınlanması sırasında dikkat edilmesi gereken hususları, bizzat uygulama fırsatını da bulmuştur.³⁶

Hâtıratların özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşanan yıkılış travmasının ve siyasal çalkantıların açıklanmasındaki anahtar rolü, günümüzde hâtıralara hem yayıncı hem de okuyucu açısından yoğun bir ilginin doğmasına neden olmuştur. Bu ilgi dolayısıyla birçok yayınevi hâtırat dizileri oluşturarak bazen yeni bazen de uzun yıllar önce basılmış hâtıraları okuyucuya yeniden takdim ederek bu rüzgardan faydalanma yolunu seçmişlerdir. Ancak burada amaç çoğu zaman kültürel bir boşluğu doldurmaktan ziyade bu işi bir kazanca tahvil etmek olduğu için yayın anlayışı da bu merkezde oluşarak bu konuda gereken titizlik gösterilmemiştir. Hâtıralara yönelen bu yoğun ilgi sonucu oluşan yayıncılık anlayışı A. Birinci'ye göre beraberinde birçok usulsüzlüğü de getirmiştir. Örneğin

belgedir." diyerek yalnızca devlet tarafından düzenlenmiş dökümanlara belge nazarı ile bakan ve diğer dökümanları bu kategoriye sokmayan belge fetişistliğine karşı çıkıyor. Ayrıca devletin düzenlediği belgenin de salt doğru addedilmesi anlayışını da sorgulayan Koçak devletleri idare edenlerin ideoloji tercihleri ve bakış açıları, konjonktürel durumları ve kişisel çıkarları gibi nedenlerle belgelerde istenmeyen şeyleri yansıtmayabileceklerini de ifade ederek bu konuda araştırmacıların dikkatini çekmektedir. Cemil Koçak, *Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır*, TİMAŞ YAYINLARI, İstanbul 2012, s. 14-15.

- 35 A. Birinci'nin hâtıratlarla ilgili olarak kaleme aldığı yazılardan bazıları şunlardır: " Hâtırat Türünden Eserlerin Türk Folkloru Araştırmalarındaki Yeri, Birinci, *Tarih Yolunda...*, s.11-17; Hâtırat Türünden Kaynakların Tarih Araştırmasındaki Yeri ve Değeri, Birinci, *Tarih Yolunda...*, s.18-27; Hâtıraların Bir Müdafaası, Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s.37-63; Bir Tarih Kaynağı Olarak Hâtırat Türünden Eserlere Dair Meseleler, Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s. 64-82; İktisat Tarihi Araştırmalarının Bir Kaynağı Olarak Hâtırat Türünden Eserler." Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s.83-110; Hâtırat mı, Roman mı?, *Türk Yurdu*, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s. 89-91.
- 36 A. Birincinin yayına hazırladığı hâtıratlarla ilgili olarak vermiş olduğu dipnotta "metnine hiçbir müdahalede bulunmaksızın baskıya hazırlayıp neşrettiği hâtıra metinlerinden bazıları şunlardır" diyerek metne müdahale konusundaki hassasiyetini açıkça belirtmektedir Bu eserlerden bazıları şunlardır: 1- Abdülmeccid Fehmi (Derin), *Manastırın Unutulmaz Günleri* (Haz. Ayşe Şen- Ali Birinci), İzmir 1993, 44 s.; 2- Selim Nüzhet Gerçek, *İstanbul'dan Ben de Geçtim* (Haz. Ali Birinci- İsmail Kara), İstanbul 1997, 296 s.; 3- Mahalle Mektebi Hâtıraları (Haz. İsmail Kara- Ali Birinci), İstanbul 1997, 194 s.; 4- Süleyman Necati Güneri (Haz. Ali Birinci) *Hâtıra Defteri*, İstanbul 1999, 118 s.; 5- Mahmut Nedim Bey, *Arabistan'da Bir Ömür* (Haz. Ali Birinci), İstanbul 2001, 228 s.; 6 Ahmet Kemal Üçok, *Görüp İşittiklerim* (Haz. Ali Birinci), Ankara 2002, 591 s.; 7- Hasan Üçok, *Çankırı Tarih ve Halkiyatı* (Haz. Ali Birinci), Ankara 2002, 435 s.; 8- Zeki Mesud Alsan, *Mustafa'nın Romanı- Memleket Çocuğu* (Haz. Ali Birinci), Ankara 2002, 239 s.; 9- Zeki Mesud Alsan, *Mustafa'nın Romanı- Hürriyet Pervanesi* (Haz. Ali Birinci), Ankara 2006, 280 s. 10- Mahmut Nedim Kerkük, *Hâtıratım* (Haz. Ali Birinci), Ankara 2002, 192 s.; 11- Mehmet Selahaddin, *Bildiklerim* (Haz. Ali Birinci- Cüneyd Okay), Ankara 2006, 196 s.; 12- M. Şerif Korkut, *Hayattan Çizgiler- Tanıdıklarım* (Haz. Ali Birinci), İstanbul 2006, 112 s.

hâtıratın sadeleştirilmeye çalışılması esere müdahaledir ve önemli hatalardan birisidir.³⁷ Çünkü bu durum sadeleştirmeyi yapan kişinin kendi yorumunu yazarın yorumuymuş gibi ortaya koymasına neden olur ki, bu tavır metodolojik açıdan mahsurlu olduğu gibi eserin ilmî değerini de zedelemektedir. Ayrıca hâtıraların yayını sırasında yazar isminin konulmasında da usulsüzlükler yapılmaktadır ve bu durum eseri yazan ile yayına hazırlayanın kimler olduğu konusunda karışıklığa neden olmaktadır.³⁸ Bir diğer usulsüzlük de tefrikaların kitap haline getirilmesi sırasında hâtıraların asıl isminin kitaba konulan isimle herhangi bir alâkasının bulunmamasıdır. Bu konuda iyi bir örnek olarak Tarık Mümtaz Göztepe'nin hâtıraları zikredilmektedir.³⁹ Tüm bunların yanında hâtıraların kitaplaştırılmasının iplik dikişsiz ve dizinsiz yapılması da A. Birinci'ye göre zikredilmeye değer önemli hatalar arasındadır.⁴⁰

Yukarıda zikrettiğimiz hususların dışında hâtıraların tarihsel olarak güvenilirliği⁴¹ bağlamında tek başına yeterli birer malzeme olarak değerlendirilmesi hatalı bir yaklaşımdır. Çünkü, hâtıra olarak elimize geçen belgenin ne zaman yazıldığı yani sıcağı sıcağına mı, yoksa aradan bir süre geçtikten sonra mı yazıldığı ilk elden önemli konulardan birisidir. Sıcağı sıcağına yazılan hâtıralarda duyguların etkili olması daha muhtemelken aradan belli bir süre geçtikten sonra yazılan hâtıralarda da zihinsel yanılgılar ve yanlışlıklar olabileceği dikkate alınmalıdır.

Bu kapsamda bir diğer önemli husus da hâtıra olarak elimize geçen metnin gerçekten kendisine izâfe edilen kişi tarafından yazılıp yazılmadığıdır.⁴² Bu konu özellikle Abdülhamid'in "Hâtıra Defteri" olarak uzun yıllardır tezgâhlarda arz-ı endâm eden metin dikkate alınarak düşünüldüğün-

37 Ali Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s. 68. Bu konuda Ali Birinci son zamanlarda eskiden basılmış bazı hâtıratların Alpay Kabacal'nın "yalınlaştırarak" yayınlamasını eserlerin ilmi araştırmalarda kullanılmayacak hale getirilmesi olarak tanımlayarak yapılan sadeleştirme çalışmalarını eleştirmektedir. A. Birinci'ye göre bu kazaya uğrayan eserlerden bazıları: Hasan Amca, Talat Paşa ve Ahmet İhsan Tokgöz'ün hâtıralarıdır. Ali Birinci, *Tarih Üçünde Matbuat Aleminde Birkaç Adım*, DERGÂH YAYINLARI, İstanbul 2001, s. 22.

38 A. Birinci bu konuda "Dr. Atif Hüseyin ve Muhtrası" adlı makalesinde Metin Hülagü'yü "Muhtrayı neşre hazırlayan usulsüz bir tasarruf ile kitabı "hazırlayan" değil "yazar" olarak imzalamıştır. İsmi ise dış kapakta M. Metin Hülagü, iç kapakta ise sadece Metin Hülagü şeklindedir." diyerek eleştirmiş ve bu tasarrufun yanlışlığına vurguda bulunmuştur. A. Birinci'nin dile getirdiği bu husus daha sonra Metin Hülagü tarafından dikkate alınmış olmalı ki, aynı eser 2010 yılında Timaş Yayınları tarafından yeniden basılırken dış kapakta ve iç kapakta Atif Hüseyin Bey olarak yazarı belirtilmiştir. Böylece bir taraftan kitabın yazarına hak ettiği değer verilirken diğer taraftan da yapılan değişiklik A. Birinci'nin eleştirisindeki haklılığının da bir kanıtı olarak karşımıza çıkmaktadır.

39 Ali Birinci, *Tarih Hududunda...*, s. 67.

40 Bu bağlamda Ali Birinci'nin Dergâh Yayınlarından çıkan kitaplarının iplik dikişli ve dizinli olmasını bu konuda gösterilen titizliğin bir işareti olarak kabul etmek gerekmektedir.

41 Bu konuda bkz. İsmail Kara, Hâtırat Kitaplarına Ne Kadar Güvenilebilir, *Dergâh*, S.19, Eylül 1991, s. 5-6.

42 Koçak, *a.g.e.*, s. 24-25.

de daha özel bir anlam ifade etmektedir. A. Birinci de bu konuda “Sultan Abdülhamid’in “Hâtıra Defteri” Meselesi”⁴³ adlı bir makale yazarak bu hâtıra etrafında yaşanan tartışmaları ve hâtıratın güvenilirliğinin tarihsel açıdan taşıdığı önemi ortaya koymuştur. Bu mesele de açıkça göstermiştir ki, eldeki metnin orijinalliğinin tespiti bazen yoğun bir çabayı beraberinde getirerek mümkün olmaktadır.

Tüm bu açıklamalar dikkate alındığında A. Birinci’nin “usulsüzlük” olarak adlandırdığı bu hatalar yaynevleri ve hâtıratı yayına hazırlayan kişiler tarafından ciddiye alınır ise değerli birer tarihi kaynak olan hâtıraların önemi bir kat daha artacak ve hâtıralar yapılan bilimsel araştırmalarda birer başvuru kaynağı olmaya devam edeceklerdir.

Tenkrit ve Polemikler:

Akademik çalışma, akademisyenlerin sadece kendi alanları ile ilgili araştırmalar yapmaları ile sınırlı bir alan değildir. Aynı zamanda ilgi alanlarında başka akademisyen veya araştırmacılar tarafından yapılmış çalışmaların da dikkatli bir şekilde takip edilmesini ve yapılan çalışmaların okuyucunun dikkatini çekebilmesi adına artı ve eksileri ile irdelenmesi sorumluluğunu da beraberinde getirir.⁴⁴ Ancak ülkemizde tenkrit usulü akademik çevrede çok yaygın olmadığı gibi, özellikle tarihle uğraşan akademisyenlerimiz arasında pek de rağbet görmemektedir. Buna rağmen A. Birinci tenkrit türünde yazılar yazmayı “kültür seviyesi”nin bir göstergesi olarak algıladığı için sahip olduğu bu sorumluluk anlayışı doğrultusunda tenkrit yazıları kaleme almış ve bu tenkritlere verilen cevaplar da beraberinde bir dizi polemik yazısının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

A. Birinci de tenkitle ilgili olarak: “Tenkrit işinin kültür hayatında mühim bir yeri ve ehemmiyeti olduğu açık bir gerçektir. Bir başka ifade ile kültür

43 Ali Birinci, Sultan Abdülhamid’in “Hâtıra Defteri” Meselesi, *Tarihin Hududunda...*, s. 265-285. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz., Yavuz Selim Karakışla, “Sultan Hamid’in Sahte Hâtıratı,” *Toplumsal Tarih*, S. 95, Kasım 2001, s. 29-34.

44 Tenkrit usulsünün ortaya konulan bir eserin değerlendirilmesi adına nasıl bir öneme haiz olduğu ile ilgili olarak verilebilecek en güzel örneklerden birisi I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Devletinde Amerika Büyükelçisi olarak görev yapan Henry Morgenthau’nun kaleme aldığı “Ambasador Morgenthau’s Story” adlı hâtıratıdır. Bu hâtırat I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti ve Ermeniler arasındaki ilişkilerde Ermeni görüşlerini destekleyici bir işlev gördüğü için Ermeni diasporası için bir başucu kitabı konumundaydı ta ki bu kitabı Heath W. Lowry tenkrit edene kadar. Lowry yapmış olduğu tenkitle aslında Morgenthau’nun nasıl ülkesinin Dışişleri Bakanlığı ile organize bir şekilde dönemin siyasal amaçları uğruna böyle bir şey yaptıklarını ortaya koyarak halen daha soykırımın iddialarının temel dayanaklarından birisinin gerçek yüzünü de ortaya koymuştur. Bu konuda bkz. Heath W. Lowry, Büyükelçi *Morgenthau’nun Öyküsünün Perde Arkası*, İstanbul 1991. Bu durumda şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, eğer W. Lowry, Morgenthau’nun eserini tenkrit etmeyerek yoluna devam etseydi bu eserin ortaya koyduğu bilgi kirlenmesinin önüne geçmek beklide hala daha mümkün olmayacaktı. İşte bu nedenle tenkrit kültürel ortamın en vazgeçilemez türlerindedir.

seviyesi ile tenkit seviyesi ve üslûbu ayrılmaz bir bütündür. Tenkidin cılız ve seviyesiz olduğu bir iklimde canlı ve zengin bir kültür hayatının varlığından bahsetmek imkânı yoktur. Tenkitte yeni eserler tartılır, irdelenir, değerlendirilir ve bir bakıma hatalı mallar tasfiyeye tabi tutulur, mükemmel olanlarına hayat hakkı tanınır ve bu şekilde en geniş mânasıyla kültür hayatına çeki düzen verilir.”⁴⁵ diyerek aslında tenkit yazılarının kültür hayatımızdaki değerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. A. Birinci’ye göre, “Bir eserin bu şekilde (tenkit edilerek) tartılması gerçek değerine ulaşması için gereklidir. Kültür hayatı için bir felaket sayılması gereken şey böyle bir tenkit geleneğinin bulunmamasıdır. Bizim tarihçiliğimizin en büyük “felaketlerinden” biri ve belki de birincisi bu tenkitin hemen hemen hiç olmamasıdır. Bu itibarla da yapılan araştırmaların tartılması ve gerçek değerini bulması pek mümkün olmamaktadır.”⁴⁶ Yapılan tenkitlerin meydana getirdiği akis ise ya derin bir sessizlik ya da çok sert cevapla eleştiriyi yapanı eleştirilerinden dolayı suçlayıcı bir üslûba bürünmektedir. Bu hâlet-i rûhiyeyi A. Birinci “Tarihçilik ikliminde veya pazarında şöhretli veya pazarlamacı her yazar eserlerinin en ufak bir tenkitinde âdeta kendinden geçmekte ve ruh sağlığını kaybetmektedir.”⁴⁷ şeklinde ifade ederek tenkitin araştırmacıda meydana getirdiği kimya bozucu etkiyi ortaya koymaktadır.

Tenkit işinin ülkemizdeki azlığına rağmen yapılan tenkitler ve verilen cevaplar karşılıklı okunduğunda okuyucuya zengin bir ürün sunmaktadır. Bu yazılardan bizce en dikkate değerlerinden birisi “Hanioğlu’nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri”⁴⁸ dir. Bu yazıya A. Birinci öncelikle M. Şükrü Hanioğlu’nun yaptığı çalışmanın yerli ve yabancı arşivlerden derlenen çok zengin bir malzemeye ve birinci elden kaynaklara dayandığını ve zahmetten kaçılmadığı takdirde ortaya ne denli mükemmel ve kalıcı eserler konulabileceğinin güzel bir örneği olduğu tespiti ile başlar. Ancak ilerleyen satırlarda Hanioğlu’nun, Abdullah Cevdet’e olan yaklaşımını Schopenhauer’ın “Aşkın Metafiziği” adlı kitabında dile getirdiği âşık olunanda hiçbir eksiklik ve kusurun bulunmadığı şeklinde tanımlanan “aşkın kristalizasyonu” adlı psikolojik şartlanmaya benzetir. Bu nedenle de Hanioğlu’nun Abdullah Cevdet’e olan bakış açısının temelde sorunlu olduğu tespitini yaparak, Abdullah Cevdet’in kahramanlaştırılmaya çalışıldığını iddia eder. Bu yazıya M. Şükrü Hanioğlu’nun verdiği cevap üzerine A. Birinci, “Şükrü Hanioğlu’nun Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet Kitabıyla İlgili Tartışmaya İlişkin Son Cevabı”⁴⁹ başlıklı bir yazı yazmıştır

45 Birinci, *Tarih Üçünde...*, s. 5.

46 Birinci, M. Şükrü Hanioğlu’na Cevap..., s. 210

47 Birinci, M. Şükrü Hanioğlu’na Cevap..., s. 210.

48 Ali Birinci, “Hanioğlu’nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri”, *Tarih ve Toplum*, S. 40, Nisan 1987, s.58-63.

49 Ali Birinci, “Şükrü Hanioğlu’nun Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet Kitabıyla İlgili Tartışmaya İlişkin Son Cevabı”, *Tarih ve Toplum*, S. 47, Kasım 1987,s. 61-64

ki bu yazı ilk yazısına oranla oldukça sert ifadeler taşımakta ve her iki tarihçi de karşılıklı suçlamalarla birbirlerine yüklenmektedirler.

Birinci'nin, M. Ş. Hanoğlu'na yönelttiği dikkate değer tenkitlerden birisi de "Jön Türklüğün Tarihine Dair Dikkate Değer Bir Kitap Hakkında"⁵⁰ adlı makalesidir. A. Birinci bu makalede Hanoğlu'nun "Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, 1889-1902" adlı eserini kritik ederek bazı noktalardan eleştirmiştir. Bunlar içerisinde özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş tarihi (1889 veya 1895) iki akademisyen arasındaki önemli bir anlaşmazlık konusudur. Cemiyetin kuruluş tarihindeki anlaşmazlık daha sonrada A. Birinci tarafından eleştirilmeye değer bulunmuştur.⁵¹ Çünkü üzerinde tartışılan tarih, Cemiyet'in nizamnamesinin yazıldığı, teşkilatlandığı ve sesini duyurduğu tarihtir ve bu nedenle de doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak, Hanoğlu bu konuda 1889 sonrasındaki ilk faaliyetlerin "talebe faaliyeti düzeyini aşmadığını" kabul ederek, "kimse (en azından kendim) bu cemiyetin 1889 tarihinden itibaren İttihat ve Terakki adını kullandığını iddia etmemektedir." dedikten sonra 1895 tarihi öncesinde yapılan sınırlı faaliyetlerin örgütlü faaliyet aşamasına geçişin temelini attığını belirterek 1889 tarihini neden kuruluş tarihi olarak kabul ettiğini açıklamaktadır. Tüm bu tartışmalarda Hanoğlu'na göre A. Birinci "Anglosakson tarihçilerin "straw man" dediği türde bir mesele yaratıp sonra bunu çözümlenmeye kalkışmaktadır." Bu karşılıklı eleştirilerle ilgili olarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, bu tartışmalar, üslup hususu bir kenara bırakıldığında (Çünkü her iki akademisyen de bundan şikâyetçidir.), tenkidin neden "canlı ve zengin bir kültür hayatının varlığının" göstergesi olarak sayıldığını çok güzel bir şekilde ortaya koymaktadır.

A. Birinci'nin Muhafazakâr Düşünce dergisinde yazdığı "Tarihçilikte Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesi"⁵² adlı makalede yaptığı tenkitler de bir dizi cevâbi yazının yayınlandığı önemli polemiklerden birisidir. A. Birinci bu yazıda bazıları hayatta bazıları ise vefat etmiş birçok tarihçiye ağır eleştirilerde bulunmuş ve bunlar içerisinde başta M. Ş.Hanoğlu olmak üzere Hale Şıvgın⁵³ ve Sadık Yalsızuçanlar⁵⁴ cevâbi yazılarıyla bu eleştirilere cevap vermişlerdir. Bu iki cevaba A. Birinci "Tarihçilikte

50 Ali Birinci, "Jön Türklüğün Tarihine Dair Dikkate Değer Bir Kitap Hakkında", Türk Dünyası Araştırmaları, S. 5, Ekim 1988, s. 160-171.

51 Ali Birinci, "Tarihçilikte Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesi", *Muhafazakar Düşünce*, S. 7, Kış 2006, s. 80.

52 Ali Birinci, "Tarihçilikte Meslek Ahlakı..." Bu makalede A. Birinci birçok isme ağır tenkitler yöneltmesine rağmen bunların önemli bir kısmına herhangi bir cevap verilmemesi de dikkate değer bir durumdur diye düşünmekteyiz.

53 Hale Şıvgın, Ali Birinci'ye Cevap, *Muhafazakar Düşünce*, S. 8, Bahar 2006, s. 223-227

54 Sadık Yalsızuçanlar, Ali Birinci'ye Cevap: Şark Klasiklerine İlişkin Birkaç Söz, *Muhafazakar Düşünce*, S.8, Bahar 2006, s. 228-230.

Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesinde Tartışmalar”⁵⁵ yazısı ile karşılık vermiştir. Hanioglu “Ali Birinci’ye Cevap”⁵⁶ yazısı ile eleştirilere cevap vermiştir. Ali Birinci de, Şükrü Hanioglu’na yine aynı dergide “M. Şükrü Hanioglu’na Cevap Princeton’da İttihatçılık ve Hanioglu’nun Tarih Usûlüne Katkıları”⁵⁷ adlı bir makale ile karşılık vermiştir. Ş. Hanioglu’da aynı dergide “Ali Birinci’ye Son Cevap”⁵⁸ adlı bir “notun” yazılması ile bu uzun sayılabilecek tenkit yazıları sona ermiştir. Bu yazılarda kullanılan üslûbun sertliği dikkati çeken önemli bir özelliktir.

Bunların dışında A. Birinci’nin bir başka önemli tenkit yazısı da dört sayı devam eden “İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950) Hakkında”⁵⁹ makaleleridir. Ancak A. Birinci bu tenkit yazılarında “Ali Tekinci”⁶⁰ müstear adını kullanmıştır. Bu tenkitlere Ö. Faruk Huyugüzel “Ali Tekinci’ye Gecikmiş Bir Cevap I-II”⁶¹ yazıları ile cevap vermiştir.

Dikkate değer bir başka tenkit yazısı da “Kitap İlim ve Üniversite Hakkında Düşünceler ve Tespitler” adlı makaledir. Bu makalede A. Birinci akademik çevrede gözlemlediği usulsüzlükleri sert bir dille ortaya koyarak bu çevrede yaşanan olumsuzluklara dikkat çekmektedir. Bu kapsamda özellikle “tek bir satır bile yazı neşretmeden, yardımcı doçent, doçent ve profesör unvanlarına”⁶² ulaşan akademisyenlere dikkat çekerken bu durumun üniversitelerdeki örneklerinin hiç de az olmadığını belirtmektedir.

A. Birinci’nin tenkit türünde kaleme aldığı diğer yazılarından bazıları şunlardır: Başlangıçtan Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü, Bay Kabacalı’nın Cevap Niyetine Karaladığı Satırlara Zoraki Bir Cevabımız,

55 Ali Birinci, “Tarihçilikte Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesinde Tartışmalar”, *Muhafazakara Düşünce*, S. 9-10, Yaz-Güz 2006, s.249-254.

56 Şükrü Hanioglu, “Ali Birinci’ye Cevap”, *Muhafazakara Düşünce*, S. 9-10, Yaz-Güz 2006, s.255-256.

57 Ali Birinci, “M.Şükrü Hanioglu’na Cevap Princeton’da İttihatçılık ve Hanioglu’nun Tarih Usulüne Katkıları” *Muhafazakar Düşünce*, S. 12, Bahar 2007, s. 209-214.

58 Şükrü Hanioglu, Ali Birinci’ye Son Cevap, *Muhafazakar Düşünce*, S. 12, Bahar 2007, s. 215-222.

59 *Türk Yurdu*, S. 162-163, Şubat- Mart 2001, s. 402-403; S. 164, Nisan 2001, s. 55-56; S. 166, Haziran 2001, s. 51-53; S. 167, Temmuz 2001, s. 36-39.

60 A. Birinci yazmış olduğu tenkit yazılarının bir kısmını Ali Tekinci müstear adıyla yayınlamıştır. 1998 yılında Türklük Bilgisinde yayınladığı “Yakın Tarihimizde Kazımlar Meselesi”, daha sonra yine aynı isimle “Cehalet Methiye Okumamın Gereği Yok”, *Türk Yurdu*, S. 144, Ağustos 1999, s. 7-11; “Ahmet Akgündüz ve Tarih İlminde Ahlak Meselesi”, *Türk Yurdu*, S.148-149, Aralık 1999, s. 24-26. makalelerini yayınlamıştır. A. Birinci bu müstear adı kullandığını zaten kendi adıyla kurulan <http://www.alibirinci.com> internet sitesinde bu saydığımız makteleleri Prof. Dr. Ali Birinci Makaleleri ve Şiirleri başlığı altında zikrederek zaten bu ismin kendisine ait olduğunu kabul etmektedir.

61 Ö. Faruk Huyugüzel, Ali Tekinci’ye Gecikmiş Bir Cevap, *Türk Yurdu*, S. 187, Mart 2003, s. 54-57; S.189, Mayıs 2003, s. 53-55.

62 Kitap İlim ve Üniversite Hakkında Düşünceler ve Tespitler, *Türk Yurdu*, S. 211, Mart 2005, s. 25-30 (Ali Tekinci Müstear adıyla), s. 28.

Usulden ve Hasbilikten Nasipsiz Bir Tenkite Zoraki Cevabımız, İlim Hayatında Köylüler ve Köylülük, Cehalete Methiye “Okumanın Gereği Yok”⁶³. Bunların dışında eski harflerle basılmış eserlerin yeniden basılması sırasında “yeniden neşretmek ile bu gibi eserleri yağmalamak” arasındaki sınırın yok olması nedeni ile bu eserlerin yazarlarının da ebediyete intikâli düşünüldüğünde bu müelliflerin haklarını savunmak amacı ile yazılmış tenkitler “Tarih Uğrunda Matbuat Aleminde Birkaç Adım” adı altında kitaplaştırılmıştır.

A. Birinci'nin yaptığı tenkitlerde kullandığı dil ve üslup kendisinin eleştirildiği bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede M. Ş. Hanioglu “Ali Birinci'ye Son Cevap” yazısında “Değerli derginizin bir evvelki nüshasında yayınlanan kısa mektubuma, Sayın Ali Birinci'nin artık herkesin tanıdığı, kendine has üslubuyla ve terbiye seviyesini yansıtarak kaleme aldığı cevap, yeni bir notun kaleme alınmasını zorunlu kılmıştır.”⁶⁴ diyerek kullandığı dil ve üslup yönünden A. Birinci'yi eleştirmiştir. Benzer bir eleştiriyi de Ö. Faruk Huyugüzel yaparak A. Tekinci'nin eseri ile ilgili olarak yaptığı olumlu eleştirilere rağmen eleştirinin devamında “kullandığı üslûba bir bütün olarak bakıldığında, yazarın bütün bu olumlu tespit ve değerlendirmeleri neredeyse iptal ettiği ve çalışmamızın amaç ve kapsamı ile alakasız dolayısıyla da yersiz ve haksız hükümler verdiği görülmektedir.”⁶⁵ diyerek A. Birinci'nin tenkit usulünü ve dilini yadırgadığını ortaya koymaktadır. Ancak bu eleştirilere rağmen A. Birinci yazmış olduğu tenkit yazılarında tenkit ettiği hususları belgelendirmeyi de ihmal etmeyerek aslında yaptığı işi tamamen bilimsel bir temele dayandırdığını da göstermektedir. Ayrıca tenkitlerinde kullandığı sert dil ve üslûpta “tenkidin cılız ve seviyesiz olduğu bir iklimde canlı ve zengin bir kültür hayatının varlığından bahsetmek imkânı yoktur.” anlayışının etkili olduğu da unutulmamalıdır.

Kitaba Olan Düşkünlük

Akademisyenlik; okumak, düşünmek ve yazmak temelli bir uğraşı beraberrinde getirdiği için kitap bu alanın olmazsa olmazlarından birisidir. Ancak bu olmazsa olmazlık bazıları için içten gelen bir merak ve sevgi, bazıları için ise mecburiyetten kaynaklanan bir zorunluluktur. İşte bu ayrımda A. Birinci kitaba sevgi ile bağlı ve kitaba hak ettiği değerin verilmesi gerekti-

63 Bay Kabacalı'nın Cevap Niyetine Karaladığı Satırlara Zoraki Bir Cevabımız, *Polemik*, S. 12, Mart – Nisan 1994, s. 69-72; Usulden ve Hasbilikten Nasipsiz Bir Tenkite Zoraki Cevabımız, *Polemik*, S. 12, Mart-Nisan 1994, s.72-76; Başlangıçtan Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü, *Tarih Uğrunda...*, s. 22-29; Cehalete Methiye “Okumanın Gereği Yok”, *Türk Yurdu*, S. 144, Ağustos 1999, s. 7-11 (Ali Tekinci müstear adıyla); İlim Hayatında Köylüler ve Köylülük, *Türk Yurdu*, S. 217, Eylül 2005, s. 7-12 (Ali Tekinci müstear adıyla).

64 Hanioglu, *Ali Birinci'ye Son Cevap...*, s.215.

65 Huyugüzel, *Ali Tekinci'ye gecikmiş Bir Cevap I*, s. 54,55.

ğini düşünen bir kitapseverdir. Onun bu sevgisi bir açlık derecesindedir ve daha ilk öğrencilik yıllarına kadar gitmektedir. Bu konuda “Ankara Polis Koleji’ne giren Ali’nin kitap açlığını kolejin fakir kütüphanesi giderecek gibi değildir. Hafta sonlarını kendini kitapçılara zor atan polis adayı, köyden gelen harçlığın hemen tamamını kitaplara yatırdığı için yeni harçlık gelinceye kadar, üç-dört hafta üst üste izne çıkmadığı olmuştur.”⁶⁶ Bu kitap düşkünlüğünün oluşmasında A. Birinci’ye yol gösteren ve rehberlik eden bazı önemli şahsiyetlerin adının da zikredilmesi gerekmektedir. Bu önemli şahsiyetlerden birisi Tâhirü’l-Mevlevî’nin öğrencisi olan ve meraklıları arasında “Orman Mühendisi Fahri Bey” diye tanınan Fahri Başaran, bir diğeri de eskilerin tabiriyle “meşâhir-i meçhûle” den ve müzmin bekar kitap meraklılarının son temsilcilerinden biri olan Necmettin Hilav’dır.⁶⁷ Bu kişilerin de etkisi ile kitaba düşkünlüğü daha da artan A. Birinci bu düşkünlüğü “Senelerce arayıp bulamadığım kitaplar var. Bunlardan bazılarının varlığından artık emin değilim, bazılarını ise hâlâ arıyorum.”⁶⁸ diyerek ifade etmektedir. A. Birinci yıllarca süren arayışlar sonunda bir kitaba ulaştığında, bunu “operasyon çökertmek”⁶⁹ olarak ifade ederek bu konunun onun için ne kadar önemli olduğunu da ortaya koyuyor.

A. Birinci’nin kitapla olan haşır neşirliğini göreve başladığı dönemde “Sivas’a bir kamyon dolusu kitapla gelmişti; Sivas’tan ayrılırken kütüphanesi artık bir kamyonu sığmayacak kadar genişlemişti; A. Birinci’yi tanıyanlar, onun kitaplarla ülfeti hakkında bazı efsânelerden bahsederler ki, mübalağa etmediklerini rahatlıkla söyleyebilirim. Kira evinde oturduğu Sivas’ta bir asistan maaşıyla ev geçindirmek hiç kolay iş değildi ama Ali Birinci, kitapla okuyucu arasındaki ilişkiyi -kestirmeden- şu kıstasa bağlamış bir insandı: İyi kitabı görünce evvela alırsın, onun fiyatı tâli bir meseledir!”⁷⁰ diye aktaran A. Turan Alkan bu düşkünlüğün hiç de abartılmadığını belirtmektedir.

A. Birinci’ye göre insan kitap ilişkisi çeşit çeşittir. Bazıları kağıttan mâmul olan her şeyi toplayan selülozofillerdir. Bir de bibliyomanlar vardır ki, bunlar çeşit çeşit kitabı alıp kapaklarını bile açmadan üst üste yığanlardır. Bibliyofiller kitabı hayatlarının en büyük zevki haline getirmiş okumasalar bile kitabın kıymetini bilen hakîkî kitapseverlerdir. A. Birinci kendisini de bibliyofil olarak adlandırmaktadır.⁷¹

A. Birinci kitaba içinde yazılanların dışında fiziksel olarak da bir değer atfetmektedir. Bu değerın korunması için de bir kitap kültürünün oluşması

66 Ayvazoğlu, a.g.e., s. 193.

67 Ayvazoğlu, a.g.e., s. 194.

68 Ali Birinci, Bir Köy Adlı Risale, *Tarih ve Toplum*, S. 57, Eylül 1988, s. 58.

69 Ayvazoğlu, a.g.e., s. 196.

70 A. Turan Alkan, *Ali Birinci*, s.1.

71 Ayvazoğlu, a.g.e., s. 195.

lazımdır. Kitap kültürünün en fazla olması gereken yerler olarak düşünülen matbaalar ve yayınevlerindeki manzara ise bunun tam tersidir. Çünkü, “...buralarda çalışanlarda sadece kitabın bilgisi değil, aynı zamanda sevgisi de pek kıttır. Kitap önce bir kazanç vasıtası olduğu gibi sonra da bir kazanç vasıtasıdır ve kitabı basanlar bir meyve ağacını büyütenlerin ağaçlarına duyduğu sevginin kırıntısını kitaba karşı duymamaktadırlar.”⁷² Bir de kitap ile teksir arasında fark vardır ki, A. Birinci’ye göre kitap bastığını zanneden birçok yayınevi veya pek az istisnaıyla yayınevleri teksir basmaktadırlar. Kitapla teksir arasındaki farkın iki alâmet-i farikasından birisi iplik dikiş ki, iplik dikiş kitabın omurgasıdır. Diğeri de dizindir ki dizin bir kitabın namusu ve haysiyetidir. Sadece ders teksirlerinde forma, iplik dikiş ve dizin olmaz.⁷³ A. Birinci’nin bu hususa verdiği ehemmiyetin bir göstergesi de TTK başkanlığı yaptığı yaklaşık üç yıllık zaman diliminde basılmasını sağladığı 114 çeşit ve 250 bin adet kitabın hepsinin ciltli ve gömleklili olmasıdır.⁷⁴

Birinci’ye göre kitabı teksirden ayıran dizin, günümüzde halen ülkemiz matbuatında yer alan birçok önemli ve değerli kitapta bulunmaması nedeniyle dikkat çekici bir eksiklikler. Çünkü kitaba eklenecek olan bir dizin, sahip olduğumuz bilgisayar teknolojisi düşünüldüğünde hiç de zor bir iş olmamasına rağmen kitapların dizinsiz olarak basılmasında ısrar edilmesi bu işi yapanların yaptıkları işi ciddiye almadıklarının bir yansımasıdır. Bu hususta zikredilen eksiklikler kitap basma işinin sanayileşmesi ve daha fazla para kazanma arzusunun doğal bir sonucudur. Bu nedenle A. Birinci’nin iplik dikiş, formalı baskı veya dizin gibi hususlarda gösterdiği titizlik kitap basma işinin sanayileşmesine dolayısıyla yayın alanında beliren kâr maksimizasyonu anlayışına karşı bir tutum olarak yorumlanabilir. Bu boyutu ile sanayileşme ve kapitalizm karşısında sergilenen bu tavır kendisinden önemli ölçüde etkilendiği Nurettin Topçu’nun mesafeli bir yaklaşım sergilediği ve kısmen de olumsuzladığı sanayi, sanayileşme ve kapitalizm algısını akla getirmektedir. Çünkü sanayinin yaptığı işte “ruhsuz saltanatı”⁷⁵ sürmektedir. Olaya bu açıdan bakıldığında sanayi sektörüne dönüşen ve yaptığı işe “meyve ağacını büyütenlerin ağaçlarına duyduğu sevginin” çok azını bile göstermeyen yayıncıların bastıkları eserlerde bir ruh aramak beyhude bir uğraş olacaktır.

Bunların dışında A. Birinci kitaba özel bir önem verdiği için, kitabı kullanırken de ihtimam göstermek gerektiğine inanmaktadır. Örneğin kitap açılırken “sol ele alınır, kapak asla 180 derece açılmaz. Sayfalar sağ elin

72 Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s. 44.

73 Birinci, *Tarihin Hududunda...*, s. 45.

74 Arslan Tekin, Meşahir-i Ma'lumeden Prof. Dr. Ali Birinci, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr.php?haber=1850>

75 Nurettin Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, DERGÂH YAYINLARI, İstanbul 2010, s. 19.

işaret ve başparmakları vasıtasıyla sağ üst köşeden açılmalıdır. İyi okuyucular, okudukları her kitapta, mutlaka kurşun kalemle tashih ve ikmallerde bulunanlardır. Böylece matbu kitaplar, kıymetli notlarla yarı matbu-yarı yazma, daha kıymetli kitaplar haline gelecektir.”⁷⁶

Sonuç

A. Birinci, “tek hedef ve heyecan tarihî gerçeklere ulaşma arzusu olmuştur. ‘Ben ne Mesîhî ve Mesîhâ-demim/ Zevki hakîkate arar âdemim’ diyen Muallim Nâci gibi gerçeğe ulaşma zevkinden başka bir şeye talip olunmamıştır.”⁷⁷ diyerek tek derdinin ve arzusunun “gerçeğe ulaşma” şevkinden ibaret olduğunu çok belîğ bir şekilde ortaya koyarak sahip olduğu çalışma düsturunu belirtmiştir. Yazmış olduğu bir başka makalede de bu konudaki fikrini daha da açarak şunları söylüyor: “Fuzûlî her ne kadar: İlm kesbiyle pâye-i rifât/ Arzu-yı muhâl imiş ancak/ Aşk imiş her ne var âlemde/ İlm bir kıyl ü kâl imiş diyorsa da ilim değil, hiç şüphesiz aşksız ilim aleyhinde bulunuyordu. Ancak, ilimin aşktan daha çetin bir sevgili olduğunu da kabul etmek gerekiyor, her aşta az veya çok bir vuslat ihtimali vardır. Ancak ilimde böyle bir ihtimal bahis mevzuu bile edilemez. İlim son menzili olmayan sonsuz bir güzergâhta, Kâbe yolundaki karınca misali, bir ömür boyu hiç durmaksızın yürümektir.” Ancak bu “tâkat-fersâ ve haysiyet- şiken” yürüyüşte nasıl bir yol takip edilecektir gibi bir sorunun cevabı olarak “ahlakî” bir sınır çizerek şunları söylemektedir: “Tarihçiliğin ahlakî veya moral, daha dar manada ise, son zamanlarda gereksiz bir şekilde moda olduğu veçhiyle, etik çerçevesi öne çıkmaktadır. Hiçbir tarih araştırmasının çapı veya değeri ahlakî çapından veya değerinden daha fazla olamaz.” diyerek “etiğin” bilimsel çalışmalardaki yerinin çalışma ile doğru orantılı olduğu ifade ediyor.

A. Birinci tarih araştırmalarını yaparken gerçeklere ulaşma⁷⁸ arzusunu ilmî bir ciddiyetle yerine getirmeye çalışan “Kâbe yolundaki karınca” misali durmadan emin adımlarla yoluna devam etmektedir. Bu süreçte kendisi ve eserleri popülerleşme anlayışının dışında kalmayı başararak bu yönü ile de farklı bir tavır ortaya koymayı başarabilmiştir.

⁷⁶ Ayvazoğlu, *a.g.e.*, s.197.

⁷⁷ Birinci, *Tarih Yolunda ...*, s. 8.

⁷⁸ “Tarihi gerçeğe” ulaşma arzusu aslında tartışmaya açık bir değerlendirmedir. Çünkü tarihçi elindeki belgelere sorular sorarak onu yorumlayan kişidir. Bu nedenle sorulacak olan soruların farklılığı aynı zamanda gerçeğin yorumu açısından da farklılıklar ortaya çıkarabilir. Bu nedenle “tarihi gerçek” ifadesi “tarihin geçmişe ilişkin bir değerlendirmeden ibaret” olduğu tanımı düşünüldüğünde çokta genel geçer bir anlam ifade etmemektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Koçak, *a.g.e.*, s. 14-18.

Kaynakça

- ALKAN, A. Turan, “Çalmadım Çaldırmadım”, http://www.zaman.com.tr/ahmet-turan-alkan/calmadim-ve-caldirmadim_1181244.html.
- “Ali Birinci”, http://www.aksyon.com.tr/aksyon/columnistDetail_getNewsById.action?newsId=23209.
- Atf Hüseyin Bey (2010) Sultan II. Abdülhamid’in Sürgün Günleri, İstanbul: Timaş Yayınları.
- AYVAZOĞLU, Beşir, (2007) Defterimde Kırk Suret, Kapı Yayınları, İstanbul.
- BİRİNCİ, Ali, (1990) Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- (2002) “31 Mart Vak’asının Bir Yorumu”, Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. 13.
- (1988) “İttihat ve Terakki Cemiyeti Kuruluşu ve İlk Nizamnamesi”, Tarih ve Toplum, S.52.
- (2012) “Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin II. Meşrutiyet Sonrasındaki İlk Nizamnamesi”, Tarih Yolunda (Yakın Mazinin Siyasi ve Fikri Ahvali), Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2001) Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2013) “Teracim-i Ahval Araştırmalarında Arşiv Meseleleri”, Tarih Hududunda, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2010) Tarihin Alacakaranlığında Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat-2, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2001) “Kitabistan Mülkünün Sultanı: Ali Emiri Efendi”, Tarihin Gölgesinde Meşahir-i Meçhuleden Birkaç Zat, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2012) Tarihin Hududunda Hâtırat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2001) Tarih Uğrunda Matbuat Aleminde Birkaç Adım, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (2012) “Sultan Abdülhamid’in “Hâtrâ Defteri” Meselesi”, Tarihin Hududunda Hâtırat Kitapları (Matbuat Yasakları ve Arşiv Meseleleri) Dergâh Yayınları, İstanbul.
- (1987) “Hanioğlu’nun Abdullah Cevdet Hakkındaki Kitabının Düşündürdükleri”, Tarih ve Toplum, S. 40, Nisan.
- (2006) “Şükrü Hanioğlu’nun Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet Kitabıyla İlgili Tartışmaya İlişkin Son Cevabı”, Tarih ve Toplum, S. 47, Kasım 1987.
- “Tarihçilikte Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesi”, Muhafazakar Düşünce, S. 7, Kiş.
- (2007) “M.Şükrü Hanioğlu’na Cevap Princeton’da İttihatçılık ve Hanioğlu’nun Tarih Usulüne Katkıları” Muhafazakar Düşünce, S. 12, Bahar.
- (1988) “Jön Türklüğün Tarihine Dair Dikkate Değer Bir Kitap Hakkında”, Türk Dünyası Araştırmaları, S. 5, Ekim, s. 160-171.
- “İzmirli Fikir ve Sanat Adamları Hakkında (1850-1950)”, Türk Yurdu, S. 162-163, Şubat-Mart 2001; S. 164, Nisan 2001; S. 166, Haziran 2001, s. 51-53; S. 167, Temmuz 2001.
- (1999) “Cehalet Methiye Okumanın Gereği Yok”, Türk Yurdu, S. 144, Ağustos.
- (1999) “Ahmet Akgündüz ve Tarih İlminde Ahlak Meselesi”, Türk Yurdu, S.148-149, Aralık
- (1988) “Bir Köy Adlı Risale”, Tarih ve Toplum, S. 57, Eylül 1988.
- “Tarihçilikte Meslek Ahlakı veya Ahlaksızlığın Tarihçiliği Meselesinde Tartışmalar”, Muhafazakara Düşünce, S. 9-10, Yaz-Güz 2006.
- DAĞLAR, Ali, “Çalsaydım ve Çaldırsaydım Böyle Olmazdı” <http://www.hurriyet.com.tr/pazar/18758239.asp>
- DOĞDU, Teyfur, “Türk Tarih Kurumu Başkanlığında “Medyatik Olmayan” Bir İsim: Prof. Dr. Ali Birinci”, <http://www.yeniaktuel.com.tr/tur110,161@2100.html>.
- HANİOĞLU, Şükrü, “Ali Birinci’ye Cevap”, Muhafazakara Düşünce, S. 9-10, Yaz-Güz 2006.
- (2007) “Ali Birinci’ye Son Cevap”, Muhafazakar Düşünce, S. 12, Bahar.
- HUYUGÜZEL (2003) Ö. Faruk, “Ali Tekinci’ye Gecikmiş Bir Cevap”, Türk Yurdu, S. 187, Mart 2003, s. 54-57; S.189, Mayıs.

- KARAKIŞLA, Yavuz Selim (2001) “*Sultan Hamid’in Sahte Hâtrâtı*”, Toplumsal Tarih, S. 95, Kasım.
- KOÇAK, Cemil (2012) Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır, İstanbul: Timaş Yayınları. LOWRY, Heath W. (1991) Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsünün Perde Arkası, İstanbul.
- OKAY, Orhan, (1997) *Hâtrât*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, C. 16.
- Orta Sayfa Sohbetleri, *Biyografi Kitapları Ne İşe Yarar?* Dergâh, S.134, Nisan 2001.
- ROJEK, Chris, (2003) Şöhret, İstanbul: Ayrıntı Yayınları. ŞIVGIN, Hale (2006) “*Ali Birinci’ye Cevap*”, Muhafazakar Düşünce, S. 8, Bahar.
- TEKİN, Arslan, “*Meşahir-i Ma’lmeden Prof. Dr. Ali Birinci*”, <http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr.php?haber=1850>
- TEKİNCİ, Ali (2005) “*Kitap İlim ve Üniversite Hakkında Düşünceler ve Tespitler*”, Türk Yurdu, S. 211, Mart.
- (1999) “*Cehalete Methiye“Okumanın Gereği Yok*”, Türk Yurdu, S. 144, Ağustos.
- (2005) “*İlim Hayatında Köylüler ve Köylülük*”, Türk Yurdu, S. 217, Eylül.
- TOPÇU, Nurettin (2010) Kültür ve Medeniyet, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- YALSIZUÇANLAR, Sadık (2006) “*Ali Birinci’ye Cevap: Şark Klasikleri’ne İlişkin Birkaç Söz*”, Muhafazakar Düşünce, S.8, Bahar.
- YILMAZ, Levent, “*Tarihçinin Mutantan Olarak Portresi*”, <http://www.taraf.com.tr/levent-yilmaz/makale-tarihcinin-mutant-olarak-portresi-ali-birinci.htm>.

Ali Birinci: A Famous Yet Little Known Historian

Güngör Göçer

Abstract

Beyond the pale of academia, the science of history in our country as a product for consumption common but a problematic area of interest. In this regard, works of scholars/academics who have endeavoured to contribute to this science either get ignored, or initially hailed partially and later dismissed or simply fall victim to popularization. This state of affairs naturally stands as an obstacle in the way of the contribution that historians would like to make in presenting facts and thus furthering the cause of this science. Despite the presence of such impediments, there are still historians who continue to tread this scientific path. Ali Birinci is certainly one of them. He is one of those historians who prepared biographies of several personalities who were mentioned their name somehow around the near era of the Ottoman Empire but then had passed into oblivion thus taking their names out of the annals of history and bestowing them with a veritable personality. Hence we feel that it is safe to consider Birinci a historian of biographies and memoirs. In the following article, we wish to evaluate Birinci, considering him as an academic contributed to the science of history with his Works.

Keywords: Historian, Ali Birinci, memoirs, press controversy, biography

Meşhur Bir Tarihçi: Ali Birinci

Güngör Göçer

Özet

Ülkemizde tarih bilimi akademik çalışmaların dışında basit bir tüketim malzemesi olarak yaygın ama sorunlu bir ilgi alanı konumundadır. Bu çerçevede tarih bilimine katkıda bulunmak düşüncesiyle hareket eden akademisyenlerimizin çalışmaları ya görmezden gelinmekte ya da ilk ortaya çıktıkları dönemde kısmi bir ilgi görüp ondan sonra bir kenara atılmakta veya popülerleşmenin kurbanı olmaktadır. Bu durum doğal olarak bu bilime “sadece gerçekleri ortaya koymak” adına yoğun bir çaba sarf eden tarihçilerimizin üretkenliklerinin önündeki bir engel olarak durmaktadır. Ancak tüm bu olumsuzluklara rağmen sadece yaptığı bilimsel çalışmalarla yoluna devam eden tarihçilerimiz de yok değildir ki, bunlardan birisi de Ali Birinci’dir. A. Birinci Osmanlı Devleti’nin yakınçağında adından şöyle veya böyle söz ettirmiş, ancak adı tarihin tozlu sayfalarında kalmış birçok şahsiyetin tercüme-i hâlini hazırlayarak bu şahsiyetleri kuru bir isim olmaktan çıkarıp onlara birer şahsiyet kazandırmış önemli tarihçilerimizden biridir. Bu nedenle, A. Birinci tercüme-i hâl ve hâtratların tarihçisidir, desek çok yanlış bir tanımlama yapmış olmayız diye düşünüyoruz.

Bu çalışmamızda A. Birinci’yi, yaptığı çalışmalarla tarih bilimine katkıda bulunmuş bir akademisyen olması olarak değerlendirmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tarihçilik, Ali Birinci, hatırat, polemik, tercüme-i hâl

Osmanlı Tarihine Yeni Bir Çatı İnşa Etmek: Baki Tezcan ve İkinci Osmanlı İmparatorluğu

Alp Eren Topal
Araş. Gör., İpek Üniversitesi

Giriş

Baki Tezcan'ı 2012 baharında Tarih Vakfı Ankara şubesinde, 2011'de Cambridge University Press tarafından basılan *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*¹ başlıklı kitabının tanıtımını yaptığı gün tanıdım. Tezcan'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun görece karanlık bir dönemini aydınlatma iddiasıyla yazdığı kitap, o gün Tarih Vakfı'nda gayet sıcak tartışmalara ve heyecana yol açmıştı. Bu makalenin amacı da, Türkçe tercümesi henüz tamamlanmadığından Türkiye'de hala kısıtlı bir çevrede tanınan bu kitap nezdinde hem Baki Tezcan'ı yeni nesil bir tarihçi olarak takdim etmek, hem de kitabın bir özet ve tahlili üzerinden Osmanlı tarihçiliğinde gerçekleşmekte olan paradigmatik değişimlere bir kapı aralamak. Bu amaçla, önce son otuz sene zarfında ciddi anlamda eleştirilen 'gerileme' paradigmasının ve buna mukabil revizyonist tarih çabalarının kısa bir serimini yapacağım. Ardından kitabın genel bir özet ve tahlilini yapıp, kitaba yöneltilen tenkitlere değineceğim. Son olarak da özelde kitabın ve daha genel olarak Baki Tezcan'ın tarih yazıcılığının Türkiye'de tarihçilik ve sosyal bilimler açısından nerede durduğunun, günümüz ve ilerisi için ne anlam ifade ettiğinin bir tartışması ile bitireceğim.

Osmanlı Tarihçiliği ve Gerileme Paradigması

Osmanlı tarihçiliğinin son yüz yılını –eğer kendimizi modern tarihçilikle sınırlamayacaksa son dört yüz yılını- ciddi anlamda belirlemiş olan gerileme paradigmasına ilk ciddi eleştiriler gelmeye başladığından beri

1 Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.

nerdeyse yirmi yıl geçti. Genel itibariyle imparatorluklar tarihçiliğinin alâmet-i farikası olan kuruluş-yükseliş-altın çağ-duraklama-gerileme-yıkılış örgüsü, lise kitaplarından üniversite kürsülerine kadar Osmanlı tarih yazımı ve eğitiminin de en temel tezi ve tek büyük anlatısıydı (*grand narrative*). Gerileme paradigmasına yapılan ‘yatırım’ anlamlı kılan birçok sebep mevcuttu. Türkiye’deki akademi için bu sebeplerin en başında Osmanlı’nın çürümüşlüğü ve çökmeye mahkûm olması tezi üzerinden yeni ulus devletin ve “inkılâbın” meşrulaştırılması geliyordu. Hem Türk hem de Batı tarihçileri gerileme paradigmasına sıkı sıkıya bağlayan en güçlü saik ise tabii ki hâlâ etkisinden kurtulmaya çabaladığımız oryantalizmdi. Modernleşmeyi Batı’nın tamamen kendinden menkul bir kazanımı ve akabinde Doğu’ya –ve diğer çevre toplumlara- bir armağanı olarak gösteren oryantalist perspektif tüm çevre toplumların tarihini kısırlaştırıyor, donuklaştırıyor ve gerçek tarihin ancak Batı ile münasebetlerle başladığı bir dönemselleştirmeye (*periodization*) mahkûm ediyordu. Mesela böylece, Memlûkler’den beri altı yüz yıldır uykuda olan Mısır toplumu Napolyon işgali ile uyanıyor ve tarih sahnesinde yerini almak için çabalamaya başlıyordu. Bu uyanış ve modernleşmenin varacağı nokta da ulus devlet olarak görülmüyordu. Nitekim Niyazi Berkes’in meşhur *Türkiye’de Çağdaşlaşma* adlı kitabı tüm zenginliğine rağmen on sekizinci yüz yıldan itibaren Osmanlı tarihini 1923’te çağdaş ulus devletin inşasına kaçınılmaz bir şekilde taşıyan olaylar silsilesi olarak okur. Berkes’in kitabı Türkçeye tercüme ederken *secularization* kelimesini çağdaşlaşma olarak tercüme etmiş olması da manidardır.

Özellikle 1980’lerden sonra, bu türden ereksel/gâî tarih anlayışının (*teleology*) reddi ve büyük anlatıların eleştirisi gibi gelişmelerle güç kazanan revizyonist tarihçiliğin etkisiyle Batı tarihi yeniden yazılırken Osmanlı tarihçiliği de bundan nasibini aldı. Birçok tarihçi, bir yandan gerilemenin ancak Avrupa karşısında peş peşe gelen askerî yenilgiler ve toprak kayıpları ekseninde bir anlam ifade ettiğine dikkat çektiler². Bir yandan da özellikle on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda imparatorluğun yaşadığı çalkantıların on beş ve on altıncı yüzyılları kapsayan klasik döneme – altın çağ-kiyasla gerileme olarak okunmasına karşı çıktılar ve benzer problemlerin Avrupa dâhil olmak üzere dünyanın farklı yerlerinde de gözlemlendiğini³ ve bu yüzden Osmanlı tarihçiliğinin karşılaştırmalı çalışmalar aracılığıyla küresel tarihe dâhil edilmesi gerektiğini öne sürdüler. Bu revizyonist eğilimler son yirmi yıl içerisinde gerçekten hız kazandı ve özellikle de son on

2 Gerileme paradigmasının eleştirisine dair önde gelen tarihçilerin makalelerinin toplandığı Türkçe bir derleme için bkz. Mustafa Armağan der, *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş, İstanbul, 2011.

3 Mesela bkz. Ariel Salzman, *Osmanlı Ancien Regime’i: Modern Devleti Yeniden Düşünmek, İletişim*, İstanbul, 2011. Salzmann kitabın giriş kısmında Osmanlı ve Fransız *ancien regime*lerinin çok güzel bir karşılaştırmasını yapar.

yılda Avrupalı ve Amerikalı tarihçiler tarafından Osmanlı tarihinin görece ihmal edilmiş on yedinci ve on sekizinci yüz yılları üzerine çok nitelikli çalışmalar yayımlandı⁴. Bu çalışmaların bir başka ortak yönü de, karşılaştırmalı çalışmalar aracılığıyla salt tarihçiliğin ötesine geçip, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler ve sosyoloji gibi disiplinlerin tecrübelerinden de hareketle, yer yer mütevazı, yer yer de cüretkâr kuramsallaştırma girişimlerinde bulunmalarıydı.⁵

Gerileme paradigmasına tek başına belki de en çok yatırımı yapmış olan Bernard Lewis'in eserlerine atıf yapmanın Batı akademik çevrelerinde artık ayıp karşılanıyor olması sanırım revizyonist eğilimlerin geldiği noktaya ve nihayetinde gerileme paradigmasının tamamen iflasına güzel bir misal teşkil ediyor. Lakin en azından akademik seviyede Osmanlı tarihçiliğinde gerileme paradigmasının tasfiyesi, işin sadece yarısı. Zira günümüzde ve önümüzdeki yıllarda çalışmalara yön verecek bir paradigmanın yokluğunda Osmanlı tarihçiliği, gerileme paradigmasının dayatmış olduğu sınırlamaları aşabilmek bir yana, bir araya getirdiğinizde pek bir anlam ifade etmeyen fragmanlar silsilesine dönüşme tehlikesi altında. Salt gerilemecilik eleştirisi bize Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyılda yaşanan krizlere cevap vermekte neden görece başarısız olduğuna ve nihayetinde neden çöktüğüne dair bir şey söylemiyor. Dahası hâlâ eski paradigmanın dayattığı zihinsel kategorileri aşabilmiş değiliz. Meselâ, 19. yüzyıla dair çalışmaların ezici çoğunluğu, eğer Lale Devri'ne yapılan girizgâh nevinden atıfları saymaz isek, dönüşümü ve "uyanışı" hâlâ III. Selim ile başlatıyor ve 19. yüzyıl siyasetini monolitik bir devlet aygıtının Batı ile karşılaşmasının belirlediği bir dizi tepkisel girişim olarak görmeye devam ediyor. Her zaman açıkça belirtilmese de, geçmişe ait bu şema aşağı yukarı her çalışmanın alt metninde mevcut. 19. yüzyıl üstüne çalışan araştırmacılar önceki yüzyılları hâlâ donuk olarak tahayyül ediyor, önceki yüzyıllar üzerine çalışanlar içinse on dokuzuncu yüzyıl bambaşka ve uzak bir dünyayı temsil ediyor. İstisnalar mevcut ise de, Osmanlı tarihçiliğinde genel bir dönüşüm yaratabildiklerini söylemek zor. Tabii bunun belki de en büyük müsebbibi gerileme paradigmasına yapılan yatırımın hacmi. İlk gününden beri tüm Osmanlı tarihi kaynakları, vesikalar, olaylar ve kişiler gerileme perspektifiyle çöküş odaklı okunduğundan, bunun yerini alabilecek sağlam bir çatı inşası için belki de tüm kaynakların yeniden elden geçirilmesi gerekiyor. Ama öncesinde de yine böyle bir çabayı yönlendirecek ve idare edecek belli

4 Mesela bkz. Karen Barkey, Farklıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar, Versus Kitap, İstanbul, 2011; Virginia Aksan ve Daniel Goffman der., Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı, Timaş, İstanbul, 2011.

5 Maalesef, Osmanlı tarihçiliğinin 1990'larda yurt dışındaki bu parlayışı Türkiye'deki akademik tarihçilikte görülmedi. Aynı süreçte Türkiye'de akademik tarihçiliğin ve özellikle de Osmanlı tarihçiliğinin panorama niteliğinde bir tasvir ve tenkidi için bkz. Oktay Özel, Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik, Genişletilmiş 2. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

hipotezlere ihtiyaç had safhada. Bu hipotezlerin yeni dönemselleştirmeler öne sürmeleri ve bu dönemler arasındaki kırılmaları ve süreklilikleri takip etmemize izin verecek değişkenlere işaret etmeleri gerekiyor.

Baki Tezcan ve İkinci İmparatorluk

Baki Tezcan'ın *The Second Ottoman Empire* kitabı da işte tam bu ihtiyacın ziyadesiyle bilincinde olarak ve ona hitap etmek gayesiyle yazılmış bir eser. Uluslararası akademik camiada yeterince dikkat çekmesine ve Türkiye'de de belli bir rağbet görmüş olmasına rağmen henüz çevirisi yayımlanmamış olan bu kitabın genel bir özet ve tenkidine geçmeden önce Baki Tezcan'ı kısaca tanıtmakta fayda var.

İstanbul Erkek Lisesi mezunu olan Tezcan 1994'te Bilkent Üniversitesi'nden uluslararası ilişkiler lisans derecesini almış ve ardından lisansüstü çalışmaları için Amerika'ya gitmiş. Princeton Üniversitesi Yakın Doğu Çalışmaları bölümünden 1996'da master derecesi, 2001'de ise doktora derecesini almış. Master tezinde Kınalızâde Ali'nin Ahlâk-ı Alâî'si ve on altıncı yüzyıl Osmanlı siyasî düşüncesi, doktora tezinde ise II. Osman dönemi üzerine çalışmış. Amerika'daki eğitim sürecinde Norman Itzkowitz, Rifa'at Ali Ebu el-Hac, Cemal Kafadar gibi Osmanlı tarihçilerinin hem öğrencisi olmuş hem de onlarla teşrik-i mesâide bulunmuş. Kendisi de sık sık bu isimlerin Osmanlı tarihine yaklaşımını ne derece etkilediğini ifade ediyor. Tezcan'ın eğitim hayatının bu kısa özeti dahi aslında bir tarihçi olarak portresi üzerine gayet tamamlayıcı ipuçları barındırıyor. İstanbul'un en itibarlı liselerinden birinde Almanca eğitim görmesinin ardından, Türkiye'nin hem ilk özel üniversitesi olan hem de o dönem Halil İnalcık gibi isimleri bünyesinde barındıran Bilkent'te temel sosyal bilimler formasyonunu İngilizce olarak edinmesi, daha sonra kitabın içeriğini tartışırken göreceğimiz gibi, Tezcan'a hem çok geniş bir literatüre erişim imkânı sağlamış hem de onu tarihe –Türkiye'de maalesef çok sığ örneklerine rastladığımız salt tarihçiliğin ötesinde- daha geniş bir kuramsal çerçeveden bakmaya sevk etmiş. Bu temel ise Birleşik Devletler'in en saygın yüksek öğrenim kurumlarından biri olan Princeton'da geçirdiği yıllar ve Osmanlı tarihçiliğinin duayenleri ile tanışması ile daha da pekişmiş. Ve yine bilâhare göreceğimiz gibi bu 'elit' ve 'Batı' eksenli eğitim Tezcan'ı Türkiye'de tarihçiliğin eskiden beri süregelen tartışmalarından koparmamış, bilakis onu bu tartışmalarla yeni ve üretken bir diyaloga girmeye itmiş. Tezcan 2002'den beri University of California Berkeley'de tarih ve dinî araştırmalar hocası ve hâlen, kuruluşunda rol oynadığı Ortadoğu/Güney Asya Çalışmaları biriminin başında akademik çalışmalarına devam etmekte.

Bu kısa tanıtımdan sonra gelelim kitabın ve Tezcan'ın argümanlarına. *The Second Ottoman Empire*, alanında ufuk açıcı her çalışmada olduğu

gibi çok basit bir soruyla başlıyor: Nasıl oluyor da 1649'da I. Charles'ın katliyle neticelenen İngiliz iç savaşını ve 1688'de I. Charles'ın oğlu II. James'in tahttan indirilmesiyle neticelenen 1688 "şanlı" devrimini meşrutî hükümet yolunda atılmış adımlar olarak okurken; 1648'de Osmanlı sultanı İbrahim'in katlini ve 1687'de oğlu IV. Mehmed'in tahttan indirilmesini gerilemenin bâriz alametleri olarak görüyoruz? ⁶ İlk başta 'abuk' olarak görülebilecek ve "İngiliz tarihi ile Osmanlı tarihi arasında nasıl böyle yüzeysel bir soru üzerinden bağlantı kurulabilir ki" şeklinde bir karşı suale maruz kalabilecek bu soru aslında başından sonuna kadar kitaba hakim olan argümana bir girizgah niteliğinde sadece: Hâkim paradigmanın perde arkasından hep gerileme olarak okuyageldiğimiz olaylar silsilesi Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyo-ekonomik yapının, bunun neticesinde sınıf dinamiklerinin, en nihayetinde de iktidar ilişkilerinin kapsamlı bir dönüşümü olarak okunabilir mi? Tezcan'ın bu soruya cevabı tabiatıyla olumlu bir cevap. Kitabın, isminden de anlaşılabilen temel argümanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1600'lerden itibaren klasik dönemin patrimonyal hanedanlık kurumunu aşarak, pazar-odaklı bir ekonomi, ortak bir para biriminin hüküm sürdüğü bir finans sistemi, ulemânın hanedan üzerinde kontrol sahibi olduğu bir hukuk, sınıf bariyerlerinin zayıfladığı bir toplum ve iktidarın giderek daha geniş gruplarca paylaşıldığı bir meşrutî yönetimle tanımlanabilecek bir erken modern devlete dönüştüğü⁷.

Tezcan hepsi birbiriyle bağlantılı olan bu değişimleri açıklamaya, hepsinin temelinde yatan, kitabın her yerinde vurguladığı, ağırlıklı olarak feodal bir yapıdan pazar odaklı bir topluma geçişi tasvir ederek başlıyor. Pazar odaklı topluma geçişe delil olarak önce 1600'lerin sonuna doğru Osmanlı kuruşunun imparatorluğun her köşesinde çok düşük arbitraj oranlarıyla geçer bir para birimi haline gelmiş olmasını gösteriyor. Böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun çok geniş bir coğrafyayı ortak bir para birimi kullanan bir ortak pazara dönüştürmüş olduğunu öne sürüyor. Bu dönüşüme işaret eden ikinci delil ise, bu süre içerisinde Osmanlı toplumunda ve siyasetinde fıkhn aldığı yeni konum. Barkan gibi klasik tarihçilerin klasik dönemi yükselişe sebep olarak gösterilen kanun'la, 'gerileme' dönemini ise kanunun önüne geçerek baskın hâle gelmiş olan ve dinci bağnazlığın –ulemâ zihniyetinin- işareti olarak görülen *şeriat* ile bağdaştırmalarını Tezcan fazla basit ve lineer görerek eleştiriyor⁸. Fıkhn ve fıkhn uygulayıcıları olarak da ulemânın yükselişini pazar ekonomisinin gelişmesi ile beraber piyasayı düzenleyen hukukun önem kazanmasına bağlıyor. Meselâ, on altıncı yüzyılda büyük yer tutan para vakfı tartışmalarını bu bağlama oturtarak, Kanûnî'nin Ebu's-Suud'un desteğiyle para vakıflarını meşrulaştırın kanunnâmesini de

6 Tezcan, 2011, s. 5.

7 a.g.e., s. 10.

8 a.g.e., s. 28.

fıkhın siyasallaşmasının ilk işaretlerinden biri olarak yorumluyor⁹. Böylece zaman içerisinde kanun ile fıkıh arasındaki ayrım bulanıklaşarak, fıkıh genel anlamda her türlü siyasal talebin kendisine atıfla meşrulaştırıldığı bir söylem alanı hâline geliyor. Tezcan, buradan hareketle ortak pazar, ortak para ve ortak yasa idealinin bir anlamda Avrupa Birliği'nden yüzyıllar önce Osmanlı coğrafyasında kısmen yakalandığını söylüyor¹⁰.

Tezcan devamında fıkhın ortak hukuk olarak ön plana çıkma sürecinin iki taraflı olduğunu; bir yandan Sultan fıkıh ve ulemâ üzerinde kontrolünü artırırken, değişen sınırların bir taraftan da ulemâyâ hanedan ve bürokrasinin işleyişine müdahale ve sınır getirme imkânı tanıdığını hatırlatıyor. Bu müdahalenin tüm şiddetiyle hissedildiği durumlar ise, kitabın en temel sorunsallarından biri olan verâset meselesi. Şehzadelerin idarî tecrübe kazanmaları için sancaklara gönderildikleri ve kardeşleriyle taht için savaştıkları dönemden *ekber-erşad* usûlüne geçiş, Osmanlı iktidar ve devlet kavramında başlı başına bir inkılâbı temsil ederken, on altıncı yüzyılın sonlarından itibaren sultanların kardeş katli için mutlaka şeyhülislâmın fetvasına ihtiyaç duymaları ve bu fetvanın nerdeyse hiç verilmemesi iktidarın hanedan ailesinden ne derece soyutlandığının da açık bir işareti. Ulemâyâ ek olarak, yine pazar ekonomisinden beslenerek yükselen ve ekonomik sermayeyi siyasî sermayeye dönüştüren paşa aileleri de bu iktidar dönüşümünün aktörlerinden.

Bu gelişmelerden hareketle Tezcan on altıncı yüzyılın sonundan on sekizinci yüzyılın başlarına kadar Osmanlı siyasetinin değişkenlerini oluşturan bir ayrışmayı teşhis ediyor. Sultanın hukuka ve siyasete sınırsız ve mutlak müdahalesini savunan mutlakiyetçiler (*absolutists*) ve hukuk üzerinden sultanın otoritesini sınırlamak isteyen meşrutiyetçiler (*constitutionalists*)¹¹. Tezcan teşhis ettiği bu siyasî kamplaşmayı tahlil edip kavramsallaştırırken azamî derecede dikkat gösteriyor. Meselâ, mutlakiyetçi-meşrutiyetçi ayrışmasının liberal-muhafazakar ayrışmasıyla örtüşmediğini, her iki tarafta da sosyal değişim karşısında farklı tavır alışlar gözlemlendiğini ifade ediyor. Örneğin bu çerçevede, Mustafa Âli, Fatih'in kanunlarını askerî sınıfa farklı sınıflardan insanların girmesine engel olduğu için yüceltirken, Kanuni'den sonra, sosyoekonomik dönüşüm neticesinde aslen reâyâyâ mensup kişilerin bürokrasiye nüfuzuna karşı muhafazakar bir tavır aldığını görüyoruz.

Tezcan, Osmanlı toplum ve siyasetinin bu genel teâmüllerini tespit ve teşhis ederken, tezlerini temellendirmek adına dönemin siyasî olaylarının ziyadesiyle teferruatlı bir analizini yapmayı da ihmal etmiyor. Tezcan'ın kaleminden önce Sokullu ve III. Murad arasında gerçekleşen iktidar mücadelesine ve III. Murad'ın nezdinde ilk mutlakiyetçi çabalara şahit oluyoruz.

9 a.g.e., s. 32.

10 a.g.e., s. 19.

11 a.g.e., s. 47.

Ardından II. Osman'ın katline giden sürecin belki de şimdiye kadar yazılmış en teferruatlı ve aynı derecede analitik hikâyesini okuyoruz. Tezcan'ın özellikle II. Osman'ın katli üzerinde bu kadar durması ziyâdesiyle mânidar. Zirâ II. Osman'ın gayet yeni bir sultan imajı çizme adına giriştiği radikal çabalar –hür bir kadınla evlenmek, Hotin seferi, hacca niyetlenmek-mutlâkiyetçi hamlenin, muarızları karşısında meşrûiyet kazanma çabalarına delalet ederken, öbür taraftan da Tezcan Osmanlı tarihindeki ilk sultan katlinin aslında iktidar ilişkilerinde ne cesim bir kırılmaya işaret ettiğinin altını çizmeye çalışıyor. Cevaplamamızı istediği soru şu aslında: Osmanlı gibi tamamen hanedan etrafında şekillenmiş bir siyasî örgütlenme nasıl olur da ciddi bir meşruiyet krizi yaşamadan bir sultanın katlinden sağ çıkabilir? Böyle bir kırılmanın, ancak sosyoekonomik ilişkilerde (altyapı) bir süredir devam etmekte olan kapsamlı bir dönüşüm neticesinde iktidar ilişkilerinin (üstyapı) de yeniden düzenlenmesi olarak okunduğunda anlam kazanacağı ise Tezcan'ın temel tezi.

II. Osman'ın hazin sonunun akabinde Tezcan, IV. Murad ve Köprülüler döneminin de çizdiği mutlakiyetçi-meşrutiyetçi mücadele çerçevesinde bir tahlilini yapıyor, 1703 isyanıyla sonlanan II. Mustafa rejimini de mutlakiyetçi kanadın son hamlesi olarak görüyor ve bu tarihten itibaren 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın halline kadar olan yüz küsur seneyi de İkinci İmparatorluğun siyasî düzeninin pekiştirilmiş olduğu dönem olarak sunuyor ve bu dönemi bir tür kısmî demokrasi (*proto-democratization*) olarak tanımlıyor. Buradan da gerileme paradigmasının en sağlam sacayağı olan 'yozlaşmış bir askerî grup olarak yeniçeriler' imgesinin eleştirisine geliyoruz. Tezcan, yeniçerilerin askerî yeterliliklerinde gerileme olduğunu inkar etmiyor, ama yeniçerilerin 1600'lerden itibaren artık salt bir askerî bölük olmanın ötesine geçip ciddi bir sosyal ve siyasî bir güç odağı hâline geldiklerini ve bu yönleriyle de değerlendirilmelerine ihtiyaç olduğunu savunuyor¹². Devşirme sistemi çöktükten sonra iyice Müslüman reâyâdan kişilerin nüfuzuna açılan yeniçerilik, reâyâ ile askerî sınıf arasındaki bariyerlerin kalktığı ve yöneten ile yönetilenlerin yakınlaştığı bir kurum hâline geliyor. On sekizinci yüzyıla geldiğimizde ise yeniçerilerin, ocağa üye alınmından başlayarak tüm iç meseleleri hakkında mutlak söz hakkına sahip, ocak içindeki kredi sistemi sayesinde mensuplarına ekonomik avantaj sağlayan, esnafla ayrı bir lonca sayılabilecek kadar iç içe ve kompozisyonu zengininden fakirine Osmanlı reâyâsını temsil edebilecek keyfiyette bir sosyo-ekonomik cemaat haline geldiğini görüyoruz. Hatta, Tezcan'ın Nâimâ tarihinden alıntıladığı kadarıyla 1703 hallinden sonra yeniçerilerin saltanatı tamamen feshedip bir '*cumhur cemiyeti ve tecemmu devleti*' kurmaya yönelik tasavvurları olduğunu öğreniyoruz¹³. Mutlak iktidarın bu

12 a.g.e., s. 199.

13 a.g.e., s. 223.

derece sınırlandırdığı ve yeniçeriler gibi ziyadesiyle geniş ve yekpâre olmayan bir güruh tarafından kontrol edildiği bir rejimin kısmî-demokrasi olarak tanımlanmayı hak ettiği kanısında Tezcan.

Tüm bu gelişmelerin temelinde Osmanlı ekonomisindeki değişmelerin yattığını ısrarla tekrar tekrar vurgulayan Tezcan, kitabın sonuç bölümünde Osmanlı İmparatorluğu'nun on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarının neden bir tür erken modernite olarak görülmesi gerektiğinin savunusunu yapıyor. Bu bağlamda da erken moderniteyi dünya genelinde siyasî iktidarın –yine ekonomik dönüşüm neticesinde- daha geniş kitlelerce paylaşıldığı ve yönetenler ile yönetilenler arasında bir özdeşleşmenin görülmeye başlandığı dönem olarak tanımlıyor. Tezcan'ın özellikle bu ikinci noktaya yaptığı vurgu önemli. Zira Osmanlı'nın bu döneminde devşirme sisteminin çöküşü ile beraber yönetenlerin gittikçe artan bir oranda Müslümanlardan ve daha da önemlisi reâyâ içinde doğmuş kimselerden müteşekkil olduğunu görüyoruz. Bu sınıf bariyerlerinin kalkması ile beraber yöneten ve yönetilenlerin Müslüman-Sünnî kimliği üzerinden bir ortak paydada ittifakının söz konusu olduğunu iddia ediyor Tezcan. Buna yine bir delil olarak da, *askerî* ve *reâyâ* kavram ikilisinin zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü örnek gösteriyor. Eskiden *askerî* kavramı yönetici sınıf ve *reâyâ* da tüm tebaa için kullanılırken, zaman içerisinde *reâyâ* kavramının sadece gayri Müslimler için kullanılır hâle geldiğini görüyoruz¹⁴. Yöneten ve yönetilenlerin ortak bir kimlik etrafında ittifakını ise bir tür siyasal millet (*political nation*) olarak adlandırıyor. Bu da Avrupa'da aynı dönemde mezhep kimlikleri etrafında ulus kimliklerinin teşekkülü süreciyle paralellik gösteriyor.

Tezcan on yedi ve on sekizinci yüzyılları böylece erken modern dünya tarihi ile beraber okurken gerilemeyi de kategorik olarak reddetmekten imtinâ ediyor¹⁵. Osmanlı İmparatorluğu'nun konumu itibariyle Avrupa emperyalizmi karşısındaki zafiyeti bir yana, İkinci İmparatorluğu belirleyen görece demokratikleşmenin bir yandan İmparatorluğun 1922'de çöküşüne hizmet edecek belli problemlerin tohumunu atmış olduğuna dikkat çekiyor. Yeniçeriler nezdinde askerî kurumun savaş kabiliyetinin zayıflamasına ek olarak Tezcan, fikhın ön plana çıkararak siyasallaşmasının, beraberinde naklî geleneğin akli çalışmaların önüne geçmesine neden olduğunu –bunu en azından bu kitapta yeterince delillendirmese de¹⁶- iddia ediyor. Akli ilimlerin geri planda kalması da İmparatorluğun Avrupa ile askerî ve

14 a.g.e., s. 235.

15 a.g.e., s. 238.

16 Tezcan'ın akli ve nakli ilimler arasındaki çekişmenin siyasî niteliğini teferruatıyla tartıştığı bir makalesi için bkz. Baki Tezcan, "Some Thoughts on the Politics of Early Modern Ottoman Science", *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj* içinde, der. Donald Quataert ve Baki Tezcan, İSAM, İstanbul, 2010, 135-156. Bu derlemenin tercümesi Tan yayınlarından *Hakim Paradigmaların Ötesinde: Rifa'at Ali Abou-El-Haj'a Armağan* başlığıyla yayımlanmıştır.

iktisadî rekabetini uzun vadede baltalıyor. Gâîyyet/ereksellik (*teleology*) ve melhûziyet/olumsallık (*contingency*) arasındaki yaratıcı dengeyi korumak gerektiğine işaret eden Tezcan, bir yandan Osmanlı'nın erken modern döneminde yakaladığı ve kaçırdığı fırsatları, yani imkânlarını değerlendirirken, İmparatorluğun en nihayetinde yıkılmaktan kurtulamadığını da unutmamız gerektiğini hatırlatıyor.

Tahlil ve Tenkit

Kitaba getirilen eleştirilerin genel bir tartışmasına geçmeden önce, iddiasını daha iyi anlayabilmek adına kısaca kitaba hâkim olan genel usul ve yaklaşımın bir tahlilini yapmak gerekiyor. Tezcan'ın Osmanlı tarihinin bu az anlaşılmuş döneminin tahlilini ağırlıklı olarak Osmanlı siyasetinin yapısı üzerinden yürüttüğü zaten kitabın kısa özetinden anlaşılmalı. Kitapta bu yapısal analiz birkaç farklı katman üzerinden ilerliyor. Tezcan önce iktidar ilişkilerinin belli bir dönemde (kuruluş dönemi, klasik dönem, erken modern dönem) nasıl bir yapı sergilediğinden başlıyor analize ve bu bağlamda aktörlerin (sultan, ulemâ, yeniçeriler, paşalar, âyânlar) bu ilişkiler ağındaki konumlarını ve karşılıklı çıkar ilişkilerini teşhis ediyor. Bu tahlil ve teşhisi aktörlerin kendilerinin bu ilişkileri nasıl kavramsallaştırdıklarını (mesela *nöker* kelimesinin anlamındaki değişme) göstererek delillendiriyor ve zenginleştiriyor. Akabinde bu ilişkilerin zaman içerisinde değişimi, aktörlerin rol değişimleri (ulemânın ve paşaların yükselişi) ve yeni aktörlerin (meselâ harem ağası ve harem mensupları) ilişkiler ağına dâhil olması sürecini tasvir ediyor ve yine bu değişim sürecinin, yeni ilişkilerin aktörlerce nasıl anlaşılıp kavramsallaştırıldığını (inhitat, inkılâp, kanun, devlet) göstermeyi de ihmal etmiyor. Sonra titizlikle ve çok yönlü olarak öykülediği iktidar ilişkilerinin yapısındaki bu değişimi genel sosyal ve ekonomik yapıdaki değişim ve dalgalanmalarla bağlantılı olarak okuyor ve iki düzlemin birbiriyle iki yönlü bir ilişki içinde olduğunu kuramsal bir çerçeve içerisinde gösteriyor. Feodal yapının beylikler ve saltanat içi çatışmalarla yerini merkezileşmiş bir imparatorluğa bırakması, fakat saltanatın tam da bu merkezî imparatorluk düzenini kurmak için gösterdiği çabaların yarattığı sosyo-ekonomik değişimle beraber zayıflayıp iktidarı başka aktörlerle paylaştığı bir düzene razı kalması bunun temel örneği. Tabii bir yandan tüm bu gelişmelerin dünya genelinde görülen belli değişimlerle beraber olarak gerçekleştiğini ve bu yüzden dünya tarihini yönlendiren belli sâikler tarafından da belirlendiğine değinmeyi ihmal etmiyor. Özetle, Tezcan Osmanlı tarihini siyasî iktidar odaklı okuyor ama bu iktidar ilişkilerinin dönüşümü üzerinden İmparatorluğun çehresinin toplu dönüşümünü de öykülendiriyor.

2011'de yayımlanmasının ardından *The Second Ottoman Empire*, hem yurt içinde hem yurt dışında ilgi gördü. Uluslararası akademik dergiler-

de yirmiye yakın eleştiri ve inceleme yazısı yer aldı. Baki Tezcan, bizzat kendisi hem Ankara’da, hem İstanbul’da farklı üniversite ve kurumlarda kitabın ve tezinin kapsamlı sunumlarını yaptı¹⁷. Hem sunumlarında hem de yayımlanan tenkit yazılarında kitaba çok çeşitli tepkiler görmek mümkündür. Bazıları kitabı yerden yere vururken, bazıları da ciddi anlamda takdir ediyordu

Kitaba yöneltilen en yaygın eleştiri anakronizm ve anakronizmle bağlantılı olarak Avrupa-merkezcilik yaptığı yönündeki ithamlar¹⁸. Bu ithamlar da nerdeyse tamamen kısmî demokrasi (*proto-democratization*), mutlakiyetçilik (*absolutism*), meşrutiyetçilik (*constitutionalism*) gibi kökeni Avrupa tarihi olan kavramları kullanması ekseninde dile getiriliyor. Bence kitaba yöneltilen eleştiriler arasında en haksız olan bu eleştiri, Tezcan’ın kullandığı kavramların Avrupa tarihi tecrübesinden türetilmiş soyutlamalar olması ve bunları başka bağlamlarda kullanmanın anakronizm ve Avrupa merkezcilik olacağı varsayımından hareket ediyor. Lâkin göz ardı edilen nokta, Tezcan’ın bu kavramları kullanırken onları sadece iktidar ilişkilerinin belli formasyonlarını tanımlamak için kullanıyor olduğu. Bu bağlamda ‘meşrutiyet’ iktidarın farklı mercilerce ortak bir yasa üzerinden kısıtlanmasından başka bir şey değil ya da ‘kısmî-demokratikleşme’ iktidarın geniş bir grup tarafından paylaşılmasından başka bir şey ifade etmiyor. Meselâ, yine bu bağlamda Yasir Yılmaz kuruluş dönemini tanımlamak adına Tezcan’ın feodalite kavramını kullanmasını eleştiriyor. Fakat Tezcan, Türkiye’de zamanında ciddi bir tartışma konusu olmuş olan bu meselede de yine gayet temkinli. Ortaçağ Avrupası’nın hâkim toplumsal düzenini bütünüyle alıp kuruluş dönemi Anadolu’suna yansıtmıyor, sadece kuruluş dönemi beyleri arasındaki iktidar ilişkileri daha anlaşılır kılmaya çabılıyor. Tezcan’ın tüm bu kavramları kullanımını, Weber’ci sosyolojinin en temel metodolojik gereği olan ‘ideal tiplere’ referansla açıklamak da mümkün.

Tezcan’ın da Jacques Pouchepadass’dan alıntıyla ifade ettiği gibi¹⁹ Avrupa-merkezciliği yadsımak adına farklılığı kutsamak ile Doğu’nun iflah olmaz bir şekilde farklı olduğunu iddia eden Şarkiyatçılık arasında çok ince bir çizgi vardır. Yine Tezcan’ın Rhoads Murphey’nin kitaba aşırı eleştirel yaklaşmasının temelinde yattığını söylediği Avrupa ve Osmanlı tarihî-içtimaî tecrübelerinin birbirlerinden kategorik olarak farklılığını savunmak da bizi Şarkiyatçılığın özcülüğünden (*essentialism*) kaçmanın zor

17 Burada Baki Tezcan hocama kitabı hakkında yayımlanmış tüm eleştirileri ve kendisinin Şehir Üniversitesinde eleştirilerin bir kısmına cevap olarak sunduğu metni benimle cömertçe paylaştığı için çok teşekkür ediyorum.

18 Bkz. Ebru Boyar, *Journal of Islamic Studies*, Sayı 23, 2012, s. 394-7; Rhoads Murphey, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Sayı 74, 2011, s. 482-4; Yasir Yılmaz, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Sayı 39, 2012, s. 141-3.

19 Tezcan’ın 31 Mayıs-2 Haziran 2011 tarihleri arasında İstanbul Şehir Üniversitesinde gerçekleşen “17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu: Kriz ve Dönüşüm” başlıklı sempozyumda kitabına yöneltilen eleştirileri değerlendirdiği konuşma.

olduğu bir noktaya getirir. Ya Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumların değişimini belirleyen belirli kanunlara tâbi olmadığı gibi absürd bir kabul ile yetineceğiz yahut Osmanlı'nın tarihi tecrübesinin nasıl anlamlandırılacağı sorusuna mevcut sosyal bilimler literatürünün dışında cevaplar aramak gibi beyhûde bir çaba içine gireceğiz.

Tarihçiliğinin kaynakları hususunda da Tezcan'a bazı eleştiriler getirilmiştir. Bir çok eleştirmenin kaydettiği gibi Tezcan'ın iddialarını desteklemek adına faydalandığı kaynaklar gerçekten çok çeşitli. Osmanlı vakanüvislerince yazılmış bilinen nerdeyse tüm metinleri kullanmasının yanında, sık sık Avrupalı seyyah ve bürokratların farklı dillerde kaleme alınmış gözlemlerine yer veriyor ve onların Osmanlı'nın siyasal düzenini nasıl algılayıp yorumladıklarını gösteriyor. Lakin kullandığı kaynakların nerdeyse tamamının ikincil kaynaklar (tarihler ve hâtıratlar) olması ve arşivlerden çıkartılmış rakam tabanlı verilerin eksikliği bazı tarihçilerce haklı olarak eleştirilebilir. Tezcan bu tür verilere ve somut delillere yer vererek kurmaya çalıştığı çatıyı daha sağlam inşa edebilirdi. Tabii burada yine Tezcan'ın özellikle siyaset kurumu ve iktidar oyunları üzerine odaklanması eleştirilmekte²⁰. Koskoca iki yüzyılı açıklayacak bir çatı inşa etmek için çabalar larken salt iktidar ilişkileri üzerinden bir kurgu oluşturması ve piyasa dönüşümünü savunurken bunu sadece arbitraj oranları üzerinden yapması kitabın ciddi anlamda zayıf yanları. Pazar ekonomisine geçişi kitabın her bölümünde tekrar tekrar temel faktör olarak sunarken bu dönüşümü yeterince delillendirmemesi bir eksiklik. Sanırım, Tezcan bu noktada –kendi ifadesiyle– “Marksist değilse de Marksiyen damarıyla” hareket ediyor biraz da. İktidar ilişkilerindeki, yani üstyapıdaki ciddi değişim ve kırılmaların, üretim biçimlerinde ciddi bir dönüşüm olmaksızın açıklanamayacağına dair artık salt Marksizm'e has addedilemeyecek kadar kabul görmüş bir kuramsal varsayımaya sırtını dayadığı için, saltanat düzenindeki değişimin kaçınılmaz olarak bir ekonomik değişime delil olması gerektiğini düşünüyor. Bu rahatlık dayandığı kuramsal çerçeve içerisinde mazur görülebilirse de, yeni bir paradigma inşası iddiasındaki bir kitapta, ekonomik düzene dair daha detaylı analizler ve ekonomik değişimin iktidar ilişkilerine nasıl yansıdığına dair daha somut veriler ve çerçeveler beklenirdi. Tezcan'ın belli olay ve ilişkileri yorumlarken sık sık başvurduğu ‘belki’, ‘çıkabiliriz’, ‘söylenebilir’, ‘tahmin edilebilir’ gibi tahmin yürütme ifadeleri özellikle bu noktadaki açığı ele veriyor.

Kaynakları belli bir literatür ile sınırlı olmasına karşın, Tezcan'ın bu literatürü alabildiğine verimli kullanmasına izin veren şey, bu metinleri çözümlemede kullandığı yöntem. Cambridge ekolü olarak bilinen Quentin Skinner ve J.G.A. Pocock gibi önde gelen siyaset felsefecilerinin, siyaset felsefesinin klasik metinlerinin eleştirisi üzerinden geliştirdikleri yöntemi

20 Sam White, *Journal of Global History* Sayı 6, 2011, s. 345-9

Tezcan, Osmanlı tarihini anlamak için başarıyla kullanıyor. Bu isimler, İngiliz liberal (*Whig*) ilerlemeci tarihçiliğini eleştirmiş ve klasik tarihçiliğin kullandığı kanonlaşmış metinlerin kendi dönemlerinin siyaseti içerisinde okunduğunda nasıl o dönemlerin iktidar çatışmalarını yansıtan birer kaynak haline geldiklerini göstermişlerdi. Tezcan da benzer bir şekilde hep 'gerileme' ışığında okunan Osmanlı tarihi kaynaklarının aslında kendi dönemlerinin siyasî ilişkilerinin niteliğini ele veren metinler olduklarını göstermeye çalışıyor. Bu noktada özellikle de siyasî kavramların (*askerî, reâyâ, kanun, ecnebî, nöker, devlet*) değişken niteliğine yaptığı vurgu Osmanlı düşünce tarihi için çok değerli. Kavramsal değişimin kurumsal ve yapısal dönüşümle paralel gerçekleştiğini bize gösteren günümüz düşünce tarihi çalışmaları ışığında değerlendirildiğinde, Tezcan aslında Osmanlı tarihinin en meşhur kaynaklarının bile henüz tüketilmediğine ve bize söyleyecek çok şeyleri olduğuna işaret ediyor.

Aslında hem Osmanlı tarihine yaklaşım tarzı, hem de argümanlarının içeriği yönünden Tezcan, kendisinden önce gelmiş Osmanlı tarihçilerine çok şey borçlu. Bunların en başında belki Rifa'at Ali Ebu el-Hac geliyor. Ebu el-Hac, doksanlarda yazdığı *Formation of the Modern State*²¹ kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun devlet yapısının on altıncı yüzyıl sonları ve on yedinci yüzyıl başlarında ciddi bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümün de sosyo-ekonomik yapıdaki değişimlerin bir sonucu olduğunu Mustafa Âli ve Koçi Bey'in eserleri üzerinden göstermeye çalışmıştı. Tezcan, kendisi de açıkça kitabının Ebu el-Hac'ın eserine düşülmüş bir şerh olarak görülebileceğini ifade ediyor. Benzer şekilde Tezcan yine son dönemin meşhur tarihçilerinden Cemal Kafadar'ın yeniçeriler üzerine çalışmalarından ziyadesiyle besleniyor.

Belki de en ilginç, Tezcan'ın özellikle iktidar ilişkilerinin dönüşümüne, mutlakiyetçilik ve meşrutiyetçiliğe dair savları aslında yıllar önce Şerif Mardin'in *Genç Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* kitabından başlayarak birçok eserin de tekrar tekrar ifade ettiği Osmanlı İmparatorluğu'nda on dokuzuncu yüzyıl öncesinde iktidar ilişkilerinin bir tür zımnî sözleşme ile sınırlandırıldığına dair gözlemlerini doğruluyor olması. Tezcan kendisi de konuşmalarında Mardin'den şu çok manidar alıntıyı yapıyor:

*Burada, haklı bir sebebe dayanan Osmanlı isyanları ile, meşrû bir ayaklanma teorisinin zımnî desteği ile ortaya çıkan ayaklanmaların Osmanlı târihi içindeki seyrini ele almamız ve bugüne kadar bu hususa kimsenin vermediği önemi vermemiz için yeterli sayıda sebep vardır. Geçmişe baktığımızda, başlangıcından bugüne kadar Batı Avrupa demokrasi târihinin de bir dizi birbirleriyle ilgisiz şiddet ve entrika serüvenlerini andırdığı unutulmamalıdır.*²²

21 Tercümesi için bkz. Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, İmge, İstanbul, 2001.

22 Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi – Makaleler*: 4, İletişim, İstanbul, 1991, s. 109.

Mardin bu muhalefet geleneğinin ulemâ ve yeniçerilerin ittifâkı üzerinden geliştiğini ve 1856'nın karanlık Kuleli ayaklanmasının da aslında bu geleneğin son tezahürü olduğunu ifade ediyor. Buna benzer şeyleri yine aşağı yukarı aynı dönemlerde İdris Küçükömer de zikrediyordu. Küçükömer'in *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*²³ eserindeki kendi zamanında çok rağbet görmeyen tarihe ait çıkarımlarının birçoğunu akademik bir dilde ifade edilmiş ve teferruatıyla işlenmiş bir şekilde Tezcan'ın kitabında bulabiliyoruz. Tezcan kendisi de kitabının sonlarında küresel tarihçilik bağlamında Osmanlı'da kapitalizmin neden doğmadığını tartışırken yetmişli yılların meşhur Asya Tipi Üretim Tarzı tartışmalarına da bir selam çakıyor aslında.

Beni, Tezcan'ı Mardin ve Küçükömer gibi isimlerle beraber düşünmeye sevk eden diğer bir nokta ise çalışmasını erken modern dönemle sınırlamayıp tahlillerinin on dokuzuncu yüzyıl tarihçiliğine bakan yönleri üzerine de kafa yorması. III. Selim ve II. Mahmud dönemleri, yeniçeri ocağının halli, Tanzimat gibi meseleleri de yine kendi çizdiği çerçevenin ışığında yorumlayarak on dokuzuncu yüzyılın aslında önceki yüzyıllarla ne derece süreklilik gösterdiğini ortaya koymaya çabılıyor²⁴. Bu çabası takdir edilmiş olmalı ki, Erdem Sönmez, Jön Türk aydını Ahmed Rıza üzerine yazdığı kitabın²⁵ girişinde on dokuzuncu yüzyıl düşünce tarihi için yeni bir çerçeve çizerken çerçeveyi Tezcan'ın mutlakiyetçi-meşrutiyetçi ayırımı üstüne kuruyor. Kendinden önce gelmiş tarihçilerin izinde emin adımlarla yürüyen Tezcan, sosyal bilimlerin kuram ve kavramlarını cüretkârca kullanan tarihçiliğiyle yeni yetişen genç tarihçilere de ilham kaynağı olmuş görünüyor.

Sonuç

Sadede gelirsek, rahatlıkla Tezcan'ın kitabının Osmanlı tarihçiliğine büyük bir katkı olduğunu söyleyebiliriz. Birçok eleştirmenin de ifade ettiği gibi²⁶, kitap Osmanlı tarihinin karanlık dönemini anlamamıza yönelik kapsamlı bir çaba gösteriyor ve uzun yıllar tartışılmaya devam edecek. Tezcan'ın 'gerileme' paradigması yerine inşa etmeye çalıştığı çatı uzun vadede yeni bulguların ışığında çökebilir yahut daha da pekişip Osmanlı tarihçiliğinin başucu eserlerinden biri haline gelebilir. Bunu zaman gösterecek, lâkin kanımca kitap en çok Türkiye'deki akademik tarihçilik için önemli. Zira

23 İdris Küçükömer, *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil, İstanbul, 2012.

24 B. Tezcan, 2011, s. 225-6

25 Erdem Sönmez, Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2012.

26 Abdurrahman Atçıl, *New Middle Eastern Studies*, Sayı 2, 2012; Seth Frantzman, *Digest of Middle East Studies*, Sayı 21, 2012, s. 270-2; Michael Meeker, *The American Historical Review*, Sayı 118, 2013, s. 291-2; Alan Mikhail, *Journal of Interdisciplinary History*, Sayı 42, 2012, s. 494-5.

uluslararası literatürde artık modası geçmiş olsa da, 'gerileme' paradigması maalesef Türkiye'de hala geçerliliğini korumakta. Lise sıralarından üniversite amfilerine kadar Osmanlı tarihi hâlâ eski paradigmaların ışığında öğretiliyor ve yazılıyor. Kitabın çevirisi tamamlandığında, inşallah, defterler ve şer'îye sicilleri gibi kaynakların varakları arasında boğulmuş Türkiye akademik tarihçiliğinde heyecanlı ve bereketli tartışmalara ve böylece bir kısır döngünün aşılmasına vesile olur.

Kaynakça

- ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali (2001), *Modern Devletin Doğası*, İmge, İstanbul.
- AKSAN, Virginia; GOFFMAN, Daniel der. (2011), *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Timaş, İstanbul.
- ARMAĞAN, Mustafa der. (2011), *Osmanlı Tarihini Yeniden Yazmak: Gerileme Paradigmasının Sonu*, Timaş, İstanbul.
- BARKEY, Karen (2011), *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar, Versus Kitap*, İstanbul.
- KÜÇÜKÖMER, İdris (2012), *Batılılaşma ve Düzenin Yabancılaşması*, Profil, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1991), *Türk Modernleşmesi – Makaleler: 4*, İletişim, İstanbul.
- ÖZEL, Oktay (2012), *Dün Sancısı: Türkiye'de Geçmiş Algısı ve Akademik Tarihçilik Genişletilmiş 2. Baskı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- QUATAERT, Donald; TEZCAN, Baki (2010), *Beyond Dominant Paradigms in Ottoman and Middle Eastern/North African Studies: A Tribute to Rifa'at Abou-El-Haj*, İSAM, İstanbul.
- SALZMAN, Ariel (2011), *Osmanlı Ancien Regime'i: Modern Devleti Yeniden Düşünmek*, İletişim, İstanbul.
- SÖNMEZ, Erdem (2012), *Ahmet Rıza: Bir Jön Türk Liderinin Siyasi-Entelektüel Portresi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- TEZCAN, Baki (2011), *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, Cambridge University Press, Cambridge.

Osmanlı Tarihine Yeni Bir Çatı İnşa Etmek Baki Tezcan ve İkinci Osmanlı İmparatorluğu

Alp Eren Topal

Abstract

Baki Tezcan, assistant professor at University of California Los Angeles published his *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* in 2011. This book has attracted lots of attention and helped initiate much discussion. In this book Tezcan attempts to explain the nature of structural transformation of the Empire in the late sixteenth century and conceptually clarify the various aspects of Ottoman society in seventeenth and eighteenth centuries. This article aims to introduce Tezcan and his historiography through his book and to summarize the paradigmatic changes in Ottoman historiography in recent years.

Osmanlı Tarihine Yeni Bir Çatı İnşa Etmek Baki Tezcan ve İkinci Osmanlı İmparatorluğu

Alp Eren Topal

Özet

California Üniversitesi öğretim üyesi Baki Tezcan 2011 yılında yayımladığı *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World* kitabıyla Osmanlı tarihçiliği alanında büyük ilgiyle karşılandı. Tezcan bu kitabında Osmanlı tarihinin görece ihmal edilmiş olan on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarını kavramsal bir çerçeveye oturtmak ve imparatorluğun klasik dönemin ardından yaşadığı yapısal dönüşümü açıklamak gibi ağır bir yükün altına giriyor. Bu makale de Türkçe'ye henüz tercüme edilmemiş bu kitap nezdinde hem Baki Tezcan'ı yeni nesil bir tarihçi olarak takdim etmeyi hem Osmanlı tarihçiliğinin son yıllarda yaşadığı paradigma değişimlerine bir kapı aralamayı amaçlıyor.

Prof.Dr. Baskın Oran: “Batıcı Dış Politika Anlayışı Değişmedi, Değişemez de...”

Bugün Türkiye’deki siyasal bilgiler fakülteleri ve iktisadî ve idarî bilimler fakültelerinin uluslararası ilişkiler ve kamu yönetimi programlarının neredeyse tamamında editörlüğünü Prof. Dr. Baskın Oran’ın yaptığı “Türk Dış Politikası-Olaylar, Yorumlar, Belgeler” başlıklı çalışma Türk dış politikası ile ilintili derslerin izlek kitabı olarak takip edilmektedir. Olayları ele alış tarzı, interdisipliner bakış açısı ve bu bağlamda okuyucuyu rahatlatan disiplin içinden ve disiplin dışından olayların, kavramların, terimlerin açıklandığı bilgi kutucuklarıyla muadillerinden farklılaşan kitap Türk(iye) tarihine yönelik dış politika çerçevesinde de eleştirel bir katkı sunmuştur. Örneğin Türkiye’de kemalist bakış tarafından şekillendirilen Sevres Antlaşmasına ilişkin yerleşik kalıplar ilk kez bu kitapla, metodolojik açıdan tutarlı bir biçimde sarsılmıştır.

İlk baskısı 2001 yılında gerçekleştirilen ve sonraki yıllarda onbeşin üzerinde baskı gerçekleştiren bu alanda hazırlanmış bir çalışma için oldukça iyi bir seviye yakalayan kitabın 2001-2012 yılları arasında değerlendirilen üçüncü cildi de 2013 yılının ilk aylarında yayımlandı. Kitabı alıp okuduktan sonra elimdeki Türk dış politikası anlatısının aynı zamanda bir siyasal tarih denemesi olduğunu fark ettim. Baskın hoca ile Türk dış politikası tarihi yazıcılığı üzerine bir mülakat yapmayı teklif ettiğimde hocanın cevabı “ben tarihçi değilim” oldu. Ve fakat hoca birinci cildin girişinde geniş bir bölümde kitabın hangi metodoloji ile ve hangi kaygularla kaleme alındığını izah ederken üstü örtük de olsa Türk dış politikası tarihi yazıcılığına ilişkin tercih edilmesi gereken usulü ortaya koyuyordu.

Diğer fakültelerde durum nasıldır çok fazla bilmiyorum ancak Mülkiye’de Türk dış politikası dersi üç yarı dönemde tamamlanır ve Baskın Hoca’nın editörlüğünü yaptığı kitap genellikle hatmedilir. Mülkiye öğrencileri arasında “kutsal kitap” olarak anılan seri ile lisans yıllarında kurduğum ilişki ona çok daha subjektif yaklaşmama sebep olmuş gözüксе de üçüncü cildin ardından “Olaylarla Türk Dış Politikası” okuyarak yetişmiş neslin hazırladığı “Türk Dış Politikası-Olaylar, Yorumlar, Belgeler” kitabını okuyarak yetişen nesli biçimlendirmesinin değerlendirilmesine bir giriş yapma ihtiyacı hissettim.

Baskın Hoca (Mülkiye’nin daha yerleşik tabiri ile belki artık Baskın Abi

demeliyim) ile tanışıklığım Mülkiye sıralarına dayanıyor. Uluslararası İlişkiler bölümü lisans programının 6.yarıyılında bir başka hoca adına açılan Milliyetçilik, Küreselleşme ve Azınlıklar dersini Baskın hoca veriyordu. Daha önce de kendisiyle bir başka vesileyle mülakat yapma imkânı bulmuştum. O dönem de çok yoğun bir programı olmasına rağmen “öğrencilerim her zaman daha önemlidir” diyerek bir lisans öğrencisinin sorularını yanıtlayarak nezaketini göstermişti. Bu mülakatı gerçekleştirdiğimiz dönem de Türkiye’de “Çözüm Süreci” adı verilen Kürt sorununun çözümüne ilişkin inisiyatifin alındığı ve Baskın hocanın da programının yoğunlaştığı bir döneme rast geldi. Hocam bu sefer de bir abi sevecenliğiyle sorularımı yanıtladı.

Baskın Oran: 1945 İzmir doğumlu. Saint Joseph, İzmir Atatürk Lisesi, AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesinde (Mülkiye) okudu. 1969’da aynı fakültede uluslararası ilişkiler asistanı oldu. 1974’te doktorasını bitirdi. Cenevre’de uluslararası azınlıklar üzerine doktora sonrası çalışma yaptı (1974-75).

6 Kasım 1982’de, YÖK tarafından görevden uzaklaştırıldı. 20 Temmuz 1983’te Ankara İdare Mahkemesi tarafından görevine iade edildiği gün, 12 Eylül askerî yönetimi tarafından 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu uyarınca görevden alındı. Sekiz yıl boyunca çok çeşitli işlerin ve yabancı dil öğretmenliğinin yanı sıra AnaBritannica’da redaktörlük yaptı. Danıştay Genel Kurulu kararıyla Ekim 1990’da SBF’deki görevine döndü. 1991’de doçent, 1997’de profesör oldu.

Ekim 2004’te İnsan Hakları Danışma Kurulu tarafından kabul edilen “Azınlık Hakları ve Kültürel Hakları Raporu”nun yazarı olarak hakkında TCK Md. 216 ve 301’den dava açıldı. Yargıtay Ceza Genel Kurulu kararıyla 216’dan beraat etti (2008). 301’den tekrar yargılamaya Adalet Bakanı izin vermedi (2009).

Uluslararası İlişkiler anabilim dalı başkanlığından 2006’da kendi isteğiyle erken emekli oldu. Üç ay Oxford’da araştırma yaptı ve konferans verdi. Haftalık Agos ve Radikal İki yazarı. Mülkiye’de derslere devam ediyor. Esas olarak milliyetçilik ve azınlıklar üzerine çalışıyor.

Öner Buçukcu: Üçüncü ciltte ilk dikkat çeken unsur yazar kadrosundaki değişiklikler. İlk iki ciltte büyük çoğunlukla Mülkiye geleneğinden gelen hocalardan oluşan bir yazar kadrosu vardı, bu ciltte bu yoğunluğun olmadığını görüyoruz. Bu durum ilk iki ciltten usul ve üslup anlamında bir farklılaşma yaratmış olabilir mi?

Baskın Oran: Bu cildin daha önceki ikisinin tecrübelerinden yararlanarak daha özenle hazırlanmış olması dışında, ciltler arasında içerik ve üslup

açısından en ufak bir fark yok. Biçim tamamen aynı çünkü artık klasikleşti, içeriğin objektifliği tamamen aynı. Editör zaten bunun için var.

Ben emekli olduktan sonra girdiğimiz bu ciltte 14 yazarın 7'si değişti. Bazı Mülkiye hocalarının devam etmesi tamamen kendi tercihleri. Çoğu, ilk iki ciltle ve onun ABD'de University of Utah Press tarafından yayınlanan çevirisiyle profesör oldular; artık başka ve bağımsız işleri var.

Bir de, çok akademisyenin katıldığı bir kitap projesi çok disiplin gerektiren bir iştir. 13-14 akademisyeni eşgüdüllüyorsunuz. Bilimsel açıdan, tümünün yazdıklarını defalarca, minimum 3 defa okuyor, gönderiyor, yeni versiyonu tekrar okuyup tekrar gönderiyorsunuz, bu arada yeni kutular öneriyorsunuz, tekrar geliyor. Yazarla hemfikir olmadığınız durumlar çıkabiliyor; bir biçimde anlaşıyorsunuz. En sonunda, tümünü Türkçe ve biçim bakımından eşgüdüllüyorsunuz ki, bu kendi başına bir iş.

Bu üçüncü cilt, aynen ilk ikisi gibi, tamamen bu söylediğim çizgilerde hazırlandı. Kadro bunda da Türkiye'de konularının en iyileri arasında yer alan akademisyenlerden seçildi. Bu yenilerden 4'ü yine Mülkiyeli.

Ö. B. *Hocam ilk iki ciltte dönemlendirmeleri bazı başlıklarla niteliyorsunuz, örneğin Görelî Özerklik, Batı Ekseninde Türkiye, Küreselleşme Ekseninde Türkiye gibi... III. Ciltte ise böyle bir niteleme söz konusu değil. Diğer taraftan dönemin bilançosunda Soğuk Savaşın sona ermesinin Osmanlı'dan beri süregelenekte olan "Rus tehdidini" bitirmiş olması dolayısıyla Türkiye'nin ABD'ye muhtaçlık algısını sona erdirdiğini ifade ediyorsunuz. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 2001-2012 arası dönem bir görelî özerklik dönemi olarak değerlendirilebilir mi, yoksa 2001-2012 arası dönemi II. Cildin bittiği yerden "Küreselleşme Ekseninde Türkiye" üzerinden mi okumaya devam etmeliyiz?*

B. O. Hem küreselleşme ekseninde olma durumu var, hem söylediğiniz nedenler ve başka sebepler dolayısıyla görelî özerklik durumu. Ama bu dönem AKP'nin dönemi. Daha bitmedi. "Bu işler pabuçları giyerkene belli olur" deyiminden de anlaşılacağı gibi daha bitmemiş döneme başlık koymak olur, doğru değil. Nitekim AKP dış (ve iç) politikası, kitapta da döneme anlattık, 2010 sonundan önce başkaydı, sonra bambaşka. Yakın tarihi tarih olarak yazmak bunun için zordur. Yorum yapmak risklidir. Deskriptif (betimlemeci) kalmak daha uygundur. Ama biz yorum da yaptık, sağlam olduğunu düşündüğümüz yerlerde. Nihayet, bu bir kronoloji cetveli değil. Alt başlığı da malum: "Olgular, Belgeler, Yorumlar".

Ö. B.: *I. ciltte hem Osmanlı Devleti için hem de Türkiye Cumhuriyeti için "orta büyüklükte devlet" tanımlamasını kullanmıştınız. III. cildin incelediği dönem için de bu tanımlamanın geçerli olduğunu düşünüyor musunuz? "Bölgesel güç" tanımlaması güncel tartışmalar dikkate alındığında sizce kullanışlı mıdır ya da mümkün müdür?*

B. O.: Evet, Türkiye Cumhuriyeti tam da budur: Stratejik Orta Boy Devlet

(OBD). Dünya ve bölge gelişmeleri sonucu, 11 yıl sonra daha bile öyle. Ama, bırakın “merkez güç” ve “küresel güç” olmayı, çok daha mütevazı bir şey olan “bölgesel güç” olmak bile bölgenin diğer devletlerinin rızasına bağlıdır. Aynen, ülke içindeki *üst kimlik*’in, alt kimliklerin rızasına bağlı olması gibi. 2010 sonuna kadar bu rızanın bir miktar oluştuğunu, şimdiye kadar hiç olmadığı kadar gerçekleştiğini söylemek mümkün ama, daha sonrası? Bak, Suriye’ye battık, çıkamıyoruz. Niye battık ki? Üstelik bölgenin “doğal” lideri Mısır da er geç kendisini toparlayacak, toparlıyor.

Ö. B.: *TDP-I’de Türkiye’nin dış politikasını etkileyen en önemli unsurlardan birisi olarak Cumhuriyetin “muasır medeniyet seviyesine erişme” hedefini tespit etmişsiniz. Biz bunu “Türk modernleşmesi” olarak anlayabiliriz zannediyorum ya da anlayabilir miyiz? III. cildin incelediği dönem dikkate alınrsa bu durum Türk dış politikasını hâlen etkilemeye devam ediyor diyebilir miyiz? TDP’nin temel ilkelerinden birisi halen “batıcılık” mı?*

B. O.: AKP yönetimi kendini hem içte hem dışta biraz fazla önemsemi. Bunun cezasını en azından dışta çekebiliriz ileride; inşallah çekmeyiz. Ama Batıcı dış politika değişmiş değil; değişemez zaten. Ne koyacaksınız yerine böyle nazik bir coğrafyada? Doğucu dış politikayı mı? “Şanghay Beşlisi”ni terennüm ettiğiniz anda bile normal ciddiyet dışına taşıyor; bu kadarını söyleyeyim isterseniz. Tabii, Batıcı dış politika gütmenin yanı sıra başka alanlara da açılmak başka, mümkün ve uygun. Afrika’ya ve Rusya’ya ihracat yapmak, gibi.

Ö. B.: *I. ciltte Türk Dış Politikasının Kavramsal Çerçevesi başlığı altında Türk dış politikasını etkileyen faktörlerden Ortadoğu / İslâm geleneğine ayrı bir alt başlık açarak burada özellikle Türkiye’nin Ortadoğu’ya yabancı olması; Arapların da Türkiye’yi Ortadoğu ülkesi olarak kabul etmediği görüşünü ileri sürmüştünüz. III. cildin incelediği dönem ve son dönem tartışmaları bağlamında bu görüşünüz hâlen geçerliliğini korumakta mıdır, yoksa bir takım değişiklikler söz konusu mudur?*

B. O.: Nasıl korumasın geçerliğini? Türkiye Arap olmuş değil. AKP iktidarına rağmen şeriatçı değil. ABD’yle ilişkileri daha da iyi. Türkiye, Ortadoğu’da en azından “farklı” bir ülkedir.

Eğer 2010 öncesi Yumuşak Güç çok uzun zaman devam edebilseydi, bu farklılık çok azalabilirdi. Davutoğlu tarafından büyük yenilik olarak uygulanan proaktif dış politika, Yumuşak Güç kullandığı için çok büyük yenilik ve başarı sağladı ama Arap Baharı Suriye’yi vurduktan sonra proaktif politika çok şiddetli bir Sert Güç’e dönüşerek devam edince fena halde geri tepti. Bu arada, Arap halklarını ilk anda o kadar etkilemiş olan “Van Minüt” küllendi, Mısır kendini toparlamaya başladı, bir Sünnî-Şii eksenini karşıtlığı oluştu. İran meselesi daha patlak vermedi ama verince Türkiye ne yapacak, belli değil. Bunlar devam eden süreçler. Bizim kitap 2012 sonunda bitti ama yakın tarih 2012 sonunda bitmedi.

Ö. B.: “Türk dış politikası hem Osmanlı döneminde, hem de Türkiye döneminde statükocu ve dengeci bir anlayışın takipçisi olmuştur” gibi bir görüşünüz var. II. ciltte dönemin bilançosunda da bu durumun II. cildin sona erdiği 2001 yılına kadar büyük oranda devam ettiğini ifade etmişsiniz. Bununla birlikte hem ulusal hem de uluslararası çeşitli yayınlarda neo-Osmanlılık gibi bir kavramdan söz ediliyor ve bunun Türk dış politikasının son dönemlerdeki yönelimlerinde etkili olduğu ifade ediliyor. Diğer taraftan, örneğin 2001 tarihli bir Dışişleri Bakanlığı raporunda “Kuzey Irak’ta bir Kürt devletinin ilânı tarafımızdan bir müdahale nedeni sayılmamalıdır” tespitinden Türk dış politikasının Irak’a yöneliminde farklılaşmalar söz konusu. Bütün bu çerçeveyi bizi Türk dış politikasında bir “paradigma kayması” olduğu neticesine ulaştırır mı? Siz son dönem Türk dış politikasını nasıl nitelersiniz?

B. O.: Paradigma kayması yok. Davutoğlu dış politikada büyük değişiklikler yaptı, yapıyor, ama yönelim değişmedi. Değişmesi de olacak şey değil tabii; düşünün, 1718-30 Lale Devri’nden yahut en azından 1839 Tanzimat’tan beri süregelen bir eğilimden, birinci ciltte yazdığımız gibi devamlı Batı’ya yürüyen bir devlet ve medeniyetten bahsediyoruz. Tabii, Davutoğlu dış politikayı kendi kitabındaki gibi görmek istiyor. Yani, Osmanlı’nın eski egemenlik alanlarında Türkiye Cumhuriyeti’nin ekonomik, kültürel, hatta siyasal bakımdan etkili olmasını arzuluyor. Ama bu kendisine veya bize bağlı bir şey değil. Bakmayın, şimdi ekonomi düzgün ve bunun kültüre (TV dizileri, Türk okulları, vs.) yansımaları oluyor da Türkiye’nin etkisi, Yumuşak Güç’ü konuşuluyor. Bunu da küresel ekonominin Türkiye türünden (Endonezya, Brezilya, vb.) ülkeleri favorize etmesi sağladı, büyük ölçüde; bunu da uzun uzun anlattık bu yeni ciltte. Ama unutmayalım: Aynı küresel ekonominin bir ucunda çıkan kriz, saatler içinde öteki uçta olan sizi de vurabilir. Ondan sonra her şey ciddi biçimde değişebilir. Bunun üstüne bir de Sert Güç’e kaçınılmaz olarak gelecek şiddetli tepkileri eklerseniz...

Bu Sert Güç konusunda da epey şey yazdık; burada tekrara gerek yok. Tek bir cümle sanırım yeter: “Dediği dinlenmeyince birdenbire öfke krizlerine kapılan Başbakan Erdoğan’ın kişiliği ve psikolojisi, her şeyde olduğu gibi, dış politikada da büyük yer kaplıyor.”

Kürt devleti meselesine de temas edeyim. Daha önceki hükümetlerin K. Irak Kürtlerine engel olmaya çalışması tamamen irrasyonel, tamamen yanlış, buram buram Sevr Paranoyası kokan bir olguydu. AKP onu düzeltilti. Kürtler de, tek sağlam çıkışları Türkiye üzerinden olabileceği için memnuniyetle karşıladılar. Ama birinci ciltte, s. 26’da yazdığımız olay tabii ki devam ediyor: “...çok sayıda değişkenden etkilenen... bu bölgede Türkiye’nin ikilemi şudur: Hem etkin rol oynamak durumundadır, hem de bunu yaparken bölgenin iç sorun ve çatışmalarla dolu sayısız girdaplarının içine çekilmemek zorundadır.” Eh, Suriye (ve İran) politikasının durumunu, Irak Kürtleri-Bağdat yönetimi çatışmasını, bir de Türkiye’nin Irak Kürtleriyle

durumu düzeltirken Bağdat yönetimiyle kavga durumuna gelmesini bu cümlenin ışığında bir daha okursanız...

Ö.B.: *III. ciltte diğer iki ciltte olmayan, yeni bazı kutular dikkat çekici. Örneğin 2012'den Bakıldığında Menderes, 2012'den Bakıldığında Özal, 2012'den Bakıldığında 1997 Muhtırası gibi. Neden böyle bir ihtiyaç duyduunuz?*

B. O.: Bunu cildin Sunuş'unda izah ettim: İlk iki cildi yazarken farkında olmadığım, anlayamadığım şeyleri şimdi, 11 yıl sonra anlayabiliyorum. O zaman yazamadıklarımı şimdi yazdım. İnsan tarihî ânı yaşarken, bir sürü şeyi anlayamıyor. Sonradan anlıyor.

Ö. B.: *III. ciltte "Türkiye'de Jakoben Müdahaleler ve Seçim Sonuçları" başlığıyla oluşturduğunuz bir şemada "2002 Seçimleri, AKP Zaferi ve İslamcıların Protestanlaşması" değerlendirmesi var. İslamcıların Protestanlaşması ile neyi kastediyorsunuz? Bunun Türk dış politikası ile ilgisi nasıl kurulabilir?*

B. O.: İslamcıların Protestanlaşması ile CHP'nin Katolikleşmesi. Bu ikisi bir arada telaffuz edilmezse anlaşılmaz. Katolikler terimi, malum, tarih içinde hiçbir şeyin değişmemesi anlamında. Protestanlar ise bazı şeylerin, yeni koşullar oluşunca, dinsel kalıplar içinde kalarak değişmesini simgeliyor.

Tabii, Max Weber'in üzerinde o kadar durduğu Protestan Ahlâki kavramını da aklımızda tutalım. Yani, Katolik dindarların hâlâ Ortaçağ'ın ekonomik düzenini sürdürdüğü bir ortamda, Protestan dindarların az tüketip, çok biriktirip, muhafazakâr yaşayıp, durmadan yatırım yapması ve bir yandan dinini yayarken bir yandan da para kazandığı oranda kendini Tanrı'nın seçilmiş kulu sayması meselesi. "Yeşil Sermaye", "Anadolu Sermayesi", "Anadolu Kaplanları" falan dediğimiz olgu başka nedir ki? Yurt dışında misyonerleri bile eksik değil: Fethullah Hareketi.

CHP, hâlâ 1920 ve 30'larda. Onun için, bu partinin olması veya olmaması Türkiye'nin siyasal hayatında fazla bir şey fark etmiyor. Veya şöyle ediyor ki, CHP'nin neredeyse nâmevcut olması AKP'nin rakipsiz kalmasını sağlıyor ve bu da hem AKP (çünkü ciddi biçimde aşırılaşıyor ve otoriterleşiyor), hem de Türkiye için çok vahim sorunlar doğuracak nitelikte. Doğuruyor. CHP'nin, kendi içindeki 1920-30'cuları son santimine kadar bir an önce tasfiye etmemesi halinde Türkiye'yi etkilemeyen değil, Türkiye'ye ciddi zararı dokunan bir parti olmaya devam edeceği, tartışma falan götürecektir husus değil. Başka bir deyişle, CHP, ancak parçalanırsa yaşayabilecek ve Türkiye'yi yaşatabilecek.

Prof.Dr. Ahmet Demirel:

**“Bugünkü Başkanlık Sistemi
Tartışmaları 1923’teki Cumhuriyet
Tartışmasına Benziyor.”**

Öner Buçukcu: *Hocam Türkiye’de son dönem üretilen metinlerde - mesela Boğaziçi Üniversitesi Ata Grubunun temsil ettiği - Batılı Jargonu Türkiye’deki tarih metinlerine uygulama gibi bir durum görüyorum ben. Siz böyle bir şeye katılır mısınız? Ve benim kafamda bir örnek olarak Niyazi Berkes’in Türkiye’de Çağdaşlaşma’sı canlanıyor. Bir çağdaşlaşma anlatısı kurguluyor ama giriş bölümünde Türkiye’ye ilişkin bir takım özgünlükleri tespit etmeye çalışıyordu. Bu 60’lı 70’li yıllardaki çoğu metinde görebileceğimiz bir şey. Evet, batılı jargon kullanıyorlar, batılı jargonla Türkiye’nin meselelerini açıklamaya çalışıyorlar ve fakat orada Türkiye’nin özgünlüklerini açıklamaya çalışıyorlar. 80’li 90’lı yıllarda bu durum artık görülmemeye başlandı ve Türkiye’de üretilen tarih metinlerinde “batılı” usullerin doğrudan uygulanması gibi bir eğilim belirlemeye başladı. Siz en azından böyle bir tespite katılır mısınız?*

A. D: Bu doğru bence...

Ö. B: *Peki nasıl değerlendiriyorsunuz bu durumu?*

A. D: Son dönemde, hatta son dönem değil 80 sonrasında itibaren yani 20-25 seneye kadar götürülebilir bir dönemde böyle bir eğilimin belirginleştiği görülüyor. Ama ona girmeden önce ben başka bir şeyi söyleyerek başlayayım. Mete Hoca’nın bir tanımı vardır o tanıma çok uyuyorum ben. Yani ben, “mektepli tarihçi” değil, “alaylı tarihçiyim”, aslında da siyaset bilimciyim. Neden tarihe kaydığımı da söyleyeyim: Türk siyasi tarihi çalıştığım için tarih olmadan siyaset de olmuyor. Tarihe bakacaksınız, bugün ile geçmiş arasında bağlantı kuracaksınız falan... Tatmin edici metinler bulamadım. Siyasi açıdan beni olgularla besleyecek, ne olmuş ne bitmiş kısmını görebildiğim metin pek fazla yoktu maalesef. “Kendi işini kendin gör” düşüncesiyle öyle başladım. Mete Hoca da mesela; “Türkiye’de sol akımları çalışırken, acaba bu sol nasıl bir ortamın içinde faaliyet gösteriyor, ne idi genel çerçevesi diye bakarken, bir şey bulamadım Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması’nı yazdım” diyor. Yani

tabii ki temel metodoloji kitaplarını falan okuduk ama bu anlamda mektepten gelme bir tarafım yok. Belki de bir takım metodoloji hataları falan da yapıyorumdur, bilemiyorum ama kimse de “şu metodoloji hatasını yapıyorsun” demedi.

Ö. B: *İlginç bir biçimde Türkiye’de eleştirel tarih çalışmaları yapan araştırmacıların büyük kısmı da sizin bahsettiğiniz gibi “mektepli tarihçi” değiller. Alaylılar. Siyaset bilimi’nden, hukuktan, uluslararası ilişkilerden... Yani formasyonu oralardan alıp tarih alanında yapıcı katkı sunan insanlar...*

A. D: Bu tespit de doğru. Tarih dışı alanlardan oraya kayanlar daha geniş bakabiliyorlar gibime geliyor. Asla değerini azaltıcı bir şey anlamında söylemiyorum ama tarih alanındakiler belki de bir metodolojinin içine hapsoluyorlar gibi.

Esas soruya gelecek olursak benim fikrim; Türkiye’de tarih yazımını derinden etkileyen bir metin var. Tarihimizin biraz kısır olmasında, birbirini tekrarlamasında, birisinin söylediği bir şeyi diğersinin sorgusuz sualsiz alması ve o metnin oradan oraya geçmesi sonucu, olmayan bir şeyin sanki olmuş gibi yerleşmesine sebep olan şekillendirici bir metin var: O da *Nutuk*. *Nutuk* Türkiye’de tarih yazımını çok derinden etkiledi ve tarih bizde çok uzun yıllar *Nutuk* ekseninde yazıldı. *Nutuk*’ta Atatürk’ün temel argümanlarından birisi “biz bize benzeriz kimseye benzemeyiz”dir . Bu da senin sorun bağlamında çok önemli bir noktadır bence. Mesela *Türkiye’de Çağdaşlaşma*’da ya da bagajında Kemalizm olan tarihle uğraşan kişilerin çalışmalarında *Nutuk* ana çerçeveyi belirleyici metin oldu ve dolayısıyla bu özgünlükler arayışı hep sürdü. Mesela 30’ları değerlendirebilirsin. Otuzlar, yani iki savaş arasındaki dönem, Avrupa’da ve dünyada otoriterliğin yükseldiği dönemdir. Sadece Almanya’yı kastetmiyorum. İspanya, Portekiz, Macaristan, Avusturya başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde de aynı süreç yaşanıyor.

Ö. B: *Yani 30’lardan bakıldığında faşizm çok da kötü bir şey değil.*

A. D: Evet, dönem içerisinden bakıldığında kötü bir şey olarak değerlendirilmiyor çünkü neredeyse bütün dünya otoriter. Türkiye’de de aynı eğilim söz konusu. Ama biz diyoruz ki “biz başkaydık”. Neden başkaydık? Bizim kendimize özgü özelliklerimiz var gibi bir takım açıklamalar geliştirilmeye çalışılıyor.

30’lardan bakınca faşizm kötü bir şey değildi dediğinde aklıma bir anektot geldi. Falih Rıfkı Atay’ın İkinci Grup’un yayın organı olan *Tan* gazetesiyle yapmış olduğu bir polemik vardır. Bu polemğin bir yerinde İtalyan faşizminin Bolşeviklere karşı sopalı mücadelesini, Türkiye’de irticaya karşı mücadelede örnek gösterir ve şöyle der: “Gençleri hakiki bir tesanüdle, makine gibi işleyen teşkilat içinde toplu ve hazır bulundurmak lazımdır” ... Diğer

tarafından Feridun Fikri Düşünsel 22 Nisan 1923 tarihli *Yeniğün*'e yazdığı bir yazısında "bütün Avrupa, faşizmin cihana getirdiği emniyet ve neşe ile ona doğru atılırken, faşizmin bu suretle, sanki pek tehlikeli bir şeymiş gibi görülmesi beni derin derin düşüncelere sevk etti. Faşizm korkulacak bir şey addolunamaz. Bilakis bizim gibi inkılap yapmış ve onu yaşatmaya azmetmiş milletler için faşizmden çıkarılacak düsturlar vardır" diyor. Dolayısıyla o dönemin anlayışı içerisinde faşizm kötü bir şey değil. Bu örneği verme nedenim; faşizmin yükselişte olduğu bir dönemde, çeşitli çevrelerce kabul edildiği ve olumlandığı bir dönemde Türkiye'de de otoriter gelişmeler yaşanırken bile "biz farklıydık" ya da "biz farklıyız" düşüncesi etrafında şekillendirilmeye çalışılan bir durum söz konusu. Dolayısıyla senin bahsettiğin metinlerdeki ya da yaklaşımlardaki bu özgünlük arayışını ben oraya bağlıyorum, "biz farklıyız" bilincinin yaratılmaya çalışılmasına. Bir de biz seneler boyunca tarihimize pek eleştirel bakmadık. Bu noktada pozitivizm bizi çok etkiledi, olanı olması gereken gibi göstererdik, göze çarpan kusurlu noktalara da "biz bize benzeriz, biz farklıyız" çerçevesinde bir haklılık payı vermeye çalıştık.

Ö. B: *Hocam, son dönemde Osmanlı Tarihi ile Türkiye Tarihini bir süreklilik çerçevesinde ele alma eğiliminin arttığını gözlemliyoruz. Bu durum akılda tutulmak kaydıyla bir de bahsettiğimiz "özgünlükler" meselesini hatırlayalım. Berkes doğu despotizminden falan bahsediyor ama Marx'ın anladığı gibi bir doğu despotizmi değildi diyor mesela. Hem süreklilik çerçevesinde ele almak gibi son dönem yükselen bir trend var. Osmanlı Devleti'ni ve onun bakiyesini devralmış olan Türkiye'nin sosyal, siyasal ve ekonomik yapısını başlı başına bir analiz birimi olarak değerlendirmeye, bir nevi "Osmanlı'nın bir takım özgünlüklerinin" sürekliliği ya da süreksizliği üzerinde durulması. Bir de "özgünlükler yoktu bütün dünya bir noktaya doğru gidiyordu" gibi bir metodolojik bir uygulama var. Her iki yaklaşım birbirini reddediyor gibi gözükmesine rağmen tarih yazıcılığında belirgin biçimde kendilerini gösteriyorlar. Burada sizce de bir çelişki yok mu?*

A. D: Evet, bu bir çelişki. Bizde bir başka nokta da; maalesef giderek kutuplaşan bir toplumuz. Son zamanlarda bu daha da arttı. Böyle olunca kafamızdaki kalıpla tarihe taraftar gibi yaklaşıyoruz. Taraftar olarak yaklaşınca da kendi tarafından birini ilgilendiriyor ise geçmişte ele aldığı konu, önyarguları kıramıyor. Özeleştiri yapabilen tarafımız da olmadığı için kendi tarafına haklılık payı vermeye çalışıyoruz. Diğer tarafta da aynı olaya bakıp yerden yere vurmaya çalışılıyor. Yani bu dengeyi kurmak lazım ya da bu önyarguları kırmak lazım. Önyarguları kıralım derken "objektif tarihçilik" klişesine gönderme yapmıyorum. Objektif tarihçilik diye bir şey mümkün değil. Bir tarihçinin deyişiyle söylersek "olgu boş çuvala benzer içine bir şey koymazsan dik durmaz." Olgular öyle geçmişte olmuş, gelsin bizi birisi bulsun diye bekleyen şeyler değildir. Biz o olayı, alıyoruz anlamlandı-

dırıyoruz, o çuvalın içine koyduğumuz şeyler de yaptığımız yorumlar. O yorumları yaparken insan değerleri işin içine giriyor. Bu tarihçilik için bir zayıflık değil, böyle olması gerekir zaten. Ama bu yapılırken futbol taraftarlığı şeklinde yapılıyor. İşte problem orada.

Ö. B: *Hocam burada şunu sormak lazım belki: Türk toplumunun tarihle ilişki kurma biçimi biraz paranoyak geliyor bana. Mesela 70'li yıllarda tarihimizle barışalım söylemi ki arkasında Cumhuriyetin Osmanlı'yı ötekileştirmesi var. Ardından 80'li 90'lı yıllardan sonra özellikle Ermeni meselesi gibi meselelerin görünürlüğünün artması nedeniyle tarihimizle yüzleşmek söylemi vardı. Şimdilerde tarihle hesaplaşmaktan bahsediliyor. Böyle bir silsile içerisinde. Ama barışma, yüzleşme, hesaplaşma kelimelerinin doğasına bakıldığında tarihi ile de problemi olan bir toplum. Tarihe bakışı problemlili olan bu toplumun tarihe bakışımı belirleyen en önemli etken de siyaset kurumu. Siyaset derken bütün bir politik alanı kastediyorum. Bu da tarihe bakışı etkiliyor. Mesela Dersim Olayları... Bir açıklama sonrasında Başbakan Dersim'i işaret etti. Bir buçuk ay boyunca herkes televizyonlarda, medyada konuştu. İlmi toplantılar falan yapıldı.*

A. D: O bir buçuk ay boyunca ben de çok sayıda programa çıktım.

Ö. B: *Toplum bir biçimde buna doydum, siyaseten bir takım kazanımlar elde edildi, Dersim Olayları unutuldu. Siyasetin belirleyici olması noktasını ve bu paronayak ilişkisi biçimini nasıl değerlendiriyorsunuz?*

A. D: Bu kavramlar çok sert kavramlar: tarihle barışma, tarihle yüzleşme, tarihle hesaplaşma... Doğruluk payı belki var içlerinde ama sert kavramlar. Çünkü bizim tarihle ilişkimiz problemlili. Yıllarca dokunulamayan tabular vardı. Şimdi onların üzerine gidildikçe yüzleşme, barışma, hesaplaşma gibi kavramlar ortaya çıktı. Bu da Türkiye'de tarihe yaklaşımı derinden etkilemeye başladı. Bence eleştirel tarih kavramsallaştırması meselelerin daha sağlıklı değerlendirilebilmesi anlamında daha açıklayıcı. Eleştirel lafına bile gerek yok. İşini dürüst yapmak yeterli.

Esas olarak öncelikle olguları tüketici olarak elden geçirerek çalışmak lazım. Yapılır mı yapılmaz mı o ayrı bir şey, ama niye yapılmasın. Ne var ne yoksa bakmak lazım, bu bir. İkinci olarak da bilimsel dürüstlük diye bir şey var; işimize gelen olguları alıp işimize gelmeyenleri görmezden gelmeyi bir tarafa bırakmak lazım. Bunu yapabilirseniz barışan, yüzleşen, hesaplaşan bir tarihçi de olmanız gerekmiyor. Yazdığınız metin o güne kadar söylenenlerin çok dışında bir metin olabiliyor belki ama bir yüzleşme, hesaplaşma aracı olarak nitelendirilmesi yaptığınız işin değerini de düşürmüş oluyor. Bu siyaset kurumu düzeyinde de maalesef böyle gidiyor. Mesela Dersim Olayları için önceden bir takım fikri çalışmalar yapılmış, Dersim irdelenmiş falan ve çıkan sonuçların siyaset kanalı tarafından kamuoyuna aktarılıp "biz zamanında yanlış yapmışız, özür dileriz" vs.den ziyade CHP

ve AKP arasındaki bir sertleşme sonucunda, Onur Öymen'in Mecliste'ki "analar Dersim'de ağlamadı mı" açıklamasından sonra alevlendi. Başbakan da "ben evrakı buldum bakın bu kadar adam katledilmiş" diye tamamen tarihsel olaylar üzerinden günlük siyaset yaparak rakip partiyi siyaseten handikaplı duruma düşürme stratejisi izledi. Sonuç olarak bir disiplin olarak tarihten ne anladığınızla doğrudan ilintili bir durumla karşı karşıyayız.

Ö. B: *Anlamak için bakmak...*

A. D: Onu diyorum anlamak için bakmak lazım. Siyasi çekişmeler içinde bunun bir malzeme yapılması çok sakıncalı. Ama bu akademik dünyada da yapılıyor, sadece siyasi dünyada değil.

Ö. B: *Türk Tarih Kurumu'nun bir dönem Ermeni iddialarını red kurumu gibi çalışması güzel bir örnek galiba.*

A. D: İşte yani bir şeyin reddine ya da 'bu böyledir'ine yönelik tarih metinleri yazılıyor. Benim mesela İletişim'den beş tane, YKY'den iki, TBMM'den de bir tane kitabım çıktı. Mesela ben onların hiç birinde, tarih böyledir demedim, bu olay bence böyle yorumlanabilir diyorum. Ama gösterdiğim olgular karşısında budur, şudur demek yerine siz de kendi olgularınızı gösterin diyorum. Ya da aynı olguya bakarak "sen bunu böyle yorumlamışsın ama bu mesele bu verilere bakılarak başka türlü yorumlanmak zorundadır" diye eleştirinizi yapın diyorum. Ben derslere girerken de böyleyim; öğrencilerime "size bu dönem boyunca Türk siyaseti ve Türk tarihi hakkında bir şeyler anlatacağım, ama başkalarının yorumları gibi benim yorumlarıma da şüpheyle yaklaşın, ben size farklı yaklaşımların hepsini aktarayım, siz kendi doğrunuzu kendiniz bulun" diyorum. Hiç bir zaman benim yazdığım tek doğrudur demedim, demem de. Ama tabii bunu böyle yapmayanların sayısı epeyce fazla.

Ö. B: *Benim dikkatimi çeken bir başka durumu sormak istiyorum: Doktora tezlerinde, yüksek lisans tezlerinde veya daha basit çalışmalarda bir metin çok belirgin olmaya başladı son dönemlerde: Zürcher'in Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. Siz bu metni, bu metnin Türkiye'de eleştirel tarihin kurulması noktasında katkısını nasıl okuyorsunuz? Kurucu bir metin gibi mi oldu? Neden bu kadar üzerinde duruluyor?*

A. D: Batılılar tarafından Türkçe dışında yazılan metinler içerisinde o farklı bir metindir. Son otuz sendedir eleştirel bir tarih tarzı var. Eleştirel derken de mevcut yerleşmiş şeyleri eleştirmekten söz ediyoruz. Türkçede bunlar çok vardı. Daha doğrusu başladı ve arka arkaya gitti. Ama yabancı metinlerde Türkçeden farklı bir durum söz konusu oluyor. Şaşırtıcı bir biçimde *Nutuk* yabancılar için de belirleyici bir metin. Zürcher'in kitapları, *Nutuk* ekseninin dışında yazılmış olması bakımından önemli bence. Ama ben mesela kendi öğrencilerime bu kitabı okutmuyorum. Benim öğrencilerime basit geliyor.

Ö. B: *Ders notu olarak düşünüyor diye biliyorum zaten.*

A. D: Evet evet. Çok basit geliyor. Ama Erasmustan gelen yabancı öğrenciler için onu kullanıyorum. Çünkü onlar Türkiye hakkında hiç bir şey bilmiyorlar. Türkiye’de bildiğiniz siyasetçi var mı diyorum ilk ders, Atatürk diyorlar. Çok zorlarsak Recep Tayyip Erdoğan diyorlar. Bir üçüncü isim çıkmıyor. Ya da Türkiye’den bir siyasi parti söyleyin denildiğinde Ak Parti diyorlar hemen ve CHP diyor birisi ama başka parti ismi çıkmıyor. Dolayısıyla Zürcher’in metni onlar için iyi bir başlangıç metni oluyor. Ama Türk akademik dünyası için-zamanında iyi bir metindi ama- aşılışmış bir metin. Ben ilk çıktığında da sonra da bir kaç kez okudum. Beğendiğim bir metindir ama Türkiye için yeterli bir metin değil. Doktorada, mastırda ya da makalelerde bütün metnin eksenini o belirliorsa bence problem var.

Ö. B: *Lewis’in çalışmasıyla karşılaştırırsak onunki biraz daha Nutuk ek-senli bir çalışma diyebiliriz değil mi?*

A. D: Tabii. Lewis’inki, Stanford Shaw’inki hatta Andrew Mango’nun çalışması öyledir.

Ö. B: *Zürcher’in metni bu anlamda ilk metindir diyebilir miyiz?*

A. D: Diyebiliriz. Ben iki kitabı belirleyici görüyorum. Mete Hoca’nın palto meselesi var ya, benim de dâhil olduğum genişçe bir kuşak için palto Mete Hocanın *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması* kitabıydı. Ben mesela o kitaptan çok etkilendim. Daha doğrusu şöyle; doktora tezime başladığımda hiç bir metin yoktu. İkinci Grup hakkında akademik dünya hiç bir şey bilmiyordu. Benim danışmanlığımı yapacak olanlar da hiç bir şey bilmiyordu. Adı bile bilinmeyen bir siyasi oluşum üzerine doktora tezi yazmaya karar vermişim. Çalışmalarım sırasında “yazıyorum ama yanlış mı yazıyorum acaba” kuşkusu hiç eksik olmadı. Çünkü yazdıklarım benzer hiçbir metin yoktu ortalıkta. Yazım işleri epeyce ilerlemişti ki Mete Hocanın o kitabı çıktı. 1923’ten başlıyor o kitap ama ilk dönemden de biraz bahseder. Mesela o beni çok rahatlattı. Demek ki böyle bir şekilde de bakılabiliyor dedim. Bence Türkiye tarihçiliğinde dönüm noktası metinlerinden birisi o oldu. Yabancılar açısından da Zürcher’in kitabı benzer bir işlevi görüyor diyebiliriz.

Ö. B: *Türkiye’de Sol Akımlar mı önceydi hocam?*

A. D: Tabii. *Sol Akımlar* çok daha önce. 70’li yıllar.

Ö. B: *Bunu şunun için sordum, Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 80’li yıllarda idi.*

A. D: Tam 12 Eylül dönemi idi. Mete Hocanın başına türlü bela geldi. 1402’lik oldu falan filan.

Ö. B: *80 yönetiminin getirdiği rejime bir tepki, bu rejimin oluşturduğu*

hayal kırıklığının bir sonucu biçiminde değerlendirilebilir mi?

A. D: Ama çalışma önceden başlamıştı. Basılması da 81'de oldu

Ö.B: Fakat Kemalizme yönelik ciddi bir eleştiri biçiminde de okunabilir o metin.

A. D: Evet o metin öyle zaten. Ama Mete Hoca o metne 12 Eylül'den epeyce önce başlamıştı. Ama tabii ki basımı o döneme denk geldi. 12 Eylül'ün yükselen ve ilk dönemden farklı Atatürkçülük anlayışı içinde o metnin yazılması cesaret ister. Ama tabii çok sıkıntı çekti o metin yüzünden.

Ö. B: *Hocam kısa şekilde değindik alaylı tarihçiler, mektepli tarihçiler meselesine ama Türkiye'de tarihin biraz problemlili bir alan olarak ilerlemesinde etkili oluyor bu. Bir grup tarihi sadece metin çözmeye olarak alıyor, bir başka grup ise başta konuştuğumuz gibi tarihi batılı jargona uygulamaya çalışıyor. Bu bende sanki bir makine var (batılı jargon) o makineye elimizdeki dokümanları sokuyoruz ve ortaya bir netice çıkıyor hissine de götürüyor. İki taraf da birbirini beğenmiyor. En son Cogito'da Edhem Hoca'nın yazısını okudum, Osmanlı Tarihini Türklerden Temizlemek gibi bir başlığı var. Orada da bu durumdan bahsediyor; üstü örtük bir biçimde eski yazı çözen tarihçileri eleştirirken diğerlerini çağdaş tarihçiler diyerek övüyor. Siz nasıl değerlendirirsiniz bu ayrışmayı?*

A. D: Bunlar birbirini dışlayan şeyler olmamalı aslında ama bazı tarihçiler gerçekten sadece belge çalışıyor. Mesela Osmanlıca bilmeyen Türkiye çalışamaz boyutuna kadar vardılar. Neden? Çünkü arşive girecek, onları inceleyecek, iyi olması lazım bu konuda. Ama o metinlerde de arka arkaya belge yığınları oluyor ve okuması çok zor oluyor. Diğer tür tarihçilikte de söylediği şeyi bir yere dayandırmadan yapmak söz konusu oluyor. Bu yüzden o yorumlarda yanlışlıklar olabiliyor. Her cümlede geçmişten belge bulup "bunu bunlara dayanarak söylüyorum" şeklinde olsun demiyorum ama bu ikisi arasında dengenin kurulması lazım. Ve birinci kaynak olarak nitelenen eserlerin mutlaka gözden geçirilmesi lazım. Bunu arşivden mektup bulduk işte budur falan anlamında söylemiyorum. Mesela benim *Birinci Mecliste Muhalefet*'i yazarken kullandığım kaynaklar içinde, insanların arayıp bulamayacağı ve benim özel çabalarım sonucu bulunmuş bir tane kaynak yoktur. *Tan* Gazetesi var kütüphanelerde. Ya da meclis tutanakları her yerde var... Dolayısıyla o malzemeye bakarak siz de değerlendirebilirsiniz. Birinci Meclisi konuşuyoruz bu nedenle de meclisteki milletvekillerinin yaptıklarını ve söylediklerini bilmek lazım. Diğer taraftan meseleyi sadece bunları bulmak, bunları bilmek olarak algılayanlar var. Az önce Zürcher'in *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* isimli kitabından bahsettik. Zürcher'in çok önemli bir başka kitabı daha var, *Milli Mücadele'de İttihatçılık*. Doktora tezidir onun. Bu kitapta Zürcher'in bakışı tamamen farklıdır ama o kitapta Zürcher bir tane dahi araştırmacıların ulaşmaya-

çağı belge kullanmamıştır. Zaten ortalıkta olan kaynaklara bakıp o kaynakları yorumladı ve ortaya başka bir tarihçilik çıktı. Herkese açık belgeler ama Zürcher yapıncaya kadar, bir sürü tarihçimiz böyle bir çalışma yapmayı akıl edememiştir. Bu çerçevede bakıldığında belge fetişizmi yapmamak gerekiyorsa noktasına geliyoruz.

Ö.B.: *Bahsettiğiniz bu denge durumunun tarihin anlaşılmasında ne kadar önemli olabileceğini gösteren bir örnek var aslında elimizde: Sultan Abdülhamid Dönemi'nin değerlendirilmesi. Son derece de siyasal bir figür olmuş olan Abdülhamid'in döneminin değerlendirilmesinde uç noktalar birbirleriyle uzlaşmaz bir durumdaydı. Bir taraf bu dönemi gericiilik dönemi olarak değerlendirirken diğer taraf "Ulu Hakan" mitosunu yaratma gayretini içerisindeydi. Abdülhamid döneminin daha sağlıklı değerlendirilmesini sağlayan da galiba iktisadî tarihçilik çalışmaları oldu. Ve fakat tarih metinlerinin ağırlığı hâlâ askeri ve siyasî tarih metinleri. Örneğin madun çalışmaları henüz çok basit biçimlerde görülüyor, iktisadî tarihçilik biraz daha farklı bir alternatif sunuyor olmakla birlikte. Bu durumu nasıl değerlendiriyorsunuz? Madun çalışmaları özelinde konuşacak olursak bu alanın gelişmemesinin sebebi başta üzerine konuştuğumuz "tarihle yüzleşme" meselesi mi örneğin?*

A.D. Bahsettiğin gibi, örneğin eğitim alanında Abdülhamid döneminde ciddi bir atılım içerisinde bulunduğu görülüyor. Ama alternatif tarihçilik de diyebileceğimiz bu farklı tarih anlatıları bizde zamanla olacak şeyler gibi geliyor bana. Çünkü makro tarihçilik bağlamında bizde yapılacak şeyler henüz bitmedi. Kadın çalışmaları, gündelik yaşam çalışmaları kesinlikle çok eksik. Milli Mücadele döneminde örneğin, Anadolu'da ya da İstanbul'da gündelik yaşam nasıldı? Ya da para neydi, örneğin İngiliz parası, Fransız parası da ticarî ilişkilerde kullanılıyor muydu? Benim buna benzer bir projem var, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndan İnsan Manzaraları gibi bir çalışma yapmayı planlıyorum. Bu davaların tamamı Meclis'e geliyor, Meclis'te görüşülüyor dolayısıyla içeriğe ilişkin sağlam verilerimiz var. Tutanaklarda onlarca hikâye var. Ben bu mikro alanlardaki tarihçiliğin de zamanla açılacağını düşünüyorum. Bizim yirmi yıl önceki tarihçiliğimize bakın, çok farklıydı. Ben yeni nesil tarihçiler konusunda daha umutluyum. Ama makro düzeyde de hala eksiklerimiz var, bu da bir gerçek. Örneğin 1931-1938 arasını anlatan kapsamlı bir metnimiz henüz yok. Cemil Koçak'ın Serbest Fırka kitabı var, Milli Şef Dönemi kitabı var baktığımızda literatüre ama bu bahsettiğimiz dönem bir boşluk. Ben *Tek Partinin İktidarı* kitabında biraz değindim ama bu dönem bu kadar değiniyle anlatılabilecek bir dönem değil. Makro düzeyde bu boşluklar varken mikro düzeyli çalışmalar yapılmaz anlamında da söylemiyorum bunu, ama bir de önümüzde böyle bir gerçek var. Popüler tarih dergilerinin artmasını da bu bağlamda ele alabiliriz bence. NTV Tarih Dergisi 30.000 civarında bir satış rakamına sahip. Bu önemli bir rakam. Diğer taraftan biz *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* diye

bir dergi çıkarıyoruz çok az satıyor, onun büyük kısmını da yurtdışındaki kütüphaneler alıyor. Artan tarih televizyon programlarını da söylemeliyiz. Bu arada problemleri bir takım işlerin de yapıldığını parantez içerisinde ifade edelim ama tarihe olan ilginin canlanması bakımından faydalı işlevleri olduğunu söyleyebiliriz.

Ö.B. *Hocam biraz Erken Cumhuriyet Dönemi üzerine konuşalım istiyorum. Bu çerçevede Cumhuriyet'i oylayan mecliste Cumhuriyet üzerine oluşan derin çatlak çok ilgimi çekiyor benim. Bu Meclis Cumhuriyeti 158'e karşı 132 gibi bir oy oranıyla ve çoğunlukla ilân ediyor. Ancak ilerleyen döneme baktığımızda, Cumhuriyet'i oylayan Meclis'te bile bu kadar derin bir çatlak söz konusuysen hem siyasî yelpazenin çok farklı kanatlarında hem de toplumda Cumhuriyet'e ilişkin bir konsensüs oluşuyor. Bu durumu nasıl değerlendirebiliriz?*

A.D. Bu iki rakamı karşı karşıya koymamak lazım. Oturuma katılanların sayısı epeyce düşüktür ama gelenlerin hepsi olumlu oy vermiştir. Ötekilerse meclise gelmeyerek oy kullanmamışlardır. Bir de şunu söyleyelim, toplumda da şu anda Cumhuriyet dışı bir alternatif arayışı olduğunu görmüyoruz ya da böyle bir alternatif önerilse bile toplumun o alternatifi kabul edeceğini hiç düşünmüyorum. Yani toplumda da geniş bir tabana sahip artık Cumhuriyet. Ama burada şunu görmek lazım, Cumhuriyet'e sonraki nesillerin attığı anlam, o dönemki anlamından son derece farklı. Cumhuriyetin ilanı Ağustos ayında seçilmiş parlamentonun 1921 Anayasası'nda yaptığı küçük bir değişiklikle oldu, yani bir altüst oluş falan söz konusu değil siyasal organizasyon anlamında. 1921 Anayasası'na küçük bir ek yapılıyor, fiili rejimin adı konuluyor ve bu ilavede Cumhuriyet eşittir hükümet şekli olarak görülüyor. Birinci Meclis döneminde Meclis Hükümeti sistemi vardı, bakanlar tek tek Meclis tarafından seçiliyorlardı. Bakan seçiminde bir kriz patlak verince Atatürk "hepiniz istifa edin o zaman" der. Hepsi istifa edince de kriz derinleşiyor. Bundan sonra da anayasada şu değişikliği yapıyorlar: "Devletin şekli-i hükümeti Cumhuriyettir." Yani net bir biçimde Cumhuriyet eşittir hükümet şekli! Meclis hükümeti yerine kabine sistemine geçiliyor. Saltanat zaten bir sene önce kaldırılmış. *Birinci Mecliste Muhalefet*'i yazarken karşılaştığım 1919 tarihli bir İngiliz raporunda "Anadolu'dan gelen haberler burada adım adım Cumhuriyete gidildiğini göstermektedir" diye bir not vardı. Yani mevcut siyasal yapı içerisinde bu beklenen de bir şey, sadece fiili rejimin adının konmasıdır.

Cumhuriyetin ilanından sonra bir başka problem "hilafet"dir. Halifeliğin tarihsel seyrine baktığımızda iki temel özellik dikkatimizi çekiyor: Bütün İslam dünyasının biat ediyor oluşu ve devletin başında siyaseten güçlü biri olması şeklinde beliren imajı. Siyasi bir yetkisi de var yani. Bizde Abdulhamid'ten sonra halifelik siyasal açıdan çok fazla öne çıkan bir kurum biliyorsun. Siyasi yetkisi saltanatın kaldırılmasıyla elinden alındı

Halifenin. Sonra da toptan kaldırıldı. Bu seyri akılda tutmak koşuluyla diyelim ki şimdi başkanlık sistemi geldi ve hükümetin kurulma şekli değişti. O zamanki cumhuriyetin anlamı ile farklı anlama gelir; çünkü bizde cumhuriyet eşittir kabine sistemi. Onu öyle görmek gerek. Ama sonradan bunun üzerine başka şeyler eklendi; cumhuriyet eşittir Atatürk devrimleri oldu, kurucu felsefe oldu. Bu noktadan sonra başka bir anlam yüklendi artık. Cumhuriyetle sorunlu olanlar derken kasıt Kemalist inkılaplarla sorunu olanlar olmaya başladı.

Ö.B.: *Ben Hilafetin Kaldırılmasına Dair Kanuna baktım. “Halife hal edilmiştir. Hilafet, hükümet ve cumhuriyetin mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan, hilafet makamı mülgadır... “Yani halife makamının bütün yetkileri hükümette var.*

A.D.: Evet hilafet kaldırılırken böyle dendi.

Ö.B.: *Bir kişi olarak halife hal ediliyor ama kurum hala duruyor... Hükümetin şahsında mündemiç.*

A.D.: Doğru. Şunu söylemek lazım, Milli mücadele başlangıcından 1921 Anayasası'na kadar bütün kanun metinlerinde amaç olarak hilafet ve saltanat makamını kurtarmaktan, ülkeyi işgalden kurtarmaktan bahsediliyor.

Hilafet kaldırılırken konan o madde de büyük tepki çekmemek için şahsı kaldırıp, kurumu içimizde barındırıyoruz mantığıdır. Sonra da bu unutuldu, bunu bizim gibi meraklı tarihçiler dışında kimse de hatırlamaz.

Ö.B.: *Arap Baharı denilen kitlesel mobilizasyon sürecinde uluslararası basında siyasal bağlamda sürekli bu konuya atıfta bulunuldu.*

A.D.: Son dönemde ABD yetkililerinden de bir takım açıklamalar geldi hilafet makamının yeniden kurulmasının iyi olabileceği şeklinde ve bir anlamda Türkiye işaret edildi.

Mahmut Esat Bozkurt'un tek parti iktidarı döneminde üniversitelerde ders kitabı olarak okutulan kitabı *Atatürk İhtilali*'ne geçenlerde yeniden baktım. Orada hilafet kurumuna çok ağır ithamda bulunulmuş. *“Biz zaten bu kurumu hiç almadık ki”* gibi şeyler söylüyor. Halifelik kurumunun makamının prestijinde Kurtuluş Savaşı boyunca bir düşme var.

1922 yılında Saltanat kaldırılmadan önce İstanbul'da ahlakın bozulmasına dair Meclis'te bir görüşme var. Açık oturumda milletvekillerinden birisi *“Orada Halife diye bir herif var, o baksın bu konulara”* şeklinde bir ifadesi var. Halife'ye “herif” diye hitap ediliyor. Meclisten kimse de buna itiraz etmiyor. Dolayısıyla adım adım statüsünde de bir düşmeyi görebiliyoruz.

Ö.B.: *Sizin metniniz hakkında biraz konuşmak istiyorum. Birinci Meclis'te Muhalefet kitabını yani İkinci Grubu okurken Ahmet Demirel bu kitabı yazarken İdris Küçükömer'in Düzenin Yabancılaşması kitabından*

etkilenmiş midir ya da onunla nasıl bir ilişki kurmuştur diye düşündüm.

A.D.: Evet, Küçükömer'in bahsettiğin metninde İkinci Grup'a küçük bir gönderme var. Değiniilmemiş bir konuya değiniyorsunuz. Bu konuda yazılmış kitapların tamamına baktım. İdris Hoca'nın kitabındaki o bölümü de çok iyi hatırlıyorum. Çok ilginç gelmişti. Ama çok fazla bu meselenin içine girip, detaylandırmadığı için beni etkileyen bir metin değildi açıkçası. Kitabın yazımı neredeyse bitmişken Kurtuluş Kayalı Hoca da bu konuda iki makale yazdı; benim yaptığım değerlendirmelerle epeyce paraleldir.

Ö.B.: *O metninize kadar özellikle Cumhuriyet Döneminde 1919'dan sonra -sizde bahsettiğiniz gibi Nutuk'un kurucu çerçevesinden kaynaklanan bir durum- bütün siyasal ve toplumsal muhalefet hareketleri "gerici ya da şeraitçi" gibi bir adlandırma durumu söz konusuydu. Bugünkü tarih kamusu bağlamında değerlendirdiğimizde bu hala geçerli mi? Bazıları için hala bu geçerli gibi. Hatta ben sizin bir programınızı hatırlıyorum. "Eğrisi Doğrusu" programına katılmıştınız, Alev Coşkun da konuktu. Coşkun, Birinci Meclis'te Başkumandanlık Kanunu oylanırken muhalefetin tavrını "vatan hainliği" olarak nitelemişti. Nutuk bu algıda kurucu unsur ama Nutuk'tan başka burada Türkiye Tarihini bir çağdaşlaşma, modernleşme tarihi olarak kurgulamanın da bir yansıması gibi görünüyor. Siz ne düşünüyorsunuz?*

A.D.: Evet, doğru o tarafı da var. Mesela benim öğrencilik yıllarımda modernleşme kuramı vardı. Türkiye'de tarih metinleri de ona göre yazılıyordu. Bu kuram bütün dünyayı etkisi altına almıştı. Kabaca şöyle: Dünyadaki ülkelerin birbirleriyle nitelik farkı yoktur, sadece gelişme açısından nicelik farkı vardır. Avrupa, Amerika gibi ülkeler, coğrafyalar, demokrasi, modernleşme, kurumsallaşma vb. esaslarda daha yüksek puandadır, Zambiya gibi ülkeler de düşük puandadır. Nitelik farkı değil, gelişme düzeyinde nicelik farkı olan yerler. Gelişmiş Batı dünyasıyla gelişmekte olan bu ülkeler arasında iyi askeri, siyasi, ekonomik ilişkiler kurulduğu takdirde gelişmişler zaten yapılması gerekeni yapmışlar, yavaş yavaş ilerlemeye devam ediyorlar, gelişmekte olanlar da hızlı adımlar atmaya başlayacaklar ve ilerideki bir tarihte gelişmiş olan diğer ülkeleri yakalayacaklar ve tarihin sonu noktasına gelinecek. Bütün ülkeler birbirinin aynısı olacak. Askeri darbeler için de "yol kazasıdır, ama yine de darbe dönemlerinde modernleşme yolunda adımlara devam edilir" denildi.

Meşhur "vesayetçi parti" terimi ile CHP toplumun vasisi, velisi olan ve amaçlı Türkiye'yi Batıya benzetmek olan, Türkiye'yi modernleştiren parti olarak görüldü. Aynı şey İttihat ve Terakki için de kullanılır. Öz itibarıyla rejim tek parti rejimi olarak kurulur, toplumu hazırlar çünkü eğitimsiz bir toplumdur, sanayileşme, kentleşme yoktur, tarım toplumdur. Bunun eğitilmesi gerekir ki bu görev de partinindir. Tabii ki tek parti hiçbir şekilde kalıcı değildir, geçicidir. Çok partiyi de hedeflemektedir. Nitekim Terakkiperver

denemesi yapılmıştır ve toplumun hazır olmadığı görülmüş, geri çekilmiştir. Sonra Serbest Fırka denendi ve en sonunda Demokrat Parti kuruldu. Toplum hazırlandı ve çok partiye geçildi gibi bir anlatı.

Ö.B.: *Hazır olmaktan kasıt nedir?*

A.D.: “Toplum geridir, toplum henüz kendisi için doğru kararları vermeye hazır değildir, onun için halk yerine kararı halk adına hareket eden vasisi versin” demek isteniyor. Bunun devamı şöyle getiriliyor: Toplumun hazır olmadığı dönemde vasiye karşı oluşmuş her hareket de, İkinci Grup da, dinci, gericidir... Çünkü modernleşen, gelişen, Türkiye’yi Batı’ya benzetmeye çalışan bir akım, bir grup var. Karşısında kim varsa gericidir. Düz mantık. Çok sorunlu ve gerçeklerden çok uzak bir anlatı tabii ki.

Hatta İkinci Grup’un varlığı bile bilinmiyordu. Ben İkinci Grup üzerinde çalışacağım dediğim zaman, Boğaziçi Üniversitesi’nde, Siyaset Bilimindeki bazı hocalarım bana “ o kim, neyi çalışacaksın?” falan dediler. Akademik dünyada dahi bilinmeyen bir meseleydi. İşe koyulurken Türkiye’de şimdiye kadar İkinci Grup hakkında ne yazılmış diye araştırdım. Çok fazla kitap taradım. Bulduğum metinleri alt alta koyduğumda farklı cümlelerin tamamı bir A4 kâğıdını geçmiyor. Öz olarak söylenen de “Birinci Meclis’te, Atatürk’ün karşısına çıkan bir takım gerici, saltanatçı, şeriatçı milletvekilleri vardı; bunlar Türkiye’nin modernleşmesini istemiyorlardı, Osmanlı’nın sürmesini istiyorlardı. Radikal devrimciler bunlarla mücadeleye girişti. Sonuçta radikal devrimciler kazandı. Türkiye’nin önü açıldı ve bunlar tarihin çöplüğüne gömüldü” den başka bir şey değildi. Modernleşiren bir akım var, bunun karşısına geçtiğin an gericisin.

Dün akşam oğluma İnkılâp Tarihi çalıştırdım. Lise 3. sınıfta, yazılısı varmış. Bir bakayım bunlara Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası nasıl anlatılıyor dedim. Denmiş ki Şeyh Sait ayaklanmasını çıkarttığı için kapatıldı. Doz artmış; eskiden bu partinin Şeyh Sait Ayaklanması ile bağı vardı deniyordu, şimdi bu Şeyh Sait Ayaklanmasını çıkarttı olmuş...

Serbest Fırka’ya baktığınızda, Atatürk kurdurtuyor bu partiyi. Parasını veriyor, kaç milletvekili olacak ve hangi milletvekilleri bu partiye geçecek, hepsini belirliyor, Fethi Bey’e de başına geçmesini söylüyor. Parti beklenmedik bir destek görünce bu sefer bu gericilerin partisidir denmeye başlanıyor.

Bu Batı eksenli vesayetçi parti anlayışı modernleştirici tek partiyi geçici olarak görür. Yalnız bir husus var ki bu geçicilik de sonradan yakıştırılmış bir şeydir. 1943’te yayınlanan *20 Yıl İçinde CHP* diye bir kitapçık vardır. CHP’nin 1923- 1943 arasında tarihçesini anlatır, 32 sayfalık bir şeydir. CHP’nin kendi resmi yayınıdır. Mesela Birinci Meclis’teki İkinci Gruba “liberal” diyerek eleştiriler yapılıyor bu yayında. Dinci, gericiden eser yok orada. Çok ilginçtir. Daha ilginç diyorlar ki “Bizim şu andaki sistemimiz

en iyi sistemdir. Biz bütün dünyaya tek parti rejimi altında halk egemenliğine dayalı sistemin nasıl olduğunu gösteriyoruz. Ey Batılılar gelin, bizim sistemimizi inceleyin, buradan çıkaracağınız çok ders var, kendinize bizim sistemimizi örnek alabilirsiniz.” Akıl da veriyoruz yani.

Ö.B.: 1930- 45 arasındaki Türkiye’deki anayasal yapı zaten çok partili sistemdi şeklindeki o görüş efsaneden başka bir şey değil aslında...

A.D.: Söyleme ve yapılan işlere bakılırsa kalıcılık kesin. Ama 1924 Anayasası’nın kendisi çok partili sisteme göre yazılmış bir anayasadır. Nitekim Demokrat Parti döneminde de bu anayasa yürürlükte; yani anayasa metnine baktığımızda çok partili bir siyasal hayatın önünde bir engel yok. Tek parti sistemine göre olsaydı DP döneminde uygulanmazdı. Ama tek parti döneminde, pratikte asıl anayasa CHP’nin programı ve tüzüğüydü. 1923 – 1946 arasında TBMM’ye seçilmiş 1.037 milletvekili vardır, bunların 1.032’si ya CHP’li ya da CHP’nin desteğiyle seçilmiş kişiler. Sadece beş bağımsız girebilmiş. Onlar da 1923 seçiminde ve dönem içinde yapılan ara seçimlerle meclise girebildiler. 1925’ten sonra parti desteğini arkasına almadan seçilen tek bir kişi yoktur.

Anayasa diyor ki, en yetkili kurum meclistir, dolayısıyla milletvekilliği en prestijli meslektir. Meclis, toplumu yönetecek en üstün organdır. Ama CHP’nin tüzüğüne göre milletvekili bir şey söylemek istiyorsa bunu mecliste değil, partinin grup toplantısında söylemelidir. Parti grup toplantısı dışarıya kapalı bir toplantıdır. Tutanakları da yayınlanmadı. (Az sayıda tutanağı kuzenim Yücel Demirel buldu. Bunları kitap haline getirerek Bilgi Üniversitesi Yayınları’na yayımlandı. Hatta bunlardan biri hilafetin kaldırılmasıyla ilgili tartışmasıdır). Milletvekilleri parti grubu toplantısında istediği fikri savunabiliyor, oylama yapılırsa istediği gibi oy verebiliyor. Ama grupta karar verince mecliste artık sadece partinin görevlendirdiği kişi konuşabiliyor, ayrıca milletvekilinin bir görevi var: Meclisin oturumuna gitmek ve parti grubu nasıl karar aldıysa o doğrultuda oy kullanmak. Gitmediği takdirde birincisinde ihtar, ikincisinde kınama ve üçüncüsünde ise partiden atılma cezaları uygulanıyor. Dolayısıyla tüzük anayasanın üzerindedir. 1924 Anayasası raftadır. Demokrat Parti ise 1924 Anayasası’nı sonuna kadar kullandı. Meclisteki ezici çoğunluğuna dayanarak çoğunlukçu bir sisteme yöneldi.

Ö.B.: 1945’e kadarki dönemde Terakkiperver Bakanlar Kurulu kararıyla kapandı, Serbest Fırka kendi dağıldı. Takrir-i Sükun 1929’ da kaldırıldı. Peki, Bakanlar Kurulu’nun parti kapatma yetkisi devam ediyor mu?

A.D.: Takrir-i Sükun yetkisiyle hükümet iki şeyi kapatabiliyordu: Herhangi bir örgütü ve herhangi bir basın organını... Terakkiperver buna dayanılarak kapatıldı. 1930’da Serbest Fırka da kendi kendine gitti... Malum, 1961’e kadar Türkiye’de siyasi partiler kanunu yok. Partiler Cemiyetler Kanunu’na

göre kuruluyordu. Cemiyetler Kanunu'nda da herhangi bir partinin kurulabilmesi için İçişleri Bakanlığı'ndan izin alınması gerekiyor. Bakanlık izin vermiyor meseleyi kökünden çözüyor. Zaten 1930'ların ikinci yarısında parti- devlet bütünleşmesi olduğu için Türk Ocakları, Mason Locaları, Kadınlar Birliği, Türk Spor Birliği ve Öğrenci Birliği kapatılıyor. CHP dışında zaten hiçbir örgüt kalmıyor. Bırakın partiyi, örgüt kalmıyor. Dolayısıyla kapatılacak örgüt zaten olmadığından Takrir-i Sükun'un birinci yetkisine gerek kalmıyor.

1931'de Basın Kanunu çıkarılıyor. Takrir-i Sükun'un yetkisini bu kanun devam ettiriyor; hükümet istediği gazeteyi bu kanuna dayanarak kapatabiliyor.

Dolayısıyla bu kanunun 1929'da kaldırılmış olması fiilen bir şey demek değil.

Ö.B.: *Erken Cumhuriyet döneminde dikkat çeken bir başka husus da İttihatçuların tasfiye edilmesi... Ama parti devlet-bütünleşmesi ile kadrolaşan kanatta ciddi bir şekilde İttihatçı damar devam ediyor. Mesela Talat Paşa'nın cenazesinin İstanbul'a getirilmesi, Paşa'nın ailesinden geriye kalanlara tahsisât bağlanması vs. Ancak bu İttihatçılıkla barışma da 1938 sonrasında denk geliyor gibi. M. Kemal Döneminde İttihatçılara karşı çok sert bir duruş söz konusu. Ama M. Kemal'in ölümünden sonra cenazeler geri dönüyor, Hüseyin Cahit gibi kalemler Bâbü'lî'ye geri dönüyor vs. bunu nasıl yorumlayabiliriz?*

A.D.: Bunlar aynı damardan besleniyor, Kemalistler kök itibarıyla eski İttihatçılar. Ama Atatürk'ün otoritesini kabul eden; artık İttihatçı kimliği yerine CHP'liliği kabul eden eski İttihatçılar. Dışarıda kalıp hala "ben İttihatçıyım" diyenler de İzmir suikastı davaları sonucunda gittiler. İlginç bir şeydir, Kel Ali de İttihat ve Terakki'den gelir. Kendi eski arkadaşlarını asıyor! Bu kadar iç içe geçmeler vardır. İzmir suikastı davalarından sonra artık İttihatçılık diye bir şey yok ama zihniyet devam ediyor.

Ö.B.: *Feroz Ahmad'ın İttihatçılıktan Kemalizm'e kitabında iktisadi politikasını yaptığı gibi, düşünsel anlamda da devam eden bir tavır söz konusu o zaman.*

A.D.: Kadrolar da devam ediyor. Eski kadrolardan çok kişi var ama Hüseyin Cahit gibi kişileri de kenarda tutuyorlar, siyasete karıştırmıyorlar.

İnönü'nün Atatürk'ün hayatta olduğu son bir senesi sıkıntılıdır. Celal Bayar başbakan olmuş, Parti tüzüğüne göre başbakan olan kimse aynı zamanda partide ikinci başkandır. İkinci başkanlığı da gidince düz bir milletvekili olmuş durumda. O dönemde Şükrü Kaya ve Tevfik Rüşti Aras, sırasıyla İçişleri ve Dışişleri Bakanları. Atatürk'ün hastalığı ilerleyince İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı olmaması için her şeyi deniyorlar. Çünkü bunlar

Çankaya ekibi. Ayrıca Atatürk'e çok bağlılar. Büyük ihtimalle de aralarında çekişme yaşanmaya başlamış. Bir de İsmet Paşa ile Çankaya'nın arası bozuk. Görevden alınmasının nedeni de o. Atatürk sürekli kabinesinden birilerini değiştirince İsmet Paşa da sinirleniyor ve aralarında bir tartışma çıkıyor. Başbakanlıktan alınmasına neden olan başka bir sürü etken daha var elbet, ama esas neden herkesin gözünün önünde tartışmış olmaları.

Anayasaya göre cumhurbaşkanı olabilmek için milletvekili olmak lazım. Seçimi yapacak olan meclise bakıyoruz 1935 seçimleriyle gelen meclis. Bu seçimler yapılırken Atatürk parti başkanı, İnönü parti ikinci başkanı, Recep Peker de genel sekreter idi. Milletvekillerinin belirlenmesinde Atatürk'ün yanı sıra İsmet Paşa ve Recep Peker'in de çok önemli bir rolü var. Dolayısıyla milletvekilleri bir cumhurbaşkanlığı seçimi söz konusu olduğunda İsmet Paşa'ya rahatlıkla oy verebilecek durumdadılar.

Bunu çözmek için Şükrü Kaya bir çözüm öneriyor; erken seçime gidelim ve İsmet Paşa'yı meclis dışında bırakalım diyor ama netice alınmıyor. Bunun üzerine Tevfik Rüştü'nün bir çözüm önerisi var; Washington'a İsmet Paşa'yı büyükelçi yapmak ve böylece milletvekilliğini düşürmek. Bu da olmuyor. Bu kez suikast planlanıyor. İnönü, Atatürk'ü görmek için İstanbul'a geldiği zaman öldürülecek. Tren garından Refik Saydam çeviriyor İnönü'yü. Bu girişimi de atlatınca Atatürk öldükten sonra zaten İsmet Paşacı olan milletvekilleriyle birlikte seçime giriyorlar. Ve kolay kazanıyor.

1939 seçiminde Tevfik Rüştü Aras, Şükrü Kaya gibi isimleri, yani kendisinin önünü kesmek isteyen ekibi milletvekili adayı göstermiyor ve hepsi gidiyorlar. Hatta hızını alamayıp 1943 seçimlerinde Şükrü Kaya'yı İstanbul'dan milletvekilli adayı olarak gösteriyor. Fakat – *Tek Partinin İktidarı* kitabımda da var bu konu- İstanbul'dan 23 kişi seçilecekken 31 aday gösteriyor. Bunlardan biri de Şükrü Kaya. İkinci seçmenlere verilen direktiflerle Şükrü Kaya'ya oy çıkartılmıyor. Buradan sadece parti yönetiminin değil partili ikinci seçmenlerin de onu istemediği mesajı veriliyor Şükrü Kaya'ya! Bu ikinci bir yıkım Kaya için.

Diğer taraftan da kenarda köşede muhalif kalan kişileri CHP'den milletvekili yapıyor. Mesela eski İttihatçı Hüseyin Cahit'i milletvekili yapıyor. Onun dışında Kazım Karabekir'in, Rauf Orbay'ın geri gelmesi; Terakkiperver'den, Serbest Fırka'dan birkaç kişinin siyasete geri alınması... Hüseyin Avni'yi –Birinci Meclisteki İkinci Grubun başı- noter yapıyor. Suriye'den dönen Abdulkadir Kemali Ögütçü'yü de –Orhan Kemal'in babası, Birinci Meclis'teki bağımsızların lideri - Bergama Ağır Ceza Hakimi olarak görevlendiriyor. Bütün eski muhalifleri ya parti içine alarak ya da devlet görevleri vererek ekseninde toparlıyor İnönü. Bir yandan tasfiye bir yandan kenarda kalmış İttihatçıları ve eski muhalifleri kazanma, onlarla barışma...

Ö.B.: *Lozan Antlaşması üzerine biraz konuşmak istiyorum, sizin çalışmalarınız da bu meseleyi içine alan bir dönemi kapsıyor. İki safhada imzalanan bir antlaşma, arada İzmir İktisat Kongresi oluyor. Bir tez diyor ki bu kongrede Batıya bir mesaj verildi.*

A.D.: İsmet Paşa başkanlığında bir heyete kapitülasyonlar konusunda taviz vermemesi için kesin talimat veriliyor. Hatta Ermenistan, Kürdistan ve kapitülasyonlar konusunda baskı olursa kesinlikle kabul etme, Ankara'ya sormadan müzakereleri kesebilirsin deniyor. Öteki konularda Ankara'yla temas kurarak müzakereye devam edebilirsin şeklinde talimatlar veriliyor. Lozan'daki görüşmeler tıkandığında İsmet Paşa heyeti Ankara'ya geliyor. Bu kesinti döneminde İzmir'de bir iktisat kongresi yapılıyor. Bakıldığında Kurtuluş Savaşı sırasında Sovyetlerle ilişkiler Batılıları endişeye sevkedecek durumda.

Ö.B.: *Görüşmelerin birinci safhasının tıkanmasının sebebi, Batılılar açısından tam olarak bu endişe denilebilir mi peki?*

A.D.: Görüşmeler özellikle kapitülasyonlar ve Musul konularında tıkanıyor. Musul hiçbir şekilde halledilemiyor zaten. Mesele Lozan'ın ikinci safhasında da çözülemeyecek ve Milletler Cemiyeti'ne intikal edecektir. Milletler Cemiyeti de zaten İngiltere güdümünde olan bir örgüt. Boğazlar meselesi önemli ve tıkanmada önemli role sahip, çözüme kavuşturulamıyor. Çok ilginç bir şey mesela, Meis adası, Kaş'ın tam karşısında, alınabilirdi de var tabii. Karşı taraf biraz bastırınca biz müzakerede önemli bir unsur olarak görmediğimiz için veriyoruz. Bu arada Batılıların Türkiye'ye bakışları da var tabii, Türkiye nereye gidecek diye de düşünüyorlar. Diğer taraftan Bolşevikler var. Bunlar da hemen yanı başında Batı müttefikleri, Batının uzantısı bir ülke olacağına "bizimle dostça geçinebilecek bir ülke olsun" perspektifiyle hareket ediyorlar. Mâlum, milli mücadele sırasında çok fazla hem altın yardımı, hem silah vesaire yardımı alıyoruz Bolşeviklerden... Çabucak Gümrü, Moskova anlaşmalarıyla anlaşmazlıkları bitiriyoruz Doğu Cephesi'nde. O arada Batıda şu kuşku var: "Türkiye savaş sonrasında nereye yönelecek?" İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, dışa açık bir ekonomi ile Batı sermayesini teşvik edici bir anlayışla alındı. Batıya, merak edecek bir şey yok, biz aslında kapitalist batılı yolu benimsiyoruz, mesajı veriyor. Alınan kararlar öyle çünkü. Esas olarak tamamen dışa açılan liberal bir ekonomi. Hatta bu kararlar, Lozan'la gelecek olan beş yıl süreyle gümrük duvarlarıyla oynamayacağımıza ilişkin kararın da öncülere. Yani liberal bir tarz, yabancı sermayeyi teşvik edici ve dışarıyla ortak yatırımlara açık bir ekonomi anlayışı var. Neyse...

Lozan'da ikinci görüşmeler yapıldığı zaman da sorun oluşturan konular olarak Misâk-ı Milli'de taviz gibi meseleler söylenebilir; Musul gibi meseleler mecliste de çok büyük problem oluşturuyor. Ama öyle bir ortamda acaba İngiltere bize Musul'u bırakır mıydı, bunun üzerinde gerçekçi bir

biçimde durulmuyor. Herhalde bırakmazdı. Direseydik belki bu sefer İngiltere ile bir savaş çıkma ihtimali olabilirdi. Türkiye ben burayı vermem diye bastırsaydı bir de gidip işgal etmeye kalksaydı, orada İngiliz ordusuyla bir savaş durumunun ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelebilirdi, ama böyle bir sürdürülebilir miydi? Diğer taraftan Meclis bu konuda hiç taviz vermeyecek halde, çok sertti. Bir de Temmuz 1922'de meclisin aritmetiği değişmiş durumda; muhalefet çoğunlukta. İsteddiği kanunları arka arkaya değiştiriyor mecliste. Yani Atatürk'ün grubu azınlıkta kalıyor. Çünkü kendi grubundan bir sürü milletvekili grup disiplini olmadığı için muhaliflerle birlikte oy kullanmaya başlıyor. Dış politika ve Lozan meselesiyle ilgili görüşmeler gizli zabıtlardadır. Orada aşağı yukarı dört - beş bin sayfalık tutanak var ve o dört - beş bin sayfanın herhalde yarısı Lozan. Çok fazla eleştiri var. O meclis bana kalırsa Lozan'ı mümkün değil geçirmezdi. Meclisin amacına ulaştığı kararının alınması, seçime gidilmesi de bence bununla bağlantılı bir durum. Bütün bunlara rağmen 1923 seçimlerinden sonra meclisin kadrosu, Atatürk'ün bizzat inceleyerek seçtiği kişilerden oluşan bir kadrodur. Buna rağmen o parlamentodan on dört kişi Lozan'a "hayır" demiştir. Yeni seçilen meclisin ilk oylamalarından biridir ve Yahya Kemal Beyathı, Kılıç Ali gibi isimler red oyu vermiştir. Başka çok çarpıcı isimler de var. Mesela; Damar Arıkoğlu -o meşhur "Hatıralarım" kitabını yazan kişi-, Faik Kaltakkıran -meşhur İttihatçılardandır-, Ali Cenâni Bey, Mustafa Necati -Milli Eğitim Bakanı-, Hoca Esed İleri Efendi, Şükrü Kaya -Tek parti döneminin İçişleri Bakanı-, Vâsıf Çınar, Faik Öztrak, Saffet Yetkin gibi.

Ö.B.: *O zaman eleştiri nerede yoğunlaşıyor hocam?*

A.D.: Musul, hep Musul... Savaşta aldığımızı masada kaybettik biz buna oy vermeyiz, diyorlar. Bu mecliste de konuşulmuş.

Ö.B.: *Aritmetiği değişmiş meclisten bahsediyoruz değil mi?*

A. D.: Tabii, ikinci meclis. Tamamen iktidarın seçtiği kişilerden oluşan yeni bir meclis. Ama red oyu verenler için sonradan pek sorun olmuyor. Bu kadro, bildik bir kadro. Sonradan bunlar tek parti dönemi boyunca milletvekili olmayı sürdürecekler. Yani Lozan'a "hayır" dedikleri için başlarına bir sıkıntı gelmiyor. Zaten on dört kişi. İki yüz seksen yedi kişilik bir mecliste on dört kişinin sonucu etkileyecek bir tarafı da yok, ama bir tavır olarak bence Şükrü Kaya, Kılıç Ali gibi isimlerin orada olması ilginç.

Ö.B.: *Peki hocam, Ahmet Hamdi Başar'ın Mustafa Kemal'le 1929 ya da 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyiminden hemen önce bir gezisi var: "Atatürk'le Üç Ay". Geriye döndükten sonra Mustafa Kemal'in Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimine giriştiğini görüyoruz. Burada Mustafa Kemal'in gayesi siyaseten ülkede bir rahatlık yaratmak mı yoksa iktisadî olarak birtakım meselelerin farklı boyutlarının değerlendiril-*

dirilmesini sağlamak mı? Çünkü Anadolu'ya gittiğinde kendisine gelen birtakım bilgilerin yanlış olduğunu görüyor. Ona Anadolu müreffeh, huzur içersinde gibi bilgiler gelirken Anadolu'da yoksulluğu, sefaleti görüp geri dönüyor. Sonra hemen Serbest Cumhuriyet fırkası girişimi... Bunu nasıl yorumlamak lazım? Hakikaten bir serbestleşme girişimi mi yoksa iktisadî olarak farklı bir kanal mı açmaya çalışıyor? Çünkü çok pragmatik bir adam Mustafa Kemal.

A. D.: Bence bu sorunun içinde cevabı var. Söylenenlerin hepsinde bir gerçek payı mevcut. Anadolu'da hakikaten sefalet diz boyu. Tarım zaten insan gücüne dayanıyor. Bir de yirmi dokuz buhranı, finans krizi ama biz tarım ülkesi olduğumuz için çok daha fazla etkileniyoruz. Dışarıyla finans işi yapanlar göçüyor; tarımda da o sene çok kötü gidiyor havalara. Kuraklık var, ürün yeterince olmuyor bir tarafta bu var. Atatürk, gerçekten pragmatik biri. O kadar ki, 1931'de devletçilik altı oktan birisi haline geliyor ama 1932'de Celal Bayar gibi İş Bankası çevresinden yani daha liberal kattan gelen birini, kabineye, devletçilik politikalarının başına getiriliyor İktisat Bakanı olarak. Yani böyle enteresan bir tarafı da var. İsmet İnönü ise aslında sıkı bir devletçi. CHP'de tek kanat yok. Başından beri zaten ekonomide liberalizm ve devletçilik arasında gidip gelmeler vardı. 1929'dan sonra önce himayeciliğe sonra devletçiliğe geçtik. İsmet Paşa devletçi kattan, İş Bankası grubu ve Celal Bayar'ın temsil ettiği kanat ise daha liberal ekonomi yanlısı. Atatürk, bir ikinci adamın çok sivrilmesini de istemiyor hiçbir zaman. Yani İsmet İnönü'nün başına buyruk hale gelmesini pek istemiyor. Hükümeti denetleme görevini üstlenmek üzere Celal Bayar'ı İktisat Bakanlığı'na getiriyor ve bu arada "yeni bir parti olsun, bu hükümeti bir eleştirsinler bakalım, ne diyecekler, fakat bu arkadaşlar da en güvendiğimiz arkadaşlar olsun ki başımıza iş çıkmayın" gibi bir düşüncesi var. Dolayısıyla, bu partinin kurulmasının hem iktisadî tarafı var hem siyasî boyutu var hem de hükümeti denetleme ihtiyacı var. Bir de Atatürk'ün orada yine çok ünlü bir sözü var: "Bugün itibarıyla arkamda bıraktığım manzaraya bakıyorum, aşağı yukarı bir diktatör manzarası. Ben tarihe böyle geçmek istemiyorum" diye.

Ö.B.: *Ama sonradan da "Ben CHP'nin genel başkanıyım" diye de gazetelere verdiği bir ilan var.*

A. D.: Evet var. Bu açıklaması zaten Serbest Fırka'nın sonunu getiriyor. Aslında 1926 İzmir Suikastı davalarından sonra ülkede yaprak kımlıdamıyor. Bütün muhalefet, basın kontrol altına alınmış durumda. Tahrîr-i Sükûn devam ediyor, 1929'da bitecek. Tahrîr-i Sükûn ortamından 1929'da yeni çıkılınca "bir muhalefet partisi kurduralım, bakalım bizim gücümüz ne, toplumda çatlak sesler varsa bunların gücü ne acaba? Bir de onları görelim; kontrol bende nasıl olsa gerekirse kapatırım" düşüncesinin rahatlığı da büyük ihtimalle var Serbest Fırka'nın kuruluşunda. Serbest Fırka

ilginç tabii, başkanını Atatürk belirliyor, partinin adını Atatürk koyuyor, hazineden kaç lira verilecek onu söylüyor. Hangi milletvekilleri CHP'den istifa edecek ve parti kaç kişi olacak, kimler olacak; bütün bunları Atatürk belirliyor.

Ö.B.: *Hatta Ağaoğlu'nun istifası olayı var, geri aldırıyor...*

A. D.: Tabii... Daha ilginç bir şey söyleyeyim; bütün bu pazarlıkların haricinde İstanbul'da Ali Haydar Bey diye bir milletvekili kafasına göre hareket ediyor, CHP'den kendiliğinden istifa ediyor; Serbest Fırka'ya geçiyor. Serbest Fırka kapandıktan sonra bütün o milletvekilleri bağımsız olarak milletvekilliğini sürdürüyor. Ali Haydar Bey'i ise birkaç meclis toplantısına mazeretsiz katılmadı diye milletvekilliğinden atıyorlar.

Ö.B.: *Yani M.Kemal'in biligisi dışında böyle bir davranışta bulunduğu için tasfiye ediliyor...*

A. D.: Evet, Atatürk'ten izinsiz geçti diye, birkaç toplantıya katılmadığı gerekçesiyle ihraç ediliyor. Adamı milletvekilliğinden atıyorlar. O kadar danışıklı bir dövüş yani. Her şey planlanmış, programlanmış. Birdenbire de olmuş bir şey değil. Genel olarak bildiğimiz şeydi; yaz aylarında Fethi Okyar geldi, karşılıklı açık mektuplar yazıldı, parti kuruldu. Ben İsmet İnönü'nün günlüklerini kitaplaştırırken gördüm, şubat ayında, çok daha erken yani ağustostan yedi ay önce İsmet Paşa günlüğüne şöyle bir not düşmüş: "Gazi Paşa'yla Ankara'da bir otelde Serbest Fırka'nın kurulması işini konuştuk." O kadar önceden bir plan var yani. O günlüklere kadar bunu bilmiyordum, oradan öğrendim. Bu parti kurulduktan sonra ilginç bir şey oluyor; yeni bir kanal açılınca bütün millet oraya üşüşüyor. Parti programına bakıyorsun, isimlere bakıyorsun; zaten Atatürk'ün en yakınındaki adamlar... Program liberal bir şey ama liberal olduğu için değil, yeni bir kanal olduğu için herkes oraya hücum ediyor. Yeni kurulmuş bir parti; parti kurulduktan bir ay sonra belediye seçimleri var. Belediye seçimleri de milletvekili seçimleri gibi değil, yani iki dereceli değil, doğrudan belediye başkanını seçmek üzere halk oy veriyor. Samsun; Karadeniz'de en büyük il. O zaman, İçel ve Mersin diye iki tane ayrı il var. Biri merkezi Mersin olmak üzere Mersin, öteki merkezi Silifke olmak üzere İçel. Serbest Fırka, Karadeniz'den Samsun'da, Akdeniz'den Silifke'de, ayrıca bir sürü başka ilçe merkezinde kazanıyor belediye başkanlığı seçiminde. Bir aylık parti için inanılmaz bir şey. Hele onca seneden sonra, yani Cumhuriyet'in kurucu partisinden bahsediyoruz. Sonra İzmir Mitingi... Orada CHP binasını taşıyorlar, mâlum, bir çocuk ölüyor. Parti kurulurken Fethi Okyar, partisini kurmadan önce, Atatürk'e "Siz cumhurbaşkanıyınız ama aynı zamanda CHP'nin de genel başkanısınız, dolayısıyla ben size karşı nasıl muhalefet edebilirim" demişti. O da, "Merak etme, CHP ne kadar benim partimse Serbest Fırka da benim partim, ben iki partiye eşit mesafede olacağım" diye söz veriyor. Ama İzmir'den sonra, "Hatırlatırım ki ben CHP'nin kuru-

cusuyum, bu partinin de başındayım” tarzı bir demeç verince, Fethi Bey de “Ben cumhurbaşkanının partisine karşı artık muhalefet yapamam” diyerek partisini kapatıyor. Bana kalırsa partinin büyümesi, kontrolsüz büyümesi, parti yönetimini de ürküttü. Yönetim kademeleri de bunu beklemiyorlardı çünkü. Beklemedikleri bir büyüme olunca kendileri de ürküttü. Çünkü geçmişte tatsız olaylar var. Terakkiper ver var, İzmir Suikasti var. Onlar gibi bir şey bizim başımıza da gelebilir, diye korkmuş olabilirler.

Ö.B.: *Ürkmüşlerdir, ama Terakkiper ver’den bence böyle bir çıkarımları vardı. Yani CHP’ye karşı bir toplumsal muhalefet olduğunun farkındalar, bir serbestlik ortamı oluşursa partiye bir teveccüh ortamı olacağını da biliyorlar.*

A. D.: Evet, tabii. Bence burada bir test de var. Sadece iktisadî kararlar, dünya buhranı, CHP ile iki kanat, hükümetin kontrolü falan... Tamam, bunlar var ama öteki taraftan bu işin bence bir test boyutu da olması lazım. Yani toplumsal muhalefetin boyutu nedir, bir de onu görelim testi.

Ö.B.: *Peki hocam, bütün bu dikkate alındığında Mustafa Kemal’in devletçilik konusunda istikrarlı olduğunu düşünüyor musunuz?*

A. D.: Pragmatik, çok pragmatik gidiyor. Mesela zaman zaman devletçiliğe doğru yaslanır ama devletçilikten ziyade daha karma ekonomi yanlısı, özel sektöre önem veren bir yanı var. Bana kalırsa İsmet Paşa’ya göre iktisadî açıdan daha liberal biri. Ama konuşmalarına baktığınız zaman devletçi konuşmaları da var. Pragmatik olduğu için o günün şartlarında öyle bir şeyler demiş olabilir ama genel resimde ben Atatürk’ü, İsmet İnönü’ye göre daha az devletçi ve iktisadî açıdan daha liberal bir yerde görüyorum.

Ö.B.: *Bu dönemde ilgi çeken olaylardan birisi de Kadro Hareketi... Tam o dönemde çıkıyor ve hükümetin iktisat politikalarıyla, yaratmaya çalıştığı o devrim profili ile uyumlu bir yayın politikası izlemesine rağmen yanlış hatırlamıyorsam 37 ya da 38. sayısından sonra kapanmak mecburiyetinde kalıyor. Ama baktığımızda hükümetle aynı çizgide...*

A. D. : Uyumlu... Yazdıklarında bence de hükümeti rahatsız edecek hiç bir şey yok.

Ö.B.: *Neden kapanma durumuyla karşı karşıya kalıyor öyleyse?*

A. D.: Ben Kadro’yu esas itibariyle yine “parti- devlet bütünleşmesi ve CHP dışında başka örgüt olmasın” boyutuyla değerlendirmenin doğru olacağı kanaatindeyim. Yani devrimin ideolojisi yapılacaksa bunu CHP’nin kendisi yapacak başkası yapmayacak. Partinin yan kuruluşu olan Halkevleri yapacak. Bir de zaten CHP’nin dışında örgüt istenmiyor. Çok kısa süre içinde birbiri ardına Mason locası kapatılacak, Türk Ocakları kapatılacak, Kadınlar Birliği kapatılacak, Spor Kurumu kapatılacak. Bunların hepsi CHP ile sonuna kadar aynı politikayı savunan kurumlar. Türk Ocakları’nın

başındaki Hamdullah Suphi Tanrıöver zaten milletvekili, mecliste yani. Mesela öğrenciler Hatay'la ilgili bir gösteri yapıyorlar. Onlara “Siz gidin kendi işinize bakın, eğer talebeysen okuluna git, siyasetle uğraşma” diyorlar. “Hocaların ve öğrencilerin siyasetle uğraşması doğru değildir. Biz parti olarak gerekeni yaparız, yapıyoruz” gibi bir tavır söz konusu. Böylece Talebe Birliği de kapanıyor. Kemalizm'i tanımlamaya kalkışıyor Kadro bir de, bu da rahatsızlık uyandırıcı bir boyutu. Çünkü eğer böyle bir tanımlama yapılacaksa bunu CHP'nin dışında birileri değil de CHP'nin kendisinin yapması daha doğru olur anlayışı hakim. Yani Kadronun kapanmasında esas mesele dönemin koşullarıyla ilgili, yoksa içerik konusunda Kemalist kadroların, Kadro ile bir problemi olacağını zannetmiyorum.

Ö.B.: *Osmanlı Devleti ile erken Cumhuriyet kadrolarının kurduğu ilişki... İlk önce tam bir ret durumu var ama İsmet Paşa'dan sonra bunun biraz yumuşadığına dair bir gözlemim var. 1940 ya da 1941 yılında “Tanzimat” diye bir kitap basıyor Maarif Vekâleti. Orada Tanzimat reformculuğuna bir övgü var. Ondan sonra buna yönelik yayınlar, mesela İbnü'l Emin'in “Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar”, “Son Asır Türk Şairleri” kitapları peş peşe Maarif Vekâleti'nden basılıyor.*

A. D.: Orada bir kırılma olmuş olabilir. “Tarih IV” diye meşhur bir kitap vardır, dört ciltlik. Tarih Kurumu yeni baskısını yaptı. O sıralarda Güneş Dil Teorisi ve Orta Asya teorileri çıkınca, Osmanlı Devleti arada bir parantez olarak değerlendirilmeye başlanıyor. Osmanlı olumsuzlaştırılıyor. Yani İslam öncesi Türk tarihi, arada kötü yönetilmiş bir Osmanlı parantezi ve arkadan tekrar ayağa kalkan bir Cumhuriyet diye bakılmaya başlanıyor. O dönemde Osmanlı üzerine olumlu bir metin yazmak mümkün değil. Zaten yoktu. Ama İsmet Paşa döneminde nasıl öteki işler yumuşadıysa, eski İttihatçılar geri geldi, eski muhalifler geri geldi, bu konuda da belli bir yumuşamadan söz etmek mümkün herhalde.

Ö.B.: *Özellikle son yirmi yılda “tarihimizle hesaplaşmak- barışmak” çerçevesinin dâhilinde şöyle bir durum ortaya çıktı gibi... Bu erken Cumhuriyet döneminde Kemalizm'in sorgulanamaz kavramlarına benzer bir biçimde Osmanlı, Osmanlılık, olumlanan bir Osmanlılık durumu var. Yani hiç kimse artık Osmanlı'yı ötekilemiyor. Yani tarihe siyaset penceresinden bakılıyor yine.*

A.D.: Aynen öyle. En başta dedik ya, futbol taraftarı gibi bakılıyor. İdeolojimiz neyse o çerçeve içinde bakıp onun belirlediği doğrudur yaklaşımı... Yöntem olarak eleştirdiğin şeyin aşağı yukarı aynı... Demokrat Parti'nin tek parti dönemini eleştirip eleştirip 1955'ten sonra tek partinin aynı olması gibi bir şey bu. İsim değişti, aynı tek parti zihniyeti tekrar canlandı gibi oldu. Bu bence bizim tarihçiliğimizin temel sorunlarından birisi.

Ö.B.: *Sizin bir de Meclis-i Mebusan'dan alarak üç dönemli milletvekilleri üzerine bir çalışmanız vardı, o ne durumda?*

A. D.: Birincisi *İlk Meclisin Vekilleri* adıyla çıktı. Orada 1919 ve 1920 seçimlerini inceledim. İkinci de yakınlarda çıktı. Adı *Tek Parti'nin İktidarı* ve 1923-1946 arasını kapsıyor.

Ö.B.: *Meclis-i Mebusan mı kaldı en son?*

A. D.: Evet sadece Meclis-i Mebusan kaldı. 1919'dan 1946'ya kadar yazdım. Oraya döner miyim donmez miyim emin değilim. Başka şeylerle uğraşmam gerekiyor. Biri, senelerdir elimde kalan, çalışabilsem kısa süre içerisinde bitirebileceğim Hüseyin Avni Ulaş biyografisi. Yirmi senedir duruyor kenarda. İkincisi İkinci Grup'un kurucularından Selahaddin Köseoğlu'nun hatıraları. Bunları bitirdikten sonar belki tekrar seçimlere dönerim. Son kitabın önsözünde "artık bırakıyorum, 1946 sonrasını yazmam herhalde" dedim ama "yazmalısın" diye tepkiler aldım. Hatta dün akşam bir doktora öğrencisi "Hocam, ben sizin yeni kitabınızın önsözünü okudum. Ben doktora derslerini yeni bitirdim, tez yazmak üzere önerimi hazırlıyorum. 1946-60 arasındaki seçimleri ve parlamentoyu konu alıyordum sizin kitapta da böyle bir not gördüm. Yazacaksınız yazmayayım, başka konu alayım; yazmayacaksınız yazayım" dedi. "Sen istediğin konuyu yaz, ben seni nasıl kısıtlayayım. Aynı konuda iki kişi de çalışabilir ve zaten başka işlerim nedeniyle bir-iki sene falan o konuyu kurcalayamayacağım" diye cevaplandırdım. Belki o da yapar, böylece o çalışmadan kurtulmuş olurum.

Tartışma

Mehmet Kurtoğlu

Şehir Tarihçiliği

Mehmet Kurtoğlu

Tanzimat ile başlayan yenilik hareketleri, Cumhuriyet'in kurulmasıyla devam etmiş, Batı medeniyetinin etkisinde yeni bir kültür ve medeniyet tasavvuru geliştirilmiştir. Bu tasavvur toplumu bütünüyle kuşatmış ve yeni bir algı yaratmıştır. Özellikle son otuz-kırk yılda kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve Batı kültürünün etkisiyle insanların değiştiği gibi kadim şehirler de değişmiştir. Bunun sonucu olarak yerel ağız ve şiveler kaybolmuş, hemşerilik bilinci yitirilmiş, eskiden zenginlik sayılan farklılıklar ortadan kalkmış; insanlar ve şehirler birbirinin kopyası olmuştur.

Özellikle son yirmi-otuz yıldır çok güçlü şekilde hissedilen bu değişim, şehirleri sancılı bir sürece sokmuştur. Bir yandan yıkılan kadim şehirler, diğer yandan geleksel mimarî ve yerliliği korumak için girişilen çabalar, bu sancının geldiği noktayı göstermektedir. İşte bu süreçte bir şehir bilinci oluşmuş, şehir tarihçiliği önem kazanmıştır.

Bilindiği gibi şehirlerin kültür ve medeniyet arka planıyla düşünülmesi ve bilincin oluşmasının ilk ateşini Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir" ile yakmış, ardından bu anlamda birçok şehir kitapları yayınlanmıştır. Özellikle son yıllarda valilikler ve belediyelerin şehir tarihçiliği üzerine yayınlara bakıldığında, bu alanda büyük bir zenginlik yaşandığı fakat yayınlanan eserlerin doğruluk ve derinlik bağlamında oldukça zayıf olduğu görülür. Şehir tarihçiliğinin yayın bağlamında çoğalmasına karşın, içerik olarak zayıf kalmasının bir takım nedenleri vardır. Bunlardan biri, şehirleri kendilerine dokunulmazlık atfederek biricik ve kutsal görmeleri; ikincisi bir kısmını dışarıda tutarak söylersek, şehir tarihçiliği yapan akademisyen ve folklorcuların (yerel tarihçiler) kültürsüzlüğüdür. Özellikle şehir tarihçiliği bağlamında yayınlanan eserlere bakıldığında bu eserlerin folklorcular ve akademisyenlerin kaleminden çıktığını görürüz.

Şehirleri yazım aşamasında karşılaşılan sorunlardan biri, hiç kuşkusuz şehirlerin ve o şehre mâl olmuş önemli şahsiyetlerinin eleştirilemez oluşudur. Ülkemizde özgün bir biyografi yazmak ne kadar zor ise, bir özgün bir şehir tarihi yazmak da o denli zordur. Şehirler tıpkı insanlar gibi, kendi bilinçaltılarıyla yüzleşmek istemiyorlar çünkü. Özellikle ülkemizde bu anlamda güçlü bir **Şehir Vandalizmi** olduğunu söylersek abartı yapmış olmayız sanırım. Örneğin şehirlerin meşhur şahsiyetleri, ismiyle müsemma tarihî mekânları ve işaret taşları vardır. Bu şahsiyet ve mekânlar bazen güzel bir efsaneye, bazen de olumsuz bir tarihî hakikate dayanak ortaya çıkmış olabilir. Ama siz olumsuz bir şehir yakıştırmaları üzerinden şehir okuması yapamazsınız, yaparsanız sıkıntı yaşamamanız mümkün değildir.

Örneğin taşra şehirlerini yazarken ortaya çıkan sıkıntılara baktığımızda, şehirlerin kendilerini belli bir çerçevede, belli bir sıfatla tanımladıklarını görürüz. Her şehrin kendini ifade ettiği veya kendine yakıştırdığı bir tanım veya sıfat vardır ve bu sıfat artık o şehrin olmazsa olmazı olmuştur. Yerel tarihçi, yazma sürecinde bu tanım ve sıfatın dışına çıkıp, farklı şeyler söylemesi mümkün değildir. Çünkü ülkemizde bütün şehirler biricik, kutsal ve dokunulmazdır. Örneğin Konya'nın *Mevlânâ şehri*, Urfa'nın *Peygamberler şehri*, Çorum'un *sahabeler şehri* olması gibi. Aslında bu sıfatlar aynı zamanda bu şehirleri tanımlamanın önünde en büyük settir. Konya'nın yalnız Mevlânâ'ya, Urfa'nın yalnız peygamberlere, Çorum'un yalnız sahabelere indirgenmesi, bu şehirlerin başka özelliklerini görmemizi engeller.

Şehir tarihçiliği konusunda yaşanan bir değer sıkıntısı ise folklorculuktur. Özellikle yerel anlamda folklor üzerinden şehri yazan Halk bilimciler(Folklorcular) derinliksiz ve felsefesiz olduklarından, yalan-yanlış bilgilerle şehre en büyük zararı vermektedirler. Halk kültüründen büyük bir kültür veya büyük bir sanat yarattıklarını zannederler. Oysa halk kültürü demek avâmî ve hamâsî kültür demektir. Bu kültürden büyük şaheserler yaratmak mümkün değildir. Eğer Tanpınar sanat ve estetik okumamış, güçlü bir edebiyat birikimi almamış olsaydı "Beş Şehir" gibi bir klasiği yazamazdı. Bugün şehir üzerine yazan yüzlerce halk bilimci olmasına rağmen, bunlar Tanpınar'ın yazdığı tek bir cümleyi dile getirememektedirler. Usta şair Cemal Süreya'nın "**folklor şiire düşman**" sözünü "**folklor şehre düşman**" diye dönüştürerek anlamından hiçbir şey kaybetmeyecektir.

Batı, folkloru toplumu tanımlamada bir araç olarak görmüş ve bundan yola çıkarak bir emperyalist hâkimiyetini güçlendirmiştir. İngiliz ve Almanlar 17. yüzyılda Güneydoğu'da seyyah ve ajanlarla araştırma yaparken, özellikle halk arasına girmiş, onların yaşamı, giyim kuşamını, gelenek ve göreneklerini kayıt altına almışlardır. 17. yüzyılın ortalarında Alman İmparatoru'nun örtülü ödeneğiyle Güneydoğu'ya istihbarat çalışması amacıyla gelen Edeurt Sachau, burada aşiretlerle görüşmüş, onların giyim kuşamlarını incelemiş hatta aşiretlerin oluşturduğu hiyerarşiye kadar birçok konuyu kayıt altına almıştır. Batı'nın folklorik derlemeleriyle bizim yerel şehir tarihçilerimizin derlemeleri arasında büyük bir fark vardır. Bizde folklorcular, şehirleri yüceltmek adına olmayan efsaneler üretir, küçük adamları büyük, büyük adamları küçük yaparken, Batı halk bilimcileri disipline edilmiş metotlarıyla şehirleri ve halklarını anlamaya çalışırlar.

Folklorcularda sanat, estetik ve felsefî derinlikleri olmadığı için avâmî bir kültürden büyük estetik bir kültür yaratacaklarını var saymaktadırlar. Ayrıca şehirleri yüceltmek adına birçok yalan yanlış bilgiyi derleyerek kitaplaştırmakta hiçbir beis görmemektedirler. Bir türkünün üç beş şehirde farklı versiyonlarının olması bir kültürel zenginlik olduğu kadar, şehirlerin birbirinden intihalidir de... Burada bir örnek vermeden geçemeyeceğim. "**Türküler Dile Geldi**" adlı folklorik bir kitapta yazar, Urfa Sıra Geceleri'nde okunan İstanbullu kadın şair Yaşar Nezih'e ait bir gazeli, uydurma bir hikâye ile Urfa'ya mal etmiş ve gazeli, bir Urfalıya mâl edilmiştir. Burada bilgi yanlışlığı yanında, bir hak gasbı da vardır. Bu gazeli derleyen kişi, az buçuk divan edebiyatı bilmiş olsaydı bu hataya düşmezdi sanırım.

Şehir tarihi yazıcılığında şehre en büyük zararı folklorcular vermektedir. Bunlar, uydurdukları yalan yanlış bilgilerle şehir algısını değiştirmekte, şehrin gerçek dinamiklerinin üzerini örtmektedirler. Şehir tarihçiliğinin bir diğer sıkıntısı ise akademisyenlerden kaynaklanmaktadır. Birincisi akademik disiplin adı altında, belli bir çerçeve dışına çıkmadan şehri yazdıklarından dolayı, bir dipnotu manşete taşıma gibi bir yanılsa düşebilmektedirler. Bu konuda ciddi çalışmalar yapanları dışarıda tutarsak, büyük bir çoğunluğu sahaya inmeden, masa başında tercüme ve alıntılarla işi götürmeye çalışmaktadırlar.

Ayrıca folklorcular ile akademisyenler arasında ciddi bir çatışmanın olduğu da göz ardı edilmemelidir. Zira akademisyenler, folklorcuları/yerel tarihçileri; yerel tarihçiler, akademisyenleri beğenmemektedir. Akademisyenler metodoloji/yöntem bilgisine sahip olduğundan elbette yerel tarihçilerden daha profesyonelce tarihçilik yapmaktadırlar. Akademisyenler şehri tanımlayacak, şehir tarihini açığa çıkaracak bilgi ve belgelere daha rahat ulaşmaktadırlar. Ayrıca yabancı dil biliyorlarsa eğer, şehre dışarıdan ve daha geniş bir perspektiften bakabilme imkânı yakalamaktadırlar. Bu anlamda akademisyenler, elbette folklorculardan çok öndedirler. Bütün bunlara rağmen akademisyenlerin en büyük handikabı, buldukları kaynaklar üzerinden yeni bir şey söyleyememe, daha çok aktarıcılık yaparak işi kotarmaya çalışmaktır.

Akademisyenlerin şehre diyalektik yaklaşma, belgeleri analiz ve tahlil etme konusunda çok da iyi oldukları söylenemez. Eğer çalıştıkları şehirde yaşamamış veya o şehri görmemişlerse, oryantalistlerde olduğu gibi olayın ruhuna sirâyet edememektedirler. Bu yüzden şehir tarihçiliği için akademisyenler ne yazık ki ufuk açacak görüşler ileri sürememektedirler. Bu biraz da tarih felsefesinden yoksun olduklarından kaynaklanmaktadır.

Şehir tarihçiliğinin bir diğer sıkıntısı özellikle taşrada biyografi ve siyaset üzerine gerçekleri yazamamaktır. İngilizler, Shakespeare gibi büyük bir sanatçı hakkında binlerce makale ve kitap yazmışlardır. Öyle ki, Avrupa'da yalnızca Shakespeare üzerine çalışan yazarlar vardır. Hatta "Kahramanlar" kitabının yazarı Carlyle, "**Hindistan gibi bir toprak parçasına mı yoksa Shakespeare mi sahip olmak?**" sorusunu sorduktan sonra "**Elbette Shakespeare'e sahip olmak**" diye cevap verir. İngilizler, övündükleri bu Shakespeare'in biyografisini yazarken homoseksüel olduğunu belirtmekten kaçınmazlar. Hatta kilise kayıtlarına bakarak, babasına kesilen bir cezadan dolayı babasının da sağlam bir adam olmadığını söylerler. Fakat ülkemizde topluma mal olmuş bir yazar veya sanatçı hakkında kalem oynatmak kolay değildir. En küçük eleştiriye dahi tahammül edilmemektedir. Şehirleri ve insanları kutsadığımızdan biyografi ve monografi yazamamaktayız. Yakın zamana kadar Ahmet Hamdi Tanpınar'ın günlüklerinin yayınlanması dahi bu ülkede sorun olmuştur.

Ayrıca taşrada ne yeni şeyler söyleyebilirsiniz ne de şehrin buna tahammülü vardır. Çünkü taşra demek, küçük yerler, küçük dünyalar demektir. Meşhur bir Arap atasözü vardır: "**Küçük yerlerin ufku dar olur**" diye. Bu darlık aynı zamanda biricikliği ve kutsamayı beraberinde getirir. Bir yerde kutsama ve biriciklik varsa o yerde artık yeni şeyler söyleme şansınız yok demektir. İstanbul gibi İmparatorluk bakiyesi bir şehir dışında, başka hiçbir şehir hakkında menfi bir şey söyleyemezsiniz.

Söylediğiniz zaman günah keçisi olursunuz. Bu yüzden merkez şehirler, başkentler haricindeki şehirler hep dar alanda dönüp dururlar. Bu yüzden taşrayı hep merkez yönlendirir. Taşra akmayan su gibi yosun tutar, kirlenir, bir türlü berraklaşamaz. Nasıl ki, tasın içindeki kirli suyu çalkalayıp sonra durulmasını beklemek gerekiyorsa, taşra şehirlerini de uyandırmak için eleştirel yaklaşmak gerekir. Cemil Meriç'in deyişiyile **"uyuşuk toplumlari ancak tokatlayarak uyandırabilirsiniz."** Bunun için şehirlere akademik disiplin ve folklorcu yalanlarıyla değil, hakikatle ve diyalektikle yaklaşmalısınız. Ancak o zaman şehirler gerçek yüzleriyle size görünür. Böylece hem şehir tarihçiliğinin sıkıntılarını aşmış, hem de şehre bir ufuk kazandırmış olursunuz.

TYB AKADEMİ

Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi

Abone Kampanyası

Türkiye’de akademik dergi yayıncılığı uzun yıllardır ciddi problemleri olan bir alan olarak belirmektedir. Ülkemizde neredeyse her üniversitenin bir akademik sosyal bilimler dergisi bulunmasına rağmen bu alanda istenen düzeye henüz yaklaşılammış bu da yayınların niteliğini etkilemiştir. Ülke geneline dağıtılan üniversite dışı kurum veya kuruluşlarca yayınlanan akademik dergiler ise düşünsel anlamda ya da pratikte kendileriyle ilgili bir “getto”ya yönelik stratejiler izlemektedir.

Akademik yayın dünyasında beliren bu eksikliği bir nebze olsun gidermek amacıyla Ocak 2010’da Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 4 ayda bir yayınlanmaya başlayan hakemli dil, edebiyat ve sosyal bilimler dergisi TYB Akademi Ocak 2013’te yayınlanacak olan “Türkiye’nin Düşüncesi” başlıklı sayısıyla üçüncü yayın dönemine girmiş olacak.

Daha önce Gazâli, Evliya Çelebi, Sait Halim Paşa, Çağdaş İslâm Düşüncesi, Ahmet Hamdi Tanpınar, Balkan Savaşlarının 100.Yılında Büyük Göç ve Muhaceret Edebiyatı, Türkiye’nin Düşüncesi, Türkiye’nin Tarihi sayılarını yayınlayan TYB Akademi Eylül 2013’te “Türkiye’de Sosyoloji-Metinler, Sosyologlar, Yaklaşımlar” sayısını yayınlayacak.

Yeni dönemde daha fazla okuyucuya ulaşmayı hedefleyen TYB Akademi yeni bir abone kampanyası başlatmış bulunuyor. Yeni dönem için kişi başı abone bedeli 40 TL olarak belirlenmiş olup yeni abone olanlara ve aboneliklerini yenileyenlere TYB Akademi’nin geçmiş dönemlerde yayınlanan sayılarından istenen herhangi üç tanesi de hediye edilecektir.

1. Sayı (Ocak 2011)
Gazali

2. Sayı (Mayıs 2011)
Evliya Çelebi

3. Sayı (Eylül 2011)
Said Halim Paşa

4. Sayı (Ocak 2012)
Çağdaş İslâm Düşüncesi

5. Sayı (Mayıs 2012)
Ahmet Hamdi Tanpınar

6. Sayı (Eylül 2012)
100. Yılında Balkan Savaşları ve Muhaceret Edebiyatı

7. Sayı (Ocak 2013)
Türkiye'nin Düşüncesi

8. Sayı (Mayıs 2013)
Türkiye'nin Tarihi

9. Sayı (Eylül 2013)
Türkiye'de Sosyoloji-Metinler, Sosyologlar, Yaklaşımlar
(Makale Son Gönderim Tarihi 15 Temmuz 2013)

10. Sayı (Ocak 2014)
Türkiye'de Eleştiri
(Makale Son Gönderim Tarihi 15 Kasım 2013)

